

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

**ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
Монографія**

Київ
ННЦ «ІАЕ»
2014

УДК 330.34.1:631.1.016(477)

ББК 65.32

I-66

Автори: Лупенко Ю.О. (передмова, п. 1.6, післямова); Малік М.Й. (п. 4.1, 4.2); Шпикуляк О.Г. (п. 1.1, 1.2, 1.4, 1.5, 2.2, 4.1, 6.1, 6.3, 6.4, 6.5, 8.1, 8.4); Білозор Л.В. (п. 1.1, 1.2, 6.3, 6.4); Гончаренко І.С. (п. 8.4); Горбатюк О.В. (п. 7.1, 7.2, 7.3); Грицаєнко М.І. (п. 4.4); Грищенко О.Ю. (п. 3.2); Дендебера О.П. (п. 1.2); Козак М.І. (п. 8.4); Ксенофонтова К.Ю. (п. 4.3); Курило Л.І. (п. 1.5, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 8.3, 8.4); Лузан О.Ю. (п. 4.2); Лупенко Є.І. (п. 4.1); Мазуренко О.В. (п. 1.3, 8.4); Малік Л.М. (п. 4.1, 4.2); Мамчур В.А. (п. 6.2, 6.6, 8.4); Павлик П.В. (п. 6.3, 8.4); Павлоцька Т.П. (п. 1.4); Розгон А.В. (п. 6.1); Рябоконт В.П. (п. 6.1); Саблук П.Т. (п. 3.2); Саковська О.М. (п. 6.1); Сігайов А.О. (п. 1.1, 1.2); Тарасова І.І. (п. 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5); Тивончук С.В. (п. 8.1, 8.2); Тивончук С.О. (п. 1.4, 6.5, 8.1, 8.2, 8.4); Тивончук Я.О. (п. 1.4, 6.5); Ткач Л.Л. (п. 1.4); Удовиченко С.М. (п. 1.2); Шанін О.В. (п. 1.1).

Рецензенти:

Заяць В.М., доктор економічних наук, старший науковий співробітник (Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»);

Охріменко І.В., доктор економічних наук, доцент (Національний університет біоресурсів і природокористування України);

Мазур А.Г., доктор економічних наук, професор (Вінницький національний аграрний університет).

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (протокол № 4 від 26 грудня 2013 р.).

У монографії викладено результати наукових досліджень проблем інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства України з висвітленням сутності і функціональних ознак інноваційної діяльності в економіці; теоретико-методологічних аспектів формування і функціонування інтелектуального капіталу в агросфері; рольових характеристик інституту підприємницької діяльності, ринку як детермінаторів інновацій; організаційних форм упровадження інновацій; концептуальних положень інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства.

Розрахована на наукових працівників, професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів, керівників і фахівців виробничих структур, державних органів управління, широкий загал читачів.

ISBN

© Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки», 2014
© Лупенко Ю.О., Малік М.Й.,
Шпикуляк О.Г. та ін., 2014

ПЕРЕДМОВА[©]

Розбудова конкурентоспроможного, соціально і стратегічно орієнтованого сільського господарства стає можливою лише за умови його переходу на інноваційний шлях розвитку.

Сільське господарство для України є дуже важливою й перспективною галуззю, тому його розвиток у напрямі стійкої позитивної динаміки забезпечення продовольчими ресурсами населення країни і виходу вітчизняної аграрної продукції на зовнішні ринки потребує визначення стратегічних орієнтирів інноваційної діяльності в цій галузі, відповідно до яких здійснюватиметься державна політика забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Ці орієнтири мають враховувати необхідність реалізації базових програмних документів соціально-економічного розвитку країни, світові тенденції аграрної галузі та системи її науково-технічного забезпечення.

Об'єктивно зумовленим завданням нині є формування інноваційної моделі сільського господарства, спроможної забезпечити випереджальний розвиток галузі, стійке економічне зростання, що передбачає стабільний щорічний приріст валової продукції й підвищення продуктивності праці, високий рівень глобальної конкурентоспроможності.

Реалізація зазначеної мети цілком реальна, але лише за умови інтенсивного технічного й технологічного оновлення виробництва, впровадження високопродуктивних сортів і гібридів рослин, порід тварин, застосування на практиці науково обґрунтованих рекомендацій, прийняття інноваційних рішень організаційного характеру тощо.

За результатами наукових досліджень, аналізу й узагальнення практики оцінки інноваційних процесів у монографії запропоновано напрями розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві України з обґрунтуванням перспективних засад і заходів, які забезпечать реалізацію запропонованої концепції в певних інституціональних умовах.

У розвитку інституціональної бази для формування інноваційної аграрної економіки центральні позиції відводяться науці, яка за підтримки держави повинна як створювати нові знання, так і впроваджувати їх у практику. За таких умов спектр функцій наукових установ значно розширюється до рівня організації процесу впровадження інновацій. Зі свого боку, держава повинна виконувати функцію інституційного інвестування, стимулюючи організацію венчурних фондів, а також встановлюючи стандарти для інновацій.

Інтеграція науки і виробничих структур на засадах партнерства забезпечить оптимізацію трансакцій та трансакційних витрат інноваційної діяльності. Це – єдиний вихід у створенні ефективної структури ринку інновацій, головний інституціональний аспект його перспективного функціонування. Проте для реалізації цієї ідеї слід здійснити фундаментальні інституціональні перетворення, перебудувавши систему продукування інновацій. ЦентRALьною фігурою у цій системі є інститут розвитку людського капіталу, тобто економіка знань. У цьому аспекті вирішення проблеми прийнятною є концепція набуття наукою підприємницьких рис, які передбачають надання науковим розробкам товарного характеру.

У структурах аграрного бізнесу є формування, які завдяки достатнім фінансовим можливостям, перш за все залученню капіталу з інших галузей, системно впроваджують передові інноваційні розробки. Це підприємства з вирощування зерна та технічних культур, свинарського, птахівничого напрямку, галузі овочівництва закритого ґрунту, що використовують сучасну техніку та новітні технології.

Вважаємо, що потреба в інтелектуальному продукті повинна стати головним рушієм у становленні ринку інтелектуальної власності в Україні. Інтелектуальна продукція повинна бути конкурентоспроможною, що посилить позиції національного товаровиробника на світовому ринку й забезпечить підвищення конкурентоспроможності економіки країни у світових рейтингах.

Формування інфраструктури ринку інноваційної та інтелектуальної власності – один із важливих напрямів активізації загальнодержавної інноваційної політики. Пожвавлення маркетинго-

вих досліджень у цій сфері, проведення аукціонних торгів, діяльність інноваційних бірж мають сприяти стимулюванню й задоволенню попиту на об'єкти інтелектуальної власності.

Для сільськогосподарських підприємств володіння нематеріальними активами є важливим чинником підвищення ефективності господарювання, їхньої вартості, кредитоспроможності й інвестиційної привабливості, що поступово починають усвідомлювати керівники цих структур.

Ці та інші питання, пов'язані з переходом аграрного сектору економіки на інноваційний шлях розвитку, висвітлено в пропонованій читачам монографії, в якій автори визначили своїм завданням теоретично узагальнити і практично обґрунтувати проблеми, вирішення яких сприятиме виконанню основних стратегічних завдань функціонування й розвитку національного сільського господарства в аспекті інноваційної галузі.

РОЗДІЛ 1

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЕКОНОМІЦІ ТА СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1.1. Еволюційні аспекти теорії інноваційного розвитку економічних систем[©]

Теоретичні проблеми розвитку інноваційних процесів завжди посідали чільне місце в системі наукових досліджень практично усіх економічних шкіл і течій. Можна стверджувати, що стан сучасної економічної науки в цілому, актуальність і невідкладність вирішення проблем її подальшого розвитку вказують на необхідність дослідження інноваційних процесів. Слід урахувати, що в процесі зародження теорії інновацій сформувались окремі течії й напрями, що розвиваються на власних методологічних засадах або ж конкурують між собою. Внаслідок історичного процесу розвитку економік «сферою інноваційних практик, а значить сегментом інноваційного процесу є споживання людиною благ, адже споживча практика перестала бути просто економічним вибором товару, вона перетворюється у творчий процес освоєння речі або послуги»¹.

Погляди на сутність інновацій були закладені ще класичною політичною економією, її основоположники Давид Рікардо та Адам Сміт вже тоді розглядали деякі аспекти економічних інновацій. Давид Рікардо² підкреслює: “Той, хто зробив відкриття машини,... буде насолоджуватися додатковими перевагами, продукуючи більший прибуток ...” Сьогодні ми говоримо про підприємця як суб’єкта інноваційної діяльності, який залучає цінності, вкладає кошти в реалізацію інноваційних проектів. Адам Сміт вказував на економічні інновації, що виникають під впливом технічного прогресу внаслідок поділу праці в суспільстві.

[©] Шпикуляк О.Г., Білзор Л.В., Шанін О.В., Сігайов А.О.

¹ Радаев В. В. Социология потребления: основные подходы [Электронный ресурс] / В. В. Радаев. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

² Ricardo David (1830). Principles of Political economy and Taxation / Ricardo David, 1971. – London: Penguin Books.

Вітчизняним ученим також належить істотний внесок в інноваційну теорію. Український економіст Михайло Туган-Барановський розглянув питання інноватики, пов'язані з інноваційними процесами у світовій економіці, з впливом науково-технічного прогресу (НТП) на процеси відтворення. Аналізуючи промислові кризи в Англії у своїй магістерській роботі³, він довів, що циклічність, яка притаманна економічному розвитку, визначається обмеженістю позичкового капіталу й особливостями його інвестування в капітальні товари. Інноваційні аспекти розвитку економік досліджував російський учений Микола Кондратьєв, а австрійський економіст Йозеф Алоїс Шумпетер у 1939 р. вперше ввів поняття “нововведення” (інновації), трактуючи його як зміни з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації у промисловості⁴. Він дійшов висновку, що визначальним фактором структурних зрушень в економіці є радикальні інновації в галузі високих технологій. Впровадження базових нововведень часто супроводжується масою вторинних нововведень, за умови, що базова інновація – це інновація, яка реалізує великий винахід, формує передумови для створення нових поколінь техніки і технологій. Дослідник доводив, що інновація як економічна категорія є виробничою функцією, що зумовлює “кількісні зміни продукту з урахуванням змін в усій сукупності діючих на нього факторів. Якщо замість сукупності факторів ми змінимо форму функції, то отримаємо інновацію...”⁵.

Й. Шумпетер вважав, що інноваційна діяльність є основною функціональною характеристикою підприємництва, а підприємець – це ключова постать прогресу виробничих сил, яка реоргані-

³ Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы / Репр. издание 1900. – К. : Наук. думка, 1996.

⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

⁵ Schumpeter Y. A. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung / Y. A. Schumpeter. – Berlin (West), 1952 (Erste Auflage-1911).

нізує економічне життя⁶. Новаторство і новизна стають невід’ємними характеристиками підприємництва, а сам підприємець визначається цим як фактор економічного зростання, що постійно відіграє центральну роль у соціально-економічному прогресі⁷.

Дж. М. Кейнс висловив цікаву думку, яку можна наводити в руслі досліджень проблеми еволюції теорій інновацій, про те, що «певна епоха до початку історії людства може вважатися картиною прогресу, схожою із сучасною», але «сучасна епоха розпочалася разом із накопиченням капіталу в XVI ст.»⁸. Таким чином, інноваційні процеси в економіці можуть бути інтенсивними лише за умови активної участі капіталу, який формує ефективне мотиваційне поле. Адже науково-технічні розробки, відкриття, результати досліджень суспільних наук стають інноваціями в результаті впровадження їх в життєво-господарський процес, що зумовлює їх капіталізацію.

У XIX ст. термін “інновація” одержав поширення як визначення елемента культури, запозиченого з іншого етнічного середовища. Згодом у різних мовах його почали застосовувати для визначення взагалі чогось нового. Слово “інновація” походить від латинського *innovare*, що означає “поновлюватися”, “змінюватися”. В англійській мові використовуються спорідненні слова “*to innovate*” (“запроваджувати нове”, “робити зміни”), “*innovation*” – (“нововведення”), “*innovator*” (“новатор”). У класичному тлумачному англійському словнику⁹ термін “інновація” трактується як “...нова ідея або метод, що впроваджується на етапі виготовлення чогось...”. Тобто специфічний зміст інновацій становлять зміни, новинки, реформи або ідеї, що розглядаються як нові.

Із 20-х років минулого століття термін “інновація” набув сучасного трактування, щоправда воно відмінне в різних авторів, більшість із яких не розкривають економічної сутності й обмежу-

⁶ Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

⁷ Там само.

⁸ Кейнс Дж. М. Экономические возможности наших внуков / Дж. М. Кейнс // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 60–69.

⁹ Collins Cobuild English Language dictionary. – London, 1987. – P. 1703.

ються лише якісними характеристиками, відсутні чіткі критерії визначення інновації з позиції її економічних результатів.

Загалом дослідники становлення теорії інновацій виділяють п'ять основних етапів у процесі її розвитку: класична теорія інновацій (Шумпетер Й., Зомбарт В., Мічерліх В.), теорія довгих хвиль (Кондратьєв М.Д.), неокласична (постшумпетерівська) теорія інновацій (Менш Г., Калецкі М., Хартман В., Твісс Б., Хауштайн Х. та ін.), теорія прискорення (інноваційного підприємництва) (Друкер П., Твісс Б.), соціально-психологічна теорія (Барнет Х., Денісон Е.). У процесі вивчення еволюції концепцій теорії інновацій нами було виявлено їхню спільну ознаку – підпорядкованість (пряму чи опосередковану) існуючій на цих етапах загальній концепції економічного розвитку.

З огляду на це вважаємо за доцільне розглядати сучасну концепцію інновацій в контексті формування економічної теорії зростання. Проте проаналізуємо й інші підходи, показники та методи оцінки стану інноваційної діяльності, які надалі сприятимуть розробці науково-методичних підходів до проблеми дослідження взаємодії інноваційної сфери та економіки.

Концепція кластерів інновацій (концепція інноваційної капсули) описує взаємодію різних інновацій та її вплив на інноваційний процес¹⁰. Ця концепція враховує технологічні й економічні аспекти інноваційного процесу; її можна вважати і науково-технологічною інновацією, і ринковою; передбачає застосування великого масиву даних, які практично отримати дуже складно, що обмежує сферу її застосування; недостатньо враховує вплив державної інноваційної політики.

На підставі узагальнення підходів до аналізу розвитку інноваційних теорій можна зробити висновок, що сучасні інноваційні концепції мають історичні джерела, діалектичний зв'язок з інституціональними та методологічними теоріями, посідають вагоме місце в економічній науці й на етапі інноваційного розвитку не втратили актуальності. Оскільки, як зазначив американський еко-

¹⁰ Савчук А. С. Інноваційна діяльність: взаємодія з економікою і проблеми статистики: Препр. / Савчук А. С., Шимко О. М. – К.: НДІ статистики, 1997. – 49 с.

номіст Е. Тоффлер¹¹, “жодна з проблем ... не є більш важливою і менш вивченою, ніж проблема нововведень”.

Теорія інноваційних процесів за результатами наукового пошуку виходить на вищі етапи свого розвитку. Тому кожному етапу еволюції суспільно-економічних формацій притаманна відповідна концепція інновацій.

У постіндустріальному світі передових економік побутує теорія потрібної спіралі, відповідно до якої домінуючу роль у системі інноваційного розвитку відіграють інститути, відповідальні за створення нового знання¹². Таким чином, першість у створенні інновації належить суб’єктам наукового пошуку. Проте важливого, а головне – визначального значення в розвитку конкурентоспроможної соціально-економічної системи суспільства набувають інновації в підприємстві. «Інновації в сфері підприємництва – продукти науково-технічної та іншої творчої діяльності, які володіють характеристиками новизни і можливостей комерціалізації з метою отримання підприємницького доходу»¹³. Такий висновок відображає об’єктивні інституціональні засади функціонування інновацій в економіці, на що вказують класики теорії інновацій – Д. Белл, Дж. Робертс, П. Друкер, М. Портер, Б. Санто, Й. Шумпетер та ін. Інновації забезпечують зміни характеристик економічних аспектів щодо їх конкурентності на ринку, тому інновації мають підприємницьку природу. Як зазначає Т. Ігнатова¹⁴, сьогодні панують технологічна, економічна та інституціональна концепції інновацій у підприємстві. Розрізняють технологічні, управлін-

¹¹ Тоффлер Э. Изменяющаяся структура бизнеса / Э. Тоффлер // США – экономика, политика, идеология. – 1993. – № 2(278). – С. 53.

¹² Дежина И. Г. Государство, наука и бизнес в инновационной системе России / Дежина И. Г., Кисилева В. В. – М.: ИЭПП, 2008. – 227 с.

¹³ Игнатова Т. В. Коммерциализация инновационной деятельности как объект государственной поддержки в России / Т. В. Игнатова // Экономический вестник Ростов. гос. ун-та, 2007. – Т. 5. – № 2. – С. 35–43.

¹⁴ Там само.

ські, маркетингові, продуктові, процесні, соціальні, політичні, правові, інституціональні інновації¹⁵.

Складність інновацій як об'єкта теоретичного пізнання і водночас предмета дослідження передбачає багаторівневу структуру підходів до виявлення сутності та властивостей цієї категорії. Виявити сутність інновацій – означає з'ясувати причини й генетичну основу їхнього виникнення, визначити стійкі ознаки, пізнати внутрішню структуру і протиріччя, які визначають об'єктивну логіку й закони їхнього розвитку.

Інновація є рушієм соціально-економічного прогресу, втіленням новітніх підходів у теорії і практиці господарювання, забезпечуючи економію ресурсів, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Серед різноманітних аспектів сутності інновацій важливе місце посідає питання про їхню гносеологічну специфіку, роль і місце категорії “інновації” серед інших економічних понять.

Існує думка, що інновація – це процес, в якому матеріалізується час – фактор якісного переходу системи з одного стану до іншого¹⁶. Інновації виникають в результаті появи нових знань і їхнього втілення в інноваційний продукт. Інновація також комплексний соціокультурний процес формування інституцій якісно нового механізму задоволення потреб соціуму. За визначенням А. Мешкова, «інновація – це особлива сфера теорії і практики, система дії соціального суб'єкта, спрямована на удосконалення якостей соціокультурного суб'єкта і яка дозволяє агенту придбати в якості винагороди бажані ресурси й позитивну репутацію...»¹⁷. На практиці результатом впровадження інновацій може бути економічний і соціальний ефект. У першому випадку – це зменшення

¹⁵ Игнатова Т. В. Коммерциализация инновационной деятельности как объект государственной поддержки в России / Т. В. Игнатова // Экономический вестник Ростов. гос. ун-та, 2007. – Т. 5. – № 2. – С. 35–43.

¹⁶ Бекетов Н. В. Инновационное развитие экономики Республики Саха (Якутия) : доклад [Электронный ресурс] / Н. В. Бекетов. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.

¹⁷ Мешков А. А. Основные направления исследования инновации в американской социологии [Электронный ресурс] / А. А. Мешков. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

виробничих витрат і зростання прибутків, а в другому – підвищення соціальних стандартів життя людей.

Залежно від об'єкта і предмета дослідження інновації можна розглядати як: зміни (Шумпетер Й., Яковець Ю.); процес (Тідд Д., Бессант Д., Павітт К., Санто Б., Черваньов Д., Нейкова Л.); результат (Рігс Х., Хіппель В., Фатхутдінов Р.)¹⁸.

Синтезуючи різні бачення, можна зробити висновок, що інновація – це закінчений результат творчої праці винахідника, який матеріалізований, тобто втілений у вигляді нового (або удосконаленого) продукту, процесу, послуги або системи управління, що базуються на отриманих нових знаннях, відкриттях чи винаходах, які запропоновані на ринку, але поки що не знайшли масового практичного застосування у споживачів.

На нашу думку, під інновацією слід розуміти нагромадження нових знань, матеріалізованих у високоефективних, ощадливих технологіях, технологічних елементах – нових сортах і гібридах рослин, порід і породних груп тварин, кросів птиці, машин, обладнання, устаткування, робочих органів машин і знарядь, нових видів добрив, хімічних засобів захисту рослин і тварин, матеріалів, нових прогресивних форм організації виробництва та праці, нових видів послуг тощо, створених у науково-дослідних установах, визнаних доцільними для застосування на практиці, що забезпечують підвищення економічної та соціальної ефективності суспільного виробництва. Тобто це те, що раніше не існувало, але знаходиться у фазі становлення. Проте нове науково-технічне досягнення перестає бути інновацією, набуває закінченого змісту тільки за умови його впровадження у виробничому процесі, тобто відразу після того, як воно знаходить масове застосування у діяльності людини¹⁹. Крім того, інновації несуть у собі щось нове, пов'язане з якісними змінами в економічному процесі, спрямоване на динамічні шляхи зростання.

¹⁸ Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : моногр. / Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. – К. : КНЕУ, 2004. – 394 с.

¹⁹ Білозор Л. В. Інноваційний аспект у підприємстві / Л. В. Білозор // Аграрний вісник Причорномор'я : зб. наук. пр. – О.: «Астроприни», 2003. – Вип. 22. – С. 66–67.

Розглядаючи інновацію тільки з практичного погляду, як прикладного, втіленого у виробничі відносини знання, О. Мамедов зазначив, що це «дуже корисний і дуже добрий винахід, який побіжно знижує виробничі витрати, але при цьому дає змогу збільшити вихід продукції»²⁰. Це дуже влучне і зрозуміле визначення терміна «інновація», але він наводить й інше: «інновація – це революція не в технології виробництва, а революція в його економічній організації»²¹. Таким чином, інновація як категорія може визначатись як інститут, функція, економіко-організаційна система розбудови механізму функціонування господарських відносин. Погоджуємося з висновком, що «інновації народжуються і можуть народжуватися лише в інноваційно-організованій економіці, їхнім «батьком» є високотехнологічне виробництво, а «матір'ю» інноваційно-організована економіка»²².

Разом із тим розглянуті визначення інновацій свідчать, що цій категорії притаманні деякі особливості: інновація є доцільною і корисною зміною попереднього стану, запропонованою людиною; ця зміна повинна набути практичного застосування, причому вперше в даній галузі, зокрема в агропромисловому виробництві; предмет цих змін є продукти, технології, соціальні, економічні, екологічні процеси тощо; метою інновації є задоволення суспільної потреби; інновація є засобом, використання якого дає змогу одержати певний економічний ефект; інновації є засобом реалізації цілей розвитку агропромислового підприємства, що також позитивно впливає на підвищення ефективності його виробничої діяльності²³.

Початково інновація виникає та існує у вигляді ідеї. Нові наукові ідеї можуть мати різне походження. Японський економіст Т. Коно вважає, що джерелами таких ідей є: потреби ринку; мож-

²⁰ Мамедов О. Ю. Тайна инновационной экономики – в ее инновационной организации! [Электронный ресурс] / О. Ю. Мамедов // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та, 2009. – Т. 7. – С. 5–8. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Білозор Л. В. Особливості інноваційного розвитку в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2003. – № 2. – С. 111.

ливості науки; потреби й політика компаній; наслідування іншим компаніям²⁴. Інновації реалізуються в процесі інноваційної діяльності – через трансформацію наукових ідей в об’єкт економічних відносин.

У сучасній економічній літературі широко використовуються такі терміни, як “інновації”, “інноваційна діяльність”, “інноваційні процеси”, “інноваційна сфера”, “ринок інноваційної продукції” тощо. Зацікавленість інноваціями, як економічним явищем, пов’язана з переходом аграрного сектору економіки на інноваційну модель розвитку, що передбачає вирішення нових проблем, що сприятиме виведенню економіки країни з глибокої кризи, забезпечить виходження її до світового співтовариства.

Інноваційне оновлення аграрної сфери України, як зазначає В. Юрчишин²⁵, виступає концептуальною основою новітньої аграрної політики й забезпечуватиме завоювання й надійне утримання ринкових ніш, прискорене освоєння світових науково-технічних досягнень у поєднанні з вітчизняними здобутками, виведення аграрного сектору української економіки на істотно вищий рівень розвитку. Слід також наголосити, що проголошений перехід на інноваційну модель розвитку економіки є природним наслідком інтеграції України у світовий економічний простір, де вплив конкуренції дуже важливий, а екстенсивна модель розвитку вже вичерпала свої можливості.

До того ж зростання ролі інновацій у створенні умов для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, прискорення розвитку високотехнологічних виробництв, спроможних продукувати наукоємну продукцію, підвищення технологічного рівня підприємств зумовлюють поглиблений інтерес економістів до цієї галузі наукових знань. Вони дедалі частіше звертаються до першоджерел, намагаючись виявити “генетику” закономірностей сучасних інноваційних процесів як багатовекторного поняття, що характеризується світоглядними, методологічними та

²⁴ Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий / Т. Коно. – М.: Прогресс, 1987. – 260 с.

²⁵ Юрчишин В. В. Концептуальні основи розробки новітньої аграрної політики та її реалізації / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 4.

прикладними аспектами. Розуміння цих аспектів є принципово важливим для розв'язання як теоретичних, так і практичних питань розвитку інноваційних процесів в аграрній сфері.

Теорія інновацій має науково обґрунтувати об'єктивні засади інноваційних і водночас трансформаційних процесів, що стимулюватимуть економічне зростання. Вона має розкрити економічну природу й еволюцію інновацій, їхню функціональну роль і мотиви утворення, вплив на економічні процеси. З огляду на це можна вважати, що теорія інновацій є складовою частиною загальної економічної теорії, одним з її структурно відокремлених розділів. Вона вивчає сутність, види і закономірності розвитку інновацій, економічний механізм регулювання інноваційної діяльності, об'єктивні засади створення ринку інноваційної продукції, формування державної інноваційної політики. Без узагальнення здобутків економічної науки і не спираючись на них неможливо будувати сучасну теорію інновацій.

1.2. Інноваційна діяльність як детермінанта прогресу суспільних формацій[©]

Процес створення інновацій відбувається за участю відповідного інституціонального комплексу, до складу якого входить освіта, наука, нормативно-правова база, інститути фінансової підтримки інноваційної діяльності, суспільні норми і традиції. У широкому розумінні інноваційна діяльність – це момент життєдіяльності суспільства, який об'єднує різні фактори суспільного розвитку (економічні, соціальні, політичні та ін.). Тобто це комплекс робіт, пов'язаних зі створенням інновацій, а також сукупність практичних дій щодо їх реалізації. У Законі України “Про інноваційну діяльність”²⁶ цей процес визначено як: “діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкуренто-

[©] Шпикуляк О.Г., Удовиченко С.М., Білосор Л.В., Дендебера О.П., Сігайов А.О.

²⁶ Закон України “Про інноваційну діяльність” // Відомості ВР України. Вид. офіц. – К., 2002. – № 36. – С. 882–892.

здатних товарів та послуг”. В Україні інноваційна діяльність регламентована окремими законодавчими і нормативно-правовими актами.

Інноваційною діяльністю називають діяльність, спрямовану на використання результатів наукових досліджень і розробок для розширення й оновлення номенклатури та поліпшення якості продукції (товарів, послуг), що випускаються, удосконалення технології їх виготовлення з подальшим впровадженням і ефективною реалізацією на внутрішньому і зовнішньому ринках²⁷. Отже, це такий вид діяльності, який на основі результатів наукових досліджень забезпечує створення принципово нової продукції, нової послуги. Невід’ємною ознакою інноваційної діяльності є вихід конкурентоспроможної продукції на ринок. Таким чином, інноваційна діяльність – запорука конкурентоспроможності ринкових агентів і продукуваних ними благ. Ці два поняття взаємопов’язані і взаємообумовлені, адже від них залежать можливості фірми зберегти позиції на ринку.

Інновації є засобом динамічної конкурентної боротьби, а також основою сучасних науково-технічних революцій. На думку вітчизняних дослідників, інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових товарів і послуг з високою конкурентоспроможністю²⁸. У результаті інноваційної діяльності створюються інноваційні продукти (результати науково-дослідних робіт), інноваційна продукція (товар із новими для ринку якостями та властивостями), а також інновації (новостворені або вдосконалені технології, продукція чи послуги, організаційно-технічні рішення).

Інноваційна діяльність не має універсальних суб’єктів і об’єктів, адже при її реалізації один вид діяльності змінюється іншим, один суб’єкт змінює іншого. Так, суб’єктами інноваційної діяльності є фізичні та (або) юридичні особи України, фізичні та

²⁷ Основы инновационного менеджмента: теория и практика : учеб. пособие / под ред. П. Н. Завлина и др. – М. : ОАО “НПО “Издательство “Экономика”, 2000. – 476 с.

²⁸ Від ідеї до продукту / [Яворський М. С., Ридель М. І., Довжик В. В., Дмитрасевич І. В.]. – Л.: Видавець: приватний підприємець Сорока Тарас, 2009. – 56 с.

(або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які здійснюють в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові й інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в нашій країні інноваційних проектів²⁹.

До них належать: державні органи; науково-технічні організації; промислові підприємства; венчурні фірми; університети та інститути; окремі підприємці; інноватори – автори інновацій (винаходу, відкриття, корисної моделі, проектного рішення, рацпропозиції, ноу-хау, промислового зразка або іншого виду інновації).

Об'єктами інноваційної діяльності є конкретні заходи НТП, витрати і результати (наслідки) НТП, інтереси його учасників. Об'єктами інноваційної діяльності³⁰ є: інноваційні програми і проекти; нові знання й інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування й переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Результатом інноваційної діяльності є інноваційна продукція, яка згідно з законом трактується як нові конкурентоспроможні товари. Інноваційна продукція є результатом розумової, інтелектуальної праці, продуктом творчих зусиль, що отримали змістове значення та втілились у матеріальні носії. Вона може мати конкретну речову форму або бути в неречовій формі (наприклад, ноу-хау). Інноваційна продукція підвищує продуктивність праці, ефективність виробництва, може краще задовольняти існуючі потреби, але й створювати нові потреби та розширювати їх склад. Відмінною особливістю інноваційної продукції є те, що такі її складові як знання, інформація, досвід, присвоюються не відчужуючись після реалізації, на відміну від матеріально-речових форм такої продукції.

²⁹ Закон України “Про інноваційну діяльність” // Відомості ВР України. Вид. офіц. – К., 2002. – № 36. – С. 882–892.

³⁰ Там само.

Іншою відмінною ознакою інноваційної продукції є наявність особливого людського фактора, інтелект якого здатний нагромаджувати й перетворювати нові знання для її створення. Для цього потрібна оптимальна озброєність людського фактора. Крім того, інноваційна продукція має колективний характер і суспільну корисність, відчужується від свого творця, маючи властивість бути «предметом для інших». На інноваційну продукцію покладається розв'язання матеріально-технічних і ресурсних проблем сільсько-господарських товаровиробників із мінімальними витратами й максимальними натурально-фінансовими результатами.

Головною метою створення інноваційної продукції є підвищення конкурентоспроможності товарів і рівня соціально-економічного задоволення потреб населення.

Економічна сутність інноваційної продукції виявляється в її спроможності позитивно впливати на продуктивність праці та якість вироблених продукції, товарів і послуг. При цьому скорочуються затрати робочого часу і праці, знижуються матеріальні витрати на її виробництво, а отже і собівартість, що веде до підвищення конкурентоспроможності продукції.

Інноваційною продукцією в науці слід розуміти продукт, створений інтелектуальною працею людини. Інтелектуальний продукт набуває форми наукової розробки, що втілюється в конкретну форму, яка являє собою інновацію. Інтелектуальний продукт – це кінцевий результат інноваційної діяльності. І. Павленко³¹ визначає його напрям використання, які надто різні, і саме це лежить в основі формування інфраструктур інноваційної діяльності. За основними ознаками (характер кінцевого споживання; можливості передбачення конкретного результату в процесі праці; характер відшкодування витрат на проведення робіт; права інтелектуальної власності; форми втілення продукту у виробництво; спосіб оцінювання науково-технічного рівня) ці напрями умовно можна розділити на чотири групи.

Перша група – нові знання, що мають загальнотеоретичне значення, але вони в такому вигляді не можуть бути застосовані

³¹ Павленко І. А. Економіка та організація інноваційної діяльності : навч. посіб. / І. А. Павленко – К. : КНЕУ, 2004. – 204 с.

для матеріалізації в конкретних продуктах і технологіях. Цей інтелектуальний продукт характерний тим, що його цінність визначається науковим співтовариством. Наукова праця має пошуковий характер. Інновації формують неринкову сферу в науці та техніці.

Друга група – нові знання, що у майбутньому можуть застосовуватися для створення нових продуктів і технологій, але потребують подальших розробок та формування суспільної потреби в них. Ці знання можна розглядати як науково-технічний запас на майбутнє. Подальше просування їх залежить від наявності інвестицій. Власник продукту цієї групи визначається залежно від умов, передбачених у контракті. Оскільки продукт у даний момент не має конкретного споживача, його можливості купівлі-продажу обмежені.

Третя група – нові знання, орієнтовані на відповідні галузі виробництва, проте не набули конкретної матеріальної форми. Цей інтелектуальний продукт має конкретного споживача і конкретного власника, отже, бере участь у процесі купівлі-продажу. На ринок він надходить у вигляді патентів на винаходи, моделі, авторського свідоцтва. Покупцями виступають як розробники винаходу, так і безпосередні виробники.

Четверта група – нові знання, втілені у нові продукти та технології. Власник цього інтелектуального продукту пропонує не ідею, а конкретні готові вироби. Для того щоб продукт набув форми товару на ринку, необхідно, щоб: він мав споживчу вартість і можливість перетворення на матеріальний продукт, який можна практично використовувати; був власник цього продукту, котрий володів би правом його передачі іншим суб'єктам; передавання здійснювалося б на справедливій (еквівалентній) основі; був покупець, який би мав потребу у такому товарі й можливості його придбати за справедливу (еквівалентну) ціну.

Основою для виготовлення інноваційного продукту та інноваційної продукції є об'єкти права інтелектуальної власності. У науці об'єктами права інтелектуальної власності є проміжні й кінцеві результати робіт у різноманітних формах: усній, письмовій, друкованій, графічній, кіно-, звуко-, відеозаписах і т.д., у тому числі: нові ідеї, відкриття, винаходи; наукові публікації, усна продукція (лекції, доповіді, повідомлення) або їхні фонограми;

технології для проведення дослідницьких робіт і одержання нової продукції; біотехнологічні процеси; засоби одержання нових речовин, сортів рослин і порід тварин; архітектурні рішення; методи розрахунків і оцінок; проекти нових заводів, цехів, ділянок, виробництв; дослідні, лабораторні й експериментальні зразки виробів; промислові зразки; науково-технічні програми; науково-технічні переклади; науково-документальні фільми; методи виміру іспитів; прийоми оптимізації параметрів процесу виробництва продукції; методи організації праці й управління; алгоритми, схеми, системи збору, передачі й опрацювання інформації; програми для комп'ютерної обробки даних, бази даних; експертні системи, слайди, фотографії, ескізи, схеми, макети; моделі; торгові знаки, фірмові найменування і знаки обслуговування, послуги (консультації) і т.д.

Якщо прослідкувати весь процес перетворення об'єктів інтелектуальної власності в інноваційний продукт або продукцію, то утворюється ланцюг, що об'єднує такі ланки: науку–техніку–виробництво–споживання. Це – складові інноваційного процесу, який визначається як комплекс послідовних робіт від одержання теоретичного знання до використання товару, створеного на основі нового знання. Розглядаючи теорію інноваційної діяльності, потрібно визначити її місце в системі суспільного виробництва (рис. 1.1)³².

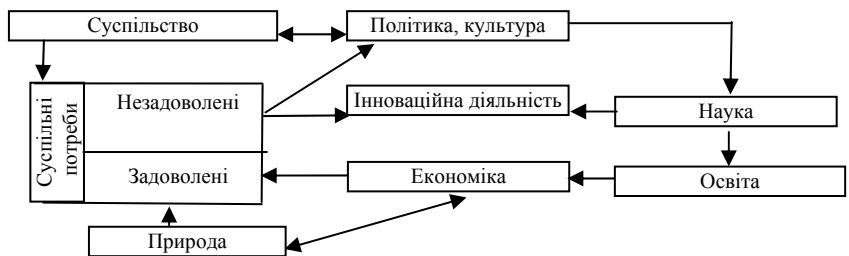

Рис. 1.1. Місце інноваційної діяльності в системі суспільного виробництва*

* Приведено з використанням опрацьованої літератури.

³² Зубенко О. А Генезис системи інноваційного розвитку / О. А. Зубенко // Економіка промисловості. – 2007. – № 2. – С. 135–139.

У розвитку інноваційної діяльності як процесу створення інновацій важливого значення слід надавати інноваційному менеджменту, який за напрямками поділяється на:

- вивчення життєвого циклу інновацій, тобто процесу розвитку і просування інновацій від ідеї до впровадження й поширення на ринку;

- інноватику (теорія руху від інновацій до підприємництва) – дослідження формування нововведень, супротив нововведенням, дифузія (поширення) нововведень, заміщення нововведень; адаптація людини до нововведень і пристосування їх до потреб людини; діяльність інноваційних організацій; розроблення і прийняття інноваційних рішень; функціонування ринку нововведень; розроблення інноваційних стратегій і концепцій інноваційного розвитку; державне регулювання інноваційних процесів³³. Відомо, що інноваційні процеси покладено в основу економічного розвитку, а функція інновацій притаманна підприємцю, адже підприємство – діяльність, спрямована на отримання прибутку, але яка обов'язково має інноваційний характер. Тому інноваційний менеджмент в інноваційній діяльності здійснюється як на рівні суспільства (економіки), так і на рівні суб'єктів господарювання.

Підвалини і стимули інноваційної діяльності у функціонуванні господарських структур в економіці формує інституціональне середовище, тому інститути можна без перебільшення вважати джерелом інновацій. Саме в цьому полягає функція інститутів стосовно до інноваційного процесу, адже «ефективними є у першу чергу ті інститути, які заохочують розвиток підприємницьких інновацій, а дії владних структур, спрямовані на консервування встановлених раніше пільг і привілеїв, слід віднести до розгляду неефективних»³⁴. У такому разі держава може створювати інститути, що стимулюють і обмежують розвиток інноваційної дія-

³³ Щепина И. Н. Исследование инновационных процессов: эволюция, основные направления и проблемы [Электронный ресурс] / И. Н. Щепина. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

³⁴ Зянько В. В. Власність як основний інститут забезпечення ефективного функціонування інноваційного підприємництва [Електронний ресурс] / В. В. Зянько // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 31–2. – С. 105–110. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>”Библиотека”/.

льності. Проте створені державою інститути в деяких випадках можуть виявитися неприйнятними для існуючих ustalених норм і стереотипів, що викликатиме опортуністичні дії з боку ринкових агентів. Це означатиме підвищення трансакційних витрат до рівня, за якого ті чи інші дії є неприйнятними.

Інноваційний процес здійснюється у межах і за рахунок певного організаційно-економічного механізму – сукупності інституцій та інститутів, які структурують відносини агентів інноваційної діяльності на різних її стадіях. Адже у процесі інноваційної діяльності створюють та освоюють новий продукт (техніку, технології) з метою одержання результату, придатного для практичного використання й одержання прибутків³⁵. Тобто інноваційна діяльність є складною інституціональною системою, що функціонує за певними законами. У свою чергу організаційно-економічний механізм інноваційного процесу – це взаємозв’язана сукупність економічних відносин, принципів, методів і форм організації створення, промислового впровадження та комерціалізації нововведень³⁶. Складовими механізму вважаємо інститути-функції, інститути-організації та інститути-правила.

Інноваційно-орієнтована економіка країн світу ідентифікується низкою специфічних для неї рис, зокрема:

- чітко визначеною спрямованістю відтворювального процесу на досягнення високої технологічної конкурентоспроможності країни за рахунок наукових знань, технологій та інформації;
- наявністю соціально-економічної інфраструктури, що відповідає завданням зростання технологічної конкурентоспроможності до рівня найбільш розвинутих країн світу;
- наявністю технологічного і виробничого потенціалу – матеріальних і людських ресурсів, здатних забезпечити випуск конкурентної високотехнологічної продукції;

³⁵ Тульчинська С. О. Функціонування організаційно-економічного механізму інноваційного процесу [Електронний ресурс] / С. О. Тульчинська // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1(6). – С. 89–95. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/6/13.pdf>.

³⁶ Там само.

- порівняно з традиційною економікою значно вищими показниками економічної ефективності виробництва, яких в основному досягають за рахунок інноваційних факторів.

Інноваційна діяльність є складним процесом трансформації нових ідей і знань в об'єкт економічних відносин. Саме цей процес спрямований на реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, в новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також у пов'язані з цим додаткові наукові дослідження й розробки. При цьому слід враховувати, що інноваційна діяльність у широкому розумінні означає весь інноваційний процес, який починається з появи науково-технічної ідеї і завершується розповсюдженням продукту. За світовим баченням, інноваційна діяльність вбирає в себе наукову, науково-технічну і технологічну діяльність як невід'ємні складові повного циклу створення нової продукції.

Розвиток людства та науково-технічного прогресу – це два взаємозумовлені процеси. Перехід України на інноваційну модель економічного розвитку вкрай важливий, оскільки саме інноваційна діяльність здатна забезпечити високі показники виробництва, вирішити екологічні й соціальні проблеми, забезпечити конкурентоспроможність національної економіки, підвищити експортний потенціал країни.

1.3. Моделі інноваційного розвитку економіки[©]

Інноваційні зрушення залежно від їхніх масштабів і глибини впливають на різні системи функціонування національної економіки: територіальну, галузеву, технологічну, відтворювальну, соціальну, інституційну тощо. Нині у світі реалізується велика кількість моделей переходу економіки на шлях інноваційного розвитку. Наукою виокремлено три прогресивні моделі розвитку інноваційної економіки, які в тій чи більшій мірі втілені на практиці:

– *перша модель* поширена в основному в країнах євроатлантичного регіону. Це модель повного інноваційного циклу – від формування інноваційної ідеї до масового виробництва продукту. Вона включає в себе всі елементи структури інноваційної системи: фундаментальну і прикладну науку, дослідження й розробки, виробництво дослідного зразка і масове виробництво, а також різні типи структур експертизи, фінансування і відтворення кадрів;

– *друга модель* виходить з освоєння досягнень нових технологічних укладів, створюючи сприятливі умови для генерування інноваційних ідей на всіх етапах інноваційного циклу (включаючи наукові розробки, комерціалізацію і виробництво), а їхні проміжні та кінцеві результати, одержувані на всіх етапах, можуть реалізуватися на ринку, причому фундаментальні дослідження не є обов'язковим ініціюючим етапом, оскільки генерування досліджень з урахуванням зворотних зв'язків відбувається на всіх стадіях інноваційного циклу, включаючи венчурне підприємництво, що забезпечує залучення науково-інноваційних фахівців високої кваліфікації на всіх етапах інноваційного процесу. Ця модель найбільш поширена в США і розвинених країнах ЄС – Англії, Франції, Німеччині тощо.

Венчурні інвестиції як фінансовий інструмент є ризиковим, але зазвичай вони мають вищу дохідність. Як свідчить статистика США за останні роки, яка лідирує за розмірами венчурного капіталу, ці вкладення найбільш ефективні, середня прибутковість по яких становить 19%³⁷.

Розглядаючи частки країн на ринку венчурного капіталу, можна зазначити, що в цьому бізнесі США з Канадою володіють 60%, на другому місці – Європа з часткою 25%, в Азії – 9%, Африки – 2%, а останніми є Латинська Америка і СНД – по 1%³⁸. Отже, частка України в загальному обсязі світових інвестицій у венчурний бізнес порівняно з розвиненими країнами є незначною.

³⁷ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2508>.

³⁸ Гурвич В. Без венчурного задела / В. Гурвич // Экономика и жизнь. – 2006. – 23 (июнь). – С. 5.; Мацнев О. Венчурное предпринимательство: мировой опыт и отечественная практика / О. Мацнев // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 122-131.

Водночас обсяг і структура венчурного капіталу значною мірою зумовлюють формування та функціонування інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Як свідчать результати дослідження, на пострадянському просторі такий механізм фінансової підтримки інноваційного бізнесу як венчурне інвестування слабо задіяний. Як першопричину слід назвати несприйнятливність економік країн пострадянського простору до високих ризиків венчурних інвестицій. У країнах СНД складно знайти об'єкт для венчурного інвестування – підприємства з перспективою швидкої капіталізації. Нестабільність законодавства не дозволяє інвесторам планувати свою діяльність на довгострокову перспективу в умовах, коли венчурні інвестиції розраховані на 3–7 років. Нерозвиненість фондового ринку, наявність тіньового сектору економіки ускладнюють вільний вихід венчурного бізнесу з проінвестованих компаній³⁹.

Тим не менше досвід венчурної діяльності поступово напрацьовується, про що свідчить позитивна динаміка створення національних венчурних фондів, а також збільшення обсягів венчурного інвестування в Україні.

Венчурні фонди – другий за величиною сектор фінансового ринку України після банківського. Характерною рисою є динамічний розвиток цього сегмента фінансового ринку в кількісному та грошовому еквіваленті. Від початку 2007 р. і по другий квартал 2010 р. їхня кількість зросла більш як на 20% – з 650 до 787, при цьому тільки за перше півріччя 2010 р. – на 47. Розмір активів фондів протягом 2007–2009 рр. збільшився в 2,1 раза – від 36 до 76 млрд грн відповідно⁴⁰.

Разом із тим український венчурний капітал майже не інвестується в інноваційні проекти. Для нього привабливішим є реалізація інвестиційних проектів середнього рівня ризику із залученням операцій з фінансовими активами та нерухомістю;

³⁹ Електронний ресурс. – Режим доступу: www.imepi-eurasia.ru/baner/voloshin.doc.

⁴⁰ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://oriental-group.com.ua/news-read_ru.php?id=72.

- *третья модель* забезпечує пріоритетне генерування перспективних напрямів науково-інноваційної діяльності в обраних національних інноваційних пріоритетах на всіх стадіях реалізації макро- і мікроінноваційних циклів на основі розвитку кластерної структури національної інноваційної системи (НІС) і активної державної підтримки нагромадження знань, накопичення інтелектуального капіталу, стимулювання приватно-державних інвестицій, розвитку корпоративних територіальних і багатогалузевих інноваційних кластерів з участю в них транснаціональних корпорацій (ТНК), створюючи глобальні конкурентні переваги національним корпораціям і венчурним фірмам при продажу наукових ідей, технологій і готової наукоємної продукції на світових ринках.

Така модель діє переважно у країнах Східної Азії: Японії, Південній Кореї, Гонг-Конгу, Китаї. У східно-азійському інноваційному циклі зазвичай відсутній компонент фундаментальної і частково навіть прикладної науки. Ці інноваційні моделі орієнтовані на експорт високотехнологічної продукції.

Найбільш яскравим прикладом даної моделі інноваційного розвитку є Японія⁴¹. Державні витрати на науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи в цій країні досягають 3,5% ВВП та в основному спрямовані на фундаментальні дослідження й генерування принципово нових ідей. Основну роль у формуванні та проведенні інноваційної політики визначено за Департаментом прикладних наук, технологій та охорони навколишнього середовища Міністерства економіки, торгівлі і промисловості. Міністерство зосереджує свої зусилля на фундаментальних і прикладних дослідженнях, а також підтримує функціонування дослідницької діяльності. Завдання у сфері стимулювання інновацій і трансферту нових технологій розподілені між урядом і приватним сектором, забезпечуючи таку пропорцію вкладень: 20% уряд і 80% приватний сектор. Уряд Японії позиціонує свою роль, насамперед, як творця відповідних умов, в яких він вбачає, що академічні інституції та приватний сектор можуть максимально ви-

⁴¹ Wolf M. The Japanese Conspiracy London 1983; K. van Wolferin The Enigma of Japanese Power. – N.Y., 1990.

користувати всі можливості проведення досліджень і впровадження інновацій у виробництво⁴².

Незважаючи на відмінності в моделях НІС, об'єднувальною рисою для них є лідерство держави, що визначає й забезпечує три пріоритети розвитку: науки, освіти і наукомісткого виробництва.

Аналіз передумов і обмежень вітчизняної інноваційної системи дає змогу визначити такі її особливості: державне фінансування; лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків; відсутність розвиненої виробничої бази; інвестиційна привабливість України для іноземних компаній поряд із відсутністю ефективних механізмів залучення у значних обсягах прямих іноземних інвестицій. Перелічені чинники зумовлюють вибір моделі інноваційного розвитку країни, однак наведені вище інноваційні моделі, характерні для провідних „інноваційних” економік, з ряду причин у „чистому вигляді” для нашої країни частково не придатні.

Україна обрала курс на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю з підписанням 14 червня 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво з Європейським Співтовариством, яка набула чинності 1 березня 1998 р., та виходом Указу Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/1998, який затвердив „Стратегію інтеграції України в Європейський Союз”.

Обрання такого курсу означало, що головним джерелом економічного зростання України стають нові (наукові) знання, процеси їх розширеного продукування і комерційного використання.

Перехід української економіки на інноваційний шлях розвитку є найважливішим завданням суспільства, що не викликає сумнівів, але важливо усвідомити, яким чином це здійснити. Науковці активно обговорюють можливості кластерного розвитку української економіки. Територіальний кластер, крім виробничої бази, повинен мати й інноваційну складову. Можливим є також формування інноваційних кластерів, першочергово орієнтованих на створення інновацій. Такий кластер вимагає відповідних специфічних ресурсів: кваліфікованої робочої сили, необхідної інфраструктури, венчурно-

⁴² Назарій З. Інструменти стимулювання інноваційної діяльності / З. Назарій // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 222–225.

го капіталу. Теорія і практика підтверджують, що ці ресурси необхідно розвивати, передусім зусиллями держави.

Основні функції інноваційного кластера можуть бути такими:

- координація створення і напрямів діяльності через державне регулювання функціонування інноваційних кластерів;
- визначення інноваційного продукту й інноваційної продукції (ринкового попиту) як об'єкта діяльності кластера;
- з'ясування можливих джерел технологічних рішень об'єкта діяльності кластера;
- визначення необхідної й можливої наукової експериментально-промислової бази і доведення об'єкта діяльності кластера до експериментального зразка;
- розробка й доведення технологій виробництва об'єкта діяльності кластера до промислового рівня;
- визначення необхідної й можливої промислової бази масового виробництва об'єкта діяльності кластера;
- фінансове забезпечення діяльності кластера (доведення об'єкта діяльності кластера до експериментального зразка та масового виробництва);
- визначення алгоритмів маркетингу й логістики збуту продукту масового виробництва об'єкта діяльності кластера.

Кластерна трансформація економічної системи України, побудована на обґрунтованій системі пріоритетів інноваційного розвитку, передбачає цілеспрямовану діяльність держави щодо концентрації ресурсів на провідних напрямках науково-технічного оновлення виробництва та сфери послуг, що забезпечують мультиплікативний економічний ефект у суміжних галузях, включених у кластерні утворення.

З урахуванням вимог Закону України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, існуючого потенціалу та регіональних ініціатив перспективним вбачається першочергове створення восьми національних інноваційних кластерів із реалізацією відповідного стратегічного напрямку інноваційної діяльності⁴³:

⁴³ Електронний ресурс. – Режим доступу: www.biznes.od.ua/files/claster/koncept_princypu.doc.

„Енергетика сталого розвитку” – пріоритетний напрям стратегічного пріоритетного напрямку інноваційної діяльності „Модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології”;

„Нові машини” – пріоритетний напрям „Машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії”;

„Нові матеріали” – пріоритетний напрям „Удосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій”;

„Технології інформаційного суспільства” – пріоритетний напрям „Нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації”;

„Біотехнології” – пріоритетний напрям „Удосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій”;

„Нові продукти харчування” – пріоритетний напрям „Високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості”;

„Транзитний потенціал України” – пріоритетний напрям „Транспортні системи: будівництво і реконструкція”;

„Нові технології природокористування” – пріоритетний напрям „Охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища”;

„Новітні силові установки та рушії” – пріоритетний напрям „Виробництво засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів і пов’язаних з транспортом пристроїв та обладнання, комплектуючих виробів, розробка та впровадження новітніх технологій для їх складання (виготовлення)”;

„Інноваційна культура суспільства” – пріоритетний напрям „Розвиток інноваційної культури суспільства”.

Закон України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” створює передумови для кластерної політики держави, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки. На підставі інтегральних оцінок можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу, науково-прогнозного аналізу світових тенденцій соціально-економічного й науково-технологічного розвитку та значущості окремих напрямів розвитку економіки розробляється концепція кластерної політики в

Україні. Інноваційний потенціал як сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних і культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо) необхідний для забезпечення інноваційного розвитку економіки. Ступінь інноваційності національної економіки визначається наявністю критичної маси сучасних накопичених знань і потенційного рівня розвитку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт від виявлення, обґрунтування ідей та до комерційної їх реалізації.

Україна має шанс подолати сформовані тенденції і включитися в основний потік інноваційного перетворення, скорочуючи відрив від передових країн і освоюючи інноваційні ніші, передусім на внутрішньому, а згодом і на зовнішніх ринках. Для цього необхідно створити систему, орієнтовану на технологічний пролив.

Успішний інноваційний розвиток на основі постійного відтворення знань і їх втілення в нові високотехнологічні продукти й послуги, а також масштабні інвестиції в нові технології й нематеріальні активи створюють умови для формування нового типу економіки. У країнах, орієнтованих на розвиток постіндустріальної економіки, успішно формуються національні інноваційні системи як сукупність інституційних структур і механізмів для розповсюдження та використання знань. Система інститутів забезпечує ефективну інтеграцію й координацію діяльності державних структур, бізнесу, науки, виробництва, освіти. Фактично це означає, що наука та інновації в житті сучасного суспільства набувають абсолютно нової значимості, опиняючись в центрі не тільки економічного, а й політичного життя.

У кожній країні формується своя національна система інституційних елементів, що є водночас об'єктами і суб'єктами інноваційної політики. Насамперед це сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерційною реалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів – дрібні й великі компанії, наукові установи, навчальні заклади, державні лабораторії, технопарки й інкубатори тощо. Інша частина – це комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси і мають

міцні національні корені, традиції, політичні й культурні особливості. У сукупності вони утворюють національні інноваційні системи, принципи і контури якої кожним конкретним суспільством в конкретну епоху усвідомлюються, формуються та реалізуються по-різному.

В умовах переходу до нової інноваційної парадигми економічного розвитку посилюється творча й регулівна роль держави. Зростаюче значення технологічних та економічних факторів для поступального руху вимагає вирішення не тільки технічних завдань, а й широкого кола проблем, пов'язаних із фінансовим, організаційним і правовим забезпеченням технологічних нововведень, проблемами соціальних наслідків їх впровадження. У таких умовах держава стає головним суб'єктом, який виробляє національну стратегію розвитку, що створює механізми саморегулювання і становлення інших ефективних інститутів зростання.

Розвинені держави здійснюють постійний моніторинг інноваційних процесів в економіці та безпосередньо впливають на їхній розвиток. Причому, чим радикальніше і глибше прориви в науці і техніці, технології й інформаційному забезпеченні, тим більше бізнес і суспільство покладають надію саме на державу, її ресурси та інститути⁴⁴.

Для України ще одним важливим макроекономічним стимулом до інновацій, що вимагає активного втручання держави, є необхідність остаточного подолання наслідків економічної кризи 90-х років минулого століття. У цьому зв'язку вона повинна протидіяти тому, щоб економічний та інноваційний розвиток розглядались як два паралельні процеси, а науково-технічний потенціал не сприймався як засіб для вирішення важливих економічних проблем.

Економічна стратегія має бути спрямована на стимулювання інноваційного процесу, здійснення реіндустріалізації та збільшення експорту товарів, насамперед із високою часткою доданої вартості, заходів з надання суспільної підтримки інноваційних проєктів, створення нових дослідницьких центрів, формування сприят-

⁴⁴ Полтерович В. М. На пути к новой теории реформ / В. М. Полтерович. – М.: ЦЭМИ РАН и РЭШ, 2003.

ливих умов для довготривалих інвестицій. Проведення такої політики дозволить у перспективі створити мережу нових інноваційних кластерів у національній економіці, розвиток яких сприятиме забезпеченню позитивного ефекту в усіх її галузях.

1.4. Теоретичні засади інноваційної діяльності в сільському господарстві[©]

Нині суспільство перебуває на етапі свого розвитку, коли більшість проблем вирішують на базі розробки й використання у виробництві нових технологічних і організаційних складових, нової техніки або інакше – інновацій. Інноваційна діяльність як складна динамічна система дії і взаємодії різноманітних методів, факторів і органів управління, установ, підприємств, які займаються науковими дослідженнями, створенням нових видів продукції, удосконаленням устаткування та засобів праці, технологічних процесів і форм організації виробництва на основі новітніх досягнень науки і техніки, є важливою складовою прискореного розвитку, підвищення продуктивності праці, економії різних видів ресурсів, зменшення витрат і зниження собівартості виробництва продукції, нарощування її обсягів і загалом підвищення ефективності виробництва.

Такого висновку дійшли перші дослідники цього феномену ще в другій половині ХХ ст. У праці “Технологічні зміни та функція сукупного виробництва” (1957 р.). Р. Соллоу, узагальнивши досвід розвитку промисловості, зауважив, що саме активна інноваційна діяльність підприємств різних форм власності дедалі більше визначає темпи економічного їх зростання. За його підрахунками, валовий національний продукт США протягом 1909-1949 рр. збільшився на 87,5% за рахунок “технологічних змін”, тобто інновацій. Звичайно, це дало змогу багатьом ученим-дослідникам почати вивчати питання, пов’язані з інноваційною діяльністю. На сьогодні існує багато визначень сутності інноваційної діяльності. У працях П. Андреева інноваційна діяльність розглядається як

[©] Шпикуляк О.Г., Тивончук С.О., Тивончук Я.О., Ткач Л.Л., Павлоцька Т.П.

процес або діяльність, у ході якої здійснюється стратегія прориву на базі реалізації ідеї, відкриття або технічного винаходу, доведених до комерційного використання й отримання ефекту⁴⁵. Визначають інноваційну діяльність і як вид діяльності по доведенню науково-технічних ідей, винаходів, розробок до результату, придатного в практичному використанні. Вона включає в себе всі види наукової діяльності, проектно-конструкторські, технологічні, дослідні розробки, діяльність з освоєння нововведень у виробництві та їхніми споживачами – реалізацію інновацій⁴⁶. Інноваційна діяльність пов'язана з трансформацією результатів наукових досліджень і розробок, винаходів та ідей у новий або удосконалений продукт, що надійшов на ринок, у новий або удосконалений технологічний процес, використаний в практичній діяльності, або новий підхід до соціальних послуг. Вона припускає здійснення комплексу наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, які в сукупності приводять до створення інновацій „під ключ”⁴⁷. Узагальнюючи різні визначення, під інноваційною слід розуміти діяльність з моменту народження наукової або науково-технічної ідеї й доведення її до впровадження. Її можна представити у вигляді таких етапів: науковий розвиток ідей, проведення теоретичних та експериментальних досліджень, експериментально-конструкторська розробка, виробництво, доведення до стадії впровадження відповідними службами. У повному обсязі інноваційна діяльність сільськогосподарського підприємства передбачає комплекс заходів, спрямованих на ефективну реалізацію інноваційних ідей і подальше практичне використання одержаних результатів і розробок.

У сільському господарстві розробка інновацій та їх впровадження пов'язані переважно з новими сортами рослин, виведенням нових порід тварин, новою технікою, новими ресурсозберігаючими технологіями, застосування яких здебільшого змінює

⁴⁵ Андреев П. А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве / П. А. Андреев. – М.: «Агро-Вестник», 2000. – С. 9.

⁴⁶ Ильдеменов С. В. Инновационный менеджмент / С. В. Ильдеменов, А. С. Ильдеменов, В. П. Воробьев. – М.: Инфра-М, 2002. – С. 49.

⁴⁷ Гаман М. В. Державне управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід / М. В. Гаман. — К. : Вікторія, 2004. — С. 39.

характерні властивості сільськогосподарської продукції, що виробляється, але не приводить до появи нових видів продукції. Продукція рослинництва знаходиться на початку сільськогосподарського ланцюга створення вартості. Через дотримання належної науково-виробничої практики створення і застосування інновацій забезпечується стійкість виробництва, яка залежить від стабільних, високих урожаїв, а це – високопродуктивні, здорові сорти, захист рослин, успішна селекційна робота та збереження врожайності. Також великого значення набуває застосування «зеленої генетики» у рослинництві⁴⁸.

Інновації у тваринництві – це виведення нових або продуктивніших порід худоби, створення техніко-технологічних, організаційно-економічних та управлінських новацій, сучасних споживчих норм.

Факторами впливу на формування інновацій слід вважати такі: випереджаючий розвиток галузі; підвищення її статусу; конкурентоспроможність галузі на внутрішньому ринку; пошук значних за обсягом інвестицій на тривалий час; забезпечення всіма видами ресурсів; економія всіх видів ресурсів; скорочення часу реалізації проєктів; прискорення розвитку сільськогосподарських галузей; зміцнення економічної незалежності й безпеки; значна тривалість залучення капіталу; необхідність великих обсягів капіталовкладень, матеріало- та енергомісткість; контроль і реалізація управлінських рішень; економічна ефективність інноваційного проєкту⁴⁹.

Відсутність дієвих механізмів та інфраструктури фінансування інноваційної діяльності значно знижує ефективність реалізації інновацій. Звідси випливає потреба дослідження сучасних умов використання ринкових форм вкладення капіталів (пов'язаних зі зміною форм власності, створенням ринку землі тощо), тобто інвестування в сільське господарство як у самостійну стратегічно важливу галузь.

⁴⁸ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mpiz-koeln.mpg.de/oeffentlichkeitsarbeit/FAQ/FAQBio/index.html>.

⁴⁹ Чабан В. Г. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору / В. Г. Чабан // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 68.

Для вичерпного розкриття засад інноваційної діяльності необхідно визначити зміст інноваційного процесу. В економічній літературі поняття „інноваційний процес” постійно уточнюється, розглядається під різним кутом. На відміну від інноваційної діяльності інноваційний процес слід розглядати як життєвий цикл інновації, тобто оцінювати етапи проходження ідеї від виникнення до її розробки і впровадження.

Інноваційний процес зв'язаний зі створенням, освоєнням і розповсюдженням інновацій, у межах якого для одержання прибутку розробники інновацій створюють і просувають їх до споживача. Починається інноваційний процес з появи ідеї і закінчується її комерційною реалізацією.

Відомий дослідник Б. Санто, аналізуючи різні моделі інноваційного процесу, стверджує, що це «постійний і безперервний потік перетворення конкретних технічних, технологічних, організаційно-управлінських, соціальних та інших ідей на основі наукових розробок у нові технології або окремі її складові частини й інші заходи, доведення їх до використання безпосередньо у виробництві з метою отримання якісної продукції»⁵⁰.

На наш погляд, інноваційний процес можна розглядати як цілеспрямовану діяльність для отримання нових продуктів, технологій і послуг, які забезпечують економічну, технологічну, екологічну або соціальну ефективність сільськогосподарських підприємств.

Організаційно-економічна сутність інноваційних процесів пов'язана з цілями їхнього розвитку, що полягають в постійному організаційно-економічному, технічному й технологічному оновленні сільськогосподарського виробництва, що спрямоване на його удосконалення з урахуванням досягнень техніки, науки і світового досвіду. Кінцева мета цих процесів – формування аграрної економіки інноваційного типу, за якої освоєння досягнень науки і передового досвіду відбуватиметься прискореними темпами.

Інноваційний процес має циклічний характер. Діяльність у межах цього процесу розпадається на окремі й різні ділянки, які

⁵⁰ Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Санто Б. – М.: Прогресс, 1990. – С. 166.

матеріалізуються у вигляді функціональних, організаційних одиниць, відокремлених у результаті поділу праці⁵¹.

В інноваційному процесі можуть брати участь як мінімум два суб'єкти – виробник інноваційного продукту і споживач, три (виробник інновації, впроваджувальні формування і споживач) і більше (інвестори, органи управління тощо). Крім наявності суб'єктів інноваційної діяльності, для виробництва, впровадження і тиражування інноваційної розробки необхідно створити певні умови – потреби, можливості, мотивації й наявність інноваційної системи. Інноваційний процес реалізується передачею інформації зі сфери дослідження та її матеріальним перетворенням у виробництво і є сукупністю взаємопов'язаних елементів, що об'єднують діяльність з виробництва і впровадження інновацій. Наукові організації, впроваджувальні формування і споживачі науково-технічної продукції (сільськогосподарські товаровиробники) повинні діяти скоординовано в інноваційному процесі: від виявлення потреби і наукового винаходу до масового освоєння інновацій.

Основними особливостями формування й розвитку інноваційного процесу в сільському господарстві слід вважати:

- 1) значні відмінності між регіонами країни за природно-кліматичними умовами і спеціалізацією виробництва;
- 2) різноманітність видів вироблюваної сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки, істотна різниця в технології обробки продукції, вирощуванні й годівлі тварин;
- 3) наявність великої різноманітності типів виробництва за різними організаційно-правовими формами та формами власності, розмірами, спеціалізації, підпорядкованості, кооперації тощо;
- 4) значна залежність технологій виробництва в сільському господарстві від природно-кліматичних умов, дорожньо-транспортних мереж, віддаленості від постачальницьких центрів і ринків збуту продукції й інших факторів;

⁵¹ Петров В. М. Інноваційні пріоритети технічної політики в АПК / В. М. Петров // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 11.

5) відособленість сільськогосподарських товаровиробників, віддаленість від інформаційно-консультаційних служб і організацій, які виробляють науково-технічну продукцію;

6) різний соціально-освітній рівень робітників сільського господарства;

7) відсутність чіткого й науково обґрунтованого організаційно-економічного механізму передачі наукових розробок сільськогосподарським товаровиробникам і, як наслідок, суттєве відставання галузі в освоєнні інновацій виробництвом.

Отже, узагальнено структуру інноваційного процесу за тривалістю його в часі можна подати у вигляді чотирьох основних етапів: створення наукових розробок; розповсюдження інновацій (доведення інформації про інновації, навчання); освоєння інновацій у виробництві; оцінка ефективності інновацій.

Найбільш тривалим є процес створення інновацій. Проведення фундаментальних і прикладних досліджень, незважаючи на те, що це пов'язано з певним ризиком одержання незадовільних результатів, – необхідний етап у процесі створення науково-технічної продукції.

Розробка вважається закінченою, якщо повністю виконано план дослідження й одержано певний результат. При цьому необхідною є виробнича перевірка. Наприклад, щодо нових сортів сільськогосподарських культур цією стадією є державне сортопробування по відношенню до нової техніки. Поряд із виробничою перевіркою йде стадія оформлення закінчених розробок як об'єктів інтелектуальної власності, видача патентів і ліцензій. Наукова розробка стає інновацією тільки після апробації й рекомендації її до масового впровадження у виробництво.

Для розповсюдження та впровадження інновацій використовуються різні напрями й певні канали проникнення в сільськогосподарське підприємство. Важливу роль при цьому відводять функціонуванню інноваційних формувань, які сприятимуть ефективному впровадженню результатів інноваційної діяльності у виробництво та будуть з'єднувальною ланкою між наукою і виробництвом. На сучасному етапі цьому питанню не приділяють належної уваги. В подальшому, з розвитком і удосконаленням інформаційних технологій та інноваційних формувань, мають бути створені

умови для того, щоб товаровиробники дізналися про інновації не тільки з виробничого досвіду передових господарств, але і безпосередньо від наукових установ ще на стадії створення інновацій.

Таким чином, інноваційний процес не закінчується розробкою і впровадженням інновації. Він не переривається і після впровадження, бо з розповсюдженням нововведення удосконалюється, набуває нових споживчих властивостей, що відкриває для нього нові галузі застосування та ринки, а отже, і нових споживачів, які можуть сприймати даний продукт, технологію або послугу як нові для себе, тобто інноваційний процес охоплює цикл від виникнення науково-технічної ідеї до її реалізації замовнику або на комерційній основі на ринку, або інновації, орієнтованої на ринок, на конкретного споживача чи потребу.

Для сільського господарства України проблема активізації інноваційних процесів набуває особливого значення. Інноваційні процеси в цій галузі мають певні особливості, пов'язані з її специфікою, а саме: наявністю живих організмів, сезонністю, підвищеними ризиками тощо. Тому саме в сільському господарстві, на відміну від інших сфер, розвиток інновацій відбувається повільніше, що вимагає застосування на державному рівні мотиваційних економічних інструментів.

Внаслідок довготривалості етапів розробки й апробації фундаментальних інновацій в сільському господарстві, результати наукових досягнень у селекції сільськогосподарських культур дають найбільшу віддачу через 15–20 років від початку фінансування кожного напрямку наукової роботи, а в селекції порід тварин – 20 років і більше.

Активізація інноваційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах – це впровадження у виробництво конкурентоспроможних нових технологій одержання сільськогосподарської продукції в рослинництві та тваринництві; застосування продуктивніших порід у тваринництві та стійкіших до хвороб і несприятливих природно-кліматичних проявів сортів і гібридів рослин; біотехнологій, що дають змогу одержати нові високоякісні продукти з оздоровчим і профілактичним ефектом; застосування нових технічних засобів і технологій обробітку ґрунту, очищення та зберігання сировини; застосування енергозберігаючих технологій,

екологічних інновацій, які відповідно дають змогу підвищити врожайність та продуктивність, мінімізувати втрати й підтримувати якісний стан навколишнього природного середовища. Досвід розвинених країн переконує, що для створення інновацій, які б не поступалися світовим аналогам, наукова сфера потребує щорічного масштабного фінансування і всебічної державної підтримки, що надзвичайно важливо в умовах стрімкого поширення на українському наукоємному ринку техніки й технологій іноземних компаній. Особливо це стосується імпорту сільськогосподарської техніки, насіння іноземних сортів сільськогосподарських культур і засобів захисту рослин. Фінансова підтримка інноваційної діяльності необхідна також на інших етапах інноваційного процесу, оскільки стимулювання впровадження має забезпечити попит на вітчизняні наукові розробки. Для активізації процесу впровадження новацій у виробництво слід сприяти залученню венчурного капіталу.

У сукупності це зумовить прискорення інноваційних процесів у сільському господарстві, сприятиме його сталому розвитку, інтегруванню й балансу економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів, підвищенню рівня конкурентоспроможності його галузей. Конкурентоспроможний розвиток галузей сільського господарства, на наш погляд, можна забезпечити тільки за умови активізації інноваційних та інвестиційних процесів. Державну політику щодо стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів слід реалізовувати через програми розвитку інноваційної діяльності, які мають передбачати її комплексність за всіма складовими: наука, створення і впровадження інноваційних продуктів, техніко-технологічне переоснащення виробництва, навчання, підготовка і збереження кадрів, маркетингові дослідження щодо інновацій та інформаційне забезпечення.

Реалізація дієвих економічних механізмів інноваційної діяльності сільського господарства сформує засади для подолання інвестиційної кризи в галузі, забезпечить відновлення й нагромадження капіталу, підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробництва продукції.

Отже, на сучасному етапі глобалізації світової економіки, коли обов'язковою умовою соціально-економічного зростання є переведення її в інноваційну фазу, для галузі сільського господарства України, яка залишається найбільш консервативною до нововведень порівняно з іншими сферами, надзвичайно важливо активізувати інноваційну діяльність, як нового виміру економічних і соціальних відносин що базується на пріоритетному розвитку знань і технологій та їх використанні.

1.5. Роль інститутів інноваційної діяльності в розвитку економіки[©]

Подолання депресивного стану аграрної сфери є нині головним завданням держави і суспільства. Практика переконує в необхідності формування інноваційної моделі суспільно-економічних відносин і дієвого інституціонального забезпечення її функціонування. Для аграрного сегменту зазначені питання надзвичайно актуальні, адже інституціональна структура механізмів функціонування аграрної сфери приховує в собі аспекти супротиву інноваціям. Проблем надзвичайно багато, вони фундаментальні за сутністю і природою виникнення, тому з плином часу дедалі більше актуалізуються на різних рівнях компетенцій.

Інноваційна діяльність як процес і як система потребує інституціонального забезпечення та формування інституціональних умов розвитку. У ринкових умовах інституції й інститути інноваційної діяльності відіграють надважливу роль у створенні організаційно-економічних передумов для задоволення потреб на якісно новому рівні. Саме тому побудова інноваційної економіки як першочергове завдання держави у своїй основі потребує інноваційної організації. Це – аксіома, доведена часом, практикою і багатьма науковцями. Пропонуємо розглянути її з погляду інституціональної методології, що дає змогу окреслити соціально-економічні аспекти цієї проблеми.

Результатом інноваційної діяльності є створення інноваційної економіки, побудованої на знаннях і комерціалізації науки. Погод-

[©] Шпикуляк О.Г., Курило Л.І.

жуємося з думкою О. Мамедова⁵², що інноваційна економіка має іншу будову й інші фактори розвитку, зокрема інститут громадського суспільства, конкуренції, лібералізму⁵³. Інститут інноваційної діяльності функціональний лише за умови об'єктивності стимулів з боку держави, ринку й суспільства. Автор має на увазі те, що вона буде результативною лише за відповідних інституціональних умов, адже їй притаманні певні ризики. Головним системоутворюючим фактором цього процесу є наука, від активності якої залежить його ефективність. Далі він зазначає, що інновації можуть зароджуватися лише в інноваційно-організованій економіці, їхнім «батьком» є високотехнологічне виробництво, а «матір'ю» – інноваційно-організована економіка⁵⁴. Таким чином, у своїй основі інноваційна діяльність залежить від цих двох факторів, хоча ми надаємо перевагу інституційному забезпеченню.

В основу формування й розвитку інститутів інноваційної діяльності покладено підприємницьку активність індивіда у створенні відповідних результатів наукового пошуку з метою отримання прибутку. Розглядаючи інноваційну діяльність й формування інтелектуального капіталу, російські дослідники Є. Попов і М. Власов виділили інституціональні аспекти піднятого питання виходячи із сутності підприємства як генератора й інкубатора інститутів виробництва нових знань⁵⁵. Такий стан речей впливає із можливостей і пріоритетів діяльності підприємства в ринкових умовах, які передбачають обов'язковість накопичення нових знань. Ці ж дослідники наводять основні інститути здійснення господарської діяльності підприємства згідно з систематизацією, запропонованою Г. Клейнером (табл. 1.1).

⁵² Мамедов О. Ю. Тайна инновационной экономики – в ее инновационной организации! // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та. – 2009. – Т. 7. – № 2. – С. 5–8.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Попов Е. В. Институциональный анализ процессов производства новых знаний [Электронный ресурс] / Е. В. Попов, М. В. Власов. – Режим доступа : // [http:// www. ecsocman.edu.ru](http://www.ecsocman.edu.ru).

Таблиця 1.1

Інституціональні фактори ефективності діяльності підприємства⁵⁶

Якості, необхідні для ефективного функціонування	Групи інститутів, що забезпечують якість підприємства
Цілісність підприємства	Інститути мінімізації трансакційних витрат
Внутрішня консолідація й координація бізнес-процесів у підприємстві	Інститути ефективного бізнес-планування, стратегічного менеджменту
Вплив ринкових сигналів	Інститути маркетингу, конкуренції, фондового ринку
Соціальна відповідальність підприємства	Інститути соціальної репутації компанії
Зростання конкурентоспроможності, оптимізація виробничих процесів	Інститути НІОКР, продуктування нових знань
<i>Ендогенні</i>	<i>Екзогенні</i>
Інститут фінансування виробництва знань	Інститут оцінки ризиків
Інститут перетворення знань	Інститут впливу ринкової ситуації
Інститут екстернальних ефектів	Інститут компенсації нестачі ресурсів
Інститут управління знаннями	Інститут агентської взаємодії
Інститут організації діяльності підприємства	Інститут ціноутворення на ринку нових знань
Інститут використання ресурсів	Інститут довіри
	Інститут розподілу відповідальності між агентами

Функціонуючи в ринковій економічній системі, інститут інтелектуального капіталу породжує інститути інтелектуального підприємництва. Цей вид, форма підприємництва, як зазначено у праці Т. Чукулаєвої за висновком А. Чертвіца, пов'язана з виробництвом нових знань і втіленням їх у конкретні життєві блага через механізми співпраці й взаємодії економічних аспектів, які набувають на практиці форми різних інтелектуальних товариств⁵⁷. До таких інститутів відносимо фірми-інноватори, заклади освіти й наукові установи, систему академій (національні й галузеві), Міністерство освіти і науки, Міністерство юстиції, центри перепідготовки кадрів тощо. Саме тут відбувається формування, накопичення й поширення знань в економіці й суспільстві.

⁵⁶ Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем [Электронный ресурс] / Клейнер Г. Б. – Режим доступа : // <http://www.kleiner.ru/skrepk/predst.pdf>.

⁵⁷ Чукулаева Т. Ю. Формирование института интеллектуального предпринимательства: иерархический подход (на примере экономики России) [Электронный ресурс] / Т. Ю. Чукулаева // – Режим доступа: <http://www.ecsooman.edu.ru>.

У нинішньому світі ринкових прогресивних інноваційних економік консолідуючим інститутом виступають організації, які утворюють складну будову суспільного буття. Проте економічні інститути, у тому числі й організації, створюються й функціонують за безпосередньої участі людини як носія норм, правил, традицій. Це потрібно обов'язково враховувати при дослідженні економічних аспектів інституціонального розвитку суспільних формацій.

Ефективність інноваційної діяльності та її інститутів забезпечується тільки за умови конструктивного підходу до функціонування приватної власності; налагодження взаємодії бізнесу, держави й суспільства в механізмі регулювання; підвищення якості правових інститутів; забезпечення високого рівня людського капіталу, а в кінцевому підсумку – створення інноваційної економіки.

У вирішенні проблеми в теоретичному й методологічному ракурсі на передній план виходить інституціональна модернізація економіки, в нашому випадку – аграрної. Вона передбачає реформування системи інститутів і відносин, продукованих ними у процесі реалізації функціональних зв'язків.

Інститути інноваційної діяльності в аграрній економіці потребують інституціональної модернізації. Слід розрізняти модернізацію зверху, «коаліції для майбутнього»⁵⁸. З цією метою держава пропонує та створює інститути механізмів та інструментів реалізації, підтримки проектів інноваційної діяльності. Вона здійснює цілеспрямовану політику підтримки інституціональних умов для формування й розвитку інноваційно спрямованої моделі економіки.

Інститутами інноваційної діяльності є інститути розвитку програм підтримки наукових досліджень, формування інтелектуального капіталу тощо. Ці інститути у своєму функціонуванні залежні від якості, притаманної власне їм у частині пріоритетів, які з часом забезпечують задоволення відповідних інституціональних очікувань суспільства. Тому сьогодні вкрай необхідним є пошук шляхів формування інститутів, які забезпечать інноваційний підхід у взаємодії держави, підприємств і суспільства.

⁵⁸ Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции [Электронный ресурс] / В. Полтерович. – Режим доступа: <http://www.institutiones.com/strategies>.

«Коаліції для майбутнього» передбачають формування інституціональних механізмів стимулювання й розвитку конкурентного середовища ринку як головної умови становлення ефективних інститутів інноваційної діяльності.

Застосованим до викладеного вище є вислів В. Полтеровича про те, що «інституціональна траєкторія вважається перспективною, якщо вона узгоджена з ресурсними, технологічними й інституціональними обмеженнями й передбачає вбудовані механізми, які стимулюють задекларовані зміни інститутів і попереджують виникнення дисфункцій та інституціональних пасток⁵⁹. Такий стан речей забезпечує утвердження інноваційно-орієнтованої системи соціально-економічних відносин, якій на теперішньому етапі розвитку людства альтернативи немає, але знову ж таки для цього потрібні відповідні інституціональні умови.

Головним інститутом інноваційної діяльності в ринковій економіці є підприємство (фірма), адже воно акумулює можливості й мотивації створення інновацій. Цей інститут здійснює трансформації ресурсів у продукт, але намагається робити це з найменшими витратами, тобто він запрограмований на інновації. Функціонування господарських структур проходить за певного господарського порядку й на базі відповідних інституціональних умов.

Останнім часом значну увагу науки і практики інновацій привертає інститут кластеризації як один із базових критеріїв формування інноваційної політики. Інститут кластеризації – це механізм консолідації учасників інноваційного процесу за рахунок кооперації, формування замкнутого циклу інноваційно-виробничого процесу на галузевому й міжгалузевому рівнях координації. Кластери об'єднують індустрію створення інновацій та індустрію масового впровадження у виробництво, оптимізуючи ризики обох сторін.

Погоджуємося з висновком про те, що інновації є провідним фактором росту і являють собою тривалий процес, який охоплює також фундаментальну науку; інноваційній діяльності притаман-

⁵⁹ Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции [Электронный ресурс] / В. Полтерович. – Режим доступа: <http://www.institutiones.com/strategies>.

ний «ефект храповика» – якщо інновацію створено і впроваджено, то позитивний результат від неї незворотний⁶⁰, проте держава має регулювати цей інститут.

Інститути інноваційної діяльності створюють сприятливі умови перерозподілу й ефективного використання ресурсів, капіталу, праці в економіці, забезпечуючи якісно новий рівень розвитку суспільства й конкурентоспроможності економіки.

Невід’ємним інститутом здійснення інноваційної діяльності є інтелектуальний капітал як фактор формування інновацій (див. розд. 3), а підприємець як головна фігура інноваційного процесу функціонально й організаційно забезпечує розвиток такого важливого інституту інноваційної діяльності як підприємництво – поповнюючи його інтелектом. Інститут підприємництва, підтримуючи і стимулюючи інноваційний процес, реалізує прагнення підприємця одержати прибуток через механізм створення – впровадження нововведень, які забезпечують зниження виробничих витрат і підвищення конкурентоспроможності продукту.

Інституціональні аспекти інноваційної діяльності в економіці України характеризують існуючу модель розвитку ринкового механізму як інституційно неефективну. Така неефективність полягає у консервуванні інститутів минулої української дійсності на кшталт невизнання землі капіталом, незавершеності інституціоналізації приватної власності до ринкових умов, що у свою чергу стримує капіталізацію знань, справляє демотивуючий вплив на учасників інноваційного процесу, продукуючи кризові явища. Передусім це стосується аграрної сфери як найбільш консервативного сегменту економіки.

Розглядаючи інститути інноваційної діяльності як базові чинники конкурентоспроможності, слід наголосити на тому, що створення дієвих і прийнятних для суспільства інституціональних утворень є запорукою формування постіндустріальної економіки.

Інститути в постіндустріальному суспільстві (економіці) сформовані таким чином, що забезпечують всебічне накопичення й розвиток знань, а головною продуктивною силою стає інтелект,

⁶⁰ Кузик Д. А. Политика качественного экономического роста и ее последствия / Д. А. Кузик // Вестник ОГУ. Май 2009. – С. 47–49.

інформація. Саме ці чинники є рушіями розвитку масштабного інноваційного процесу в усіх галузях і сферах життєдіяльності людини. Інституціональні умови є базисним чинником інтелектуалізації суспільно-економічних процесів. Інститути забезпечують активізацію, у тому числі й інноваційних процесів, найбільшою мірою в умовах сприятливого конкурентного ринку.

Стосовно проблеми інститутів інноваційної діяльності зазначимо, що саме вони формують мотиваційне поле розвитку означеного сегмента суспільного буття, забезпечуючи як обмеження, так і можливості для економічних аспектів – суб'єктів інноваційного процесу. Цей висновок випливає з того, що інститути як консолідована сукупність правил, норм, традицій, які вважаємо інституціями, постійно динамічно розвиваються. Розвиток полягає у модифікації базисних і похідних інститутів до умов функціонування суспільно-економічних процесів. Найбільшою мірою цей аспект простежується у трансформаційних суспільствах.

Інститути інноваційної діяльності утворюють середовище інституціональних умов, які структурують відносини учасників даного процесу на всіх його етапах. Вплив інститутів на інноваційний процес, до яких відносимо базисні й похідні (див. підроз. 1.2), або політичні, соціальні, економічні, полягає в розбудові, за сучасної термінології, державної карти здійснення інноваційної діяльності зацікавленими економічними суб'єктами, а також державного регулювання.

Інноваційні процеси в економіці, як і будь-які, зазнають впливу інститутів, що продукують умови реалізації інновацій. Ці умови є детермінантами поведінки учасників ринку у сфері розвитку знань, їх капіталізації, а головне – створення й впровадження інновацій. Такими умовами слід вважати можливості, обмеження, правила, права, обов'язки, ролі, традиції.

Інституціональне забезпечення створює відповідні умови, які формують середовище, в якому зреалізуються дії зацікавлених суб'єктів. Проте у цьому середовищі постійно відбуваються перетворення, тобто модернізаційні, структурні, організаційні зміни.

Інститути, формуючи систему інновацій у розвитку суспільства, є діалектичною єдністю факторів, організацій, процесів, результатів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вони у

свою чергу закріплені формально у нормативних актах і угодах, а також неформально – в ментальних, поведінкових нормах. Наведені інституціональні утворення забезпечують функціональність інноваційного процесу на відповідному рівні як стимули або антистимули.

Трансформаційні економіки, до яких належить і вітчизняна, по-різному характеризуються з позиції інституційних змін. Проте вважаються інституціонально нестабільними за відсутності в них усвідомленого суспільством базису інституціоналізації трансплантованих інститутів. Саме такою розглядають інноваційну діяльність в умовах конкурентного ринку. Слід зазначити, що відсутність протягом тривалого періоду української дійсності традицій інноваційного процесу зумовлює потребу запозичення необхідних інституційних норм. Звідси інституціональне реформування системи накопичення, поширення знань, перетворення їх на інноваційний продукт, а головне – інтелектуальний капітал і навпаки.

Інституціональні зміни відбуваються повільно, але супроводжуються появою нових економічних агентів, зацікавлених у розвитку інновацій – це вимога ринкова економіка. Зв'язки інституціонально закріплюються, забезпечуючи взаємодію відповідних факторів, організацій і структур з метою отримання бажаних для суспільства результатів. Проте погоджуємося з думкою, що «...поведінкові моделі основних господарюючих суб'єктів не можуть бути швидко змінені в зв'язку з дією ефекта інституціональної інерції..., впливом інституціонального генотипу попереднього господарського порядку,... стереотипів економічної поведінки»⁶¹. В такому стані знаходиться інституціональне забезпечення інноваційних процесів у перехідних, трансформаційних економіках.

Розкриваючи теоретичні та методологічні засади інституціонального забезпечення інноваційних процесів в економіці, зосереджуємо увагу на інституті інтелектуального підприємництва як системі нагромадження знань з подальшим їх використанням у

⁶¹ Вольчик В. В. Эволюция институтов постиндустриальной экономики в контексте дихотомии Веблена [Электронный ресурс] / В. В. Вольчик // Экономический вестник Ростов. гос. ун-та. – 2008. – Т. 6. – № 2. – С. 53–65. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.

створенні інновації. Інтелектуальне підприємництво в першу чергу пов'язано з виробництвом знань і втіленням їх у конкретні блага через механізми співпраці й взаємодії економічних агентів⁶². Це – особливий інститут розвитку економіки знань із самостійною організаційно-економічною структурою, яка сприяє реалізації нових можливостей продуктивного використання ресурсів з метою реалізації інтелектуального капіталу економічного зростання⁶³. На нашу думку, це специфічний інститут перерозподілу знань з метою їх капіталізації і забезпечення науково-технічного прогресу.

Інститут інтелектуального підприємництва слід віднести до інноваційної інфраструктури ринку, яка забезпечує акумулювання-розподіл науково-технологічного потенціалу і залучення в економіку інноваційно-орієнтованих інвестицій. Наявність зазначеного інституту є неодмінною ознакою постіндустріального суспільства, прогресивного в аспекті інституціонального забезпечення інноваційних процесів в економіці.

Об'єктивна реальність розвитку прогресивних економічних формацій підтверджує те, що однією з моделей інституціональних систем економічного розвитку, для яких характерне поєднання різних видів ресурсів й технологічних укладів, є постіндустріальне суспільство, базисом функціонування якого вважається постіндустріальна економіка.

Інститути інноваційної діяльності в економіці формують національну інноваційну систему як сукупність інститутів забезпечення розвитку інноваційних процесів у межах окремої країни, до яких традиційно відносять: інститути з реалізації стратегічних інноваційних проектів; інститути розвитку широкого кола новаторських проектів на базі малих організаційних форм⁶⁴.

⁶² Чукулаєва Т. Ю. Формирование института интеллектуального предпринимательства: иерархический подход (на примере экономики России) [Электронный ресурс] / Т. Ю. Чукулаєва. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3-х т. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – Т. 1. Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – С. 379.

У першому випадку реалізується орієнтир на прискорений розвиток однієї або кількох потужних високотехнологічних корпорацій і досягнення ними рівня світової конкурентоспроможності виробництва; у другому – впровадження інститутів конкурентного відбору новаторських проектів і забезпечення доступу до інвестиційних потоків економіки⁶⁵. У системі інституціонального забезпечення реалізації інноваційних проектів можуть брати участь як державні інвестиційні компанії, так і приватні – венчурний бізнес (венчурні фонди).

Інститутами інноваційної діяльності є також установи, які беруть участь у створенні нових знань, зокрема університети й установи академічної науки. У західних країнах основною організаційною формою створення інновацій є університет, а в Україні – академічна наука. Ці інститути створюють знання, необхідні для розробки і впровадження інновацій. Проте в різних країнах спостерігаємо різний ступінь успішного перетворення знань в інновації, а потім в інноваційний продукт, що, на нашу думку, спричинено інституціональними умовами інноваційної діяльності. У запропонованому аспекті постановки питання погоджуємося з думкою російських науковців про те, що «для того, щоб інновація була реалізована, необхідна складна сукупність умов, які охоплюють не тільки власне науку, але також способи організації бізнесу в країні, взаємодію національної економічної та інноваційної системи, інституціональні умови, включаючи діяльність транснаціональних урядів з організації глобальної інноваційної системи»⁶⁶. Врахування наведених чинників сприятиме розбудові ефективних інститутів інноваційної діяльності.

Головними учасниками відносин в інноваційній діяльності є дослідники. Держава, як інститут, наділений владою модератора

⁶⁵ Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3-х т. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – Т. 1. Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – С. 379.

⁶⁶ Дежина И. Г. Государство, наука и бизнес в инновационной системе России : моногр. / Дежина И. Г., Киселева В. В. – М.: ИЭПП, 2008. – С. 27.

суспільних процесів, виступає третьою стороною у цьому процесі, беручи на себе роль суб'єкта, що створює необхідні інституціональні умови.

На шляху розбудови ринкових відносин Україна постала перед проблемами інституціонального характеру, зокрема щодо інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки. Оцінка інституціональних умов формування механізму організації та здійснення цього процесу свідчить про розбалансованість і повільну адаптацію ринкових інституцій та інститутів до умов вітчизняної системи агрогосподарювання; незадовільну модифікацію старих і формування ринкових інститутів; неузгодженість їх із традиційними економічними відносинами. Саме тому розвиток інститутів та інституцій інноваційної діяльності слід розглядати як фундаментальну проблему, вирішення якої сприятиме ефективному функціонуванню аграрного сектору і перетворенню цієї галузі у сферу, в якій основним капіталом є знання.

Дослідження і практичні умови показують, що інституціональна система в Україні є незбалансованою, не сприяє становленню інформаційної економіки з інноваційною моделлю розвитку, в якій знання виступають основним капіталом. Дисбаланс простежується як на рівні базисних (власність, влада, управління, праця), так і похідних інститутів (ціна, конкуренція, підприємництво, регулювання). Існуючі проблеми згаданого аспекту відносин доповнюються проблемами адаптації суспільних і недоформованості правових інститутів, що разом із проблемами науки, освіти, деградацією продуктивних сил і виробничих відносин роблять інноваційну модель поки що недосяжною. Тому реалізація постіндустріальної концепції в умовах недосконалості інституціональних механізмів формування інноваційної економіки є проблемним аспектом у розбудові прийнятної для суспільства моделі стимулювання науково-технічного прогресу.

1.6. Пріоритети та шляхи активізації інноваційної діяльності[©]

Європейська інтеграція є одним із важливих стратегічних завдань, що постали перед Україною. Для активізації інтеграційних процесів нашої державі необхідно розв'язати комплекс економічних, політичних і соціальних проблем, довести свою прихильність до ринкових перетворень і на цій основі долати складну економічну ситуацію, зумовлену кризовими явищами. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає місце країни та її перспективи на світовому ринку.

Сучасний стан інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері зумовлений довгостроковим негативним впливом загально-економічних проблем, пов'язаних зі структурною деформованістю галузі, домінуванням у ній виробництва продукції з низьким рівнем доданої вартості. Внаслідок неврегульованості питань комерціалізації та введення в господарський обіг результатів інтелектуальної діяльності з урахуванням оптимального поєднання інтересів їхніх творців, бізнесу й держави обсяги нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах не перевищують 1,5% вартості основних засобів, тоді як у середньому цей показник перевищує в ЄС 50% балансової вартості основних засобів підприємств.

Вихід сільського господарства на траєкторію сталого економічного зростання залежить від реалізації комплексу заходів, що передбачають максимальне використання і прискорене освоєння сучасних технологій, перехід галузі на інноваційну модель розвитку. Це зумовлює необхідність створення соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових умов, що забезпечують ефективне відтворення, розвиток і використання науково-технічного потенціалу, належну організацію сучасної системи трансферу технологій, виробництва і реалізації нових видів конкурентоспроможної наукоємної продукції.

Перехід на інноваційну модель розвитку має ґрунтуватися на селективно-пріоритетному принципі визначення пріоритетних

[©] Лупенко Ю.О.

інновацій, забезпечення державної підтримки науки, її концентрації на ключових напрямках наукових досліджень. Водночас передбачити пряму державну підтримку інноваційного циклу, починаючи від фундаментальних досліджень. Слід зосередити увагу на формуванні інфраструктури ринку інновацій; створенні мережі інноваційних провайдерів; реалізації заходів щодо ефективного супроводу інноваційних (технологічних) проектів, надання своєчасної інформації і консультаційних послуг; мотивації виробників до використання новітніх наукових розробок.

Необхідно зазначити, що прискорення розвитку НТП в агропродовольчій сфері відбувається в процесі впровадження новітніх технологічних схем виробництва агропродовольчої продукції (енерго-, ресурсоощадних), використання високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, внесення в ґрунт нетрадиційних видів органічних добрив, впровадження ефективних систем зрошення сільськогосподарських культур та ін.

Основою для підвищення ефективності виробництва та доходів сільського господарства є зростання технологічного рівня аграрного виробництва, впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій шляхом підтримки відповідних досліджень і впровадження системи консультування в сільському господарстві. Крім того, в інноваційному розвитку аграрної сфери велике значення має підтримка технологічного переозброєння підприємств переробної промисловості, відновлення на новій технологічній основі потужностей підприємств тракторного та сільськогосподарського машинобудування. З міжнародними корпораціями, які освоїли ринок України, необхідно розвивати довгострокові партнерські відносини, укладати стратегічні альянси для виробництва запасних частин і перенесення відновлювального процесу в нашу країну.

Законом України від 8 вересня 2011 р. № 3715–VI визначено стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011–2021 роки, що передбачають технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу на інноваційній основі; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища через формування середньострокових пріоритетних напрямів з метою поетапного забез-

печення їх реалізації на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівні.

Для аграрного сектору такі середньострокові пріоритетні напрями передбачають:

на загальнодержавному рівні:

- реалізація загальнодержавної політики щодо побудови інноваційної моделі розвитку агропромислового комплексу;

- формування ринку нових продуктів і високих технологій (новітні ресурсозберігаючі системи машин і механізмів, застосування біотехнології й комп'ютерної техніки у виробничому процесі та сферах його обслуговування), що забезпечує прискорене використання інформації, зміну виробничого процесу, збільшення обсягів виробництва продукції та зниження витрат;

- організація інтегрованого виробництва (створення інноваційно орієнтованих корпорацій, промислово-фінансових груп, аграрно-промислових холдингових компаній, науково-технічних центрів, технополісів і технопарків, лізингових фірм, кластерів – цілісних груп спеціалізованих сільськогосподарських підприємств), спроможного конкурувати з високоінтелектуально оснащеними транснаціональними компаніями. Такі інтегровані формування по суті є носіями інновацій, мають передумови до збільшення масштабів і розширення сфери інноваційної діяльності, розподілу доходів, витрат і ризиків, підвищення мотиваційного механізму до навчання, швидкості та гнучкості в застосуванні (впровадженні) інноваційних продуктів, більше стимулів і можливостей у залученні інвестицій для розробки й реалізації інноваційних проектів;

- формування високого рівня людського капіталу (розвиток людини, її здоров'я, інтелекту, підвищення рівня професійності, освіченості, моральності, духовності), що зумовлено дією закону збереження суспільства та активізує резерви особистості, формує вищий рівень продуктивної діяльності людини, творчості взагалі, прогресу суспільства в цілому;

- формування інтелектуального потенціалу як сукупності високоосвічених професійних кадрів у всіх сферах агропромислового виробництва, спроможних розробляти інновації, зберігаючи науковий потенціал, та реалізувати інноваційний продукт безпо-

середньо на виробництві. З літературних джерел відомо, що сумарна вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні зрівнялася з вартістю товарної маси;

на галузевому:

- створення і впровадження у виробництво нових видів продукції – сортів і гібридів сільськогосподарських культур; високопродуктивних порід тварин і птиці; продуктів переробки сільськогосподарської продукції;

на регіональному:

- впровадження регіональних механізмів стимулювання інноваційної діяльності;

- поєднання освіти, науки і виробництва з метою впровадження новітніх розробок; забезпечення професійними кадрами, що освоюватимуть прогресивні технології, володіють економічним мисленням і навичками роботи в інноваційному середовищі.

Водночас важливою умовою успішної науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрному секторі є стимулювання створення, випробування та впровадження наукової продукції (сортів і гібридів, порід і типів, технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, машин і механізмів). Вирішенню зазначеної проблеми сприятиме прискорене формування інфраструктури ринку наукової продукції, створення дорадницьких структур.

Оновлення технологій у галузі здійснюється шляхом широкого застосування новітніх наукових розробок із використанням генетичного матеріалу, елітної насінницької та племінної продукції, впровадження досягнень НТП, створення екологічних засобів захисту рослин і тварин, найефективніших форм поєднання новітніх технологій та організаційно-економічних інновацій.

Поряд із високотехнологічними інноваціями забезпечується широке впровадження організаційно-інноваційних розробок. Активізувати інноваційну діяльність доцільніше у тих районах та агроформуваннях, в яких матеріально-фінансовий стан і кадрове забезпечення дають змогу впроваджувати інновації. Необхідно також розробити концепцію розвитку та механізм інвестиційної привабливості аграрних підприємств, які реалізують інноваційні проекти, передбачити заходи щодо комерціалізації результатів

інноваційної діяльності на основі аграрного менеджменту і маркетингової інформації. Першочерговими заходами, що активізують інноваційну діяльність в аграрному секторі економіки, слід вважати:

- завершення земельної реформи, введення вартості землі в економічний обіг, створення іпотечних механізмів кредитування аграрного виробництва, завершення формування всіх складових ринкової інфраструктури в аграрному секторі;
- впровадження системи підтримки кредитування комерційними банками реалізації інноваційних проєктів;
- створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проєктів у сільському господарстві;
- розширення кредитування інноваційних проєктів за рахунок лізингових, факторингових та інших операцій.

Державна політика щодо стратегічних пріоритетних напрямів реалізується через програми розвитку інноваційної діяльності, які комплексно охоплюють її складові – наука, створення та впровадження інноваційної продукції, техніко-технологічне переоснащення виробництва, навчання, підготовка і збереження кадрів, маркетингові дослідження щодо інновацій та інформаційне забезпечення. Стратегія високотехнологічного розвитку сільського господарства на основі інноваційної моделі може бути реалізована шляхом:

- кардинального поліпшення фінансування науки за рахунок бюджету та залучення позабюджетних асигнувань;
- першочергового підтримання фундаментальної науки, підвищення ролі Національної академії аграрних наук України, зміцнення її правових засад, посилення ролі в координації досліджень і опрацюванні пропозицій щодо реалізації державної політики інноваційного розвитку;
- зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, оснащення їх сучасною комп'ютерною технікою, новітнім устаткуванням і приладами;
- підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку та венчурного капіталу за допомогою спеціальних

фондів; запровадження державного замовлення на інноваційні продукти;

- поліпшення інституційного забезпечення державної інноваційної політики шляхом удосконалення системи стандартизації та сертифікації, узгодження її з європейськими стандартами;

- стимулювання через податкові механізми процесів кооперації науки і виробництва; впровадження регіональних механізмів підтримки інноваційної діяльності;

- розвитку міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, насамперед з країнами ЄС і СНД;

- удосконалення правових засад інноваційної діяльності та регулювання ринку інновацій через податкові, кредитні, страхові, митні й інші механізми непрямого впливу;

- зміцнення кадрового потенціалу інноваційної сфери;

- здійснення заходів щодо інтеграції науки і виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній; підтримання венчурних підприємств, що займаються інноваційною діяльністю.

Постала потреба якісно проводити експертну оцінку закінчених наукових розробок із наданням їм статусу інновацій.

Таким чином, проблема розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрній сфері є багатогранною і складною. Однак перехід агроформувань на інноваційну модель розвитку розглядається як перспективний напрям, який створює сприятливе середовище для ефективного використання матеріально-технічних ресурсів, сталого конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору.

Інноваційна діяльність у ринкових умовах є вирішальним чинником ефективного розвитку й нарощування обсягів аграрного виробництва. Вона зумовлює якісні зміни технології виробництва, суттєві зрушення в його структурі, переоцінку системи мотивацій. Найбільшим попитом на ринку інноваційної продукції користуються нові високопродуктивні сорти й гібриди сільськогосподарських культур, породи племінних тварин і птиці, машини та механізми, знаряддя й устаткування, сучасні способи організації виробництва та ін. У забезпеченні цього попиту важливе місце

відводиться аграрній науці як найпотужнішому джерелу створення та впровадження інновацій.

Реформування аграрного сектору забезпечило передумови для зацікавленості агроформувань в інноваційній продукції. Сільські господарі намагаються мінімізувати витрати та забезпечити високодохідне виробництво. Освоєння інновацій набуває дедалі більшої ваги у роботі державних і господарських структур. Зокрема, на Донеччині на регіональному рівні створено організаційну модель управління інноваційним процесом, яка включає в себе регіональну раду з питань науки та технологій, центр регіонального розвитку, а також робочу групу для організації та підтримання постійної взаємодії науки та виробництва.

Таким чином, постійно зростає інтерес господарів до найсучасніших досягнень НТП, впровадження яких забезпечить прискорене й вагоме нарощування сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. Аграрні формування, які активно застосовують наукові розробки, досягають високих кількісних і якісних результатів. У подальшому, з фінансовим зміцненням сільськогосподарських товаровиробників, інноваційні процеси набудуть ще більшого поширення й вирішальним чином визначатимуть результативність аграрного сектору.

У сучасних умовах тільки інноваційний тип розвитку аграрного сектору спроможний забезпечити постійне зростання його конкурентоспроможності. Водночас нестача інвестиційних ресурсів у галузі суттєво стримує розширення використання можливостей масштабного інноваційного процесу. Це зумовлює необхідність визначення найважливіших пріоритетів зазначеного процесу на основі системи стратегічних і середньострокових напрямів діяльності з розробки та впровадження високих технологій. Насамперед це стосується радикального прискорення науково-технічного прогресу і на даній основі – зниження витрат на одиницю сільськогосподарської продукції й продовольства, підвищення їхніх якісних характеристик, розширення асортименту для задоволення попиту внутрішнього і зовнішнього ринків. Практична реалізація наведеного напрямку має здійснюватися водночас із заходами щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку малого і середнього бізнесу. Стратегічно важливими

напрямами інноваційної діяльності в сільському господарстві на найближчі три-п'ять років є:

- створення та впровадження на основі новітніх технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур і нових високопродуктивних порід тварин;
- застосування ґрунтозахисних систем землеробства, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії у сільській місцевості, технологій виробництва екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин та інформаційних систем;
- впровадження системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інноваційних проектів із розроблення та впровадження високотехнологічного устаткування, інформаційних баз даних щодо інвестиційних партнерів агробізнесу на зовнішньому і внутрішньому ринках агропродовольчої продукції;
- створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів у сільському господарстві;
- розширення форм кредитування інноваційних проектів шляхом здійснення лізингових, факторингових та інших операцій.

Впровадження нових видів сільськогосподарських культур і створення інноваційної сільськогосподарської продукції мають здійснюватися на основі постійного оновлення складових виробничо-господарського процесу. Водночас із високотехнологічними інноваціями має забезпечуватися широке впровадження організаційно-інноваційних розробок, пов'язаних із земельною реформою і введенням вартості землі в економічний обіг, створенням нових ринкових механізмів кредитного забезпечення довгострокових інноваційних проектів, а також формування ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі України. Активізація інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки сприятиме відновленню й нагромадженню капіталу, підвищенню ефективності та конкурентоспроможності виробництва агропродовольчої продукції. Тому інвестиційна підтримка інноваційного процесу має передбачати:

- вкладення коштів у підготовку кадрів – новаторів виробництва, спеціалістів-професіоналів, що спроможні впроваджувати

високотехнологічні схеми вирощування сільськогосподарських культур і тварин, організувати агропромислове виробництво на новій економічній основі – приватній власності на землю, засоби виробництва і результати праці та забезпечувати його конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках;

- підвищення рівня оплати праці працівників і спеціалістів сільського господарства. Тільки на такій економічній основі їхні можливості, престижність і мотивація до праці, знання й професіоналізм будуть спрямовані на інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва;

- матеріально-технічне забезпечення та стимулювання праці й підвищення рівня її оплати працівникам науково-дослідних і конструкторських інститутів та установ сприятиме розширенню й поглибленню наукових досліджень, підвищенню їхньої результативності та впровадженню у виробництво.

Таким чином, успішний розвиток аграрного сектору пов'язаний із розширенням інвестування інноваційних процесів та їх концентрацією на пріоритетних напрямках, насамперед на стимулюванні розробки та впровадженні інноваційних продуктів.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ І КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЦІ

2.1. Еволюція теоретичних концепцій інтелектуального капіталу[©]

Концепція інтелектуального капіталу стала закономірним результатом генези світової економічної і філософської думки. Результатом цих досліджень можна вважати теорію інтелектуального капіталу, яка ще не є сталою і потребує подальшого розвитку. Із позиції теорії постіндустріального суспільства, яка базується на цивілізаційному підході, постіндустріальний спосіб виробництва породжує нові економічні категорії, серед яких провідне місце посідає «інтелектуальний капітал». Концепція інтелектуального капіталу почала формуватися наприкінці ХХ ст. Одними з перших дослідників цього напрямку були Дж. Гелбрейт, який у 1969 р. ввів у науковий обіг поняття «інтелектуальний капітал», та Л. Едвінсон і М. Мелоун, які досить широко трактують цю категорію, вважаючи інтелектуальним капіталом майже всі види капіталу, що не піддаються традиційним оцінкам, характерним для ресурсів сучасної компанії. Виділяючи з інтелектуального капіталу структурний і людський, учені підкреслюють, що надвисокою ринковою ціною компанію наділяє сукупність людських знань, яка виступає в ролі прихованих джерел цінностей¹. М. Козырев вважає, що інтелектуальний капітал – це насамперед люди і знання, якими вони володіють, а також навички, зв'язки і все те, що допомагає ефективно їх застосовувати². Тобто інтелектуальний капітал консолідує набуті людиною в процесі життєдіяльності знання, які у

© Курило Л.І.

¹ Эдвинсон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Эдвинсон Л., Мэлоун М. // Новая индустриальная волна на Западе; под ред. В. Л. Иноземцева – М.: Академия, 1999. – С. 434.

² Козырев А. Н. Интеллектуальный капитал: новая парадигма оценки бизнеса и нематериальных активов / А. Н. Козырев // Аналитический вестник. – 2001. – № 1. – С. 3–10.

свою чергу мають здатність до підвищення свого рівня в певних інституціональних умовах і за сприяння держави.

На «сукупних знаннях» базується і визначення інтелектуального капіталу Д. Даффі: «Це сукупні знання, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів, архітектур і взаємозв'язків»³. Д. Клейн і Л. Прусак наводять ширше визначення, без конкретизації елементів «як інтелектуального матеріалу», що використовується у виробництві більш цінного майна⁴. Сутність інтелектуального капіталу як економічного явища, характеристику його складових, питання аудиту, управління й оцінки інтелектуального капіталу детально розкрито в дослідженнях Е. Брукінг. Автор підкреслює, що інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів і розділяє його на чотири основних складових: ринкові активи, інтелектуальна власність як активи, людські активи, інфраструктурні активи⁵. Проте, на нашу думку, поняття „інтелектуальний капітал” значно ширше, ніж поняття „нематеріальні активи” і включає в себе не тільки економічну, а й виробничу та правову складові. Т. Стюарт визначає інтелектуальний капітал як суму знань працівників компанії, що дають перевагу їй на ринку⁶.

Інтелектуальний капітал, як вважають деякі російські вчені, характеризує знання, інтелектуальний потенціал організації та має такі складові: людський капітал, організаційний, або структурний, і споживчий. Інтелектуальний капітал – це знання, які можна перетворити на прибуток та оцінити⁷. Знання перетворюються на прибуток у процесі їх застосування при створенні товарів і послуг, а також нових знань, інновацій, при цьому має прояв особливий аспект функціональності знань у ринковій економіці – це

³ Даффи Д. Человеческий капитал / Д. Даффи. – СПб.: Питер, 2000. – 212 с.

⁴ Гава Ю. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України / Ю. Гава // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 129–134.

⁵ Брукінг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

⁶ Stuart T.A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organisations / T.A. Stuart – New York: Doubleday / Currency, – 1997. – 278 p.

⁷ Зинов В. Интеллектуальный капитал как базовая характеристика стоимости бизнеса / В. Зинов, К. Сафарян // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 5–6. – С. 23–25.

постійне зростання й невичерпність можливостей щодо їхньої ролі у механізмі підвищення продуктивності праці. По-суті знання, інтелектуальний капітал, як відновлюваний ресурс, слід вважати єдиним і найголовнішим фактором науково-технічного прогресу, зростання добробуту суспільних формацій.

Український вчений О. Кендюхов дає визначення інтелектуального капіталу на основі гносеологічного аналізу, спираючись на термін «інтелектуальні ресурси». На його думку, інтелектуальний капітал – це здатні створювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, твореними самостійно або залученими як засоби створення нової вартості⁸. Відзначаються глибиною дослідження сутності інтелектуального капіталу праці О. Бутнік-Сіверського, який зазначає, що інтелектуальний капітал – це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу й відтворює водночас властиві лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку та особливості⁹. Як економічна категорія інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної власності, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Тобто автор розглядає інтелектуальний капітал із позиції інституту власності, а також капіталізації прав на знання, втілені в первинних інтелектуалізованих продуктах, які, у свою чергу, приносять дохід їхнім власникам (підприємствам, працівникам, державі).

Отже, поняття «інтелектуальний капітал» зазнає змін у процесі трансформаційних перетворень. Спочатку як «нематеріальні активи» (Свейбі К.-Е., Брукінг Е.) і «сукупність знань» (Едвінсон Л., Мелоун М., Даффі Д., Бревено О., Маркова Н.), далі «інтелектуальні активи» (Клейн Д., Прусак Л., Брукінг Е., Іноземцев В.), а також як «знання, що можуть бути перетворені у вартість» (Бутнік-Сіверський О., Кендюхов О., Геєць В., Гапоненко А.). А. Гапоненко визначає інтелектуальний капітал також як поєд-

⁸ Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.

⁹ Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: <http://www.ndiv.org.ua>.

нання «людського капіталу і структурного – патенти, бренди, авторські права, технічне та програмне забезпечення»¹⁰. Проте, якщо одні вчені під поняттям «людський капітал» розуміють знання та творчі здібності працівників, то інші – не тільки духовні, а й фізичні здібності людини. Звідси поняття «інтелектуальний капітал» дещо вужче, ніж «людський», з іншого боку – ширше, оскільки включає в себе крім здібностей ще й результати та умови праці – комп'ютери, патенти тощо¹¹.

Огляд літератури дає підстави стверджувати, що більшість дослідників дещо однобічно визначають суть інтелектуального капіталу. Беручи за основу одну ознаку, вони часто ототожнюють інтелектуальний капітал із сукупністю знань або організаційною структурою. Проте сутність інтелектуального капіталу має певні відмінні риси в постіндустріальному суспільстві і може бути визначена як система взаємовідносин (додаток А).

На переконання В. Дейнеко¹², незалежно від підходів інтелектуальний капітал – це конгломерат із більшою або меншою кількістю різнорідних елементів, в основі якого інтелектуальні здібності та знання індивіда. Інтелектуальний капітал знаходить відображення через відносини формування й накопичення знань, інтелектуальних здібностей працівників і господарських структур і поділяється на персоніфікований та організаційний. Отже, у функціонуванні інтелектуального капіталу важливою ознакою майбутньої результативності є умови його накопичення (рис. 2.1).

Базовим складником, або забезпечувальним фактором формування інтелектуального капіталу, є людський в особі людей із відповідними інтелектуальними здібностями, знаннями, навичками, які можна розвивати в процесі життєдіяльності.

¹⁰ Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: учеб. пособие / [под. ред. д.э.н. проф. Гапоненко А. Л., д.э.н. Орловой Т. М.]. – М.: Издательский дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с.

¹¹ Логачев В. Интеллектуальный капитал с позиции трудовой теории стоимости / В. Логачев, Е. Жернов // Экономист. – 2006. – № 9. – С. 36–41.

¹² Дейнеко В. Г. Экономическая сущность интеллектуального капитала и процесса его накопления // Вестник ВГУ. Серия : Экономика и управление. – 2004. – № 1. – С. 5–9.

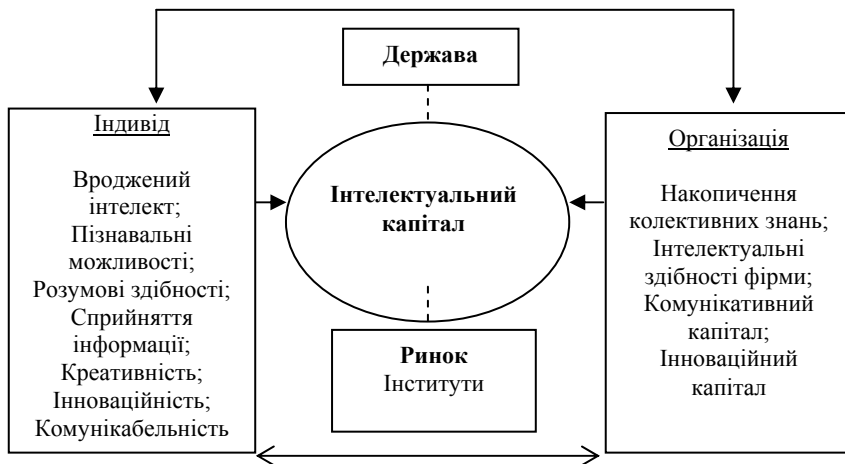

Рис. 2.1. Ознаки процесу накопичення інтелектуального капіталу*

* Шпикуляк О. Г. *Інтелектуальний та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки: інституціональний аспект* / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило // *Інноваційна економіка*. – 2011. – № 33. – С. 3–9.

Дослідженнями також виявлено, що людський капітал лежить в основі формування й функціонування інтелектуального капіталу як утворювальна основа інтелекту особи, організації, суспільства. Носієм цього капіталу є людина як власник знань, кваліфікації, досвіду, інформації. Теоретичні основи людського капіталу закладено А. Смітом, У. Петті, К. Марксом, Ж.Б. Сеєм, але у формуванні сучасної теорії людського капіталу визначну роль відіграв І. Беккер поряд з іншими, зокрема представниками Чиказької економічної школи – Т. Шульцем, Дж. Мінцером, Л. Хансеном та ін. Цей дослідник визначає людський капітал як сукупність фізичних, інтелектуальних, психічних якостей робочої сили¹³.

З метою створення інтелектуального продукту в сучасних умовах економічних господарюючий суб'єкт авансує кошти для придбання необхідних факторів виробництва. Основною

¹³ Шпикуляк О. Г. *Інтелектуальний та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки: інституціональний аспект* / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило // *Інноваційна економіка*. – 2011. – № 3. – С. 3–9.

функцією виробничого капіталу є створення інтелектуального продукту й додаткової вартості. Для одержання вартості та додаткової вартості у грошовій формі необхідно продати продукт капіталу. При цьому капітал набуває форми товарного капіталу, основною функцією якого є реалізація інтелектуального продукту й одержання додаткової вартості у грошовій формі. Отже, інтелектуальний продукт проходить три стадії капіталу – грошову, виробничу і товарну. Поділяємо думку колективу авторів, які стверджують, що інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується суб'єктом господарювання з метою одержання прибутку¹⁴.

Вартість інтелектуального продукту, створеного із застосуванням найманої праці, визначається за формулою К. Маркса як сума постійного, змінного капіталу та додаткової вартості. Постійним капіталом він називав ту частину авансованого капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва і в процесі виробництва не змінює своєї вартості. Змінний капітал – це та частка капіталу, яка перетворюється на робочу силу і в процесі виробництва змінює свою вартість, тобто створює додаткову вартість. Можна визначити такі загальні властивості капіталу: він виступає як економічна категорія і за своїм соціально-економічним змістом не є майном; має вартісну оцінку і є «самозростаючою» вартістю; існує лише за певних соціально-економічних умов, властивих ринковому середовищу; розглядається як авансована вартість і після завершення кругообігу повертається з додатковим доходом; є частиною фінансових ресурсів підприємця й може бути інновацією¹⁵. Отже, інтелектуальний капітал має дуже складну сутність і базується на використанні інтелектуального продукту, що містить людські знання, інформаційні ресурси й особливий механізм функціонування.

¹⁴ Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: «Основа», 2006. – 592 с.

¹⁵ Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: <http://www.ndiiv.org.ua>.

Підсумовуючи попередні визначення, можна стверджувати, що інтелектуальний капітал – це капітал, який сформований інтелектуальними й інформаційними ресурсами, що створюють нову вартість і забезпечують конкурентні переваги підприємства, регіону, держави.

Разом із тим слід підкреслити, що формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері має певні особливості прояву чинників, які впливають на його розвиток. Передусім це природно-кліматичні умови й сезонність виробництва, особливості розвитку сільських територій, слабкий ступінь впровадження новітніх технологій у сільськогосподарське виробництво, низький платоспроможний попит сільського населення і значної частини суб'єктів аграрного бізнесу. Отже, формування інтелектуального капіталу має базуватися на таких принципах як особливості виробництва і комплексний підхід.

Характеризуючи процес реалізації наукових досягнень в аграрній сфері, слід обов'язково враховувати її особливості. Насамперед необхідно зазначити, що основним засобом виробництва в аграрній сфері є земля, якій властива територіальна протяжність. Отже, впровадження інновацій поширюється на великі території, що потребує специфічних методів контролю й чітко налагоджених зв'язків між учасниками цього процесу. В сільському господарстві процес впровадження наукових досягнень безпосередньо поєднаний із живими організмами, закономірності розвитку яких впливають на швидкість реалізації інновацій. Крім того, неможливо встановити постійні параметри при впровадженні в сільськогосподарське виробництво нових технологічних процесів. У результаті змін природних умов вони можуть коригуватися. У сільському господарстві також не збігаються процес праці та процес виробництва, що зумовлено біологічними закономірностями розвитку рослин і тварин. Впровадження здійснюється в період процесу праці, тому практичне застосування більшості інновацій та економічна реалізація їх розподілені в часі. Цей розрив між застосуванням інновації й одержанням результату потребує виробничої перевірки наукової розробки і додаткових фінансових ресурсів. Як зазначалося, сільському господарству характерна сезонність. Для процесу реалізації наукових досягнень це означає, що багато

заходів провадять відповідно до пори року в обмежений і чітко визначений часовий період. Крім того, реалізація наукових досягнень у сільському господарстві характеризується вищим рівнем творчості й може супроводжуватися масою відстрочених побічних наслідків¹⁶. Таким чином, під інтелектуальним капіталом в аграрній сфері доцільно розуміти капітал, що формується інтелектуальними й інформаційними ресурсами цієї сфери, а також природним та економічним потенціалом територій і регіонів, що в процесі свого руху створюють нову вартість.

Науковець О. Кендюхов у своїх дослідженнях¹⁷ виділяє такі типи інтелектуального капіталу: персоніфікований, техніко-технологічний, інфраструктурний, клієнтський, марочний. Кожен із них містить відповідні види інтелектуального капіталу, має певні функції й передбачає особливості управління. Питання класифікації інтелектуального капіталу є дискусійним і недостатньо висвітленим. Так, у працях науковців¹⁸ запропоновано класифікаційні ознаки інтелектуального капіталу (табл. 2.1). Доповнюємо цю класифікацію такою ознакою, як рівень формування. Наведені ознаки можна вважати узагальненими, такими, що окреслюють загальні принципи функціонування інтелектуального капіталу в економіці як у формі капіталізованого знання, так і індивідуальних знань, якими володіє людина на певному етапі свого розвитку.

Щодо двох останніх ознак, то, на нашу думку, вони є дискусійними, адже стосуються більшою мірою інтелектуальної власності як структурного елемента інтелектуального капіталу.

¹⁶ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

¹⁷ Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: моногр. / НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 308 с.

¹⁸ Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: – <http://www.ndiiv.org.ua>; Жаворонкова Г. В. Інтелектуальний капітал: науково-теоретичні аспекти / Г. В. Жаворонкова, Д. М. Соковніна // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1,2. – С. 351–352.

Таблиця 2.1

Класифікація видів інтелектуального капіталу*

Ознаки	Види
Форма власності	Приватний, колективний, державний
Рівень формування	Державний, галузевий, суб'єкта господарювання
Корпоративна трансакція	Акціонерний, пайовий
Резидентність	Національний, іноземний
Формування інтелектуального капіталу	Створений суб'єктом господарювання, придбаний в інших суб'єктів, отриманий безоплатно, отриманий як внесок (у статутний фонд, у спільну діяльність)
Форма залучення	Як право на об'єкти промислової власності, авторське та суміжне з ним право, в інших формах
Цільове призначення	Широко орієнтований, вузько орієнтований
За терміном перебування у розпорядженні суб'єкта господарювання	Власний (безстроковий) та строковий
Спосіб визначення вартості	Оцінка вартості прямим (витратним) та експертним методами
Факт виникнення	Цільовий, побічний
Участь у виробничому циклі	Одноразова, багаторазова

* Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: <http://www.ndiv.org.ua>; Жаворонкова Г. В. Інтелектуальний капітал: науково-теоретичні аспекти / Г. В. Жаворонкова, Д. М. Соковніна // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1,2. – С. 351–352.

Ряд учених¹⁹ виділяють показники, якими можна охарактеризувати інтелектуальний капітал на макрорівні. Доповнюючи їх, виділяємо: інноваційність країни (загальна та частка у ВВП науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт); результативність науково-технічної діяльності (кількість науково-технічних публікацій; кількість патентів); фінансова забезпеченість (витрати на дослідження та їхня частка у ВВП; витрати на прикладні НД і ДКР та їхня частка у ВВП); якість людського капіталу (показники системи освіти, охорони здоров'я, частка науковців у загальній чисельності зайнятих); рівень розвитку національної інформаційної інфраструктури тощо.

¹⁹ Поплавська Ж. В. Інтелектуальний капітал економіки знань / Ж. В. Поплавська, В. Г. Поплавський // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 52–62.

На шляху постіндустріального розвитку конкурентоспроможність країн уже визначається пріоритетами знань, інновацій та інформації, що потребує довгострокових інвестицій у систему науки й освіти для накопичення інтелектуального капіталу. Для того щоб не втратити інтелектуальний капітал в Україні, необхідно підвищити витрати на освіту та стимулювати науково-дослідницьку й інноваційну діяльність. Необхідно формувати ринковий попит на знання, що дасть змогу зберегти активно працюючих науковців.

Інтелектуальний капітал лежить в основі формування інноваційного потенціалу підприємницьких структур. За дослідженнями В. Дейнеко, західні економісти, а саме М. Стюарт, Л. Едвінсон, М. Мелоун, визначають інтелектуальний капітал як нефінансову складову бізнесу, сукупність знань, практичних навиків і творчих здібностей працівників, моральних і культурних цінностей²⁰ тощо. Цей же автор виділяє активну і пасивну складові інтелектуального капіталу, першою вважає знання, а другою – інтелектуальні здібності. Значною мірою такий висновок правильний, адже наявність знань без відповідного інтелектуального підґрунтя для їх втілення не дає результату, тому такі знання втрачають цінність. Політико-економічна сутність категорії «інтелектуальний капітал» знаходить прояв у історично визначених відносинах із приводу формування й використання знань, які мають економічну цінність, а також в інтелектуальних здібностях працівників і господарюючих суб'єктів²¹. У цьому ракурсі логічного розуміння наведеної тези інтелектуальний капітал слід розуміти як процес накопичення знань, які використовуються в процесі господарської діяльності, хоча вважаємо його також системним утворенням, яке на певному етапі є статичним, а не динамічним, процесним надбанням людини й суспільства. На мікрорівні інтелектуальний капітал формується під впливом певних зовнішніх і внутрішніх чинників (рис. 2.2).

²⁰ Дейнеко В. Г. Экономическая сущность интеллектуального капитала и процесса его накопления / В. Г. Дейнеко // Вестник ВГУ. Серия : Экономика и управление. – 2004. – № 1. – С. 5–9.

²¹ Там само.

Рис. 2.2. Формування інтелектуального капіталу*

* Розроблено на основі опрацьованої літератури.

Теоретично і практично доведено, що інтелектуальний капітал формує конкурентні переваги учасників ринку, галузей та держав як в умовах сьогодення, так і на перспективу. Економіка, яка базується на знаннях та інтелекті, є передовою по суті свого існування, адже продукує інновації, що забезпечують поступальний розвиток і високий рівень конкурентоспроможності в задоволенні потреб економічних агентів. Основними відмінностями такої економіки є: ефективно організований інноваційний процес; консолідація дій науки, освіти і виробничого процесу; інтелектуалізація праці; заміна фінансового капіталу на людський та інтелектуальний²². Створення відповідного середовища формування і ви-

²² Дейнеко Г. В. Интеллектуальный капитал: проблемы накопления и регулирования в экономике, основанной на знаниях / Г. В. Дейнеко // Вестник ВГУ, 2004. – С. 193–203.

користання інтелектуального капіталу в аграрній сфері є першочерговим завданням, розв’язання якого сприятиме якісно новому й конкурентоспроможному розвитку галузі.

На формування інтелектуального капіталу на галузевому рівні безпосередньо впливають аграрна наука й аграрна освіта, які продукують знання, що впроваджуються в сільськогосподарське виробництво у вигляді інтелектуального продукту безпосередньо або через інноваційну інфраструктуру й утворюють конгломерат з більшою чи меншою кількістю елементів, в основі якого інтелектуальні здібності та знання індивіда (рис. 2.3)²³.

Рис. 2.3. Формування інтелектуального капіталу аграрної сфери*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Для забезпечення процесу розвитку інтелектуального капіталу суспільства, економіки, країни необхідним є дотримання таких основних умов:

- всебічна якісна інформатизація суспільства;
- розвиток інтелектуального потенціалу особистості, організації, суспільства;
- стимулювання інноваційної діяльності на всіх рівнях;
- охорона інтелектуальної власності;

²³ Курило Л. І. Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки / Л. І. Курило. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 322 с.

- активна інтеграція економіки України у світову економічну систему.

Виходячи з результатів дослідження теоретико-методологічних і практичних аспектів функціонування інтелектуального капіталу в аграрній сфері (рис. 2.4), запропоновано концептуальну модель його розвитку з урахуванням інституціональних умов і результативності інноваційної діяльності в цьому секторі національної економіки²⁴.

Механізм розвитку інтелектуальної власності в аграрній сфері має включати три складові: економічну, нормативно-правову та організаційну. Економічну складову повинна забезпечувати держава через визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; замовлення на об'єкти інтелектуальної власності за рахунок державних коштів; стимулювання й підтримку винахідницької діяльності. Нормативно-правова складова має бути спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з міжнародним, зокрема із законодавством ЄС; вдосконалення правового регулювання економічної складової права інтелектуальної власності, що передбачає систему сплати мита та зборів, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності; посилення правового захисту прав інтелектуальної власності, зокрема, через посилення юридичної відповідальності за порушення авторських прав (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової); удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності патентних повірених, посилення контролю з боку держави за якістю наданих ними послуг; удосконалення патентно-інформаційного забезпечення, пов'язаного з набуттям прав на об'єкти інтелектуальної власності; здійснення заходів щодо активізації участі України в діяльності Всесвітньої організації інтелектуальної власності й підвищення іміджу держави в міжнародних процесах щодо захисту інтелектуальної власності. Організаційна складова має забезпечувати комерціалізацію прав на об'єкти інтелектуальної власності.

²⁴ Курило Л. І. Інтелектуальний капітал аграрної сфери у формуванні інноваційної моделі розвитку / Л. І. Курило // 36. наук. праць Таврійського держ. агротехніч. ун-ту (економічні науки) / за ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь. – 2013. – № 2 (22), т. 6. – С. 234–244.

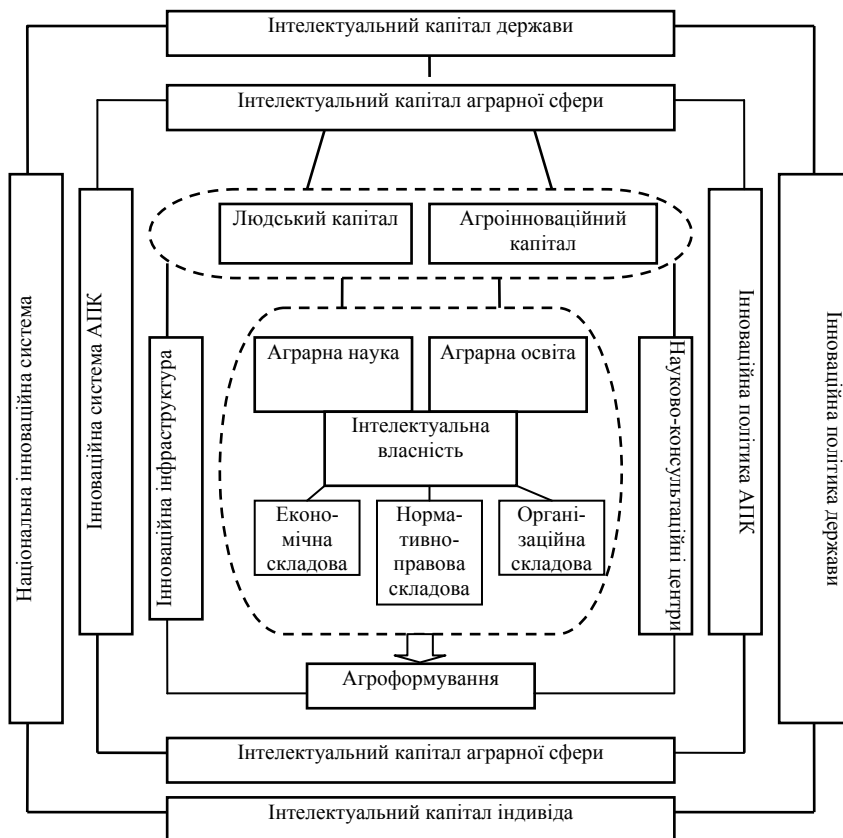

Рис. 2.4. Концептуальна модель розвитку інтелектуального капіталу аграрної сфери*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

Аналіз концепцій розуміння сутності функціонування інтелектуального капіталу в економіці показав, що він відіграє зростаючу роль у формуванні базисних і похідних забезпечувальних факторів створення благ. Тому наука і практика визначають його вирішальним чинником науково-технічного прогресу як тепер, так і в майбутньому. Ефективна система формування інтелектуального капіталу детермінує його якість, що створює підвалини для високоефективного функціонування економіки.

2.2. Роль інтелектуального капіталу в моделі інноваційного розвитку[©]

Розвиток економік провідних країн світу завжди базувався на принципах й моделі інноваційності, тобто комплексному підході до системного запровадження інновацій як рушійної сили суспільного прогресу. Протягом досить тривалого періоду розвитку людства наука вбачає в інноваціях запоруку зростання продуктивності, а концепції інноваційної моделі посідають чільне місце у дослідженнях відомих вітчизняних та іноземних учених. Проблемі приділяється надзвичайна увага, а словосполучення “інноваційна модель” вже стало звичним для інформаційного простору, хоча здебільшого за глибиною розуміння проблему розглядають не завжди по суті.

Різноманітні теоретичні концепції інноваційної моделі економіки ідентифікують різні підходи до провадження інноваційної політики, саме тому, не претендуючи на остаточність суджень, спробуємо запропонувати власний внесок до наукової дискусії щодо сутності порушеної проблеми.

Питання інноваційного розвитку й концепції інноваційної моделі функціонування економіки знаходять відображення у наукових трактатах широкого кола дослідників. Серед них Й. Шумпетер, як основоположник інноваційної теорії, послідовниками якого вважають Б. Твісса, Г. Менша, Р. Коуза, а також відомих сучасників – В. Гейця, П. Семиноженка, Л. Федулову, Ю. Бажала. Усі вони визнають проблему інновацій ключовою у забезпеченні поступального розвитку економіки, а інноваційну модель – організаційно-сформованою системою чинників і механізмів її побудови та практичної реалізації.

Інноваційна модель є організаційним відображенням відносин економічних агентів і держави, які за умов певного специфічного інституціонального забезпечення формують інноваційну економіку. Головним ідентифікатором такого типу економіки є механізм інноваційного забезпечення, інноваційної діяльності, який має національні особливості. Зазначена модель структурована за складом і функціями учасників інноваційного процесу, ро-

[©] Шпикуляк О.Г., Курило Л.І.

льові ознаки яких детерміновані формальними й неформальними інститутами. З огляду на вищевикладене наведемо характеристики інноваційних моделей, які склалися у світі й ідентифіковані в результаті наукової дискусії (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Типологія моделей інноваційного розвитку економіки*

Назва моделі	Країни	Функціональні особливості моделі	Характерні інститути та інституційні умови
Євроатлантична ("традиційна")	США, Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Швеція, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Фінляндія	Модель повного інноваційного циклу – від виникнення інноваційної ідеї до масового виробництва інноваційного продукту. Наявність усіх складових інноваційної системи – від фундаментальної науки до підготовки кадрів	Головну роль у продукуванні нових знань, інновацій відіграє університетська наука як детермінанта інноваційного розвитку. Фінансування досліджень кредитними корпораціями, а також підтримка державою пріоритетних напрямів розвитку науки
Східноазійська	Японія, Південна Корея, Гонконг	Практична відсутність стадії формування фундаментальних ідей. Пріоритетом є запозичення нових технологій у країн з традиційною моделлю	Локомотивом у створенні нових знань, інновацій є дослідницькі підрозділи великих корпорацій. Слабкість фундаментальної науки в університетах
Альтернативна	Таїланд, Чилі, Туреччина, Йорданія, Португалія	Здебільшого відсутні як фундаментальний, так і прикладний блок науки, а також високотехнологічний компонент	Головним фактором упровадження інновацій є підготовка кадрів, а також співпраця з транснаціональними корпораціями, які інституціоналізують передовий світовий досвід до умов цих країн

* Сформовано й адаптовано з використанням: Сергеев В. М. Типология моделей инновационного развития / В. М. Сергеев, Е. С. Алексеевкова, В. Д. Негаев // *Полития*. – 2008. – № 4 (51). – С. 6–22.

Загальновідомим і практично доведеним є той факт, що у кожній країні інноваційна модель формується еволюційно або революційно, тобто є результатом інституціональних перетворень.

Модель інноваційного розвитку визначає рівень конкурентоспроможності, а також добробуту нації (див. табл. 2.2).

Слід зазначити, що під моделлю ми розуміємо систему, складовими якої є інноваційний потенціал, інститути інноваційної діяльності, нормативно-правове забезпечення. Саме якість цих складових детермінує рівень інноваційного розвитку, а отже й конкурентоспроможність економіки, галузі, підприємницьких формувань, товару. Разом із тим інноваційна модель повинна враховувати інституціональні умови розвитку економіки в частині інститутів-функцій, інститутів-правил, інститутів-організацій, які детермінують соціально-економічний конструктив на певному етапі життєдіяльності суспільства. Тобто будь-яка інноваційна модель, запозичена ззовні, не може бути інституціоналізована в державі, якщо не враховуватиме національні особливості, інституції та інститути, що склалися традиційно, особливо неформально. Маємо на увазі те, що кожна держава утверджує свою модель інноваційного розвитку, навіть якщо її за традиційними базовими складовими можна віднести до певного типу, що склався у світі.

Цей висновок впливає з тези про наявність інституціональних пасток – інститутів, які заважають, стримують розвиток певних процесів, у нашому випадку щодо предметної області – впровадження перспективної моделі розвитку економіки, й особливо це стосується аграрної галузі.

Традиційно сфера інновацій є високоризикованою, саме тому держава – учасник інноваційного процесу як інститут реалізації в життя відповідної інноваційної політики. Проте в одному випадку держава всебічно підтримує, регламентує, регулює інноваційну діяльність в економіці та її галузях, а в іншому – створює необхідне інституціональне середовище для її розвитку, що впливає на підприємця як провідника інновацій, покликаного забезпечити інноваційний ефект. Дещо повторюючись, зазначимо, що, на наше переконання, інноваційна модель є особливою формою відносин між державою й учасниками ринкового обігу, а також інституцій та інститутів, які створюють відповідні умови для здійснення науково-технічного прогресу в межах і під впливом визначеної дер-

жавою інноваційної політики²⁵. Тобто інноваційна модель детермінована державою, інституціями та інститутами регулювання, а також підприємствами-виробниками і підприємствами-споживачами інновацій, які діють у певному структурованому інституціональному середовищі. Названі складники своїми функціональними, результативними й поведінковими характеристиками ідентифікують інноваційну модель.

Інноваційність економіки визначається багатьма чинниками й ознаками, проте багато науковців вважають, і з цим слід погодитися, що одним із найважливіших оціночних складників, який передуює створенню в країні ефективної інноваційної моделі перспективного розвитку, є технологічний уклад. Синтез думок науковців і власні наукові висновки дають нам підстави визначати сутність технологічного укладу як сукупність техніко-технологічних характеристик розвитку економічної системи в державі, галузі, на підприємстві, які становлять домінуючу для певної епохи модель виробництва та споживання. Технологічні уклади формувалися завжди у процесі еволюції науки і техніки, є результатом розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, а також суспільства та його інститутів. Разом із тим, за сучасною типологією, технологічний уклад визначається рівнем інтелектуалізації економіки або її сфер.

В основу побудови інноваційної моделі покладено створення національної інноваційної системи, яка враховує, зокрема, інституційні чинники можливого ефективного поєднання таких складових, як наука, освіта, наукоємне виробництво, інноваційна інфраструктура. Вони каталізують національну модель інноваційного розвитку економіки й визначають її конкурентоспроможність. Інноваційна модель може бути побудована на базі однієї із стратегій інноваційного розвитку (перенесення, запозичення, нарощування) або ж це буде конструктивний симбіоз їхніх особливостей. При цьому інноваційну модель можливо реалізувати лише за необхідного інституціонального забезпечення – створення ефективних інститутів-функцій, інститутів-організацій, інститутів-правил.

²⁵ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

Пріоритетним завданням повинно стати створення ефективної, дієвої інноваційної інфраструктури, удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності, адаптованих до вітчизняних реалій. Базисом у створенні сприятливих підвалин розвитку інноваційної діяльності є сформована в суспільстві інноваційна культура (сприйняття ним нових ідей, спроможність підтримки і реалізації інновацій).

Побудова інноваційної моделі розвитку економіки є базисним всеохоплюючим чинником її конкурентоспроможності, адже інноваційна діяльність, здійснювана всіма учасниками ринку і всебічно підтримувана державою, – це шлях до системного підвищення продуктивності й оптимізації витрат виробництва. Таку модель покладено в основу забезпечення конкурентоспроможності провідних країн світу, для яких характерна всебічна інтелектуалізація суспільно-економічного життя, інформатизація, розбудова економіки знань як базису економічного зростання й національного добробуту.

У цій моделі функціонування галузей та окремих підприємств відбувається за розробленими стратегіями інноваційного забезпечення, які потім реалізуються на практиці. По-суті діє інноваційний процес, що скеровується механізмом, мета якого – підтримка конкурентоспроможності управляемого об'єкта (підприємство, економіка, галузь). Проте основою функціональності цього процесу є інновація – продукт використання наукових досліджень і розробок, які за умови відповідного оформлення стають нововведеннями, а з моменту прийняття до розповсюдження нововведення (новизна) стає інновацією. Відомо, що в теорії інноваційних процесів розрізняють нововведення-продукти, нововведення-процеси, модернізації та модифікації продуктів і послуг. Видова структура нововведень дає змогу ідентифікувати їх як: відкриття; винаходи; патенти; товарні знаки; раціоналізаторські нововведення; документація на нові або удосконалені види продуктів, технології, управлінський або виробничий процес організаційної, виробничої або іншої структури; ноу-хау; поняття; наукові підходи або принципи; документи (стандарти, рекомендації, методики, інструкції, стратегії тощо); результати маркетингових досліджень тощо. Нововведення комерціалізуються введенням на ринок і, як зазна-

чалоя, стають інноваціями (кінцевий результат інноваційної діяльності втілений у формі нового соціального або економічного блага). Також слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві, зокрема в Законі України “Про інноваційну діяльність”, регламентовано застосування на практиці понять „інноваційний продукт” та „інноваційна продукція”. Інноваційний продукт є результатом виконання науково-дослідної і/або дослідно-конструкторської розробки нової технології або продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії. Інноваційна продукція – це новий конкурентоспроможний товар, одержаний в результаті виконання інноваційного проекту, вона може бути й результатом тиражування інноваційного продукту.

Інноваційна модель – це де-факто інноваційна економіка, головний принцип якої – постійне й систематичне вдосконалення всіх сфер життєдіяльності людини на базі широкого застосування інновацій, системного використання результатів наукових досліджень. Основними ресурсними складовими, які забезпечують типову ідентифікацію і функціонування інноваційної моделі економіки, є: інноваційний капітал (нові технології, ідеї, продукти, моделі бізнесу, управлінські рішення, проекти, технології тощо) – формується учасниками інноваційного процесу (інститути науки і освіти, підприємницькі структури); людський капітал (талановиті, кваліфіковані люди) – формується в системі освіти й науки, а також у процесі здійснення підприємницької діяльності; інвестиційний капітал (фінансові ресурси, призначені для підтримки інноваційних процесів) – формується зацікавленими в інноваціях структурами і державою.

Розбудова інноваційної моделі відбувається повільно, в межах становлення відповідного інституціонального середовища, яке еволюціонує разом з інститутами суспільства і ринку, що детермінують розвиток інноваційної діяльності. Тип інноваційної моделі, як нами вже зазначалось, унормовує ставлення держави до інновацій, а також визначає відносини її інститутів із суб’єктами інноваційного процесу. Таким чином відбувається узгодження позицій з того чи іншого питання, а модель адаптується методом проб і помилок, хоча в умовах сучасності можлива трансплантація інститутів інноваційної діяльності, але з ризиком несприйняття.

Поняття „інноваційна модель” загальновідоме, проте внаслідок глобальних інституційних змін модифікується на різних етапах модернізації економік. Останнім часом набула поширення концепція інноваційної держави, прихильники якої вважають базисом конкурентоспроможності всезагальну інтелектуалізацію виробництва і соціуму. Переконливим прикладом цілеспрямованої побудови інноваційної держави є Китай, який по-суті всебічно стимулює інноваційну активність усередині країни, активно трансплантуючи інститути інноваційної діяльності. Наукові дослідження всебічно підтримує держава, а молоді перспективні й талановиті люди, які йдуть в науку, також стимулюються. Це лише невеликий перелік складових політики побудови інноваційної держави, проте вони є частиною комплексу заходів.

Проблема, що розглядається нами, багатоаспектна й багатогранна, тому намагаємося розглядати її в різних ракурсах. Заслуговує на увагу інституціональний аспект, який, на наше глибоке переконання, слід вважати визначальним, особливо для економіки транзитивного типу. Інституціональні умови інноваційної діяльності визначають середовище та фактори адаптивності інноваційної моделі, яка пропонується суспільству державою і підприємцями. Тому інститути-правила, інститути-функції, інститути-організації набувають вирішального характеру в середовищі інновацій, а учасники цього процесу зазнають їхнього впливу.

У формуванні інноваційної моделі одним із вирішальних моментів є створення сприятливого інституціонального середовища для розвитку інноваційної діяльності. Маємо на увазі створення умов для ефективної взаємодії складових інноваційного розвитку, якими є: інноваційний потенціал (передумови, організації, дослідники); інноваційні витрати (ресурси, задіяні в інноваційній діяльності); інноваційні результати (продуктивність складових інноваційного процесу)²⁶.

Інновації слід вважати глобальним чинником конкурентоспроможності як у загальноекономічному, так і в секторальному ви-

²⁶ Малкина М. Ю. Институциональные ловушки инновационного развития российской экономики [Электронный ресурс] / М. Ю. Малкина. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/05/13/1267066886/JIS-3.1-4.pdf>.

мірі, який ідентифікується за рівнем інноваційності того чи іншого сектору економіки.

Згідно зі Стратегією розвитку сільського господарства²⁷ ***розбудова конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях сільського господарства можлива лише за умови його переходу на інноваційний шлях розвитку.*** Серед суб'єктів аграрного бізнесу є структури, які завдяки достатнім фінансовим можливостям, насамперед залученню капіталу з інших галузей, системно впроваджують передові інноваційні розробки. Це ***підприємства з вирошування зерна і технічних культур, свинарського, птахівничого напрямку, галузі овочівництва закритого ґрунту, що мають сучасну техніку та використовують новітні технології.***

Вагомий внесок у забезпечення інноваційного розвитку належить аграрній науці, зокрема науковим установам Національної академії аграрних наук України. Тут провадяться випробування завершених наукових розробок, маркетингові дослідження, здійснюється трансфер інновацій та наукове супроводження інноваційних проектів, науково-консультаційне й інформаційне обслуговування агроформувань. Центри наукового забезпечення агропромислового виробництва Академії, які функціонують у регіонах, активно працюють над створенням, освоєнням та організацією впровадження інновацій. У 2011 р. ними випробувано 630, впроваджено 957 завершених наукових розробок, що має позитивно позначитися на результатах господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у майбутньому.

Проте в Україні поки що не створено ефективної системи інноваційного забезпечення сільського господарства. У деяких галузях переважають системи ведення господарства, в основі яких застарілі технології, що не дає змоги суттєво знизити вплив витратоутворюючих факторів виробництва, підвищити конкурентоспроможність продукції. Внаслідок цього собівартість виробництва зростає випереджальними темпами, знижується рентабельність

²⁷ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2012. – 182 с.

виробництва. Зокрема, з 2007 по 2010 р. показник рівня рентабельності зернових і зернобобових культур знизився від 28,7 до 13,%, що опосередковано підтверджує загальну неефективність інноваційного забезпечення галузі.

Стримувальним чинником інноваційного розвитку сільського господарства є незадовільне з якісних позицій технічне забезпечення – головний чинник техніко-технологічної модернізації галузі. Техніка вітчизняного виробництва, забезпечує в основному реалізацію екстенсивних і традиційних технологій, адже використовуються переважно морально застарілі моделі. Вітчизняна техніка поступається імпортним аналогам за параметрами надійності більш як у 6 разів, а технічна оснащеність галузі тваринництва не перевищує 40% від необхідного рівня, що також підтверджує неефективність існуючої системи інноваційного забезпечення сільського господарства.

Малоефективними і незавершеними залишаються інфраструктура ринку інновацій, де практично відсутні фінансова складова, система трансферу (передачі) технологій, механізми зв'язку науки з виробництвом і стимулювання наукової діяльності. Стимує розвиток інноваційних процесів низька платоспроможність багатьох сільськогосподарських товаровиробників, обмеженість доступу до кредитних ресурсів для впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, сучасних машин і засобів механізації виробничих процесів, високоінтенсивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід сільськогосподарських тварин.

2.3. Інтелектуальна праця та інтелектуальна власність в інноваційній діяльності[©]

Понад сто років тому А. Маршалл дав визначення праці як розумового або фізичного напруження, повністю чи частково направленого на отримання будь-яких благ, крім задоволення від самого процесу роботи. Погоджуючись із думкою автора, В. Іноземцев стверджує, що постеконімічне суспільство виникає там і тоді, де праця вже не є діяльністю, що зумовлена тільки матеріа-

[©] Курило Л.І.

льними потребами, а на її зміну приходиться діяльність, що викликана мотивом, в основі якого лежить бажання людини відповідати своїй внутрішній природі та стати тим, ким вона може стати²⁸.

Кожній історичній формації характерні певні системи мотивації, методи і прийоми залучення людей до праці. Із давніх часів для них мотивацією до праці було бажання задовольнити потреби, поліпшити економічне становище і підвищити свій соціальний статус.

Під впливом процесів трансформації у структурі факторів виробництва така економічна категорія як „праця”, форми та методи її мотивації зазнають об’єктивних змін.

У соціально-економічному аспекті праця визначається як доцільна діяльність людини для забезпечення фізичних, духовних і соціальних потреб, що базується на раціональній її організації.

Прогнозуючи працю в майбутньому суспільстві, Ф. Енгельс писав, що вона стане засобом звільнення людей, надаючи кожному можливість розвивати в усіх напрямках і дієво проявляти всі свої здібності – як фізичні, так і духовні, де продуктивна праця із тяжкого тягара перетвориться в насолоду²⁹.

Підтримуємо позицію В.Л. Осецького та І.Л. Татомира у тому, що нині функціональною потребою здебільшого слугує не тільки здатність передачі нагромадженого в попередні роки обсягу знань і навичок, а й можливість подальшого творчого пошуку, підвищення професійного рівня, що поступово веде до певної низки завдань, які потребують вироблення та застосування нових мотиваційних підходів. Більша перевага надається експресивним мотивам порівняно з інструментальними. Тобто прагнення до знань, а не бажання відповідати сучасним суспільним стандартам, змушує працівника докладати більше зусиль, сприяючи тим самим активній інтеграції в інформаційне суспільство³⁰.

²⁸ Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: науч. изд. / В. Л. Иноземцев. – М.: «Academia» – «Наука», 1998. – 640 с.

²⁹ Энгельс Ф. Диалектика природы: сочинения / Энгельс Ф. – 2 изд. – 1961. – Т. 20. – С. 550.

³⁰ Осецький В. Л. Поступ системи мотивації праці: від матеріалізації до постматеріалістичних цінностей / В. Л. Осецький, І. Л. Татомир // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 50.

Як показують дослідження³¹, працівники, зайняті в науково-технічній сфері та вищій освіті, є найбільш розвиненими інтелектуально серед усіх категорій найманих працівників. Ця категорія вирізняється самостійністю, незалежним мисленням, продукуванням знань, наукових і техніко-технологічних розробок, продукції. На сучасному етапі пріоритетним завданням є формування середовища для успішного розкриття творчих здібностей працівника, створення системи психологічних, організаційних і матеріальних стимулів, забезпечення його професійного визнання та ін.

Поняття „інтелектуальна праця” є неоднозначним. Ця праця, як ніяка інша, характеризується постійним творчим пошуком, неповторюваністю завдань і вимагає максимального прояву індивідуальних здібностей та якостей дослідника. Основою підвищення результативності праці наукового працівника є захопленість при виконанні роботи, переконаність у необхідності творчого пошуку, постійного підвищення кваліфікації.

Творчу інтелектуальну працю А. Чухно виділяє як один із визначальних факторів становлення інформаційного суспільства³². О. Кендюхов розглядає інтелектуальну працю як сутнісну основу процесу створення інтелектуального продукту та відтворення інтелектуального капіталу і доводить, що її зміст формується під впливом таких головних параметрів як міра креативності та кваліфікаційної складності, що є органічно взаємозалежними.

Міра креативності відрізняється часткою елементів творчої праці, а кваліфікаційної складності – структурою інтелектуальної праці, тобто кількістю і розмаїттям складових функціональних елементів, а також умовами виконання. Автор виділяє такі види інтелектуальної праці: репродуктивна, алгоритмічна і творча (рис. 2.5)³³.

³¹ Провайдинг інновацій: підруч. / М. П. Денисенко, А. П. Гречан, М. В. Гаман та ін.; за ред. проф. М. П. Денисенка. – К.: Видавничий дім „Професіонал”, 2008. – 448 с.

³² Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 20.

³³ Кендюхов О. Мотивація творчої інтелектуальної праці: дослідження основних підходів / О. Кендюхов // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 49–58.

Особливість інтелектуальної праці полягає в тому, що працівник (залежно від накопичених знань і здібностей) творчо підходить до виконання завдань, визначаючи шляхи їх вирішення і генеруючи нові ідеї.

Розширення доступу до інформації й накопичення знань змінює систему відносин між спеціалістами-професіоналами і непрофесіоналами, між роботодавцем і спеціалістами, між суспільством і користувачами інформації.

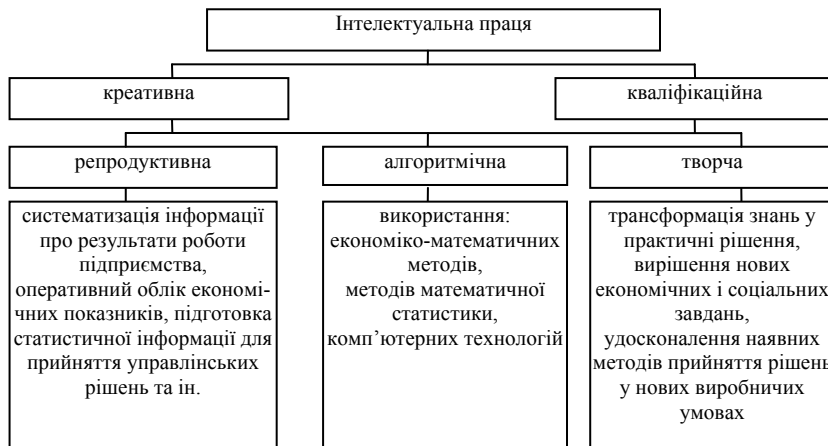

Рис. 2.5. Види інтелектуальної праці*

* Сформовано за джерелом: Кендюхов О. Мотивація творчої інтелектуальної праці: дослідження основних підходів / О. Кендюхов // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 49.

Інтелектуалізація праці сьогодні супроводжується не тільки збільшенням чисельності осіб із вищою освітою, збагаченням працівників знаннями, але і глибокими структурними змінами, що визначають структурні зрушення в економіці³⁴.

Дослідники постіндустріального суспільства стверджують про природне виникнення на нижчих рівнях елементів нематеріальної мотивації, зміну завдань і цілей суспільної структури,

³⁴ Чухно А. Нова економічна політика / А.Чухно // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 18.

оскільки це перешкоджає застосуванню, як раніше, мотивів і стимулів для пом'якшення соціальних протиріч.

Систематизуючи весь спектр можливостей інтелектуальної наукової праці, можна говорити про чотири основні категорії – професійні, матеріальні, статусні й особистісні³⁵.

Формування соціально-орієнтованої ринкової економіки потребує мобілізації інтелектуального потенціалу високого рівня і певних якісних характеристик. Проте така мобілізація можлива лише за певної мотивації й зацікавленості безпосередньо всіх тих, хто продукує інтелектуальні продукти. Така зацікавленість виникає лише у межах дієздатної системи власності, яка забезпечує певні доходи тим суб'єктам (юридичним або фізичним), які реалізують певним чином свою інтелектуальну власність.

Інтелектуальний капітал особи, підприємства, суспільства в постіндустріальній економіці набуває особливого змісту. На передній план виходить людина творча, здатна на основі одержаної інформації генерувати нові знання.

Категорію «власність» в економічній літературі розглядають в єдності економічної та юридичної складових. З економічного погляду власність пов'язана з особою, вона служить їй і дає змогу належне особі майно використовувати на власний розсуд. Власність як економічна категорія – це система виробничих відносин між людьми щодо присвоєння (привласнення) ними майна (об'єктів) у всіх сферах суспільного відтворення. В економічній літературі наведено надзвичайно багато визначень власності. Найпоширенішим є визначення власності К. Маркса, а саме: ставлення індивідів до матеріальних благ як до таких, що належать їм³⁶.

Поняття власності з економічної точки зору доцільно розкрити через використання таких економіко-правових категорій як “володіння”, “користування”, “розпорядження”. Володіння означає господарське панування власника над предметом володіння;

³⁵ Провайдинг інновацій: підруч. / М. П. Денисенко, А. П. Гречан, М. В. Гаман та ін.; за ред. проф. М. П. Денисенка. – К.: Видавничий дім „Професіонал”, 2008. – 448 с.

³⁶ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. Кн.1 : Процесс производства капитала / К. Маркс. – М.: Политиздат. – 1983. – 406 с.

користування – це можливість отримання від речей корисні якості шляхом їх виробничого й особистого застосування; розпорядження означає здійснення відносно об'єкта володіння правових дій, що вирішують у подальшому сферу використання: продаж, надання в оренду, обмін, застава або вчинення інших законних дій щодо об'єкта власності.

Привласнення життєвих благ у людському суспільстві відбувається двома способами:

- шляхом їх створення у сфері матеріального і духовного виробництва;
- шляхом володіння вже створеними об'єктами.

У першому випадку привласнення здійснюється у виробничій, науково-технічній та інших сферах діяльності, де народжуються матеріальні й нематеріальні продукти людської праці. У другому випадку привласнення є можливістю суб'єкта на свій розсуд використовувати життєві блага, що належать йому.

Складові привласнення – це відносини володіння, розпорядження і користування.

Протилежністю привласнення є відчуження, яке розглядається як передача особою права власності на об'єкт іншій особі у визначений законом спосіб. У відносинах з іншими власниками кожний власник реалізує свою власність у таких формах як заробітна плата, прибуток, процент, рента або інша форма доходу.

Юридична категорія «право власності» має дуалістичну природу – водночас виступає як передумова і як результат економічних відносин власності. Як передумова право власності виступає у зв'язку з тим, що, вступаючи в економічні відносини, суб'єкти господарювання повинні враховувати наявність правового простору, що зумовлює їхню поведінку. Встановлюючи господарські зв'язки, суб'єктам таких відносин необхідно враховувати закріплені нормами права відносини власності. Разом із тим право власності не може ігнорувати економічні відносини, яким притаманний об'єктивно мінливий характер під впливом науково-технічного прогресу та інших чинників. Ці відносини на певних етапах розвитку вимушені виходити за межі права, якщо останнє не відображає реальний стан суспільно-економічних відносин і

гальмує економічний розвиток. Ці питання детальніше розкриті автором у статтях³⁷.

Право власності розглядають як сукупність правових норм, що забезпечують і водночас обмежують свободу власника, надану їй окреслену нормами права.

У першому випадку йдеться про право власності в об'єктивному значенні, тобто інституті права власності, у другому – право власності в суб'єктивному значенні, тобто елементі правовідносин власності. Право власності в об'єктивному значенні є сукупністю правових норм, що закріплюють, регулюють і захищають відносини власності. Під правом власності в суб'єктивному значенні розуміють сферу зовнішньої свободи, яка надається власнику нормами об'єктивного права.

В економічній теорії розрізняють три види власності:

- нерухома власність;
- власність, що складається із рухомого майна;
- інтелектуальна власність.

Деякі економісти вважають, що існує тільки два види власності: майнова та інтелектуальна, які складаються з об'єктів і суб'єктів.

Об'єктом майнової власності є матеріальний (майновий) продукт, що має певну обмеженість у просторі, володіє всіма ознаками, характерними для матеріального об'єкта, і може бути використаний одним або кількома чітко визначеними особами.

Об'єктом інтелектуальної власності є ідеальний продукт, якому властиві нематеріальні якості, але який відображено на матеріальному носіїві. Об'єкти інтелектуальної власності необмежені у просторі й можуть бути використані будь-якою кількістю осіб. Необмеженість у часі та просторі впливає на невіддільність деяких об'єктів інтелектуальної власності.

Визначення інтелектуальної власності дають як юристи, так і економісти. У літературі поняття “об'єкти права інтелектуальної

³⁷ Курило Л. І. Інтелектуальна власність як складова інтелектуального капіталу // Л. І. Курило // Вісник Сумськ. нац. аграр. ун-ту. – 2011. – № 1. – С. 323–326; Курило Л. І. Формування ринку інтелектуальної власності в аграрній сфері України / Л. І. Курило // Вісн. Сумськ. нац. аграр. ун-ту. – 2009. – Вип. 2. – С. 345. – (Серія „Фінанси і кредит”).

власності” та “об’єкти інтелектуальної власності” вчені-економісти часто ототожнюють, хоча з юридичної точки зору це неправильно. Під об’єктами права інтелектуальної власності правознавці розуміють юридично закріплені права володіння, користування і розпорядження ними.

З юридичної точки зору як система прав інтелектуальна власність характеризується певними особливостями:

- може бути використана водночас кількома особами без фізичного зносу;
- при трансакціях не відчужуються знання, що належать автору або колективу розробників;
- пов’язана з особливостями патентного та авторського права, законодавства про охорону комерційної таємниці, селекційних досягнень;
- право інтелектуальної власності поширюється тільки на інтелектуальні (нематеріальні) результати праці людини.

Поняття права інтелектуальної власності нормативно визначено статтею 418 Цивільного кодексу України. Згідно з цією нормою право інтелектуальної власності – це право особи на результати інтелектуальної, творчої праці або на інший об’єкт права інтелектуальної власності, що визначений чинним законодавством³⁸. Статтею 420 цього Кодексу регламентується склад об’єктів інтелектуальної власності, до яких, зокрема, належать:

- літературні та художні твори;
- комп’ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;

³⁸ Куласць М. М. Інноваційна діяльність в агропромисловому виробництві України / М. М. Куласць, М. М. Лучник, М. Ф. Бабієнко та ін. // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 113–119.

- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення;
- комерційна таємниця.

Таким чином, інтелектуальна власність – це власність на нематеріальні (інтелектуальні) об’єкти, тобто результати інтелектуальної діяльності, розумової праці людини.

Згідно з дослідженням П. Цибульова право інтелектуальної власності визначається сумою тріади майнових прав (права володіння, користування, розпорядження) та немайнових прав (право на авторство, право на недоторканість твору тощо). Майнові й особисті (немайнові) права на результат творчої діяльності тісно переплетені та нерозривно з’єднані, а двоякість права є найважливішою особливістю інтелектуальної власності³⁹.

Концептуально новим підходом до розуміння права власності вирізняється позиція білоруської вченої-економіста Г. Олехнович. На її думку, повна сукупність прав (щодо права власності) складається з одинадцяти елементів:

- права володіння;
- права користування;
- права управління;
- права на дохід від використання (привласнення результатів);
- права суверена, тобто права на відчуження, споживання, зміну, фізичне знищення блага;
- права на передачу у спадщину;
- безтерміновість прав власності;
- заборона шкідливого використання, тобто зобов’язання утримуватися від використання власності на шкоду іншим;
- майнова відповідальність;

³⁹ Цибульов П. М. Бар’єри на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні / П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун // Сучасна наука та технології: від фундаментальних досліджень до комерціалізації результатів НДДКР. Доробські читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С.12.

- поворотний характер прав власності, тобто повернення правомочностей, які передані іншим, при порушенні ними якихось умов⁴⁰.

Підводячи підсумок висвітлення сутності права власності, дослідниця робить висновок, що правом власності є поведінкові відносини між людьми, які санкціонуються законами суспільства, його традиціями і звичаями, а також про застосовність такого підходу й до інтелектуальної власності, оскільки остання підпорядковується загальним законом розвитку⁴¹.

Послідовники соціально-історичного напрямку в Україні доповнювали теорію інтелектуальної власності напрацюваннями щодо форм власності та їх реалізації. Так, забезпечення розвитку приватної та суспільних форм власності (Бунге М.); розуміння цих форм як органічно пов'язаних (Піхно Д.); дослідження факторів динаміки технічного прогресу та „успіхів” науки (Цитович М.); історичність існування форм власності (Малакшевський О.); суперечливі ув'язки ідеї особистості як вищої цінності з ідеєю виключного особистого володіння (Железнов В.)⁴².

Інтелектуальна власність виступає структурним елементом інтелектуального капіталу і разом із людськими ресурсами формує інтелектуальний ресурс підприємства.

Інтелектуальна діяльність, результатом якої є інтелектуальний продукт, може бути самостійним видом діяльності або складовою науково-технічної діяльності, де поєднані матеріальні й інтелектуальні ресурси з метою одержання більш значущих результатів – нових знань або рішень із подальшим створенням (розробкою) наукової чи науково-технічної продукції.

Початок присвоєння наукових результатів, як матеріальних, так і нематеріальних, має місце у процесі науково-технічної діяльності. Наукові результати, одержані людиною в результаті праці, беззаперечно належать їй. Із позиції належності процес привласнення (отримання або придбання) результату праці відбу-

⁴⁰ Олехнович Г. И. Интеллектуальная собственность и проблемы ее коммерциализации / Г. И. Олехнович. – 2-е изд., перераб. – Мн. : Амалфея, 2005. – С. 21.

⁴¹ Там само.

⁴² Леонідов І. Л. Становлення основ теорії інтелектуальної власності / І. Л. Леонідов // Научные труды ДонНТУ. Вып. 31–1. – 2007. – С. 218.

вається у процесі праці, а створення нового продукту є формою акта привласнення. Привласнення матеріального продукту здійснюється за фактом його виробництва і породжує владу людини над цим продуктом (результатами праці), тобто потенційну можливість користуватися і розпоряджатися ним на власний розсуд. Саме із праці власника безпосередньо виникає власність на створений продукт, законні права на яку й отримує людина. Тобто в особи виникає право власності на продукт, яке дає можливість власнику вчинити з виробленим продуктом будь-які законні дії.

Привласнення продукту інтелектуальної праці має певні особливості з огляду на специфічні ознаки конкретного інтелектуального продукту (об'єкта). Зокрема, особливостями таких продуктів інтелектуальної праці як об'єктів виключних прав (наприклад, селекційні досягнення тваринництва і рослинництва, винахід, корисна модель, промисловий зразок і т.д.) є необхідність реєстрації їх в уповноваженому на це державному органі, після чого вони вже знаходяться під правовою охороною, передбаченою чинним законодавством. Права на зареєстровані об'єкти посвідчуються патентом (свідоцтвом). Він закріплює особисте немайнове право автора інтелектуального продукту й посвідчує виключне право правовласника на використання об'єкта (виникає майнове право). Відсутність матеріальної складової в інтелектуальному продукті робить неможливим привласнення суб'єктом самого продукту. Привласнення такого продукту здійснюється через закріплення за суб'єктом права одержаного результату.

Таким чином, до особливостей інтелектуальної власності є всі підстави віднести такі:

- інтелектуальний продукт може бути відчужений неодноразово;
- продукт інтелектуальної власності в процесі обміну не може бути відчужений повністю;
- тиражування інтелектуального продукту потребує незначних витрат порівняно з витратами на його розробку;
- продукти інтелектуальної власності можуть бути безмежно поширені, оскільки представлені на матеріальних носіях;

- багаторазове тиражування інтелектуального продукту не є його відтворенням як у матеріальному виробництві, а використанням;

- інтелектуальний продукт, як ресурс, є необмеженим, на відміну від ресурсу, за допомогою якого виробляють матеріальні продукти;

- в інтелектуального продукту відсутній фізичний знос і лише є відносний моральний знос;

- продукт інтелектуальної власності не зникає у процесі використання;

- інтелектуальний продукт може водночас використовуватися багатьма суб'єктами;

- інтелектуальний продукт створюється автором одноосібно або групою співавторів, за яким/якими немайнове право зберігається безстроково.

Інтелектуальна власність, як складова інтелектуального капіталу, на мікрорівні відображається у складі активів підприємства. Властивості активів із нематеріальною природою виділяються із загального майна підприємства за рахунок певних ознак. Ряд науковців наголошують, що нематеріальні активи – це, насамперед, права на об'єкти, однак це не стосується специфічного активу – гудвілу, який не можна класифікувати як права.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 „Нематеріальні активи” визначає нематеріальний актив як немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований. Бухгалтерський облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта за такими групами:

- права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною й іншою інформацією про природне середовище тощо);

- права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

- права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо);

- права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо);

- авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організації мовлення тощо);

- незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи;
- інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо)⁴³.

У визначенні нематеріальних активів більшість учених-економістів роблять наголос на належності до їх складу прав на об'єкти інтелектуальної власності й на обов'язковій оцінці цих прав для відображення в бухгалтерському обліку.

Поділяємо думку вчених, які акцентують увагу на необхідності розрізнення нематеріальних активів у вузькому і широкому розумінні (у вузькому – для бухгалтерських цілей, нематеріальні активи, що враховуються на балансі; у широкому – ще й ті, що приносять дохід, але не відображаються у балансі). Інтелектуальний капітал – це нематеріальні активи в широкому розумінні, оскільки частина інтелектуального капіталу не знаходить свого відображення в бухгалтерському обліку⁴⁴. Зв'язок понять „нематеріальні активи”, „інтелектуальна власність”, „інтелектуальний капітал” показано на рис. 2.6.

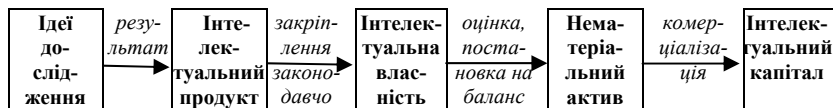

Рис. 2.6. Процес трансформації інтелектуального продукту*

* Розроблено за результатами проведених досліджень.

⁴³ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 „Нематеріальні активи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.

⁴⁴ Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.

Права на об'єкти інтелектуальної власності стають нематеріальними активами після постановки на бухгалтерський облік, а це після оцінки і встановлення терміну їх служби.

Охорона інтелектуальної власності є ключовим моментом інноваційної діяльності, оскільки дозволяє перетворити власність у прибутки від інвестицій в науку й одержувати прибуток від нововведень. В Україні створено сучасну законодавчу базу щодо захисту прав інтелектуальної власності, яка узгоджується із загальноприйнятими на міжнародному рівні підходами до забезпечення такого захисту, в даному випадку з вимогами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) та Світової організації торгівлі (СОТ).

Всесвітня організація інтелектуальної власності була створена 14 липня 1967 р. і з грудня 1976 р. набула статусу спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй. Але фактично вона започаткована наприкінці XIX ст., коли 20 березня 1883 р. було укладено Паризьку конвенцію про охорону промислової власності. У 1886 р. прийнято Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів. Обидві конвенції передбачали створення секретаріатів, так званих «Міжнародних бюро». У 1893 р. секретаріати були об'єднані в один – «Об'єднані міжнародні бюро з охорони інтелектуальної власності».

У доповіді Комісії з прав на інтелектуальну власність „Поєднання захисту прав на інтелектуальну власність з політикою розвитку” зазначається, що в розвинених країнах інтелектуальна власність виступає фактором економічного зростання, залучення іноземних інвестицій, стимулювання винахідництва і раціоналізаторства, виходу інноваційної продукції на міжнародний ринок.

Сьогодні на державному рівні вирішуються питання охорони інтелектуальної власності, оскільки, незважаючи на впровадження більш жорстких „правил гри” на об'єкти інтелектуальної власності, права інтелектуальної власності порушуються, знижується конкурентоспроможність незахищеної виключними правами продукції.

2.4. Ринок та правова охорона інтелектуальної власності[©]

Під ринком інтелектуальної власності слід розуміти певний механізм передачі прав на продукти (результати) інтелектуальної діяльності та пов'язаних із ними інтересів, здійснення ціноутворення та використання їх в економічному обороті. Особливістю становлення й деякого відокремленого функціонування ринку інтелектуальної власності є система виключних прав на результати інтелектуальної діяльності (інтелектуальний продукт)⁴⁵. Угоди на ринку інтелектуальної власності оформлюються як передача виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності або передача об'єктів правової охорони, що дещо відокремлює його від інших ринків.

Принциповим питанням функціонування цього ринку є виділення його об'єктів і суб'єктів, оскільки продукти інтелектуальної діяльності, що залучаються в економічний оборот, підлягають відчуженню від власника-творця, хоча й залишаються його власністю. Продукти інтелектуальної діяльності унікальні, містять у собі інтелектуальну працю і тому відрізняються від звичайного товару. Цивільний кодекс України визначає об'єкти права інтелектуальної власності, які залежно від сфери застосування можна умовно поділити на три групи: об'єкти промислової власності, штучно виділені нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності та об'єкти авторського права і суміжних прав. Класифікацію та види об'єктів права інтелектуальної власності в АПК наведено на рис. 2.7.

Особливість ринку інтелектуальної власності в аграрній сфері полягає в тому, що товаром тут є, з одного боку, нові сорти і племінна худоба, тобто матеріальна складова інтелектуальної праці, з іншого – права на селекційні досягнення. Інтелектуальна власність як система прав характеризується певними особливостями:

[©] Курило Л.І.

⁴⁵ Курило Л. І. Формування ринку інтелектуальної власності в аграрній сфері України / Л. І. Курило // Вісник Сумськ. нац. аграр. ун-ту. – 2009. – Вип. 2. – С. 345. – (Серія „Фінанси і кредит”).

- створюється автором або колективом авторів, за якими немайнове право зберігається безстроково;
- при продажу (передачі) не відбувається відчуження знань, що належать автору або колективу розробників;
- може бути використана водночас кількома юридичними та/чи фізичними особами без фізичного зносу;
- безперервно пов'язана з особливостями патентного та авторського права, законодавства про охорону комерційної таємниці, селекційних досягнень.

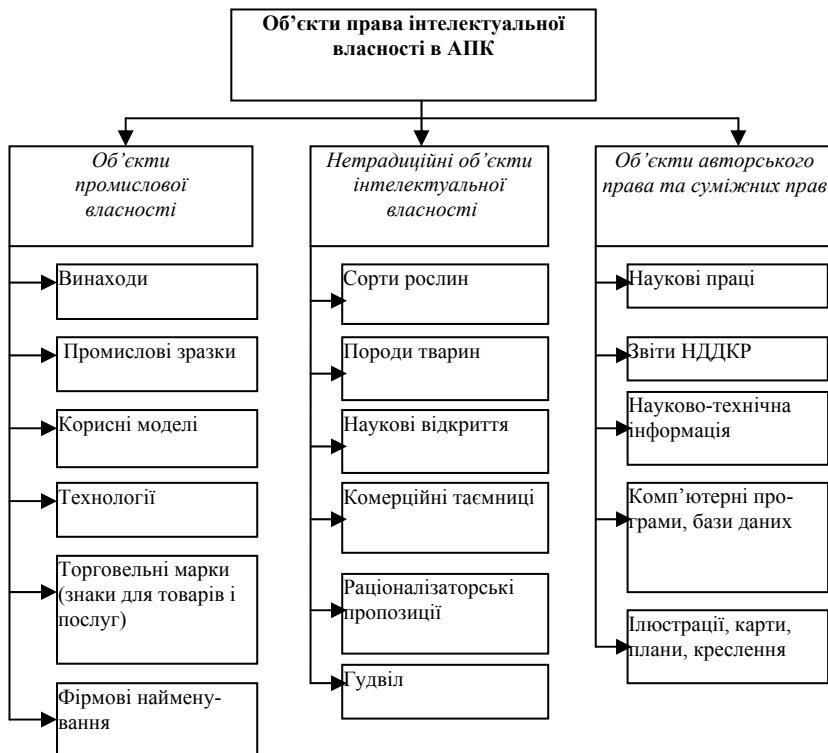

Рис. 2.7. Класифікація об'єктів інтелектуальної власності в АПК*

* Сформовано на основі нормативної бази.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності й інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуаль-

ної власності. Серед суб'єктів права інтелектуальної власності особливе місце належить творцям: автору, виконавцю, винахіднику, раціоналізатору. Саме від творців це право може передаватись юридичній особі.

Якщо охоронний документ на об'єкт права інтелектуальної власності втратив юридичну силу (наприклад, закінчився визначений охоронним документом – патентом або свідоцтвом – строк дії), то об'єктом може вільно скористатися будь-яка фізична чи юридична особа, тобто він стає суспільним надбанням.

Важливими моментами продажу об'єктів інтелектуальної власності слід вважати такі: продавець (здебільшого) знає тих осіб, кому відчужує об'єкт, оскільки від ефективності використання цього об'єкта залежить імідж продавця, укладається спеціальний договір, який фіксує не тільки взаємні зобов'язання сторін, але й подальші дії щодо захисту взаємних інтересів, страхування ризиків і забезпечення гарантій. У загальній схемі функціонування ринку інтелектуальної власності можна виділити два аспекти: правовий та економічний. Правовий включає в себе правову охорону й захист прав на об'єкти інтелектуальної власності, а економічний охоплює цілий спектр діяльності: інвестиції в об'єкти на стадії доведення до практичного використання; оцінка прав на об'єкти інтелектуальної власності; внесення прав на об'єкти інтелектуальної власності в статутний капітал; просування об'єктів інтелектуальної власності на ринок і т.д.

Для успішного функціонування ринку інтелектуальної власності в Україні необхідно створити сприятливі умови для кожного його учасника з метою отримання вигід при здійсненні операцій купівлі-продажу з обов'язковим дотриманням вимог чинного законодавства.

Правовідносини у сфері інтелектуальної власності регулюються Конституцією України (ст. 41, 54), Цивільним кодексом України (кн. 4 «Право інтелектуальної власності»), Кримінальним кодексом України (ст. 176, 177, 229, 203¹, 231, 232), Митним кодексом України (розд. X), Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 51-2, 164-3), низкою процесуальних кодексів і підзаконних нормативно-правових актів. Чинними є також зако-

ни, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з набуттям прав, їх використанням і захистом.

Як нами вже зазначалося у підрозділі 2.3 монографії, охорона інтелектуальної власності є стрижневим моментом інноваційної діяльності, оскільки дає можливість перетворювати власність у доходи від інвестицій в науку й одержувати прибутки від комерціалізації наукових розробок. В Україні створено сучасну законодавчу базу щодо захисту прав інтелектуальної власності, яка узгоджується із загальноприйнятими на міжнародному рівні підходами до забезпечення такого захисту, зокрема із вимогами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) та Світової організації торгівлі (СОТ). Разом із тим стан реалізації охоронних норм у сфері права інтелектуальної власності, а, отже, і стан законності щодо неї в нашій державі залишаються на неналежаньому рівні. За даними Міжнародної торгової палати, Україна потрапила в першу десятку країн Європи з виробництва контрафактної продукції та піратства у сфері інтелектуальної власності.

Несанкціоноване відтворення і продаж результатів інтелектуальної діяльності завдає відчутної шкоди як власникам, так і державі. Отримання прибутків від використання заявлених об'єктів права інтелектуальної власності, особливо тих, що користуються підвищеним попитом, є спокусою для несумлінних конкурентів, які здебільшого знаходяться у вигіднішому становищі ніж власники, оскільки не несуть витрат на створення і правову охорону об'єкта інтелектуальної власності⁴⁶.

В інноваційній діяльності важливим елементом відносин слід вважати правове регулювання визначення авторського права, що є формою захисту прав авторів і суб'єктів авторського права та виникає за фактом створення твору. Для виникнення й реалізації авторського права не вимагається реєстрація твору або інше спеціальне його оформлення, а також визнання будь-яких інших формальностей.

Авторське право на літературні, художні та наукові твори регулюється Цивільним кодексом України (1540-06), Законами Укра-

⁴⁶ Курило Л. І. Правова охорона інтелектуальної власності в Україні / Л. І. Курило // Агроінком. – 2012. – № 3–6. – С. 35–39.

іни «Про авторське право та суміжні права» від 23 грудня 1993 р. (остання редакція від 20.10.2003 р.), «Про власність» (697-12), «Про видавничу справу» (318-97-ВР), «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм» (1587-14), деякими іншими законами України, що охороняють особисті немайнові права та майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав.

За Законом України «Про авторське право та суміжні права», охороні підлягають усі твори, зазначені у статті 8 цього Закону, у тому числі літературні письмові твори наукового або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови та інші усні твори; збірники творів, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; інші твори як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

Предбачувана цим Законом правова охорона поширюється тільки на форму відображення твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Особа, яка має авторське право (автор твору або будь-яка інша особа, якій на законних підставах передано авторське майнове право на цей твір), для сповіщення про свої права може використати знак охорони авторського права. Цей знак складається з таких елементів:

латинська літера «С», обведена колом (зображення знака не наводиться); ім'я особи, яка має авторське право; рік першої публікації твору;

знак охорони авторського права проставляється на оригіналі та кожному примірнику твору⁴⁷.

⁴⁷ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

Суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений або не оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах.

Документом, що підтверджує авторське право на твір, є Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір, що регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» від 27 грудня 2001 р. № 1756.

Реєстрація авторського права є добровільною, оскільки право на твір виникає з моменту його створення. Для реєстрації авторського права на твір автор подає до Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України заявку, до якої додає примірник твору в матеріальній формі (паперовий варіант та його електронний варіант на жорсткому електронному носіїві (диску), документ, що засвідчує факт і дату оприлюднення твору, підтвердження сплати збору за оформлення і видачу свідоцтва (або копію документа, що підтверджує звільнення від сплати цього збору).

На підставі поданих документів Держдепартамент інтелектуальної власності МОН України приймає Рішення про реєстрацію авторського права на твір, після чого видає Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір.

Завдяки низці міжнародно-правових угод охорона авторського права є інтернаціональною. Вона різниться у країнах світу тільки рівнем «порядності», який дозволяє тією чи іншою мірою використовувати матеріали, що охороняються авторським правом. Передусім це стосується наукової спільноти і використання публікацій. Якщо для однієї країни є допустимим копіювання з посиланням на авторство (у т.ч. і для України), то для іншої можуть бути більш жорсткими умови використання.

Якщо нещодавно авторське право сприяло стимулюванню публікацій результатів досліджень через наукові видання, матеріальному і моральному задоволенню авторів монографій, підручників, охороняючи при цьому права видавця та автора, то зараз із

використанням новітніх технологій права всіх учасників цього процесу порушуються.

Виникнення та здійснення суміжних прав також не потребують виконання будь-яких формальностей. Виробники фонограм і виконавці для сповіщення свого права можуть на всіх примірниках або упаковках використовувати знак охорони суміжних прав, що складається з латинської літери Р, обведеної колом, імені особи, яка має суміжні права, і року першої публікації фонограми⁴⁸.

Щодо економічної сторони питання, то її регулює Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» від 18 січня 2003 р. № 72, якою визначено винагороду за публічне виконання, публічне сповіщення або ретрансляцію творів науки, літератури і мистецтва.

Проте, нині практично відсутня винагорода авторам при використанні електронних публікацій через мережу Інтернет. Невідповідність законодавства формам використання і виключення авторів з економічного обороту – проблеми, які практично не можливо вирішити при стрімкому розвитку інформаційних технологій.

Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить усім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення. Відносини між співавторами визначаються угодою, укладеною між ними. Право опублікування й іншого використання твору в цілому належить усім співавторам. Якщо твір, створений у співавторстві, утворює нерозривне ціле, то кожен із співавторів не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору. У разі порушення спільного авторського права кожний співавтор може доводити своє право в судовому порядку.

В аграрній сфері важливими є й такі об'єкти права інтелектуальної власності як винаходи, корисні моделі, промислові зразки,

⁴⁸ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

наукові відкриття, а також нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності – сорти рослин і породи тварин.

Привласнення інтелектуального продукту дещо складніше і залежить від конкретного інтелектуального продукту (об'єкта). Такі об'єкти виключних прав як винахід, корисна модель, промисловий зразок, селекційні досягнення тощо потребують реєстрації в уповноваженому на це державному органі, тобто отримують правову охорону. Права на вказані об'єкти підтверджуються патентом (свідоцтвом). Патент посвідчує виключне право правовласника на використання об'єкта (майнове право) і закріплює особисте немайнове право за автором інтелектуального продукту.

Так, відповідно до статті 462 Цивільного кодексу України набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом. Обсяг правової охорони визначається формулою винаходу, корисної моделі, сукупністю істотних ознак промислового зразка.

Наукове відкриття, відповідно до статей 457, 458 Кодексу – це встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни в рівень наукового пізнання. Автор наукового відкриття має право надати йому своє ім'я або спеціальну назву. Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом.

Відповідно до статті 459 Кодексу, об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Корисна модель – це нове і промислово придатне конструктивне виконання пристрою⁴⁹. Право інтелектуальної власності на корисну модель набувається у разі, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання. Об'єктом корисної моделі може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

⁴⁹ Мікульонок І. О. Основи інтелектуальної власності: навч. посіб. / І. О. Мікульонок. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка». – К., 2005. – С. 23.

Відповідно до статті 461 Кодексу об'єктом промислового зразка можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу.

Недостатнє забезпечення правової охорони промислової власності є одним із важливих факторів зменшення в Україні чисельності винахідників, авторів раціоналізаторських пропозицій. Чисельність авторів таких пропозицій за останні роки різко скоротилась і в 2010 р. становила 11 484 осіб, які забезпечили для використання 11 678 раціоналізаторських пропозицій. Одна з причин такого стану – невизначеність порядку їх правової охорони. Потребує удосконалення й охорона службової конфіденційної інформації, комерційної таємниці, а також питання використання об'єктів інтелектуальної власності, створених за рахунок бюджетних коштів.

Щодо охорони прав на сорти рослин, то відповідно до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ сорт рослин – це окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів, яка, незалежно від того, задовольняє вона повністю або ні умови виникнення правової охорони:

- може бути визначена ступенем прояву ознак, що є результатом діяльності даного генотипу або комбінації генотипів;
- може бути відрізнена від будь-якої іншої групи рослин ступенем прояву принаймні однієї з цих ознак;
- може розглядатись як єдине ціле з точки зору її придатності для відтворення в незмінному вигляді цілих рослин сорту.

За чинним законодавством України у сфері інтелектуальної власності різновидами сорту, на які можуть набуватися права, є клон, лінія, гібрид першого покоління та популяція. Назва сорту повинна його ідентифікувати і відрізнитися від будь-якої іншої назви існуючого в Україні та державах-учасницях Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин сорту того ж чи спорідненого виду. Назва сорту має включати його родове чи видове позначення і власну назву. Власна назва може бути представлена

будь-яким словом, комбінацією слів, комбінацією слів і цифр або комбінацією літер і цифр⁵⁰.

Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» визначає ботанічний таксон як відособлену групу рослин, споріднених між собою спільністю ознак і властивостей, завдяки чому їм можна присвоїти таксономічну категорію.

Відповідно до статті 11 вищезгаданого Закону сорт вважається придатним для набуття права на нього як на об'єкт інтелектуальної власності (критерії придатності сорту для набуття прав інтелектуальної власності на нього), якщо за проявом ознак, породжених певним генотипом чи певною комбінацією генотипів, він є новим, відмінним, однорідним і стабільним. Згідно із статтею 12 державна реєстрація сорту здійснюється, якщо сорт відмінний, однорідний та стабільний, йому присвоєна назва і він придатний для поширення в Україні.

Сорт вважається новим, якщо до дати, на яку заявка вважається поданою, заявник (селекціонер) або інша особа за його дозволом не продавали чи будь-яким іншим способом не передавали матеріал сорту для комерційного використання: на території України – за рік до цієї дати; на території іншої держави – щодо деревних та чагарникових культур і винограду за шість років і щодо рослин інших видів – за чотири роки до цієї дати. При цьому новизна сорту не втрачається, якщо будь-який його матеріал реалізувався, у тому числі й до вище визначених дат: із зловживанням на шкоду заявнику; на виконання договору про передачу права на подання заявки; на виконання договору про розмноження відтворювального матеріалу сорту та його експертизу на придатність на поширення, за умови, що зібраний внаслідок цього матеріал передавався лише заявникові й не використовувався для виробництва сорту; на виконання визначених законодавством заходів, зокрема щодо біологічної безпеки чи формування Реєстру сортів; як побічний або відхідний продукт, отриманий під час ство-

⁵⁰ Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання : моногр. / [кол.авторів]; за ред. В. І. Семчика. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 346–347.

рення чи поліпшення сорту, без посилань на сорт і лише для споживання (Закон України «Про охорону прав на сорти рослин»).

Статтею 11 Закону передбачено критерії придатності сорту для набуття прав інтелектуальної власності на нього, серед яких виділяється умова відмінності. Так, сорт відповідає умові відмінності, якщо за проявом ознак він чітко відрізняється від будь-якого іншого сорту, загальновідомого до дати, на яку заявка вважається поданою.

Сорт, що протиставляється заявленому, вважається загальновідомим, якщо: він поширений на певній території будь-якої держави; відомості про прояви його ознак стали загальнодоступними у світі, зокрема шляхом їх опису в будь-якій оприлюдненій публікації; він представлений зразком у загальнодоступній колекції; йому надано правову охорону і/або він внесений до офіційного реєстру сортів у будь-якій державі; при цьому він вважається загальновідомим від дати подання заявки на надання права або внесення до реєстру.

Сорт вважається однорідним, якщо з урахуванням особливостей його розмноження всі рослини цього сорту залишаються достатньо схожими (однорідними) за основними ознаками, зазначеними в описі сорту.

Сорт вважається стабільним, якщо його основні ознаки, відображені в описі сорту, залишаються незмінними після неодноразового розмноження чи, у разі особливого циклу розмноження, в кінці кожного такого циклу.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» сорт вважається придатним для поширення в Україні, якщо він відмінний, однорідний та стабільний, може бути використаний для задоволення потреб суспільства і не заборонений для поширення з підстав загрози життю і здоров'ю людей, нанесення шкоди тваринному і рослинному світу, збереженню довкілля.

Відповідно до п. 9 Положення про Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2003 р. № 686, державна реєстрація сорту здійснюється шляхом занесення відомостей до Реєстру сортів.

В Україні існують три реєстри, за допомогою яких здійснюються державна реєстрація і правова охорона сортів рослин: Державний реєстр заявок на сорти рослин, Державний реєстр прав інтелектуальної власності на сорти рослин і Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні⁵¹.

Щодо племінної справи та правових засад визначення прав інтелектуальної власності на породу тварин, то, крім Цивільного кодексу України, це питання регулює Закон України «Про племінну справу у тваринництві» від 15 грудня 1993 року № 3691-ХІІ, який визначає загальні правові, економічні й організаційні основи племінної справи у тваринництві, спрямовані на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі.

Відповідно до статті 4 вищезазначеного Закону об'єктами племінної справи у тваринництві є велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі, яких розводять з метою одержання від них певної продукції. У Законі для зазначених об'єктів використовується термін «тварини».

Правова колізія виникає при застосуванні статті 25 цього Закону, в якій зазначено, що селекційне досягнення у галузі племінного тваринництва визнається винаходом у встановленому законодавством порядку. Водночас у статті 6 Закону «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» прямо зазначається, що правова охорона не поширюється на сорти рослин і породи тварин.

Відповідно до статті 5 Закону суб'єктами племінної справи у тваринництві є власники племінних (генетичних ресурсів); підприємства (об'єднання) з племінної справи, селекційні, селекційно-технологічні та селекційно-гібридні центри, іподроми, станції оцінки племінних тварин; підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, які надають відповідні послуги та беруть участь у створенні й використанні племінних (генетичних) ресурсів; власники не племінних тварин – споживачі племінних (гене-

⁵¹ Аграрне право України: підруч. / [В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

тичних) ресурсів та замовники послуг із племінної справи у тваринництві⁵².

Державна реєстрація суб'єктів племінної справи у тваринництві племінних і підконтрольних тварин здійснюється шляхом внесення відповідних даних про них до державних книг племінних тварин, суб'єктів племінної справи – до Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві, селекційних досягнень – до Державного реєстру селекційних досягнень у тваринництві. Державна реєстрація провадиться з метою формування інформаційних автоматизованих баз даних про племінні (генетичні) ресурси⁵³.

Аналіз нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що законодавча база щодо охорони прав на породи тварин потребує вдосконалення та прийняття окремого закону щодо охорони селекційних досягнень на ці нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у судовому порядку, згідно зі Звітом Державного департаменту інтелектуальної власності, у 2010 р. відкрито провадження у 170 справах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти промислової власності, в яких одним із учасників виступало МОНмолодьспорту та/або Державний департамент інтелектуальної власності (нині Державна служба інтелектуальної власності) та ДП «Український інститут промислової власності», з них: в адміністративних судах – 14; господарських судах – 93; судах загальної юрисдикції – 63.

Протягом 2010 р. у провадженні судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій знаходилося 434 справи. Щодо охорони авторського та суміжних прав, то у 2010 р. у провадженні судів різних інстанцій знаходилася 21 справа щодо порушення виключних майнових авторських прав, забезпечення виконання умов ліцензійних договорів тощо⁵⁴.

⁵² Про племінну справу в тваринництві : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Звіт Державного департаменту інтелектуальної власності у 2010 р.

Аналіз статистичних даних дає підстави стверджувати, що більшість справ стосується таких об'єктів інтелектуальної власності як знаки для товарів і послуг. Однак, як зазначають фахівці, більшість проблемних справ вирішується у досудовому порядку шляхом визнання претензій і врегулювання фінансових питань (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Судовий захист щодо окремих об'єктів інтелектуальної власності у 2009–2010 рр.*

Об'єкти права інтелектуальної власності	Подано позовів до суду проти рішень Держдепартаменту		Рішення Держдепартаменту, що визнані недійсними		Подано позовів про визнання недійсними охоронних документів		Визнано судами недійсними охоронних документів	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Винаходи	4	4	-	10	10	17	2	1
Корисні моделі	-	2	-	-	7	12	1	1
Знаки для товарів і послуг	41	9	2	9	72	70	28	56
Промислові зразки	1	-	-	2	21	10	2	2
Разом	46	15	2	21	110	109	33	60

*Джерело: Звіти Державного департаменту інтелектуальної власності за відповідні роки.

Нині система правової охорони інтелектуальної власності в Україні знаходиться у процесі гармонізації внутрішнього законодавства з нормами міжнародних конвенцій і договорів, до яких вона приєдналася. Проте її участь у міжнародній системі щодо цих питань є ще недостатньою.

Недоліки правового функціонування сфери інтелектуальної власності позначилися на становленні інноваційної моделі розвитку та формуванні інтелектуального капіталу країни.

Для вдосконалення механізму захисту прав інтелектуальної власності в Україні необхідно:

- прийняти на державному рівні зміни до деяких чинних законодавчих актів щодо охорони прав інтелектуальної власності й узгодити їх з іншими законодавчими актами;

- узгодити законодавчу базу щодо інтелектуальної власності з міжнародно-правовими актами;
- забезпечити контроль за діяльністю організацій колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав;
- врегулювати питання оцінки і взяття на бухгалтерський облік об'єктів права інтелектуальної власності та проведення інвентаризації нематеріальних активів;
- створити прозору систему визначення ставок і зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, та забезпечити контроль за використанням цих коштів;
- затвердити єдину методику розрахунку збитків, завданих недобросовісною конкуренцією.

Важливе значення забезпечення правової охорони інтелектуальної власності для розвитку України зумовлено виключною роллю інтелектуального капіталу в становленні світової економіки у XXI ст., що базується на знаннях. Це, насамперед, визначено обраною Україною стратегією інноваційного розвитку, яка має опиратися на вітчизняний інтелектуальний капітал.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

3.1. Розвиток інститутів формування і функціонування інтелектуального капіталу[©]

Розвиток суспільно-економічних формацій та механізмів забезпечення їх функціонування залежить від інститутів – формально і (або) неформально кодифікованих правил поведінки економічних агентів. Відповідним процесам, явищам, об'єктам і суб'єктам притаманна певна специфіка інституціонального забезпечення, як, наприклад, формування інтелектуального капіталу. Саме така постановка проблеми дає змогу найбільш комплексно ідентифікувати цей процес. Разом із тим розкриття питання потребує ґрунтовного дослідження теоретико-методологічних основ інституціоналізму як методології наукового пошуку, окреслення специфіки аграрного інституціонального дискурсу, емпірики функціонування агроекономічного інтелектуального капіталу.

Теорія інституціоналізму охоплює широке коло проблем і вбудована у механізм створення й поширення знань як методологія, синтезована на базі міждисциплінарного синтезу. По-суті вона є засобом пізнання міжагентських відносин шляхом здійснення оцінки процесів еволюції суспільних формацій під впливом створюваних ними правил і норм. Зважаючи на універсальність та інноваційність, методологія інституціоналізму дає можливість дослідити процеси, пов'язані з формуванням інтелектуального капіталу в нетрадиційному для економічної науки міждисциплінарному ракурсі. Це дає підстави говорити про інший, якісно новий рівень наукового пошуку. Застосування інституціонального підходу детерміноване необхідністю розширення меж пізнання явищ і процесів.

Інституціоналізм як самостійний напрям у науці виник наприкінці XIX – початку XX ст. Він став результатом поєднання методів

[©] Курило Л.І.

і підходів до дослідження еволюції відносин економіки та соціуму. Інституціоналізм представлений такими науковими школами (течіями), як традиційний (старий) (Веблен Т., Ходжсон Дж., Мітчелл У., Коммонс Дж.) і сучасний інституціоналізм – неоінституціоналізм (Коуз Р., Норт Д., Вільямсон О. (Уільямсон), Бюкенен Дж.), нова інституціональна економіка (Саймон Г., Неш Дж., Твено Л.). Методологічну основу інституціоналізму становить еволюціоністський підхід до розуміння механізму взаємодії економічних агентів, а також теза про те, що економіка країни повинна розвиватися з урахуванням національних особливостей, таких як історичні риси розвитку, культура, ментальність, географічні характеристики та ін. (Ліст Ф.); неекономічні фактори господарської поведінки слід обов'язково враховувати при дослідженні економічних систем (Шмоллер Г.); інститути відіграють одну з вирішальних ролей у розвитку економічних систем (Зомбарт В.); економіка залежить від об'єктивності оцінок рольових характеристик людини та її праці у процесі створення вартості (Маркс К.); економічна діяльність відбувається за рахунок і під впливом інститутів та традицій (Ф. фон Хайек). На думку російського дослідника А.З. Рысьмятова, концепція інституціоналізму в ринковій економіці є інтерпретацією загальносоціологічної теорії соціальних зв'язків у суспільстві як структури, що складається з груп, які впливають одна на одну, ієрархії відносин між ними, опосередкованих соціальними інститутами¹. На наш погляд, з такою позицією можна погодитися лише в частині визначення сутності інституціоналізму як соціальної системи, оскільки вона є ще й економічною.

Об'єктом наукового дослідження інституціоналізму є формальні та неформальні інститути (правила, норми, традиції, організації, надбання минулих періодів життєдіяльності, кодифіковані нормативно-правові акти), які утворюються у процесі еволюції систем і механізмів суспільно-економічного обміну.

Дискусія навколо визначення сутності та функціонального призначення інститутів доволі широка та багатогранна, проте про-

¹ Рысьмятов А. З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы / А. З. Рысьмятов // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 33(9). – С. 1–16.

понуємо її розширити, розглянувши квінтесенцію думок інших дослідників з авторськими трактуваннями. Важливість саме такого підходу не викликає сумніву, оскільки логіка викладу матеріалу вимагає системності й комплексності наукового пошуку.

На погляд Д. Норта, інститути – це створені людьми обмеження, які структурують їх поведінку; інакше кажучи – це правила гри, норми поведінки, формальні правила, неформальні обмеження². Вважаємо, що інститути – це по-суті соціально-економічні фактори, за допомогою яких відбувається процес самоорганізації систем обміну, розподілу, споживання, а в нашому конкретному випадку – формування інтелектуального капіталу як особливого ресурсу. Синтезуючись за рахунок вищого рівня міждисциплінарності, інституціоналізм набуває дедалі більшої універсальності щодо застосування означеної методології для пояснення процесів і явищ, які відбуваються в житті людини, функціонуванні економіки й окремих її сфер. Згідно з цією теорією інститути визначають і структурують поведінку економічних агентів, стимулюють одиничні й множинні ефекти.

Зосереджуючи увагу на проблемі формування інтелектуального капіталу, зазначимо, що в цьому питанні представники інституціоналізму надають великого значення аспектам пошуку, накопичення і передавання інформації як невід’ємної компоненти поширення знань – основи інтелектуального капіталу. На думку Дж. К. Гелбрейта, в кожного учасника інституціональних відносин інформація спеціалізована й часткова, і ніхто не володіє вичерпною інформацією про процеси, які відбуваються³, бо інститути змінюються і вносять зміни в характер інформаційного забезпечення соціально-економічних систем. При цьому вважається, що людина, як учасник інституціональних взаємодій у процесі формування інтелектуального капіталу, за мету життєдіяльності визначає набуття необхідних знань, проте вони повсякчас стають недостатніми для отримання благ (необхідно постійно набувати

² Норт Д. Институти, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 298 с.

³ Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1999. – 298 с.

нових знань). Це бажання визначається культурою і минувиною, має місце опортунізм поведінки. Разом із тим вирішального значення у формуванні інтелектуального капіталу набувають базисні інститути (власності, контракту, трансакційних витрат, суспільного вибору, влади, ринку, управління), а також похідні (конкуренція, підприємництво, організація, кодифіковані нормативно-правові акти).

Загальнотеоретична дискусія щодо визначення сутності та функціональних ознак інституціоналізму не припиняється, що є закономірним процесом. Саме тому усвідомлення однієї теоретичної концепції слугує поштовхом до появи іншої, і таким чином суспільство збагачується відповідними знаннями.

Повертаючись до розкриття спеціалізованих аспектів досліджуваної проблеми, тобто інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу та ролі інститутів у цьому процесі, наголосимо, що великого значення слід надавати інноваційній складовій, яка представлена відповідними інфраструктурними утвореннями в системі створення-поширення знань. Інститути інноваційної інфраструктури формують інтелектуальний капітал через участь у створенні інновацій, інноваційних продуктів, поширення результатів фундаментальних і прикладних досліджень. Згідно з чинним вітчизняним законодавством до об'єктів цієї інфраструктури належать: науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідно-експериментальні організації; виробничі підприємства, які реалізують результати науково-дослідних розробок і винаходів; служби менеджменту, маркетингу і реклами; інноваційні фонди, банки, страхові фірми, біржі науково-технічних розробок; установи науково-технічної експертизи, юридичного захисту інтелектуальної власності; заклади освіти і підготовки кадрів; редакційно-видавничі організації; інформаційно-комунікаційні підрозділи; організації сервісного обслуговування, лізингові, транспортні фірми, митні підрозділи⁴ (рис. 3.1).

⁴ Про стан науково-технічної сфери та заходи щодо інноваційного розвитку України: Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2005. – С. 12–16.

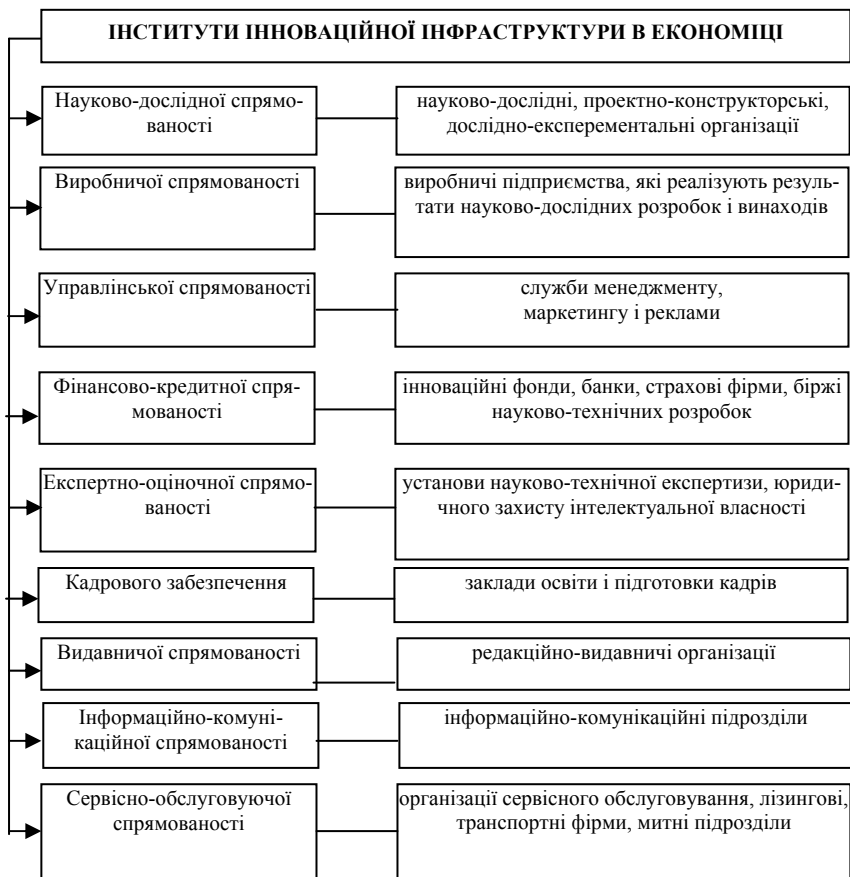

Рис. 3.1. Об'єкти інфраструктурного забезпечення формування інтелектуального капіталу й розвитку-поширення інновацій в національній економіці*

* Сформовано на основі нормативних документів.

У світовій практиці діє загальноприйнята класифікація інфраструктурних утворень інноваційного забезпечення і формування інтелектуального капіталу, до складу яких відносять: інкубатори,

технопарки, технополіси, регіони науки⁵. Діяльність цих структур на ринку інновацій, зокрема інтелектуального капіталу, констатує виникнення й розвиток відповідних відносин, полегшує доступ учасників угод до обмежених ресурсів, знань, забезпечує всебічну комунікацію. Тому інфраструктура є невід'ємним елементом інституціонального механізму формування інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві.

Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу, тобто маючи на увазі створення й поширення знань у суспільстві, надзвичайно важливий та водночас складний процес. Від його якості залежать перспективи нації у формуванні конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів. Тому надаємо цьому питанню виключної ваги з огляду на те, що даний процес пов'язаний із поведінкою людини, мотивами отримання знання, а також державною політикою – умовами, створеними для цього в межах певного інституційного поля.

Вплив інститутів на поведінку людини, як суб'єкта набуття інтелектуального капіталу, багатогранний і широкоаспектний. При дослідженні цього процесу в межах та за допомогою інституціональної методології слід враховувати особливості економічного життєвого середовища, зокрема формальні й неформальні межі реалізації мотивів у заданому напрямі. Адже люди, які створюють інститути формування інтелектуального капіталу, так і власне інститути змушують їх дотримувати певної лінії поведінки. Таким чином виникає взаємозалежність у відносинах агентів – дійсних і потенційних власників інтелектуального капіталу, об'єктивована в межах, необхідних для здійснення трансакцій.

Індивід, як творець і носій інтелектуального капіталу, є ірраціональним, опортуністичним за природою своєї поведінки, а інститути покликані стримувати прояви зазначених недоліків. Усвідомлюючи необхідність набуття знань, індивід не завжди бажає цього самостійно, тому держава, як загальносуспільний інститут, шляхом владного примусу, поряд із ринком, створює інститути, які змушують учитися. Ця теза доволі загальна, але дуже набли-

⁵ Анісімова О. М. Особливості формування інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / О. М. Анісімова, О. І. Дідченко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0655.pdf.

жена до істини, оскільки психологія людини саме така, а поведінка – опортуністична. У цьому – приклад доречності інституціоналізму завдяки його міждисциплінарності, що продукує універсальність застосування. Розуміння того, що інституціональні аспекти формування інтелектуального капіталу важливі, дає змогу окреслити соціо-економічну модель взаємодії у цьому процесі. Підставно погодитися з висновком про те, що інколи, за певних ситуацій, інститути є важливішими, ніж управлінські дії, особливо за потреби розбудови інноваційної моделі економіки, в якій інтелектуальному капіталу відводиться визначальна роль.

Поділяємо думку О. Шпикуляка про те, що інституціональна теорія в суспільно-економічному процесі виділяє інститути-функції, інститути-організації та інститути-правила⁶. Щодо об'єкта дослідження, то зазначені інститути відповідним чином впливають на нього і забезпечують певні інституціональні умови розвитку. Вважаємо прийнятною нижченаведену класифікацію інститутів: інститути-функції – управління, регулювання, праця або трудова діяльність, конкуренція, навчання, наукова діяльність; інститути-організації – підприємство, навчальний заклад, наукова установа, об'єкт інноваційної інфраструктури; інститути-правила – формальні (нормативні акти), неформальні (традиції, норми поведінки). Пропагуючи таку класифікацію, виходимо з визначення, що інститут – це організаційно оформлена система правил і норм, комплекс формалізованих та неформалізованих традицій, які визначають поведінку економічних агентів, а також держави. Інститут є фундаментальною основою регулювання й саморегулювання суспільно-економічних процесів, зокрема щодо створення, поширення й накопичення знань. Узагальнено процес інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу зображено на рис. 3.2.

Кожний наведений на рис. 3.2 інститут своєрідно впливає на формування інтелектуального капіталу як у коротко-, так і довго-

⁶ Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: моногр. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 480; Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / Шпикуляк О. Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.; Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114–117.

строковій перспективі, а також на макро- й мікрорівні. Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу надзвичайно складний, важливу роль у ньому відіграє суб'єктивний чинник поведінки індивіда, але під впливом інститутів його мотиви можуть змінюватися. При цьому не слід забувати про базисні та похідні інститути. Передусім це стосується власності на інтелектуальний капітал, яка, дещо умовно й ситуативно, позиціонується як державна, колективна (організації), а також приватна (індивіда).

Ідентифікація права власності на інтелектуальний капітал є досить складним завданням, а ступінь ефективності його розв'язання вбудований в механізм інституційного забезпечення. Ця теза ґрунтується на фундаментальній істині про те, що інтелектуальна власність стосується конкретно індивіда й нематеріальних, духовних, психологічних аспектів його поведінки.

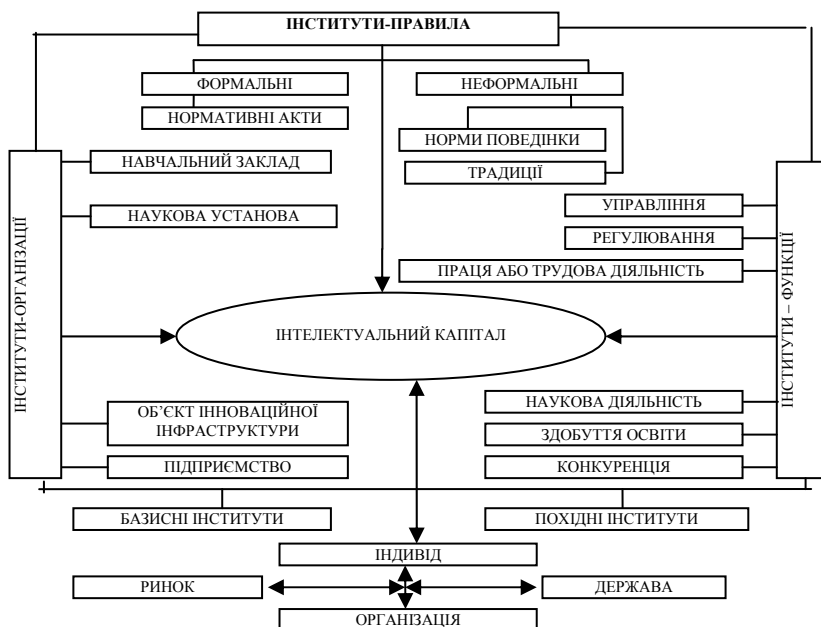

Рис. 3.2. Загальна схема інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу в економіці*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Саме тому інституційному регулюванню прав власності на інтелектуальний капітал надається певна вага, особливо у країнах з постіндустріальною моделлю економіки. З цього приводу, на наш погляд, об'єктивним є висновок А. Рисим'ятова про те, що модель реалізації прав власності в контрактах необхідно доповнити таким елементом як наявність ефективно діючих організаційних, правових і економічних інститутів, механізмів та інструментів, а також розвинутою культурою договірних відносин, які дадуть можливість реалізувати право власності⁷. Така потреба стосується передусім інтелектуальної власності, адже, наприклад, у національній економіці, зокрема в аграрній сфері України, вона не інституціоналізована до ринкових умов, що викликає чимало труднощів із капіталізацією нематеріальних активів й обчисленням доходів, які ними створені.

Інституціоналізація інтелектуальної власності як капіталу виходить на перший план, адже нематеріальні активи в умовах постіндустріального світу створюють значно більше додаткового продукту, ніж матеріальні. Провідне місце у формуванні конкурентних переваг займає інноваційність економіки як високоінтелектуалізованої системи. У розвиток такої теоретичної концепції розуміння ролі інститутів у формуванні інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві наведемо тезу про те, що створення інституціонального середовища, яке стимулює зростання заощаджень, інвестицій й реінвестицій у реальний і людський капітал, становить основу ефективності функціонування економіки⁸. Тобто інтелектуальний капітал, як і людський, формується під дією певних інститутів, які визначають ефективність цього капіталу в майбутньому процесі використання. Таким чином, функціонування інститутів у формуванні інтелектуального капіталу забезпечує оптимізацію організації поведінки задіяних суб'єктів, координацію соціально-економічних взаємодій, оптимізацію трансакційних

⁷ Рысымятов А. З. Институциональные изменения и их роль в построении рыночной экономической системы / А. З. Рысымятов // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 33(9). – С. 1–16.

⁸ Носова О. В. Проблемы формирования институтов рыночной системы / О. В. Носова // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та. – 2008. – Т. 6. – № 2. – С. 74–81.

витрат, збалансування інтересів у межах певного інституціонального середовища їх розвитку.

У свою чергу інституціональне середовище формування інтелектуального капіталу постійно змінюється під впливом процесів, що відбуваються в державі та суспільстві. Приймаються закони, створюються організації, укладаються контракти, можуть змінюватися й традиції, що в сукупності об'єктивно впливає на інтелектуальний капітал як вирішальний чинник (ресурс, актив) сучасного світу в індивідуальному, організаційному, загальнодержавному, глобальному вимірі.

Дещо повторюючись, зазначимо, що у формуванні інтелектуального капіталу інститути знаходяться у постійній динаміці, проте під впливом загальноекономічних відносин їх зміна є досить непередбачуваною й важкоконтрольованою, особливо на рівні неформальних, підсвідомих, індивідуальних змін. Тобто інститути, як сконструйовані людьми соціально-економічні системи, самоструктуруються в межах та за рахунок здійснюваних економічними агентами трансакцій щодо інтелектуалізації суспільно-економічних систем.

Інституціональну систему формування інтелектуального капіталу слід розглядати як множину різнопланових інститутів, які координують поведінку економічних агентів – суб'єктів набуття цього капіталу. В результаті їхньої взаємодії утворюється відповідна модель взаємовідносин на ринку інтелектуальних послуг, товару, а ринок, у свою чергу, бере участь у цьому процесі як конкурентна система інститутів. До інститутів ринку відносять ціну, вартість, контракт, інфраструктуру, конкуренцію, попит, пропозицію, працю й інші інституціональні утворення. Вони діють під егідою ринку як провідники конкурентних відносин учасників ринкового обміну, в тому числі й на ринку інтелектуального капіталу. Зазначене дає нам підстави стверджувати, що всі інститути, незалежно від функціонального призначення і специфіки прояву властивостей, взаємозалежні, взаємодоповнювані, тому їхній вплив всеохоплюючий. Ця теза стосується також процесу формування інтелектуального капіталу.

Інституціональні утворення дають змогу суб'єктам здійснювати трансакції на ринку інтелектуального капіталу з певною ефе-

ктивністю. Об'єктом угод є права власності на цей капітал, які „матеріалізуються” у набутих індивідами знаннях і через використання їх на практиці. Також постає проблема ефективності інститутів стосовно формування інтелектуального капіталу, яка ідентифікується розміром трансакційних витрат або, інакше кажучи, витрат у процесі обміну, укладання й виконання угод. Рівень цих витрат залежить від функціональності інститутів і щодо досліджуваного нами капіталу, пов'язаних із забезпеченням доступу до знань, захистом прав інтелектуальної власності, виконанням контрактних зобов'язань, створенням й поширенням інновацій тощо. Існування трансакційних витрат є об'єктивним процесом, пов'язаним як із формальними, так і неформальними інститутами. Взаємозалежність і взаємозв'язок інституціональних утворень дає нам підстави вважати пропонований підхід до аналізу ефективності їхнього впливу на процеси інституціоналізації інтелектуального капіталу цілком правильним, хоча і в макроекономічному вимірі. Разом із тим кожний учасник трансакцій ринкового обміну самостійно визначає розмір трансакційних витрат з урахуванням конкретних практичних завдань, а також ступеня дотримання загальноприйнятих правил при укладанні угод.

Розкривши певною мірою теоретичні основи й виклавши авторське розуміння сутності та рольових ознак інститутів у формуванні інтелектуального капіталу, ми дійшли висновку, що цей процес є взаємодією інститутів, економічних агентів (споживачів і провідників знань), держави, які продукують, поширюють, використовують, капіталізують і набувають права власності на знання, інтелектуальні продукти, інновації. Інститути загалом виконують роль катализатора знань і стимулюючого чинника їх створення-використання.

Перш ніж перейти до аналізу становлення інститутів аграрної освіти і науки слід зазначити, що їхній розвиток лежить у межах загальної системи цінностей, стимулів і противаг, здатних ефективно діяти тільки в комплексі. Відправним пунктом для аналізу існуючих і можливих ефектів сучасного стану інтелектуального розвитку економіки, галузі може бути теза про те, що економічна, інституціональна й політична система в країні, яка прагне мати сильну, конкурентоспроможну, інноваційну економіку, більше того – ста-

вить за мету створити таку економіку у відповідь на виклики нового тисячоліття, має бути підтримана суспільством. Формальні інститути базуються на певних нормах соціальної взаємодії, що передбачають достатні рівні відповідальності, довіри й солідарності, які засвоєні та практикуються більшістю членів суспільства⁹.

Місія інститутів у становленні інтелектуального капіталу полягає в забезпеченні створення середовища, необхідного для побудови конструктивних суспільно-економічних відносин як стимулів продукування інновацій, що є кінцевою метою разом із досягненням необхідної інституційної динаміки їхнього поширення. Досягнення саме такого результату дасть змогу наблизитись, а у кращому випадку – створити інноваційну модель розвитку суспільства й економіки.

Формування інтелектуального капіталу в аспекті розкриття ролі інститутів у цьому процесі розглядається з різних позицій. На наше переконання, крім процесного підходу для аналізу тенденцій розвитку й оцінки ефективності інститутів аграрної освіти і науки можна застосувати також організаційний і системний підходи.

Такими інститутами вважаємо установи, які здійснюють навчально-наукову діяльність, спрямовану на підготовку висококваліфікованих кадрів для аграрного сектору економіки, забезпечення соціально-економічного розвитку села, інноваційного розвитку агросфери. Проблема оцінки їхнього розвитку й ефективності вимагає пошуку відповідного інструментарію для аналізу ситуації, що склалася зі створенням і поширенням знань серед суб'єктів аграрного ринку, оцінювання факторів прямого й опосередкованого впливу на цей процес.

Оцінка розвитку й ефективності інститутів аграрної освіти і науки дає підстави для висновку про раціональність інституціонального забезпечення розбудови галузевої економіки знань. Нині постала проблема недостатньої якості інститутів, неспроможних виконувати функцію перспективного стимулювання всебічної інтелектуалізації суспільно-економічних відносин в аграрній сфері економіки України із стабільним створенням-впровадженням віт-

⁹ Ясин Е. Модернизация и общество / Е. Ясин // Вопросы экономики. –2007. – № 5. – С. 4–29.

чизняних інновацій. Розбалансованість інституціональної системи розвитку аграрної освіти і науки негативно позначається на її розвитку в частині формування високопродуктивного людського та інтелектуального капіталу. Такий висновок можна вважати аксіоматичним і об'єктивно доведеним оцінками розвитку освітньо-наукової системи аграрного профілю.

Разом із тим кількісні показники розвитку освіти свідчать про позитивний ефект інституційного забезпечення (табл. 3.1). Для підтвердження цього висновку, перед тим як окреслити тенденції в аграрній освіті, наведемо офіційну статистику в галузі освіти у загальнодержавному вимірі.

Таблиця 3.1

Загальні показники розвитку освіти в Україні*

(на початок навчального року)

Показник	2000/01	2005/06	2007/08	2009/10	2010/11
Кількість осіб, які здобували освіту в навчальних закладах, тис.:					
загальноосвітніх	6764	5399	4857	4495	4299
професійно-технічних	524,6	496,6	454,4	424,3	433,5
вищих					
I–II рівнів акредитації	528	505,3	441,3	354,2	361,5
III–IV рівнів акредитації	1402,9	2203,8	2372,5	2245,2	2129,8
Кількість навчальних закладів, од.:					
загальноосвітніх	22200	21600	21200	20600	20300
професійно-технічних	970	1023	1018	975	976
вищих					
I–II рівнів акредитації	664	606	553	511	505
III–IV рівнів акредитації	315	345	351	350	349

*Дані Державної служби статистики України.

Аграрна освіта представлена 20 вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації, 117 навчальними закладами I–II рівнів акредитації та 34 установами післядипломної освіти (рис. 3.3).

У 2011 р. аграрні вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації підготували понад 50 тис. осіб, або майже 10% загального випуску спеціалістів в Україні, з яких 27,5 тис. студентів – випускники ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Рис. 3.3. Аграрні навчальні заклади України*

* Джерело: дані¹⁰.

Наведемо також загальні показники розвитку науки та інновацій (табл. 3.2).

Як зазначає І. Пенькова, якість і доступність освіти, її відповідність потребам економіки, базованої на знаннях, і конкретної особи, вирішальною мірою визначають стан та майбутнє інтелектуального базису. Освіта детермінує розвиток інноваційної системи й людського капіталу¹¹, а також інтелектуального (*авт.*). Системоутворюючу роль у розвитку освіти і науки відіграють спеціалізовані інституціональні структури, дані про функціонування яких наведено в табл. 3.1 і 3.2. Саме вони конституюють економіку знань в її кількісному та якісному аспектах, від їхньої ефективності залежить перспектива інтелектуалізації організацій, підприємств, галузей та економіки в цілому.

¹⁰ Хоменко М. П. Статистично-аналітичні дослідження діяльності аграрних вищих навчальних закладів за 2011 рік // М. П. Хоменко, В. А. Манзюк, Н. В. Веремейчик. – К.: Аграрна освіта, 2012. – 80 с.

¹¹ Пенькова І. В. Економіка знань: інституціональні трансформації [Електронний ресурс] / І. В. Пенькова. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

Погоджуємося з думкою М. Семикіної та В. Гунько¹², що глибинними причинами зниження якості освіти є деформація моральних цінностей, які вплинули на загальний низький рівень вимог до знань і мотивації до отримання високоякісної освіти, з боку тих, хто надає ці послуги і тих, хто їх отримує. Щодо орієнтації на знання зайнятого населення і майбутніх працівників – учнів, студентів, то їх формування залежить безпосередньо від реального попиту на освічених, висококваліфікованих працівників на ринку праці. Нині спостерігаємо протилежні реалії, а саме закріплення у свідомості частини населення розуміння необхідності не стільки знань, скільки наявності диплому, що викривляє розуміння й ціннісне сприйняття значимості знань і перешкоджає отриманню якісної освіти.

Таблиця 3.2

Загальні показники розвитку науки та інновацій в Україні*

Показник	2001	2005	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6
Загальний обсяг науково-технічних робіт, млн грн	1978,4	4818,6	8538,9	8653,7	9867,1
фундаментальні дослідження	266,6	902,1	1927,4	1916,6	2188,4
прикладні дослідження	436,7	708,9	1545,7	1412,0	1617,1
розробки	1106,3	2406,9	4088,2	4215,9	5037,0
науково-технічні послуги	168,8	800,7	977,7	1109,2	1024,6
Чисельність спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи, тис. осіб					
всього	120,8	105,5	94,1	92,4	89,6
у т.ч. мають науковий ступінь					
доктора наук	4,1	4,2	4,5	4,4	4,5
кандидата наук	17,9	17,0	17,1	17,1	17,0
Кількість наукових організацій за галузями наук – всього	1490	1510	1378	1340	1303
технічні науки	881	800	666	631	576
природничі науки	404	462	435	431	446
з них					
медичні	75	79	82	84	83
сільськогосподарські	186	185	164	162	168
гуманітарні науки	25	31	37	44	47
суспільні науки	106	143	150	143	150
наукові установи та вищі навчальні заклади багатогалузевого профілю	74	74	90	91	84

¹² Семикіна М. В. Интеллектуальный потенциал та його роль у національній економіці / М. В. Семикіна, В. І. Гунько // Экономика и управление. – 2011. – № 1. – С. 50–55; Семикіна М. В. Мотивація ефективної зайнятості, проблеми, тенденції, вибір стратегії: моногр. / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. О. Родіонова. – Кіровоград: КОД, 2009. – 200 с.

Продовження табл. 3.2

Обсяг науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), млн грн – всього	1978,4	4818,6	8538,9	8653,7	9867,1
технічні науки	1440,6	3133,3	4894,1	5181,3	6019,9
природничі науки	374,0	1236,5	2571,6	2443,6	2741,1
з них					
медицині	60,5	166,2	343,4	358,9	422,7
сільськогосподарські	85,0	273,7	492,6	478,7	556,1
гуманітарні науки	14,8	40,9	94,0	109,1	134,7
суспільні науки	63,1	178,8	426,6	387,9	466,1
наукові установи та вищі навчальні заклади багатогалузевого профілю	85,7	229	552,5	531,8	505,2
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, % до загальної кількості обстежених	14,8	8,2	10,8	10,7	11,5
Впроваджено нових прогресивних технологічних процесів	1403	1808	1647	1893	2043
з них маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	430	690	680	753	479
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	631	657	758	641	663

*Дані Державної служби статистики України.

Щодо надавачів освітніх послуг, то мотивація зниження вимогливості до рівня знань тут інша. Для вищих навчальних закладів і наукових установ, що мають аспірантури та докторантури, стоїть завдання економічного виживання шляхом залучення коштів за рахунок надання освітніх послуг на контрактній основі. За чинними нормативами, збереження викладацького складу залежить не від якості отримуваних знань, а від контингенту учнів і студентів, обсягу державного замовлення й заповнення контрактних місць, наданих навчальному закладу в межах ліцензійного обсягу. В такому разі реальні потреби економіки та контроль за якістю знань стають другорядними, а пріоритетними – питання результатів набору абітурієнтів, максимальне залучення споживачів освітніх послуг. Виправлення такої ситуації, на наш погляд, можливе у разі впорядкування мережі навчальних закладів за підсумками введення зовнішнього тестування їхніх випускників (оцінки знань на виході) з участю асоціації роботодавців і підприємців. Це дасть змогу посилити конкурентну боротьбу за якість знань, а не за джерела й обсяг залучених коштів (державних і приватних).

Україна поступається провідним країнам за якістю підготовки наукових кадрів (рис. 3.4), про що свідчать дані світового рейтингу конкурентоспроможності країн. Якщо 30–40 років тому наша

Рис.3.4. Оцінка якості підготовки науковців та інженерів у глобальному рейтингу, балів

Джерело: дані статистичної здатності.

країна посідала провідні місця у світі за якістю підготовки кадрів, то за констатацією зарубіжних експертів, нині спостерігається негативна тенденція щодо зростаючих вимог конкурентного середовища та зниженням якості освіти спеціалістів і наукових кадрів.

У сучасному світі вирішальним аспектом ефективності розвитку освіти і науки є обсяг фінансування, який може бути діаметрально протилежним реальним потребам зазначених сфер життєдіяльності суспільства, а також вимогам інноваційного, постіндустріального розвитку. Наприклад, у 2003 р. витрати на освіту в Україні становили 5,3% від ВВП, у Грузії – 3,4, Казахстані – 3,7, а у 2002 р. в Німеччині – 5,3, Швеції – 6,9, Туреччині – 3,8, США – 7,4, Мексиці – 6,2%. Проте в кількісному та якісному вимірі обсяг витрат дуже різняться у країнах постіндустріального світу і тих, що розвиваються. Тому ліквідувати цей розрив надзвичайно складно, оскільки неможливо якісно змінити рівень розвитку інститутів освіти без системного нарощування інвестицій у цю сферу. Це стосується й вітчизняної аграрної освіти, а також науки, отже, на-

віть існуючий багаж інтелекту може виявитися неконкурентним і непотрібним, нездатним продукувати за запитами ринку знання, інновації, готувати висококваліфікований, конкурентоздатний у глобальному вимірі аграрний персонал.

У проекті Закону України «Про сільське господарство», розробленому колективом науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», зазначається, що державна політика щодо наукового забезпечення сільського господарства реалізується через програми комплексного розвитку інноваційної діяльності, за всіма складовими: наука, створення та впровадження інновацій, техніко-технологічне переоснащення виробництва, маркетингові дослідження, формування кадрового потенціалу шляхом навчання, перепідготовки і збереження кадрів та інформаційне забезпечення.

Підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації фахівців і робітничих кадрів для сільського господарства ведеться у державних навчальних закладах за рахунок державного та місцевого бюджетів, а також на підставі договорів між навчальними закладами, підприємствами, організаціями. Державне замовлення на підготовку кадрів для сільського господарства формується відповідно до потреб ринку праці та з урахуванням тенденцій розвитку аграрної галузі.

У вищих навчальних закладах передбачена обов'язкова квота прийому сільської молоді. Порядок та умови квотування, а також працевлаштування визначаються Кабінетом Міністрів України.

У контексті розкриття змісту досліджуваного питання вважаємо за необхідне зазначити, що в останнє десятиліття швидкого розвитку набуває ринок прав інтелектуальної власності, попит на які стрімко підвищується. Темпи збільшення обсягів торгівлі цим специфічним товаром зростають набагато швидше, ніж звичайними товарами. Україна, маючи вагомі досягнення в розробленні нових технологій, конструкторських проектів, сортів рослин, порід тварин, конкурентоспроможних на світовому ринку, використовує цей потенціал недостатньо, що пов'язано, насамперед, із низьким фінансуванням подальшого впровадження й комерціалізації результатів розробок. Частка українського ринку інтелектуаль-

льної власності нині становить 0,1% світового ринку. Вважаємо, що значна частина об'єктів права інтелектуальної власності, не залучена до обороту українського ринку, – це величезний резерв зростання економіки України.

За даними річного звіту, наукові установи НААН у 2011 р. оформили і надіслали до Українського інституту промислової власності (Укрпатент) 289 заявок на винаходи, з них у 71-й є продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму), а у 218-ти – процес (спосіб); отримано 295 патентів на винаходи, у 104-х з них об'єктом є продукт, а у 191-му – процес (спосіб).

Науковими установами Академії також передано на сортопробування до Державної служби з охорони права на сорти рослин (Держсортслужби) 274 нових сортів рослин та отримано 441 охоронний документ, з них 178 сортів рослин – на майнове право інтелектуальної власності, що засвідчується патентом, 263 – свідоцтвом про державну реєстрацію на їх поширення (табл. 3.3).

Крім того, до основних інноваційних досягнень у згаданому році можна віднести: розробку низки ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових, кормових та овочевих культур; нові технології, технологічне обладнання (для харчової і переробної промисловості) та технологічні інструкції; випробовування 719 завершених наукових розробок і впровадження наукових розробок у 1203 агроформуваннях (табл. 3.4).

Останнім часом активізувалася маркетингова діяльність з комерціалізації наукових розробок. Так, науковими установами Академії укладено 2319 ліцензійних договорів про використання права інтелектуальної власності та 3091 господарський договір на загальну суму 71,1 млн грн.

Для сільськогосподарських підприємств володіння нематеріальними активами є важливим чинником підвищення ефективності господарювання, їхньої вартості, кредитоспроможності й інвестиційної привабливості, що починають усвідомлювати керівники цих структур. На розвитку інноваційних процесів у сільському господарстві України негативно позначається низький платоспроможний попит на інтелектуальну продукцію. Нестача коштів у

більшості сільськогосподарських виробників не дає змоги впровадити нові технології.

Таблиця 3.3

**Результати діяльності наукових установ НААН
у сфері інтелектуальної власності, 2011 р.**

Відділення та кількість підпорядкованих наукових установ	Завершених наукових розробок	Поданих заявок на					Отримано охоронних документів на					
		винаходи/корисні моделі		сорти рослин, які засвідчуються			Породи тварин	винаходи/корисні моделі		сорти рослин, які засвідчуються		Породи тварин
		продукт	процес/спосіб	патентом	свідцтвом на поширення	продукт		процес/спосіб	патентом	свідцтвом на поширення		
Відділення землеробства, меліорації та механізації – 12	70	46	47	8	9	-	60	43	12	3	-	
Відділення рослинництва – 23	56 3	11	85	11 7	119	-	12	66	16 1	247	-	
Відділення ветеринарної медицини та зоотехнії – 11	72	12	58	-	1	2	28	51	-	1	-	
Відділення аграрної економіки, земельних відносин і продовольства – 5	11	2	12	2	4	-	4	14	2	2	-	
Відділення наукового забезпечення трансферу інновацій – 17	5	-	16	8	6	-	-	17	3	10	-	
Разом по НААН	721	71	218	135	139	2	104	191	178	263	-	

Таблиця 3.4

**Апробація наукових розробок регіональними центрами
наукового забезпечення агропромислового виробництва за
2006-2010/2010-2011 рр.***

Центри науково-го забезпечення АПВ	Апробовано розробок наукових установ НААН, 2006-2010/2010-2011	У т.ч.		
		у рослинництві	у зоотехнії	у землеробстві
АР Крим	112/54/33	72/32/22	7/4/1	6/3/3
Вінницький	114/47/35	91/38/27	15/6/3	7/3/5
Волинський	64/16/14	35/8/7	7/2/2	12/3/3
Дніпропетровський	120/41/38	76/28/27	27/5/2	7/4/4
Донецький	61/38/35	46/29/30	5/2/2	10/7/3
Житомирський	44/34/22	20/16/15	6/4/1	7/5/4
Закарпатський	38/38/10	22/22/8	9/9/	5/5/1
Запорізький	56/41/43	30/26/31	2/1/	6/3/3
Івано-Франківський	71/35/17	55/26/10	8/5/3	3/2/1
Київський	245/96/71	107/44/36	23/9/4	22/8/10
Кіровоградський	27/25/12	16/15/12	5/5/-	3/3/-
Луганський	52/16/19	37/10/15	5/2/1	8/4/3
Львівський	124/42/6	77/25/5	36/14/1	11/3/-
Миколаївський	20/10/57	15/7/55	3/3/2	2/-/-
Одеський	36/12/6	28/8/6	2/2/-	2/2/-
Полтавський	65/20/20	60/15/16	5/5/4	-/-/-
Рівненський	51/6/15	27/6/3	6/0/3	2/0/-
Сумський	104/39/3	72/27/3	8/1/-	13/6/-
Тернопільський	118/28/15	80/14/8	20/5/-	9/4/4
Харківський	240/104/96	164/72/95	34/29/-	15/3/-
Херсонський	104/62/68	48/48/49	21/4/9	28/9/7
Хмельницький	36/13/10	18/8/4	5/2/2	9/2/3
Черкаський	166/40/41	117/27/28	28/7/6	21/6/7
Чернівецький	128/31/20	85/19/15	32/9/4	2/1/-
Чернігівський	53/9/13	50/9/10	-/1	3/0/1
Всього	2244/897/719	1448/583/537	319/135/51	213/86/62

* Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2006–2010 роки та 2011 рік. – К.: Аграрна наука, 2012. – 372 с.

3.2. Структуризація й особливості формування інтелектуального капіталу[©]

Дослідженнями, результати яких наведено нами в попередніх підрозділах, виявлено, що за структурою і засадами розвитку інтелектуальний капітал є особливим фактором інституціоналізації інновацій в ринкових умовах. Також інститут інтелектуального капіталу, функціонуючи в ринковій економічній системі, породжує інститути інтелектуального підприємництва. Ця форма підприємництва, як зазначено у праці Т. Чукулаєвої, за висновком А. Чертвіца, пов'язана з продукуванням нових знань і втіленням їх у конкретні життєві блага через механізми співпраці та взаємодії економічних аспектів, які на практиці набувають форм різних інтелектуальних товариств¹³. Інститути в постіндустріальному суспільстві (економіці) сформовані таким чином, щоб забезпечувати всебічне накопичення й розвиток знань, а головною продуктивною силою стає інтелект, інформація. Саме ці чинники є рушіями розвитку масштабного інноваційного процесу в усіх галузях і сферах життєдіяльності людини. Інституціональні умови – базисний чинник інтелектуалізації суспільно-економічних процесів. Інститути модифікують і забезпечують активізацію, зокрема й інноваційних процесів, особливо в умовах сприятливого конкурентного ринку¹⁴.

Базисом інтелектуального капіталу вважається освіта, яка формує соціально-культурні, психологічні, інституційні характеристики середовища суспільного буття і господарських взаємодій ринкових агентів. Вона забезпечує конструктивні напрями розвитку, накопичення й використання інтелекту, творчого потенціалу, а головне позначається на рівні інноваційності. При формуванні й оцінюванні кінцевих результатів інноваційної діяльності економі-

© Саблук П.Т., Курило Л.І., Грищенко О.Ю.

¹³ Чукулаева Т. Ю. Формирование института интеллектуального предпринимательства: иерархический подход (на примере экономики России) [Электронный ресурс] / Т. Ю. Чукулаева. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

¹⁴ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

чна складова має домінувати, оскільки інноваційна діяльність пов'язана, передусім, із можливістю одержання конкурентних переваг окремими суб'єктами господарювання.

Проведено розрахунки й виявлено тенденції формування наукового та інноваційного потенціалу в аграрній сфері. При визначенні методики оцінки важливою є система показників, які виділяють аграрну сферу економіки. Такі дослідження дуже складні для сільського господарства через відсутність статистичної інформації.

Для оцінювання науковості й інноваційності на регіональному рівні використовуємо наступний алгоритм: вибираємо систему показників; визначаємо проміжні (часткові) та групові інтегральні індекси; розраховуємо загальні інтегральні індекси. Нами вибрано ряд показників, які доступні з статистичної звітності для оцінки наукового й інноваційного потенціалу і які могли б врахувати особливості аграрної сфери. Для наукового потенціалу: кількість спеціалістів, що виконують наукові та науково-технічні роботи; кількість науковців вищої кваліфікації (кандидати і доктори наук); індекси рівня освіти; фінансування наукових і науково-технічних робіт на 1 фахівця, тис. грн; для інноваційного потенціалу: кількість виконаних робіт зі створення нових сортів рослин і порід тварин, ресурсозберігаючих технологій, кількість агроформувань, що впроваджували інновації, апробовано розробок установами НААН. Результати розрахунку інтегральних індексів наведено на рис. 3.5.

За індексом наукового та інноваційного потенціалу лідирують Київська та Харківська області. Однак доступна для аналізу статистична база не повною мірою відображає формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері, проте проведені дослідження свідчать про високий науковий потенціал аграрної сфери.

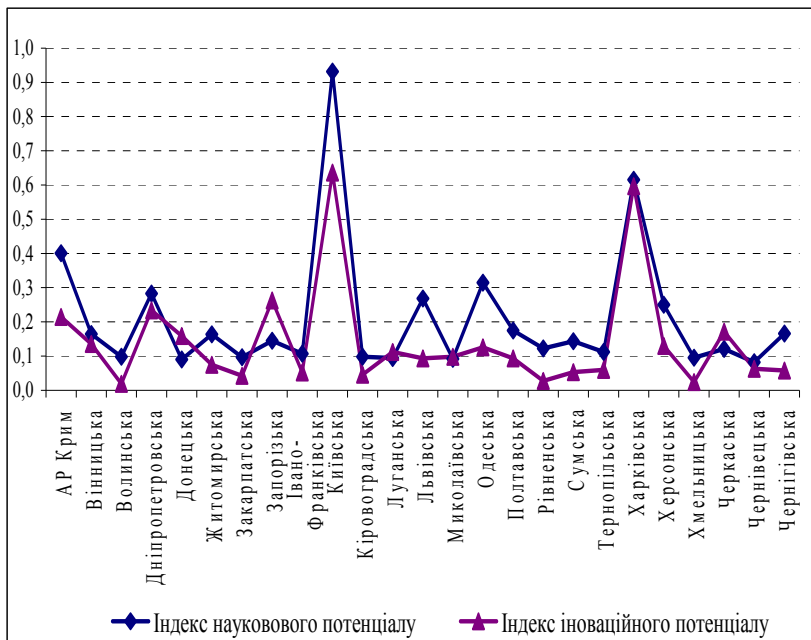

Рис. 3.5. Індеси наукового й інноваційного потенціалів аграрної сфери України, 2011 р.*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Ранжування за науковим та інноваційним потенціалом дало змогу виявити області з високими значеннями цих показників (рис. 3.6, 3.7).

На основі рейтингової оцінки науково-інноваційного потенціалу визначено області з максимальним зосередженням інтелектуального капіталу в аграрній сфері (рис. 3.8). Це – Київська та Харківська області, Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Херсонська, Вінницька і Львівська області. На останніх місцях цього рейтингу опинилися Хмельницька, Волинська і Закарпатська області.

Деякі області, маючи значний науковий потенціал, відстають за інноваційним, зокрема Полтавська і Чернігівська.

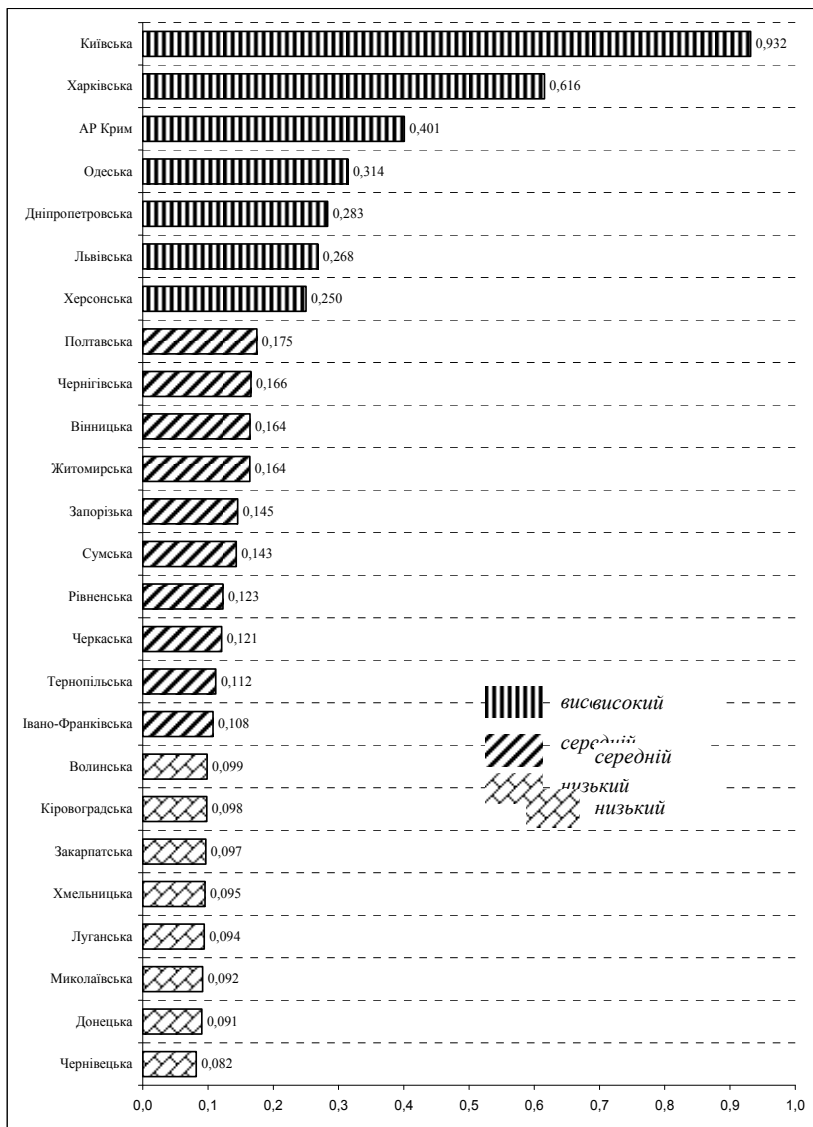

Рис. 3.6. Рейтинг регіонів за інтегральним індексом наукового потенціалу, 2011 р.*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

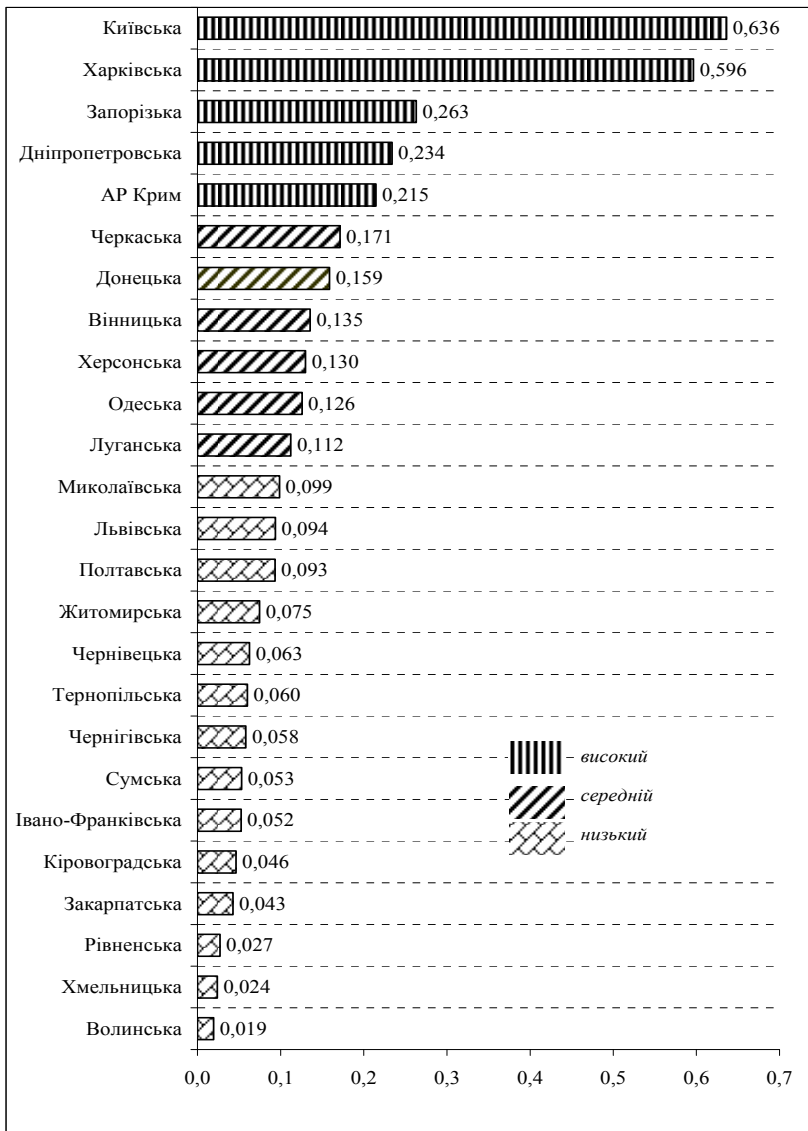

Рис. 3.7. Рейтинг регіонів за інтегральним індексом іноваційного потенціалу, 2011 р.*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рис. 3.8. Групування областей України за науково-інноваційним потенціалом аграрної сфери, 2011 р.*

* Сформовано за результатами досліджень.

Слід зазначити, що стосовно структури інтелектуального капіталу не існує єдиної думки. Багато вчених (Едвінсон Л., Мелоун М., Свейбі К.Е., Брукінг Е., Козирєв А.) вважають інтелектуальний капітал сумою взаємопов'язаних елементів, які є продуктом людського інтелекту й неоднорідні за складом через різноплановість знань. Одні з цих елементів існують як невіддільні від людини знання, інші – як умови застосування цих знань з метою підвищення продуктивності праці й економічного зростання підприємства або організації. Л. Едвінсон і М. Мелоун, розглядаючи структуру інтелектуального капіталу, чітко розмежовують людський (human) і структурний (structural) капітал.

Російський дослідник А. Козирєв також підкреслює визначальну роль людських активів у структурі інтелектуального капіталу. Запропонована К.Е. Свейбі структура включає в себе зовнішню структуру, внутрішню й індивідуальну компетентність. Проте

автор ототожнює неправомірно інтелектуальний капітал із нематеріальними активами, оскільки поняття інтелектуального капіталу набагато ширше. Зовнішня структура передбачає взаємодію із зовнішнім середовищем, зв'язки з покупцями і замовниками, репутацію фірми й торговельні марки. Внутрішня структура складається з інтелектуальних продуктів, створених усередині фірми (моделі, технології, комп'ютерні системи, а також внутрішня культура). Як і К.Е. Свейбі, Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал із нематеріальними активами і виділяє, як уже зазначалося, чотири основні складові інтелектуального капіталу: ринкові, гуманітарні (людські), активи інтелектуальної власності, інфраструктурні активи.

Якщо ринкові активи визначають місце підприємства на ринку, то активи інтелектуальної власності вказують на об'єкти, що належать підприємству й охороняються законом (патенти, авторське право тощо). Активи інфраструктури сприяють успішному його функціонуванню, як і гуманітарні, які визначають знання, що належать підприємству і його працівникам, а також мотивації та стимули. На основі узагальнення різних підходів пропонуємо структуру інтелектуального капіталу (рис. 3.9).

Отже, у структурі інтелектуального капіталу виділяють такі основні складові: людський, ринковий, структурний (організаційний), технологічний, клієнтський (споживчий) капітали, які постійно взаємодіють між собою.

Незважаючи на відсутність єдиного підходу до визначення структури інтелектуального капіталу, в усіх методиках незмінною є наявність людського капіталу. І хоча оцінка інвестицій в людський капітал і доходів від його використання здійснюється у грошовій формі, проте крім грошових вкладень нарощення людського капіталу потребує ще й праці людини, яка крім доходів від таких вкладень отримує і моральне задоволення, вищий соціальний статус тощо.

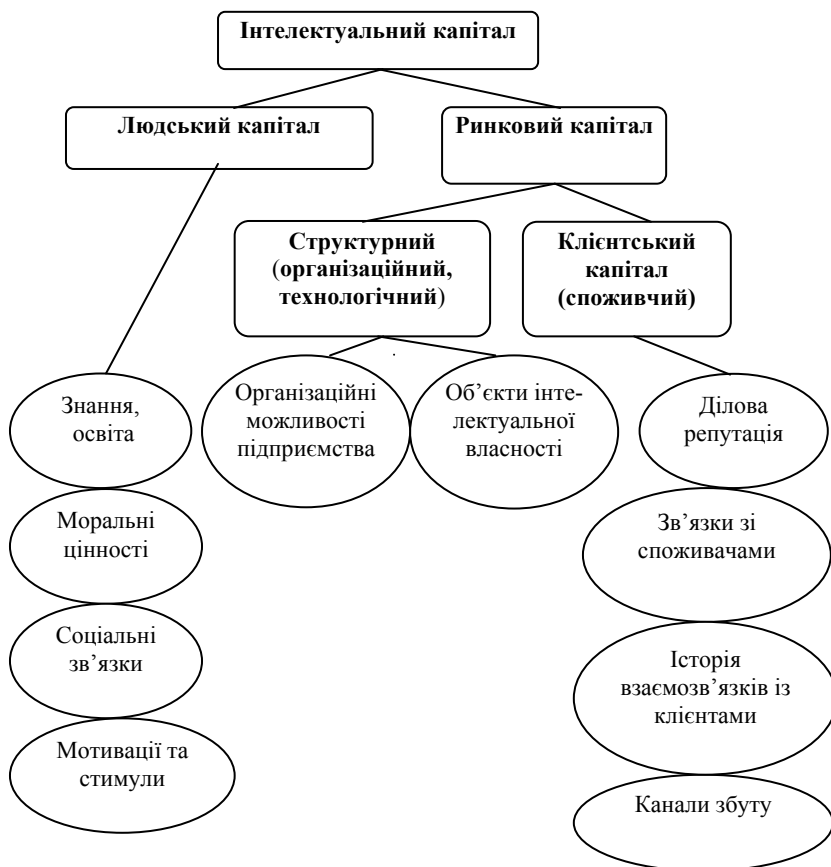

Рис. 3.9. Структура інтелектуального капіталу*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Як уже зазначалося, певні особливості аграрної сфери зумовлені впливом природно-кліматичних умов, сезонністю виробництва, технологічною специфікою, позначаються на структурі інтелектуального капіталу (рис. 3.10).

Агроінноваційний капітал, крім організаційних можливостей підприємства, визначається такими факторами, як патенти, авторські права, товарні знаки, технічне і програмне забезпечення, комп'ютерні й адміністративні системи, концепції, культура організації.

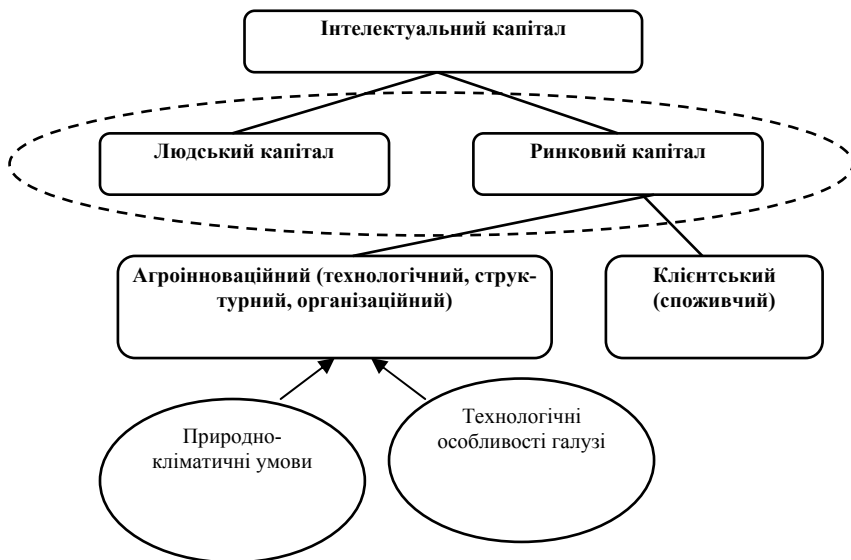

Рис. 3.10. Структура інтелектуального капіталу аграрної сфери*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Виділення науковцями у структурі інтелектуального капіталу клієнтського (споживчого) дає повнішу уяву про капітал у цілому та визначається як система надійних і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми споживачами та клієнтами.

Клієнтський (споживчий) капітал характеризує, передусім, договірні відносини (ліцензійні й інші договори), відносини зі споживачами, постачальниками, конкурентами, інформацію про клієнтів, імідж організації. Цей капітал має здатність до охоплення все нових складових у ринкових умовах, є новою категорією в економічних дослідженнях, яка потребує детального розгляду.

Концепція людського капіталу на мікрорівні набула розвитку як основний чинник формування інтелектуального капіталу організації. Максимально використовуючи обсяг знань своїх працівників, підприємство нарощує людський капітал, який визначають як вартісну оцінку робочої або інтелектуальної сили, інтелектуальних зусиль одного чи сукупності працівників вищого рівня кваліфікації, які беруть участь у процесі розроблення інтелектуального продукту. Людський капітал визначається такими аспектами,

як освіта, кваліфікація, уміння, навички, здібності, моральні цінності, культура праці, ставлення до роботи і клієнтів¹⁵.

Теорію людського капіталу розробив американський економіст Г. Беккер, у межах якої виділив такі особливості:

- людський капітал є головним чинником економічного зростання;
- формування людського капіталу вимагає значних витрат від людини та суспільства;
- він здатний накопичуватися;
- інвестиції в людський капітал забезпечують його власникові одержання вищого доходу в майбутньому;
- вкладення в людський капітал дають значний економічний і соціальний ефект;
- інвестиційний період людського капіталу набагато триваліший, ніж фізичного й відрізняється від останнього ступенем ліквідності;
- використання людського капіталу (незалежно від джерел формування) й одержання доходів контролює людина;
- функціонування людського капіталу, ступінь віддачі від його використання зумовлені індивідуальними інтересами суб'єкта, його матеріальною і моральною заінтересованістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури¹⁶.

У продукуванні знань найважливішу роль відіграють люди, проте вони працюють не ізольовано, а в корпоративному середовищі, тому культура й умови праці істотно впливають на продуктивність діяльності. Кожна людина пов'язана взаємовідносинами з іншими людьми в процесі роботи, тому виокремлення такого

¹⁵ Бутнік-Сіверський О. Б. Евристика в інтелектуальній економіці або формування системи інноваційного підприємництва / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 8. – С. 29–34.

¹⁶ Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: «Основа», 2006. – 592 с.; Жаворонкова Г. В. Інтелектуальний капітал: науково-теоретичні аспекти / Г. В. Жаворонкова, Д. М. Соковніна // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1,2. – С. 351–352.

важкого для вимірювання чинника як соціальні зв'язки для характеристики людських активів є виправданим¹⁷.

Нарощення людського капіталу відбувається двома способами: 1) максимальне використання знань співробітників; 2) максимальна кількість співробітників має знання, що дадуть користь підприємству. За кваліфікованого менеджменту сума прибутку від інвестицій у людський капітал може втричі перевищувати прибуток від інвестицій у техніку¹⁸.

Емпіричним дослідженням впливу факторів на людський капітал, як результативний показник, займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, які дійшли висновку, що фактори формування людського капіталу (див. рис. 3.9) є взаємодоповнювальними. Отже, можна говорити про мультиплікативний зв'язок між факторами й результативним показником, максимальне значення якого досягатиметься при збалансованості всіх факторів.

Формуванням людського капіталу займаються сім'я та держава. Низький життєвий рівень громадян і рівень народжуваності, легковажність у ставленні до свого здоров'я спричинені відсутністю у працюючого мотивацій і гарантій відтворення людського капіталу. Проте, аналізуючи людський капітал, слід чітко усвідомлювати, що постіндустріальне суспільство разом зі змінами у виробничій, технологічній та науковій сферах змінило внутрішній світ людини. Сформована особистість має зазвичай гармонійно структурований людський капітал, в якому знання, досвід, освіта, навички вписані в наявну систему цінностей та мотивацій, притаманну типу особи.

Нині в центр досліджень багато західних учених ставлять вивчення життєдіяльності людини як важливого суб'єкта виробництва й носія суб'єктивованих знань, який своєю працею визначає основні напрями розвитку суспільства й економіки. Людський капітал виступає мірою вираженої в людині здатності приносити

¹⁷ Бобкова Е. В. Управление интеллектуальным капиталом в рамках функциональной стратегии предприятия [Электронный ресурс] / Бобкова Е. В., Макаров П. Ю. – ВлГУ: Электронные публикации. – Режим доступа : <http://journal.vlsu.ru>.

¹⁸ Федулова Л. І. Інноваційна економіка / Федулова Л. І. – К.: Либідь, 2006. – С. 212.

дохід¹⁹. Структурний капітал як частина інтелектуального створює умови для ефективнішого застосування знань і є розгалуженою системою організації, що охоплює інформаційну систему, способи накопичення, обробки, використання й управління знаннями. Знання, втілені в засоби виробництва або виробничі процеси, виступають продуктивною силою, що сприяє суспільному розвитку. Знання як ресурси забезпечують підприємство конкурентними перевагами. Вони базуються на досвіді й накопичених знаннях підприємства за час існування та індивідуальних і колективних знаннях працівників (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Формування знання на підприємстві*

* Сформовано за джерелом²⁰.

Досвід і знання конкретного працівника не завжди дають змогу розв'язувати стратегічні завдання, що стоять перед підприємством. Дослідники вважають, що тільки 20% інформації працівників стає доступною, а 80% залишається невикористаною ними. Такі “недоступні” знання можна одержати в процесі творчої взаємодії людей як унікальний стратегічний ресурс підприємства. Їх можна тиражувати, підвищуючи ефективність діяльності підприємства, капіталізувати у складі нематеріальних активів, збільшуючи ринкову вартість, продавати як самостійний інтелектуаль-

¹⁹ Васильев П. П. О роли интеллектуального капитала на современном этапе / П. П. Васильев, В. В. Сергиенко // Интеллектуальный капитал: состояние, проблемы, перспективы : сб. материалов науч. конф. «Интеллектуальный капитал организации – ключ к развитию и росту экономики» / сост. и науч. ред. Т. М. Орлова. – М. : ЦЭМИ РАН, 2004. – С. 17–22.

²⁰ Смоляр Л. Г. Знання як стратегічний ресурс сучасного підприємства / Л. Г. Смоляр, Н. В. Коба // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2008. – № 628. – С. 643.

ний продукт. Неперервне навчання персоналу, накопичення підприємством знань, постійний розвиток і удосконалення сприятимуть формуванню організаційних знань підприємства та підвищенню його ринкової вартості, а отже – формуванню конкурентних переваг.

Структурний капітал визначається такими факторами:

- патенти, авторські права, товарні знаки;
- технічне і програмне забезпечення;
- комп'ютерні та адміністративні системи;
- концепції;
- організаційна структура;
- культура організації.

Споживчий (клієнтський, ринковий) капітал розглядається в таких аспектах: як інформація про клієнтів, відносини і взаємодія з ними, імідж організації. Інтелектуальний капітал є результатом синергетичної взаємодії всіх його складових. І якщо одна із складових відсутня, то про наявність інтелектуального капіталу вже не йде мова. З цього погляду найперспективнішими є такі напрями досліджень інтелектуального капіталу, як вимірювання складових та опрацювання збалансованої системи показників інтелектуального капіталу; бенчмаркінг інтелектуального капіталу; інтелектуальний капітал організацій, регіонів, країн; інтелектуальний капітал і стратегія управління²¹.

Стверджуючи, що інтелектуальний капітал відображає ефективність використання людського, структурного і споживчого капіталу, не маємо підстав водночас вважати його сумою цих складових. Про існування мультиплікативного зв'язку йдеться в роботах зарубіжних дослідників, зокрема Л. Едвінсона та М. Мелоуна. Визначаючи величину інтелектуального капіталу компанії, слід враховувати стратегію розвитку, оскільки при незмінному обсязі людського капіталу величина інших чинників, а отже – й інтелектуального капіталу, залежатиме від напряму діяльності підприємства.

²¹ Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: учеб. пособие / [под. ред. д.э.н. проф. Гапоненко А. Л., д.э.н. Орловой Т. М.]. – М.: Издательский дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с.

Інтелектуальний капітал, як вважають деякі вчені²², має подвійну природу, адже до його складу входить як інтелектуальна власність, так і засоби її виробництва. З цієї позиції, як зазначалося раніше, у процесі відтворення інтелектуальний капітал проходить кілька стадій. На першій стадії перетворення грошової форми в інтелектуальні елементи виробничого капіталу відбувається найм працівників певної кваліфікації з певними знаннями й досвідом, при потребі здійснюється їх перепідготовка і навчання. Зусилля господарюючого суб'єкта спрямовані на підвищення творчої активності працівників, мотивації інтелектуальної праці з метою створення нових ідей, об'єктів інтелектуальної власності. На цій стадії підприємство може купувати права на повне або часткове використання об'єктів інтелектуальної власності інших організацій. На другій стадії проходить уречевлення інтелектуального капіталу в продукції (це можливо на всіх етапах виробництва, починаючи із сировини і закінчуючи пакуванням) з метою створення доданої вартості. Чим вища якість продукції, тим більша величина створеної доданої вартості. На наступній стадії, коли продукція стає товаром, в якому уречевлені маркетингові інтелектуальні активи, у процесі реалізації він перетворюється на гроші, частина яких пропорційна інтелектуальній складовій ринкової вартості продукції. За виваженої маркетингової політики підприємства інтелектуальний капітал примножується з переходом на першу стадію перетворень.

Представники міжнародної дослідницької асоціації (ISA – International Studies Association) вимірюють конкурентоспроможність країн в економіці такими показниками: інновації та винаходи – частка підприємств, які мають інновації (за величиною, типами інновацій, галузями); підприємницька діяльність – кількість створюваних і діючих приватних підприємств і зареєстрованих підприємств; їхня частка у відповідних галузях; підтримка інновацій і винахідництва – фінансування державою витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, їхня частка у ВВП;

²² Бобкова Е. В. Управление интеллектуальным капиталом в рамках функциональной стратегии предприятия [Электронный ресурс] / Бобкова Е. В., Макаров П. Ю. – ВлГУ: Электронные публикации. – Режим доступа : <http://journal.vlsu.ru>.

частка наданого венчурного фінансування у ВВП; показники якості людського капіталу – всі показники системи освіти; показники міграції висококваліфікованих працівників; показники розвиненості національної інформаційної інфраструктури²³.

На думку А. Гальчинського, В. Гейця, В. Семиноженка²⁴, в Україні вже завершено перший етап здійснення інноваційної політики – первинне накопичення інноваційного капіталу. Головним позитивним моментом цього етапу можна вважати прийняття інноваційної доктрини, яка включає:

- усвідомлення визначальної ролі інтелектуального капіталу і високих технологій, необхідність побудови економіки нового типу, зорієнтованої на інноваційну й інформаційну моделі розвитку;
- системоутворювальним і стратегічно важливим фактором розвитку держави є комплексний та розгалужений гуманітарний простір, що стає своєрідним індикатором наукового, освітнього й інноваційного розвитку країни, квінтесенцією її досягнень у цих сферах;
- розробка стратегії розвитку держави з орієнтацією на глобальний контекст;
- створення принципово іншого інноваційного зв'язку між наукою, технологіями й економікою та визнання пріоритетності науки, освіти і технологій та їх значення для визначення ринкової вартості підприємства;
- усвідомлення зміни бюджетної психології: капіталовкладення в гуманітарну сферу вже не є ресурсовитратними і нерентабельним навантаженням на бюджет;
- перспективи держави залежать від усвідомлення нею світових інноваційних процесів.

²³ Гудзинський О. Д. Організаційно-управлінські проблеми трансформаційної економіки та механізми їх розв'язання / О. Д. Гудзинський, Н. М. Сіренко // Система менеджменту в умовах інституційно-структурної трансформації економіки України / упоряд. О. Д. Гудзинський, О. М. Ковбаско, М. М. Руженський. – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – 320 с.

²⁴ Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко. – К., 2002. – 336 с.

У сучасних умовах макроекономічна ситуація не сприяє прискореному формуванню інтелектуального капіталу, що унеможливило вихід вітчизняних підприємств на світові ринки інтелектуальних продуктів. Основні причини цього: неефективна система регулювання інноваційної діяльності, низька якість економіко-правового середовища, викривлене функціонування механізмів ринкової конкуренції.

Для активізації інноваційної діяльності необхідно залучати кошти підприємницького сектору, реалізувати проекти державно-приватного партнерства (ДПП), створювати інвестиційний фонд, розвивати малий і середній бізнес, стимулювати інновації.

3.3. Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності[©]

Інтелектуальний продукт, як результат інноваційної діяльності, характеризується різноманітними ознаками:

- як знання, що мають загальнотеоретичне значення, але не відображені в конкретних продуктах і технологіях;
- як знання, що можуть бути використані для створення нових продуктів і технологій, проте потребують значних витрат, подальшої розробки та формування попиту на них;
- як знання, що можуть бути використані у відповідних галузях виробництва, але не мають конкретної матеріальної форми;
- як знання, що можуть бути використані у конкретних продуктах і технологіях.

Наведені групи різняться характером кінцевого споживання і відшкодування витрат у процесі проведення робіт, особливостями трансферу продукції, правами інтелектуальної власності та способом оцінки науково-технічного рівня²⁵.

[©] Курило Л.І.

²⁵ Музика П. М. Розвиток інноваційного підприємництва в агропромисловому виробництві України: моногр. / П. М. Музика. – Львів: Видавництво «Кварт», 2005. – С. 98.

Конкурентоспроможність інтелектуального продукту, на думку багатьох дослідників, визначається такими чинниками:

- новизна;
- ступінь правового захисту;
- особливості ринку;
- ціна;
- очікування конкуренції;
- можливість розширення ринку.

Негативним чинником впливу на розвиток інноваційних процесів у сільському господарстві України є низький платоспроможний попит на інтелектуальну продукцію. Відсутність коштів у більшості сільськогосподарських виробників не дозволяє їм займатися впровадженням нових технологій. Негативним чинником є й обмеженість попиту на інновації. Щороку залишаються не впровадженими у виробництво багато науково-технічних розробок, що пов'язано з відсутністю ефективного механізму управління інноваційною діяльністю, за допомогою якого науковці будуть їх створювати на вигідних умовах, а споживачі (сільгоспвиробники) – використовувати інновації.

Детального аналізу потребує механізм реалізації об'єктів інтелектуальної власності або інтелектуального продукту «пасивним» і «активним» способами. За «пасивного» способу власник інтелектуального продукту знаходиться в режимі «очікування» покупця, і тут все залежить від напрямку інновацій, стану ринку й потреби в даному продукті. За «активного» способу реалізації прав (комерціалізації) інтелектуальної власності власник може сам налагодити випуск продукції, ставши власником або співвласником підприємства²⁶.

Теперішня невідповідність між великою чисельністю науково-технічного персоналу, кількістю патентів і низьким технологічним забезпеченням виробництва пояснюється, передусім, відсут-

²⁶ Байгулов Р. М. Развитие научно-технического потенциала региона / Р. М. Байгулов, А. А. Байгулова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2007. – № 3. – С. 14.

ністю цілісної інноваційної системи, здатної забезпечити рух інноваційного продукту безпосередньо на ринок²⁷.

Основними причинами протиріч між інноваційним потенціалом і результатами його функціонування, на наш погляд, є невисокий соціальний статус науковця-дослідника, виробника-новатора, відсутність достатніх стимулів для здійснення інноваційної діяльності та ринку продукції інтелектуальної діяльності.

Метою комерціалізації є одержання прибутку від використання об'єктів права інтелектуальної власності як на власному підприємстві, так і на інших шляхом продажу або передачі прав на їх використання. Основними способами комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності є: використання їх на власному підприємстві як у виробництві, так і шляхом внесення прав на об'єкти інтелектуальної власності до статутного капіталу; передача прав на використання об'єктів інтелектуальної власності за ліцензійним договором, договором комерційної концесії (франшизи), договором лізингу; продаж прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності відбувається в кілька етапів:

- 1) оцінювання ідеї, перевірка її новизни та перспективних можливостей комерціалізації;
- 2) маркетингове дослідження очікувань від реалізації проєктів, бізнес-планування, дослідне виробництво, захист інтелектуальної власності;
- 3) стадія завершення і виходу продукції на ринок.

Для набуття конкурентних переваг від комерціалізації наукових розробок суб'єкт господарювання має пройти шлях від ідеї до прибутків від використання об'єктів права інтелектуальної власності через впровадження наукової розробки у виробництво й отримання розробниками технологій та авторами ідей винагороди. Тобто процес комерціалізації – це складний шлях, який передбачає систему взаємовідносин у процесі перетворення результатів

²⁷ Байгулов Р. М. Развитие научно-технического потенциала региона / Р. М. Байгулов, А. А. Байгулова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2007. – № 3. – С. 14.

наукової праці в товар з метою отримання економічних переваг як шляхом продажу об'єктів інтелектуальної власності, так і використання у власному виробництві. Світовий і вітчизняний досвід дає змогу визначити основні форми комерціалізації результатів науково-технічної діяльності (табл. 3.5): передача (продаж) результатів; використання їх у власному виробництві та при створенні спільних підприємств.

У першому випадку передача прав на результати науково-технічної діяльності передбачає укладання договорів між правовласниками і покупцями. Договірні відносини у процесі комерціалізації результатів інтелектуальної праці будуть розглянуті нами у подальшому. Проте цей процес досить складний і вимагає чіткого визначення всіх умов – від використання об'єкта й до припинення використання та відповідальності за неналежне використання.

У другому випадку використання можливе на самому підприємстві, в різних виробничих підрозділах або як частка у статутному капіталі. Підприємство, яке є власником результатів науково-технічної діяльності, за наявності свого виробництва може комерціалізувати результати з найбільшою вигодою, оскільки прибуток від комерціалізації залишається на цьому ж підприємстві.

Таблиця 3.5

Форми та методи комерціалізації результатів науково-технічної діяльності*

Форми комерціалізації	Методи комерціалізації
Передача (продаж)	За ліцензійним договором
	За договором франшизи
	Надання обладнання в оренду
Використання на власному підприємстві	Повна відмова від прав на користь контрагента
	Угода „під ключ”
Спільне використання	Використання технологій у власному виробництві
	Внесення до статутного капіталу
	Створення спільних підприємств
	Венчурне підприємництво
	Кооперування розробників і партнерів у різних формах

* Сформовано на основі опрацьованої літератури і проведених досліджень.

Мале інноваційне підприємництво є перспективною формою комерціалізації наукових розробок.

Передавати права на результати наукової діяльності можливо шляхом створення спільних підприємств і реалізації інноваційних проектів через венчурні підприємства та через кооперацію розробників шляхом розподілу обов'язків щодо просування інноваційних розробок на ринок.

Поступова трансформація результатів наукових досліджень у капітал, від використання якого автор або власник отримує економічний ефект, проходить у кілька етапів:

- *трансформація наукової продукції в об'єкти права інтелектуальної власності* шляхом юридичного закріплення ексклюзивних прав авторів або власників результатів наукових досліджень на їх застосування, реалізацію, розповсюдження й інші форми використання;

- *комерціалізація об'єктів прав інтелектуальної власності у статусі товару*, фундаментальною ознакою якого є ціна. Комерційне використання об'єктів інтелектуальної власності як товару потребує вартісної їх оцінки. Визначення оціночної вартості таких об'єктів необхідне не лише при операціях купівлі-продажу, а й при приватизації підприємств, внесенні їх до статутного капіталу, передачі в оренду та інших трансакціях;

- *капіталізація об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів у балансі*, що потребує правильного їх обліку й достовірного відображення інформації про первісну та залишкову вартість цих специфічних ресурсів підприємств²⁸.

Розвиток економіки України неможливий без високоєфективної, науково обґрунтованої стратегії інноваційної діяльності, здатної забезпечити конкурентоспроможність аграрних підприємств на вітчизняних і світових ринках.

Закон України „Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 14 вересня 2006 р. № 143-V визначає правові, організаційно-економічні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій з метою

²⁸ Методичні рекомендації щодо трансформації наукової продукції в об'єкти права інтелектуальної власності та їх капіталізація / [Ситник В. П., Бойко М. Ф., Гойчук А. Ф. та ін.]. – К., 2006. – 68 с.; Маренков О. В. Оцінка нематеріальних активів / О. В. Маренков, М. М. Моголова // Методичні рекомендації з експертної оцінки майна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 220 с.

забезпечення розвитку національного промислового та науково-технічного потенціалу, його ефективного використання для розв'язання завдань соціально-економічного розвитку держави і підвищення технологічності виробництва вітчизняної продукції з урахуванням світового досвіду, можливих соціально-економічних, технологічних та екологічних наслідків від застосування технологій та їхніх складових, сприяння розвитку виробництва, в якому використовуються новітні вітчизняні технології.

Положення Закону спрямовані на одночасний захист у процесі комерціалізації технологій держави, авторів технологій, підприємств, установ і організацій, які здійснюють передачу технологій, а також підприємств, установ, організацій, які впроваджують інноваційні технології.

Захист інтересів держави забезпечено (ст. 12 Закону) завдяки державній експертизі технологій, яка провадиться стосовно технологій або технологій та обладнання, що використовуються для їх застосування, для яких суб'єктами трансферу технологій передбачено отримання субсидій, визначених цим Законом, а також стосовно технологій або технологій та обладнання, які плануються для використання в Україні за рахунок державних коштів, якщо сума їх закупівлі дорівнює або перевищує розмір суми, визначеної для відповідних процедур закупівель Законом України "Про здійснення державних закупівель" (Абзац перший частини першої ст. 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2289-VI від 01.06.2010 р.).

За результатами державної експертизи технологій або технологій та обладнання приймається рішення про державну реєстрацію договорів про їх трансфер або про відмову в реєстрації (ст. 13), а також встановлення обмежень щодо укладання договорів (ст. 18).

Інтереси авторів технологій забезпечено згідно із ст. 19 Закону шляхом укладання договору між підприємством, установою або організацією, де створено технологію та/або куди здійснюється її трансфер, і авторами, в якому визначаються майнові права, що передаються за цим договором, умови виплати та розмір винагороди за передачу і використання майнових прав на технологію. При цьому майнові права на технологію належать особам відповідно до закону або договору.

Підприємство, установа або організація, яким передано майнові права на технології чи їхні складові, не рідше ніж раз на рік і не пізніше ніж через місяць після закінчення бюджетного року, а в разі надання ліцензії на використання запатентованих складових технологій іншим особам – протягом місяця після одержання ліцензійних платежів виплачують авторам технологій винагороду.

У разі відсутності договору з ними розмір, строки і порядок виплати винагороди авторам технологій, а також особам, які здійснюють їх трансфер, визначаються колективними договорами, що укладаються в організаціях – розробниках технологій та їхніх складових, з урахуванням творчого внеску авторів у їх створення, обсягу й доцільності виконання певних робіт особами, які здійснюють трансфер технологій.

Розмір винагороди авторам технологій визначається у відсотках доходів, одержаних внаслідок їх використання, або у фіксованій сумі на одиницю продукції відповідно до її ціни, або виходячи з обсягу доходів, одержаних від передачі технологій, або з урахуванням іншої вигоди, яка може бути отримана за використання технологій, що підтверджено відповідними документами. Авторам технологій винагорода розраховується і виплачується: при використанні технологій; при цьому розмір винагороди співвідноситься з обсягом продажу продукції, одержаної в результаті їх використання, або з іншою вигодою, яка може бути одержана від її використання; при тимчасовому невикористанні та збереженні технології як конфіденційної інформації; в інших випадках, що визначається договором з автором.

Кабінет Міністрів України встановлює мінімальні ставки винагороди авторам технологій і особам, які здійснюють їх трансфер. Інтереси підприємств, установ та організацій, які займаються передачею технологій і впроваджують інноваційні технології, забезпечено завдяки державним гарантіям щодо погашення кредитів комерційних банків, наданих для придбання технологій та їхніх складових, необхідність застосування яких визначена потребами держави і суспільства у цих технологіях (ст. 21), наданих підприємствам, що належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, Національної та галузевих академій наук, що здійснюватимуть випуск продукції за державним замовленням за рішенням Кабінету Міністрів України; цільового субсидіювання в

порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України згідно із Законом України «Про Державний бюджет України» (на відповідний рік) (ст. 22). Цільова субсидія встановлюється у розмірі суми ввізного мита, що зараховується згідно з вітчизняним митним законодавством при ввезенні в країну для реалізації проектів трансферу технологій, устаткування, обладнання та комплектуючих, а також матеріалів, що не виробляються в Україні.

Комерціалізація наукових досліджень є важливою складовою в ланцюжку «наука – техніка – виробництво – споживач». До організаційних чинників цього процесу можна віднести інноваційну інфраструктуру та нормативно-правове забезпечення суб'єктів комерціалізації, а до економічних – венчурне підприємництво. Щодо інноваційної інфраструктури, то в Україні сформовано лише окремі її елементи.

Організаційними формами, що забезпечують розвиток інноваційної діяльності, можна вважати: технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори, інноваційні центри, венчурні фірми, консультаційні й аналітичні фірми та ін.

Найуспішнішою формою організації швидкої реалізації наукових розробок є технопарки, в основу створення яких покладено координацію діяльності та співробітництво таких ланок як наука, вища школа, виробництво, державний і приватний сектори, органи управління. Необхідними умовами створення є: наявність у регіоні науково-дослідних установ високого класу та висококваліфікованих спеціалістів виробничої сфери; можливість пільгової оренди або придбання виробничих приміщень чи ділянки землі; наявність технологічної інфраструктури та венчурного капіталу²⁹.

Реальний технопарковий рух в нашій країні почався лише після прийняття у 1999 р. Верховною Радою України Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», яким було передбачено сприяння держави у вигляді економічних пільг.

²⁹ Ревуцький С. Основні передумови та загальні риси розвитку технологічних парків у високорозвинених країнах світу / С. Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. – № 1. – С. 61–63.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2000 р. № 1018 визначено порядок зарахування сум податків на спеціальні рахунки та їх використання технопарком. Разом із тим технопарки України ще не стали регіональними центрами розвитку інноваційної діяльності, і проблеми тут криються не тільки у фінансуванні.

За опублікованим дослідженням Міністерства освіти і науки України, у 2009 р. активність технопарків практично зведено до нуля: кількість діючих проектів технопарків зменшилася майже в 7 разів (від 108 до 17). Причому 11 проектів було зареєстровано в останні два роки, тоді як з 2005-го і до кінця 2007 р. не було зареєстровано жодного. Платежі до бюджету та державних цільових фондів скоротилися з 123,1 млн грн за перше півріччя 2007 р. до 13,6 млн грн за перше півріччя 2009 р. Основною причиною такої ситуації є невиконання Закону України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків". Невиконання законодавчою та виконавчою гілками влади положень законів, спрямованих на створення сприятливих умов для суб'єктів інноваційної діяльності, а також часті зміни законодавства призупинили стрімку динаміку розвитку й розбудови цієї інноваційної мережі в Україні³⁰.

Постає як невідкладне завдання оновлення нормативно-правової бази регулювання діяльності цих інноваційних структур, зокрема прийняття законопроекту «Про діяльність технопарків, технопаркових структур і технополісів». Адже Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» регулює пільговий режим для виконавців інноваційних та інвестиційних проектів технопарків, однак постає необхідність у підтримці та створенні нових малих і середніх інноваційних підприємств у регіонах, пільг, стимулів та інших форм державної підтримки.

Застарілим є й затверджене у 1996 р. Кабінетом Міністрів України Положення про порядок створення та функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів, що ґрунтується лише на законодавчих актах щодо організаційних форм, прита-

³⁰ Розвиток сфери інновацій та трансферу технологій протягом 2008-2009 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nooguards.com.ua/news/1469/>.

манних усім суб'єктам підприємництва та їхній спільній діяльності, без класифікації інноваційних структур і виділення їхньої специфіки.

До заходів державної підтримки функціонування технопарків можна віднести: звільнення від податку на прибуток та податку на додану вартість, а також від сплати ввізного мита, застосування системи прискореної амортизації, повне або часткове (до 50%) безвідсоткове кредитування, повна або часткова компенсація відсотків. Останні з цього переліку заходи практично не реалізовані. У багатьох країнах світу держава забезпечує стимульну підтримку ефективної діяльності технопарків – від прямого бюджетного фінансування, особливо при створенні, до різноманітних митних і податкових пільг у процесі їхньої діяльності. Якщо в Україні найближчим часом не буде вжито кардинальних заходів з нормалізації роботи технопарків, нормативно-законодавчого регулювання їхньої діяльності, то донедавна успішно працюючі інноваційні структури припинять своє існування.

Щодо інших організаційних форм, то за даними облдержадміністрацій, на початок 2009 р. в усіх регіонах України діяло лише 24 інноваційних центри, 28 науково-навчальних центрів, 11 інноваційних бізнес-інкубаторів, 5 центрів інновацій та трансферу технологій, 23 центри комерціалізації інтелектуальної власності, 21 науково-впроваджувальне підприємство, 19 регіональних центрів науково-технічної та економічної інформації, 10 інноваційно-технологічних кластерів, функціонують нечисленні консалтингові фірми й небанківські фінансово-кредитні установи. У регіонах України практично відсутні венчурні фонди, а створення центрів трансферу технологій лише започатковується³¹.

Трансфер технологій є не менш важливим напрямом державної інноваційної політики ніж розвиток інфраструктури (рис. 3.12).

З метою реалізації положень Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» розроблено та впроваджено низку відповідних підзаконних актів:

– постанову Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 р. № 520 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди авто-

³¹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

рам технологій і особам, які здійснюють їх трансфер», яка спрямована на захист прав усіх суб'єктів трансферу технологій та повинна сприяти розвитку цивілізованого ринку трансферу технологій, інноваційних продуктів, товарів і послуг в Україні та підвищенню їх конкурентоспроможності на міжнародному рівні;

– розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2008 р. № 252-р «Про передачу МОН повноважень на затвердження порядку ведення Державного реєстру договорів про трансфер технологій», яке дасть змогу систематизувати й уніфікувати інформацію про трансфер технологій та/або їхніх складових, забезпечити охорону майнових прав на вітчизняні технології та моніторинг у цій сфері³².

Рис. 3.12. Модель трансферу наукових розробок*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

Метою прийнятої Кабінетом Міністрів України Постанови «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009–2013 роки» від 14 травня 2008 р.³³ є створення інноваційної інфраструктури, що забезпечить ефективне використання вітчизняного нау-

³² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

³³ Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки: Постанова Кабінету Міністрів України // Уряд. кур'єр. – 2008. – № 106. – 11 черв.

ково-технічного потенціалу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки. Досягти вказаної мети можливо за умови виконання таких завдань:

- розвиток інноваційної інфраструктури для підтримки малого інноваційного бізнесу;
- створення на основі існуючої системи науково-технічної та економічної інформації державної системи інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності;
- створення у вищих навчальних закладах цілісної системи інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності;
- формування розгалуженої інноваційної інфраструктури за участю наукових установ;
- створення інфраструктури фінансового забезпечення інноваційної діяльності;
- формування системи забезпечення інноваційної діяльності у регіонах;
- забезпечення систематичного навчання і підвищення кваліфікації працівників сфери інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;
- створення нормативно-правової та науково-методичної бази для підтримки й розвитку підприємств і організацій інноваційної інфраструктури та розроблення механізму державної підтримки створення інноваційної інфраструктури.

Однією з організаційних форм інноваційної діяльності є інноваційні бізнес-інкубатори як органічне поєднання науки і виробництва для прискорення і спрощення процедури трансферу інноваційних технологій. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва» від 21 травня 2009 р.³⁴ інноваційний бізнес-інкубатор – це спеціалізований бізнес-інкубатор, в

³⁴ Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 106. – 17 черв.

якому створено умови для розроблення і застосування суб'єктами малого та середнього підприємництва інноваційних технологій.

В Україні функціонує Українська Асоціація Бізнес–Інкубаторів та Інноваційних центрів, яка налічує 58 юридичних та 110 фізичних осіб, у тому числі 7 іноземних членів. Це структури сприяння розвитку підприємництва в усіх регіонах України, керівники структур підтримки малих і середніх підприємств (МСП), успішні підприємці, наукові працівники та іноземні консультанти. Мета Асоціації полягає у сприянні практичній реалізації програм розвитку підприємництва шляхом створення й підтримки діяльності бізнес-інкубаторів, технопарків, центрів підтримки підприємництва та інших структур інноваційного типу. Вона має практичний досвід створення й розвитку бізнес-інкубаторів, центрів підтримки підприємництва в Україні, розвинуті міжнародні зв'язки, досвід організації і проведення конференцій та семінарів на міжнародному рівні.

Перспективною формою організації інноваційної діяльності є венчурна інноваційна компанія, яка проектом Закону України «Про венчурну діяльність в інноваційній сфері»³⁵ визначається як юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що здійснює управління активами венчурних інноваційних фондів, а безпосередньо венчурна діяльність – це діяльність з комерційної реалізації інновацій, здійснювана венчурними інноваційними компаніями і фондами.

У 2006–2010 рр. структурні підрозділи НААН, з метою наукового забезпечення АПК України, здійснювали дослідження за 47 науково-технічними програмами. Виконано понад 7000 досліджень, 3450 з яких Міжвідомча рада при Національній академії наук України визнала фундаментальними. У межах виконання завдань науково-технічних програм розроблено 219 теоретичних положень і концепцій, створено й передано на сортовипробування 1442 нових сортів і гібридів сільськогосподарських рослин та отримано 1522 охоронних документи, 63 породи і типи тварин, комах, 913 технологій, 643 методик і методичних рекомендацій.

³⁵ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc_34?id=&pf3511=30849.

Протягом цього періоду оформлено і подано в Укрпатент 1666 заявок на винаходи, з яких у 545-ти об'єктом є продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму) і в 1121-й – процес (спосіб). Отримано за цей період 1428 патентів на винаходи, у 443 з яких об'єктом є продукт і у 985 – процес (спосіб), у тому числі у 2010 р. отримано 244 патенти на винаходи, у 79 з яких об'єктом є продукт і у 985 – процес (спосіб).

Винахідницькою активністю у складі НААН відзначаються Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, Національний науковий центр „Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини”, Інститут овочівництва і баштанництва, Інститут олійних культур, Інститут гідротехніки і меліорації (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Діяльність наукових установ НААН у сфері інтелектуальної власності*

Науково-дослідна установа	Подано заявок на охоронні документи	Отримано охоронних документів	У т.ч.		
			винаходи/корисні моделі	сорти рослин	породи тварин
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва	257	258	43	215	
ННЦ „ІЕКВМ”	153	144	144		
ІОБ	144	243	67	176	
ІОК	106	84	38	46	
ІГіМ	81	66	66		

* Дані Національної академії аграрних наук України.

Діяльність установ НААН із забезпечення сільськогосподарського виробництва елітною продукцією представлена в табл. 3.7 і 3.8.

Національна академія аграрних наук України активно здійснює законотворчу діяльність. Так, протягом 2010 р. внесено проекти нормативно-правових актів щодо підвищення ефективності діяльності АПК: до Верховної Ради України – 44, до Кабінету Міністрів України – 21, до Міністерства аграрної політики та продовольства України й інших міністерств – 151, до інших органів влади – 84³⁶.

³⁶ Заришняк А. С. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік / упоряд. А. С. Заришняк, Л. А. Пилипенко, В. В. Кузьмінський – К.: Аграрна наука, 2012. – 372 с.

Таблиця 3.7

**Виробництво і реалізація елітного насіння у
науково-дослідних господарствах, тис. т***

Культура	Виробництво		Реалізація			Частка вирощеного елітного насіння в загальній кількості виробленого зерна по НААН, %	
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.	до 2010 р., %	2010 р.	2011 р.
Озимі зернові, всього	36,7	36,8	28,4	32,9	115,8	15,5	10,9
У т.ч. озима пшениця	31,3	21,9	21,9	18,4	84,9	16,4	7,6
Ярі зернові та зернобобові, всього	20,2	15,6	15,6	13,0	83,3	12,8	6,5
У т.ч.:							
ячмінь	11,8	9,7	9,3	7,4	79,6	22,4	13,9
горох	1,8	1,9	1,5	1,3	86,7	27,6	27,9
соняшник	1,2	1,0	0,9	0,7	71,8	1,6	1,3

* Дані Національної академії аграрних наук України.

Центрами наукового забезпечення АПВ АР Крим і областей за 2006–2010 рр. проведено випробовування 2244 наукових розробок, у тому числі у 2010 р. – 897. Найбільшу кількість розробок – 1448, апробовано у рослинництві Харківським, Черкаським, Київським центрами наукового забезпечення АПВ³⁷.

Таблиця 3.8

Продаж племінних тварин, гол.*

Вид тварин	за 2010 р.	за 2011 р.	% до 2010 р.
Велика рогата худоба	733	618	84,3
Свині	2132	1022	47,9
Вівці	306	329	107,5

* Дані Національної академії аграрних наук України.

Разом із тим унаслідок низького рівня технологічного новаторства і неможливості трансферу технологій в аграрне виробництво

³⁷ Там само.

склалася ситуація, за якої закордонні технології більшою мірою впливають на економічний розвиток, ніж вітчизняні інновації.

Щорічне збільшення постачання закордонних технологій призводить до залежності аграрного сектору України від інноваційної політики інших розвинених країн, де домінуюче положення належить транснаціональним корпораціям, що розглядають нашу країну як ринок збуту власних агротехнологій, а не конкурентом. За даними експертів Світової організації торгівлі, світовий ринок наукоємної продукції зростає і, за прогнозом, до 2015 р. досягне 6 трлн дол. США³⁸. Про низький рівень комерціалізації наукових досліджень на рівні регіонів свідчать і дані табл. 3.9.

За результатами експертного дослідження Державного інституту інтелектуальної власності щодо перепон на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні³⁹, серед основних причин низького рівня комерціалізації є недостатня компетентність суб'єктів інноваційної діяльності, хоча вважалось, що першою причиною – низький відсоток фінансування інноваційної діяльності. Як зазначають науковці інституту, причинами цього є необізнаність дослідників у питаннях комерціалізації, що призводить до переорієнтації на роботу з іноземними компаніями і в приватному секторі. До змісту бар'єру: недостатня компетентність суб'єктів інноваційної діяльності включено (за важливістю)⁴⁰:

- 1) неусвідомлення першими особами визначальної ролі інтелектуальної власності в розвитку економіки;
- 2) неусвідомлення більшістю науковців важливості комерціалізації результатів своїх досліджень;
- 3) похилий вік більшої частини науковців вищої кваліфікації (60–85 років);
- 4) переорієнтація значної кількості науковців на виконання замовлень іноземних наукових центрів і компаній;

³⁸ Соломонко Д. О. Розвиток аграрного сектору регіону на основі кластерного підходу / Д.О. Соломонко // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 62.

³⁹ Цибульов П. М. Бар'єри на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні / П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун // Сучасна наука та технології: від фундаментальних досліджень до комерціалізації результатів НДДКР. Довровські читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – 272 с.

⁴⁰ Там само.

Таблиця 3.9

Результати маркетингової діяльності Донецького інституту агропромислового виробництва у сфері комерціалізації наукової і наукоємної продукції за 2006–2009 рр. та 2010 р.*

№ з/п	Назва науково-технічної продукції	Строк виконання (роки). Витрачено коштів на розроблення продукції, тис. грн	Укладено договорів на передачу прав на використання об'єктів інтелектуальної власності						Укладено договорів				Надійшло всього коштів до спецфонду установи, крім оренди і реалізації майна, тис. грн
			ліцензійних		господарських		у т.ч. про повну передачу майнових прав на ОІВ		на реалізацію наукоємної продукції мережею наукової установи (елітного насіння, молодняку тварин, посадкового матеріалу тощо)		на дольову участь у спільних проєктах		
			кількість, шт.	отримано коштів, тис. грн	кількість, шт.	отримано коштів, тис. грн	кількість, шт.	отримано коштів, тис. грн	кількість, шт.	отримано коштів, тис. грн	кількість, шт.	отримано коштів, тис. грн	
1	Всього за 2006–2009 рр.	836,5	402	1069,4	62	1177,9	-	-	75	1035,8	-	-	3283,1
2010 р.													
1	Пшениця озима		27	178,5	11	215,2	-	-	8	142,4	-	-	536,1
2	Ячмінь ярий		15	58,6	8	143,4	-	-	9	184,2	-	-	386,2
3	Суданська трава		5	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	1,2
	Всього за 2010 р.	209,1	47	238,3	19	358,6	-	-	17	326,6	-	-	923,5
	Разом за 2006–2010 рр.	1045,6	449	1307,7	81	1536,5	-	-	92	1362,4	-	-	4206,6

* Дані Донецького інституту агропромислового виробництва НААН.

- 5) погіршення якісного складу науковців;
- 6) низька ефективність системи підготовки наукових кадрів;
- 7) отримання спочатку результатів науково-дослідних робіт, а потім пошук шляхів їхньої комерціалізації, а не навпаки;
- 8) неволодіння достатніми знаннями для реалізації інноваційних проектів;
- 9) зміна співвідношення між фахівцями інженерного і гуманітарного профілю від 80:20 до 20:80;
- 10) нерозуміння науковцями потреби та затребуваності результатів їхніх досліджень.

Як бачимо, недостатність скоординованої організації і мотивації, системного підходу до управління інноваційною діяльністю породжують відсутність усвідомлення, мотивації та бажання комерціалізації результатів наукових досліджень у значної частини дослідників.

Кризовий стан не можливо подолати без переведення аграрного сектору на інноваційний шлях розвитку. Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року передбачає створення інноваційної продукції та формування інноваційної моделі забезпечення виробництва переважної частини сільськогосподарської продукції із застосуванням інноваційних досягнень; удосконалення форми співпраці вищих навчальних закладів із науковими установами з метою підвищення рівня забезпечення аграрного сектору висококваліфікованими фахівцями; поліпшення якості супроводу заходів щодо впровадження результатів наукових досліджень тощо.

Згідно з Концепцією розвитку національної інноваційної системи, схваленої розпорядженням Уряду України від 17 червня 2009 р. № 680-р, передбачено виконання таких завдань і заходів:

- створення конкурентоспроможного сектору досліджень і розробок та забезпечення умов для його розширеного відтворення;
- розвиток інфраструктури інноваційної діяльності;
- розроблення системи економічних стимулів модернізації економіки на основі технологічних інновацій;
- підвищення інноваційної культури суспільства⁴¹.

⁴¹ Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua>.

Перелічені заходи спрямовано на продукування високотехнологічної інноваційної продукції для всіх галузей та агропромислового комплексу зокрема, що сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Необхідною умовою інноваційного розвитку є свідоме формування національної інноваційної системи, що вимагає чітких дій з боку уряду та їх збалансованості на рівні держави, регіонів, громадськості. Національна інноваційна система забезпечить сприятливий інноваційний клімат, умови та і стимули для всіх ланок інноваційного механізму, у тому числі для розвитку інноваційної інфраструктури. Нині нагальної уваги потребує удосконалення законодавчо-правової бази, зокрема щодо регулювання діяльності технопарків.

Незважаючи на напрацьовану нормативно-правову базу з питань інноваційної діяльності, ефективність законів є ще досить низькою через відсутність організаційно-правового механізму їх реалізації, єдності підходів до основних напрямів виконання державних програм у сфері науково-технічної діяльності.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а саме статтю 15 «Національна академія наук України та галузеві академії наук», абзац «Самоврядність академій полягає у самостійному визначенні тематики досліджень, своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків» доповнити текстом у такій редакції: «Галузеві академії забезпечують координацію розроблення і методичне виконання Державних програм соціально-економічного і техніко-технологічного розвитку держави».

Процесу комерціалізації наукових розробок сприятиме реалізація проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (USAID ЛІНК), яким передбачено початок реалізації в Україні своєї нової ініціативи — сприяння комерціалізації наукових розробок. З цією метою Проект започатковує інтенсивну, цілеспрямовану програму заходів із підвищення рівня обізнаності учасників, пошуку й підбору партнерів («match-making») і фінансування

нових партнерств між українськими науково-дослідними установами та малими й середніми підприємствами.

На першому етапі реалізації цієї ініціативи в регіонах-партнерах USAID ЛІНК — АР Крим, Волинська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Рівненська та Херсонська області — відбудуться регіональні інформаційні круглі столи на тему «Комерціалізація технологій для підвищення конкурентоспроможності МСП». Наступним кроком буде проведення низки заходів «match-making», які сприятимуть налагодженню партнерств між представниками науки та бізнесу в ключових галузях промисловості з урахуванням завдань регіональних Стратегічних планів. Утвореним таким чином партнерствам буде запропоновано подати заявку на отримання «Інноваційного ваучера» від USAID ЛІНК.

«Інноваційний ваучер» у сумі до 2 тис. дол. США надається на конкурсній основі й призначений для фінансування за рахунок USAID ЛІНК «останнього кроку до ринку» — ключових спільних заходів партнерів з боку науки та сектору МСП, які прагнуть разом комерціалізувати науково-технічні розробки. Стратегічна мета програми — підтримати майже готові до виходу на ринок технології через сприяння партнерству з приватним сектором, щоб створити нові можливості для бізнесу й нові робочі місця, розширити регіональну базу оподаткування.

3.4. Державна політика регулювання і механізмів реалізації інтелектуальної власності[©]

Сучасний стан інноваційного розвитку України характеризується зниженням попиту на інноваційну продукцію на ринку, несприятливими умовами для інвестиційної діяльності у цій сфері, погіршенням матеріально-технічної бази і фінансування досліджень, відсутністю чіткої та скоординованої програми дій держави щодо створення інноваційно-інвестиційного клімату й ефективної національної інноваційної системи. Державна політика в інноваційній сфері повинна охоплювати весь спектр питань — від науково-технічного потенціалу до впровадження інновацій та їх

[©] Курило Л.І.

виходу на світовий ринок. Для цього необхідно створити єдиний механізм управління інтелектуальним капіталом країни, у тому числі й інтелектуальним капіталом аграрної сфери як частини цього механізму, сфери, де продукуються нові селекційні досягнення, біотехнології, генні та екологічні інновації.

Державне регулювання у сфері інтелектуальної власності передбачає комплекс організаційних, економічних і правових заходів, що здійснюються державою з метою ефективного використання об'єктів інтелектуальної власності. Державне регулювання у цій сфері стосується результатів творчої діяльності; взаємовідносин з фізичними особами, які є творцями або користувачами об'єктів права інтелектуальної власності; відносин з організаціями, що розробляють або використовують об'єкти права інтелектуальної власності.

Дослідження проблематики методології державного регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності дає змогу класифікувати певним чином його методи. Насамперед, виділяють методи прямої та непрямої дії.

До методів прямої дії відносять ті, що мають у своїй основі імперативний зміст, тобто за правовою суттю є адміністративними методами. Ними є методи: законодавчої і нормативної ініціативи, інституціонально-організаційний, бюджетно-податкового регулювання, державних замовлень, державних кредитів і державних гарантій, експортно-імпортних квот.

Методи непрямої дії передбачають опосередкований вплив держави на регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Це – економічні методи, до яких доцільно віднести методи економічного планування та економічного прогнозування, механізмів амортизаційної політики, економічного заохочення, пайової участі у фінансуванні наукових досліджень⁴².

⁴² Курило Л. І. Державне регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності / Л. І. Курило // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: зб. матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20–21 черв. 2011 р. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 360–363.

Суб'єктами державного регулювання інтелектуальної власності є:

- юридичні або фізичні особи, що є творцями об'єктів інтелектуальної власності;
- юридичні або фізичні особи, що є користувачами цих об'єктів;
- держава.

Державну політику у сфері інтелектуальної власності проводить Міністерство освіти і науки України, яке спрямовує і координує діяльність таких центральних органів як Державна служба інтелектуальної власності та Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (рис. 3.13).

Основними завданнями Державної служби інтелектуальної власності є забезпечення реалізації державної політики в сфері інтелектуальної власності; внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо формування державної політики у сфері інтелектуальної власності. До сфери управління цієї служби входять державні підприємства „Український інститут промислової власності”, „Українське агентство з авторських і суміжних прав” „Інтелзахист” та організований цими структурами навчальний заклад „Інститут інтелектуальної власності і права”.

Державне підприємство „Інтелзахист” належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України та підпорядковане Державному департаменту інтелектуальної власності. Основними завданнями підприємства є ведення Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, участь у заходах щодо активізації ринку об'єктів інтелектуальної власності, організація й надання консультаційних, юридичних та інформаційних послуг з питань інтелектуальної власності.

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (Держінформнауки України) входить до системи органів виконавчої влади і має своїм завданням реалізацію державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства.

Серед громадських організацій питаннями інтелектуальної власності займаються Всеукраїнська асоціація інтелектуальної власності, яка сприяє доведенню проблемних питань у сфері інтелектуальної власності до законодавчої та виконавчої гілок влади. Кваліфіковану консультацію раціоналізаторам і винахідникам в Україні надає Товариство винахідників і раціоналізаторів, правовласникам торговельних марок – Українська асоціація власників товарних знаків. Всеукраїнська асоціація патентних повірених здійснює супровід отримання клієнтами охоронних документів та їх використання з подальшим захистом.

Підтримка і стимулювання наукової й інноваційної діяльності є одним із важливих напрямів державної політики промислово розвинутих країн світу. Стимулювання впровадження новітніх розробок у виробництво в країнах з інноваційною моделлю розвитку передбачено державними програмами і здійснюється за допомогою різноманітних економіко-правових механізмів, що забезпечують освоєння та високоефективну комерціалізацію нових технологій. Створюючи прогресивні виробничі технології, країни-лідери реалізують на світовому ринку новітні товари кращої якості та встигають оновити свою технологічну базу, налагодити випуск наступного покоління технологій і товарів до того, як іншим країнам вдасться освоїти й реалізувати їхні колишні стандарти. Отже, останні приречені на те, щоб або тиражувати вже морально застарілі виробничі можливості, одержуючи при цьому мінімальний прибуток, або задовольнятися сферами, що не потребують високих технологій⁴³. До таких сфер належить і сільське господарство.

Інноваційна діяльність в аграрній сфері повинна враховувати особливості сільськогосподарського виробництва, його сезонність, використання землі та живих організмів. Це зумовлює можливість істотного прискорення науково-технічного прогресу на основі використання досягнень біології, селекції, генетики і мікробіології.

⁴³ Шпикуляк О. Г. Інституційне регулювання як детермінанта формування інноваційної моделі розвитку аграрної сфери / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило, О. М. Супрун // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 106–112.

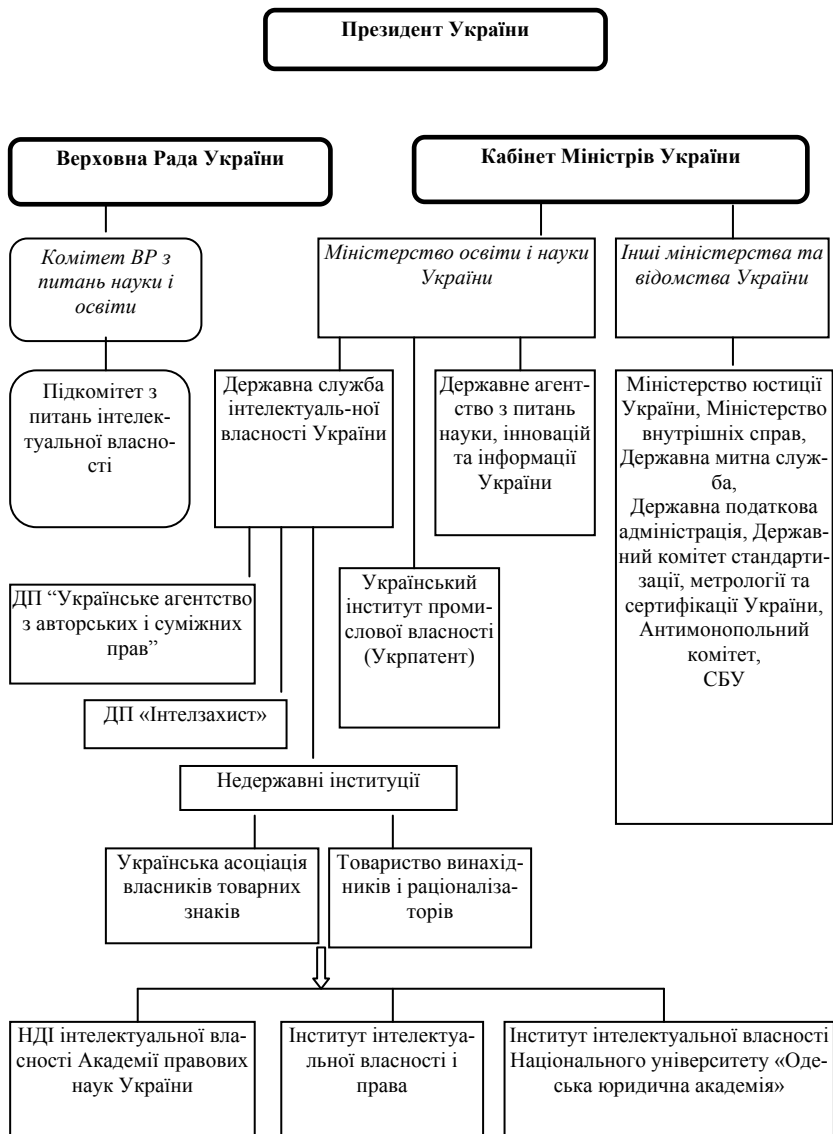

Рис. 3.13. Система регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

У сучасних умовах на розвиток інноваційних процесів та освоєння інновацій у сільському господарстві накладають свої жорсткі обмеження не тільки специфіка його функціонування з урахуванням природно-кліматичних факторів, а й законодавчі норми, пов'язані з реформуванням галузі.

Головною метою впровадження нових технологій у ринковій економіці є підвищення продуктивності праці й одержання додаткового прибутку. Основною ланкою в розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі є науково-дослідні інститути, селекційні центри з науковим потенціалом. Від ефективності їхньої роботи щодо створення і впровадження у виробництво нових, що відповідають вимогам ринку, сортів рослин і порід тварин залежить успішність функціонування галузей рослинництва та тваринництва.

Пропозиції щодо стимулювання суб'єктів господарювання впроваджувати результати наукових досліджень у контексті забезпечення конкурентоспроможності національного товаровиробника передбачають:

- розроблення інноваційної моделі розвитку з прозорою схемою фінансування інноваційних проєктів;
- створення на рівні областей центрів науково-інформаційного забезпечення, що дасть змогу контролювати просування інновацій на ринку та витрачання коштів на інноваційні проєкти;
- започаткування інститутів венчурного фінансування, капітал яких може створюватися за рахунок коштів великих підприємств, пенсійних фондів, банків, страхових компаній, інших комерційних структур;
- державне страхування інноваційних ризиків;
- удосконалення системи оподаткування суб'єктів господарювання-інноваторів;
- застосування пільгових інвестиційних кредитів для активних учасників інноваційного ринку.

Інноваційна діяльність дає очікувані результати тільки за умови раціональної її організації. Досвід розвитку світових економік довів, що найрезультативнішою вона є при орієнтації, переважно на регіональні потреби в інноваціях.

В умовах обмежених бюджетних ресурсів для підтримання інноваційної діяльності необхідно створити позабюджетний фонд інновацій. Для підприємств і організацій науково-інноваційної сфери передбачити зниження процентної ставки кредитів за рахунок обласного бюджету; розвиток центрів щодо підтримки підприємств, які впроваджують інноваційну продукцію, субсидування частини витрат, пов'язаних із розвитком малого інноваційного підприємництва (на обласному і районному рівнях).

На можливостях запровадження інновацій в сільському господарстві позначається певна специфіка галузі. Інновація у сільськогосподарському виробництві потребує попередньої оцінки її впливу на земельний фонд, живі організми тощо. Також у сільському господарстві значно вищий рівень ризику при запровадженні інноваційного продукту.

Розв'язання цих проблем потребує фінансування, насамперед державного. Підвищення ефективності бюджетного фінансування наукових робіт залишається найбільш важливим питанням, яке можливо вирішити за рахунок цільового фінансування наукових досліджень і розробок.

Усе це негативно впливає на галузеву конкурентоспроможність, адже дефіцит фінансових ресурсів, недофінансування бюджетних програм проведення наукових досліджень, по-суті, означає відсутність передумов для організаційно-економічної та техніко-технологічної модернізації в агросфері. Інституціональні складові процесу побудови інноваційної моделі, до яких слід віднести створення сприятливого ринково-конкурентного середовища, виробничої, маркетингової, науково-інноваційної та іншої інфраструктури, мотиваційного поля активізації кредитування галузі, системи ефективною бюджетної підтримки тощо, в аграрній галузі є деструктивними. Їхній нинішній стан дозволяє функціонувати сільському господарству, яке не може продукувати високу додану вартість, бо зберігає, зокрема, характер сировинного експортера і неспроможне до інновацій⁴⁴.

⁴⁴ Шпикуляк О. Г. Інституційне регулювання як детермінанта формування інноваційної моделі розвитку аграрної сфери / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило, О. М. Супрун // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 2. – С. 106–112.

Інноваційний розвиток аграрної сфери України має бути скоординований з розвитком на регіональному рівні, на якому відсутні територіальна стратегія інноваційного розвитку і конкурентного змагання за інвестиції інноваційної сфери, попит на інноваційну продукцію та слабке стимулювання інноваційної діяльності.

Для активізації інноваційної діяльності необхідно залучати кошти підприємницького сектору, реалізувати проекти державно-приватного партнерства (ДПП), створювати інвестиційний фонд, розвивати малий і середній бізнес, інноваційну інфраструктуру, стимулювати інноваційний процес.

Перед вітчизняною наукою постало складне завдання пошуку компромісного балансу між стимулюванням сільськогосподарського виробництва через заходи бюджетної підтримки та його впливом і залежністю від соціального розвитку села.

В умовах світової фінансової кризи одним із перспективних напрямів підвищення прибутковості особистих селянських і невеликих фермерських господарств, застосування ними сучасних технологій для збільшення виробництва та поліпшення якості продукції тваринництва, рослинництва, овочівництва, садівництва, виноградарства тощо, її збуту за прозорими ринковими цінами, створення нових робочих місць на селі, сприяння розвитку сільських територій та сільськогосподарської обслуговуючої кооперації є діяльність сільськогосподарських дорадчих служб. Протягом 2007–2009 рр. сільськогосподарська дорадча діяльність здійснювалася відповідно до Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року⁴⁵.

Сільськогосподарські дорадчі служби пропонували сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню соціально спрямовані дорадчі послуги з питань менеджменту, маркетингу, застосування сучасних технологій, розвитку сільських громад і соціальної сфери села, сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, надання допомоги органам місцевого самоврядування

⁴⁵ Довідка про систему аграрної освіти, науки та дорадництва в Україні станом на 01.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

у розробленні програм розвитку сільських територіальних громад і сільських територій, особистим селянським і фермерським господарствам щодо залучення до державних і регіональних програм підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва і сільських територій, кооперативного руху на селі, освоєння належної сільськогосподарської практики та технологій ведення органічного виробництва, дотримання стандартів якості й безпеки сільськогосподарської продукції, впровадження інноваційних технологій.

За рахунок коштів держбюджету протягом цього періоду проведено 1357 навчальних семінарів і 191 демонстраційний показ; випущено і розповсюджено 22,6 тис. друкованих видань (брошур, буклетів, інформаційних листків); надано 10,5 тис. індивідуальних дорадчих послуг⁴⁶.

Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року фінансування підтримки сільськогосподарської дорадчої служби у 2010 р. передбачалося в обсязі 11,4 млн грн за рахунок коштів державного бюджету.

Державною підтримкою скористалися 39 суб'єктів дорадчої діяльності, із запланованих 65-ти. Населення, якому надавалися дорадчі послуги, становить близько 1,5%. Суб'єкти сільськогосподарської дорадчої діяльності провели 546 семінарів і 124 демонстраційних показів, надали 2726 дорадчих послуг, видали 247 публікацій.

До Реєстру вже внесено 70 сільськогосподарських дорадчих служб, 600 сільськогосподарських дорадників, 568 експертів-дорадників, які працюють у всіх регіонах України.

Пріоритетними напрямами розвитку дорадництва в нашій країні є:

- формування в Україні ефективної й доступної мережі сільськогосподарських дорадчих служб для задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у розширенні професійних знань і вдосконаленні практичних навичок.

⁴⁶ Довідка про систему аграрної освіти, науки та дорадництва в Україні станом на 01.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

чок, підвищенні ефективності господарювання й розвитку сільської місцевості;

- залучення до співпраці провідних аграрних вищих навчальних закладів і наукових установ, що мають досвід у становленні сільськогосподарського дорадництва в Україні.

З розширенням мережі суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності слід очікувати збільшення обсягу надання соціально спрямованих дорадчих послуг, що має позначитися насамперед на збагаченні практичних навичок прибуткового ведення господарства сільським населенням та підвищенні показників агропромислового комплексу в цілому.

Реалізація таких напрямів у кінцевому результаті забезпечить підвищення конкурентоспроможності й прискорить адаптацію сільськогосподарської продукції до вимог і стандартів світової та європейської ринкових систем⁴⁷.

Необхідною умовою інноваційного розвитку є свідоме формування національної інноваційної системи, що вимагає ведення зваженої політики з боку уряду та збалансованих дій держави, регіонів, громадськості. Національна інноваційна система забезпечить сприятливий інноваційний клімат та умови і стимули для всіх ланок інноваційного механізму. Державна політика щодо реформування науки і освіти в Україні має сприяти підвищенню їхньої якості та результативності наукових досліджень.

Для створення належного інноваційного клімату, чіткої взаємодії в ланці “наука – виробництво – споживач” велике значення має організаційна структура первинної складової – науки, яка продукує ідеї. Тут, на наш погляд, майбутнє за малими колективами науковців, які пропонуватимуть наукові ідеї, вестимуть дослідження. Такі колективи ініціативніші й мобільніші у виявленні та збереженні дієвого наукового потенціалу. У світі частка малого інноваційного бізнесу зростає, а його підприємства користуються державною підтримкою, мають певні податкові пільги.

⁴⁷ Довідка про систему аграрної освіти, науки та дорадництва в Україні станом на 01.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

Щодо розвитку аграрної науки в Україні необхідно:

- узгодити її діяльність з потребами сільськогосподарських товаровиробників;
- підвищити прикладний рівень досліджень;
- спрямувати наукову діяльність установ на інноваційну модель розвитку економіки;
- збільшити фінансування науково-дослідних установ і конкретних науковців або наукових досліджень.

У зв'язку з цим доцільно внести зміни до Закону України “Про інноваційну діяльність”, де в преамбулі вказати про державну підтримку винахідників і вчених, які реалізують інноваційні проекти.

На сьогодні велике значення приділяється якості навчання. Роль випускників вищих навчальних закладів, у тому числі й аграрних, надзвичайно вагома. Адже вони на кожному підприємстві, а в аграрній сфері особливо, розробляють стратегію і тактику його поведінки в конкурентному середовищі. Випускники вищих аграрних навчальних закладів не поспішають повертатись на роботу в сільську місцевість, хоча саме вони повинні сприяти піднесенню аграрного сектору економіки, створенню підприємств, що забезпечать випуск конкурентоспроможної продукції, впровадженню інновацій у сільське господарство, модернізації галузі, застосуванню новітніх технологій. Темпи науково-технічного прогресу у світі надзвичайно високі, тому багато знань дуже швидко, протягом 3–5 років, застарівають, що потребує неперервного інформаційного та прикладного оновлення навчального процесу.

Актуальною є також можливість отримання освіти без відриву від виробництва, за допомогою інноваційних технологій навчання, до яких належить і дистанційна форма, що вимагає забезпеченості навчального процесу комп'ютерною технікою, необхідним програмним супроводом.

Для аграрної освіти першочергово вбачається необхідним:

- забезпечення підготовки фахівців із практичними навичками роботи в сільському господарстві із застосуванням новітніх технологій;
- збільшення годин практичного навчання студентів;

- впровадження інноваційної складової в усі навчальні плани підготовки та перепідготовки фахівців;
- зосередження уваги на перепідготовці фахівців за новими навчальними планами із залученням фахівців із підприємств-інноваторів.

Постіндустріальне суспільство висуває нові вимоги до рівня доступності та якості вищої освіти. Необхідність збільшення частки населення з вищою освітою до 30–40% є потребою часу, що стосується і спеціалістів вищої категорії. Так, у 2010 р. в Україні у 530 аспірантурах навчалася 34 653 осіб, відповідно закінчили аспірантуру 8290 осіб, у тому числі із захистом дисертації 1954, або 23,6%, у 1995 р. це співвідношення було відповідно 3372 і 551, або 16,3% із захистом; у 2005 р. – 6417 і 1171, або 18,2% із захистом дисертації. Переважна більшість наукових кадрів вищої кваліфікації навчається за рахунок державного бюджету. При вищих навчальних закладах працювало 253 (48%) аспірантур і 165 (63%) докторантур, при науково-дослідних інститутах – відповідно 277 (52%) і 98 (37%).

У процесі дослідження виявлено тенденцію до загального скорочення в Україні чисельності виконавців наукових досліджень і розробок, у тому числі й науковців вищої кваліфікації (докторів і кандидатів наук). У 2010 р. чисельність їх становила 4481 докторів і 17 009 кандидатів наук, у тому числі в Національній академії аграрних наук України 371 доктор і 1940 кандидатів наук, або відповідно 8,3 і 11,4% від загальної кількості. В Академії співвідношення докторів і кандидатів наук до загальної чисельності науковців протягом останніх років утримується на рівні 42%.

Державна підтримка науково-технічної та інноваційної діяльності має передбачати формування обласних програм інноваційного розвитку, які включатимуть замовлення на наукову, науково-технічну й інноваційну продукцію, фінансування на обласному і державному рівнях науково-технічних або інноваційних проектів; сприяння в отриманні для провідних наукових установ кредитних ресурсів міжнародних організацій; удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази, що стимулюватиме розвиток наукової,

науково-технічної й інноваційної діяльності; виходу інтелектуального продукту на ринок.

В умовах обмежених бюджетних ресурсів для ведення інноваційної діяльності необхідно, як зазначалося, створити позабюджетний фонд розвитку інновацій, підприємствам і організаціям науково-інноваційної сфери знизити процентну ставку кредитів за рахунок обласного бюджету; розвивати центри з підтримки підприємств, що впроваджують інновації, субсидувати частину витрат, пов'язаних із розвитком малого інноваційного підприємництва (на обласному і районному рівнях).

РОЗДІЛ 4

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТИТУТ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙ І ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

4.1. Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки[©]

Інституціональні основи функціонування ринку і забезпечення перспективного поступу людства дають змогу функціонувати інституту власності та інституту підприємництва. Реалізація економічного вибору агентів ринку в умовах обмеженості ресурсної бази суспільства неможлива без відповідного інституту її розподілу, яким є власність – як сукупність організаційно оформлених правил (інституцій), прав щодо володіння, користування і розпорядження активами, благами в системі міжагентських ринкових відносин. Власність має юридичну та економічну ознаки, що дає підстави вважати її правовим і економічним інститутом, але предметом нашого розгляду є останній.

Власність є одним із важливих (економічних) інститутів ринку, який опосередковує і спрямовує соціально-економічні відносини у певне русло, завдяки йому відбувається перерозподіл доходів агентів ринку й держави. Для окреслення інституціональних параметрів і ознак власності спершу потрібно дати загальноекономічну характеристику категорії "власність". Власність визначає умови й рівні соціально-економічного розвитку суспільства, тому і є базисним економічним інститутом.

Власність як наукове й економічне поняття розглядали у своїх працях Т. Мен, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, К. Менгер, К. Маркс, а також сучасні дослідники О. Вільямсон, Л. Бальцерович. Хоча основоположники класичної економічної теорії А. Сміт і Д. Рікардо не аналізують власність, нарівні з фізіократами на чолі з Ф. Кене, сприймаючи її як категорію суспіль-

[©] Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Малік Л.М., Лупенко Є.І.

ного буття, існування якої є беззаперечним. Науковий пошук у напрямі розкриття її сутності здійснювався підсвідомо. Адже власність є неодмінним атрибутом суспільства й економіки, який переходить з однієї форми в іншу, опосередковуючи обмін.

Категорія власності уособлює правовий і економічний зміст суспільного буття в частині персоніфікації відносин агентів ринку (економіки) до об'єктів і предметів, які перебувають в обігу. Проте власність може існувати не лише як результат відносин, вона є невід'ємним атрибутом суспільного розвитку¹. Вважаємо власність динамічним інститутом, який змінюється з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. Л. Бальцерович вважає власність особливою детермінантою розвитку економіки через: режим підприємливості (свобода підприємництва або юридична блокада заснування підприємства) і структуру власності в економіці (перевага приватного сектору над державним або навпаки)². Погоджуємося з думкою П. Лемещенко, що інститут власності є базовим у структурі як теоретичної моделі, так і будь-якої реальної соціально-економічної системи; власність – це відносини між людьми з метою привласнення–відчуження різних ресурсів суспільства та елементів всієї структури соціального багатства, включаючи суспільні цінності й інститути³. Теоретики інституціоналізму приділяла велику увагу власності у своїх дослідженнях, зокрема неінституціоналісти – Р. Коуз, Д. Гелбрейт, О. Вільямсон, які зосередились на такому питанні, як права власності. О. Вільямсон наводить альтернативні моделі права власності з інституціональної точки зору (табл. 4.1).

¹ Алексеев М. М. Собственность и социализм / М. М. Алексеев // Русская философия собственности. – СПб. : СП Таиза, 1993. – 347 с.; Маркс К. Економічні рукописи 1844 року / К. Маркс, Ф. Енгельс // Твори. Т.42. – С.709–729; Маркс К. Капітал / К. Маркс // Книга перша. – Т. 23. – С. 88.

² Лешек Бальцерович. Система економічного розвитку [Електронний ресурс] / Лешек Бальцерович. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/balcerowycz/balc-2.htm>.

³ Лемещенко П. С. Собственность как институт: теоретический синтез [Электронный ресурс] / П. С. Лемещенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-2. – С. 17–25. – Режим доступу : http://www.donntu.edu.ua/\"/>Библиотека\"/.

Таблиця 4.1

**Альтернативні моделі права власності за
Олівером Е. Вільямсоном***

<p><i>Підприємницькі моделі</i> (спеціаліст володіє й оперує кожним із робочих місць)</p>	<p><i>Колективна власність</i> (робочі місця перебувають у спільній власності групи робітників)</p>	<p><i>Капіталістичні моделі</i> (усі матеріальні запаси – сировина, проміжний продукт, готові товари, а також завод та устаткування належать одній стороні)</p>
<p><i>1. Модель – система випуску</i> Спеціаліст володіє й оперує кожним із робочих місць. Комерсант-координатор постачає сировину, володіє робочими складськими запасами й укладає угоди з незалежними підприємцями, кожний з яких, експлуатуючи власне устаткування, здійснює одну з базових операцій. Матеріали окремими партіями пересуваються від одного робочого місця до іншого під управлінням комерсанта-координатора</p>	<p><i>1. Комунальна модель**</i> Власність на робочі місця спільна, але кожна людина претендує на частку виробництва, пов'язану з її власною працею</p>	<p><i>1. Модель нових внутрішніх контрактів</i> Система внутрішніх контрактів дає змогу капіталістові з відносно обмеженими технічними знаннями продуктивно використовувати свій капітал і обмежувати свої обов'язки обговоренням умов контрактів із внутрішніми підрядниками, контролем є координація потоку проміжного продукту та відповідальність за кінцевий продаж</p>
<p><i>2. Об'єднані моделі</i> Робочі місця розташовані один за одним у спільному приміщенні. Проміжний продукт пересувається різними стадіями згідно з умовами контракту. Щоб уникнути необхідності нагляду або постійної координації, на кожному робочому місці створюються буферні запаси матеріалів. За умови, що буферні запаси під загрозою штрафу підтримуються на певному рекомендованому рівні, кожний робітник прогресує індивідуальними темпами</p>	<p><i>2. Модель "групи рівних"</i> Робітники одержують винагороду не за вироблений власний продукт, а за середній обсяг групового продукту та можуть переходити з одного місця на інше або спеціалізуватися на одній або кількох операціях</p>	<p><i>2. Модель відносин влади</i> Передбачає капіталістичне володіння устаткуванням і складськими запасами, доповнене відносинами найму між капіталістом і робітником. Відносини найму, за задумом, є неповною формою контракту. Гнучкості досягають тоді, коли працівник готовий виконувати вказівки лише за тієї умови, що його належна поведінка відповідає "сфері прийняття" контракту</p>

* Сформовано з використанням: Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.; Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

** "кожна людина для себе".

Найбільше підтримується думка про шість основних інтерпретацій відносин власності (власність є і відносини – авт.): *привласнення* – історично зумовлена форма зв'язку індивіда з предметами, які його оточують; *володарювання особи над річчю* – влада над річчю особи порівняно з владою інших; *відчуження* – форма структуризації, ускладнення суспільних зв'язків як відношення влади індивіда стосовно природи і засобів виробництва; *етична норма* – базова її характеристика у свободі вибору, гарантуванні незалежності індивіда від суспільства, тотального колективного життя; *капітал* – з точки зору здатності приносити дохід, корисність, надання послуг; об'єкт права, але не на річ, а на *пучок правомочностей*, які відносяться до даного ресурсу⁴. Проте В. Зянько вважає власність внутрішнім стимулом, що змушує власника ефективно господарювати, раціонально використовувати наявні ресурси і час⁵. Інституціональність власності очевидна, адже вона функціонує в еволюційному процесі динамічного розвитку суспільства, проте юридична її сторона може змінюватися залежно від політичного устрою. Тому власність є і правовим інститутом, що уособлює "пучок правомочностей", якими володіють певні агенти, а права власності становлять певні "правила гри" (інституції – авт.), які регулюють відносини між людьми з приводу рідкісних ресурсів⁶.

Із погляду інституціональної теорії права власності виступають як "правила гри", які впорядковують міжагентські відносини, норми доступу до рідкісних ресурсів⁷. О. Тарасенко вважає, що

⁴ Введение в институциональную экономику : учеб. пособие / [под ред. Д. С. Львова]. – М. : Экономика, 2005. – С. 258–260.

⁵ Зянько В. В. Власність як основний інститут забезпечення ефективного функціонування інноваційного підприємництва [Електронний ресурс] / В. В. Зянько // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2007. – Вип. 31-2. – С. 105–110. – Режим доступу: <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека".

⁶ Капелюшников Р. Право собственности (очерк современной теории) [Электронный ресурс] / Капелюшников Р. – Режим доступа : <http://www.strana-02.ru/?numid=21@ar-ticle=979>.

⁷ Назарова Г. В. Институционализм власти в управлении корпорациями [Электронный ресурс] / Г. В. Назарова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економіка. – 2006. – Вип. 103–2. – С. 136–141. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека".

власність за суттю є відносинами між господарюючими суб'єктами за право володіння, розпоряджання, користування її об'єктами⁸. На нашу думку, власність – це сформоване правомочностями відношення індивіда до певного блага, яке дозволяє йому забезпечити певний рівень привласнення корисних його властивостей. Таким чином, власність і відносини власності набувають інституціональних ознак.

Класична економічна теорія розглядає категорію власності з матеріальної точки зору, сприймаючи її як данність, статичний об'єкт, що з точки зору інституціоналізму є неприйнятним, адже це інститут, який еволюціонує у просторі і часі, зазнає функціональних перетворень. Інституціоналісти розуміють власність як відносини володіння, користування і розпоряджання, закріплених правовими нормами. Означений аспект інституціональної теорії сформульований у дослідженнях Р. Коуза, О. Вільямсона, Р. Капелюшнікова. На думку інституціоналістів, вихідним елементом ефективності використання власності є право на її економічну реалізацію у контексті можливостей отримання доходів. Із цим слід погодитись, адже конгломерат правомочностей щодо реалізації власності формує підстави для владного впливу суб'єктів ринку на умови укладання угод і результати їх виконання. Таким чином, природа власності інституціональна, адже саме правила опосередковують можливості її використання у просторі і часі.

Класичне розуміння ринкової економіки як еталону господарського устрою держави передбачає демократизацію по відношенню до будь-якого з інститутів. Власність не є винятком. Цей інститут розглядають переважно через призму приватного інтересу, який може набувати колективного і суспільного змісту, але його основою є приватна власність. Суспільство передбачає форму набуття і використання приватної власності за канонами, прийнятими на певному етапі його розвитку, виходячи з формальних і неформальних інституційних норм, уподобань, традицій. Попередньо зазначимо, що саме існуючі інституційні норми вітчизня-

⁸ Тарасенко О. С. Структурування власності: еволюція процесу [Електронний ресурс] / О. С. Тарасенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 30. – С. 22–30. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека?".

ного суспільства зумовлюють не зовсім ринковий характер функціонування інституту приватної власності.

У науково-практичному обігу, залежно від інституціональної системи державного устрою, в суспільстві можуть функціонувати суспільна, приватна і колективна форми власності, формою прояву яких є акціонерна і державна – класифікація філософів і економістів. Проте юристи вважають, що іншої власності крім приватної бути не може, а власність і приватна власність – синоніми⁹. Розширену класифікацію трактувань власності наведено на рис. 4.1.

Інституціоналізм трактує власність як систему відносин, які структуровані правомочностями економічних агентів, що опосередковують ринковий обмін. Власність як інститут зазнає постійних трансформацій, що зумовлено природою суспільно-економічного буття. Висловлюється думка, що ідея трансформації системи власності нерозривно пов'язана із створенням умов її реалізації (на наше переконання – ці умови інституціональні), адже власність у ринковому середовищі для свого функціонування повинна мати інституціональне забезпечення¹⁰.

Потрібно констатувати взаємозв'язок власності й підприємництва, інститутів відповідно до базисного (власність) і похідного (підприємництво). Власність – це інститут, який надає людям свободу розпоряджатись обмеженими ресурсами¹¹, а значить можливість займатися підприємницькою діяльністю.

⁹ Введение в институциональную экономику : учеб. пособие / [под ред. Д. С. Львова]. – М. : Экономика, 2005. – С. 261–263.

¹⁰ Погорелов С. Б. Институциональное обеспечение трансформации державной собственности [Електронний ресурс] / С. Б. Погорелов, С. А. Бебело // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2005. – Вип. 89-2. – С. 170–175. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека"/.

¹¹ Ткач А. А. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посіб. / Ткач А. А. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – С. 118.

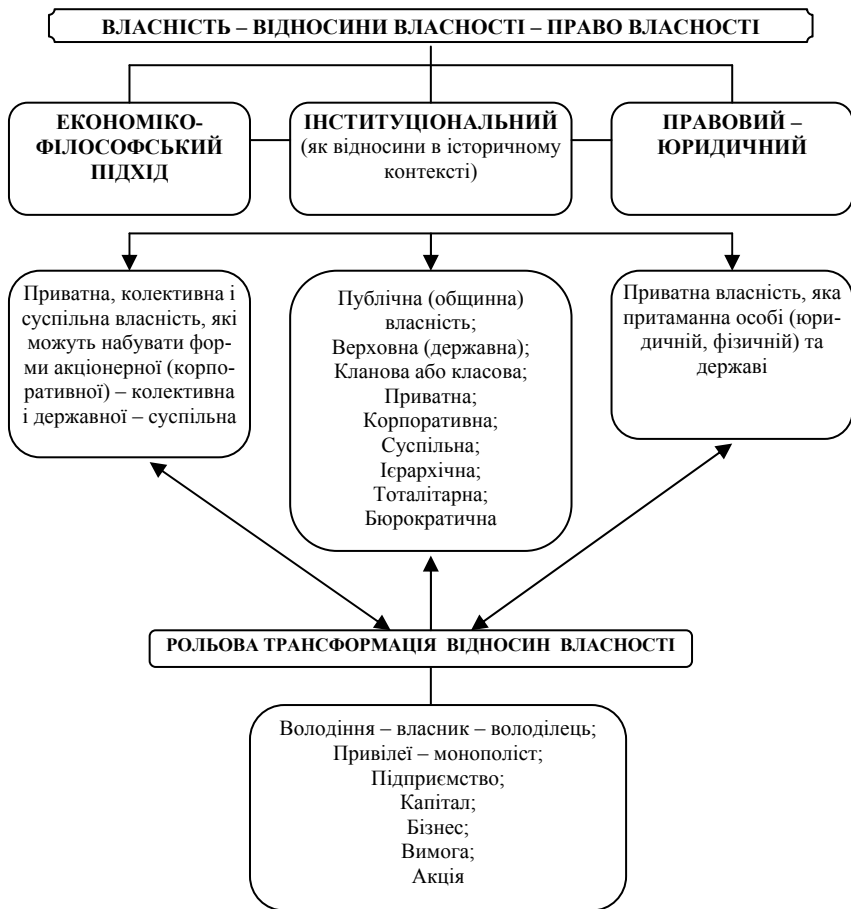

Рис. 4.1. Типологія класифікацій понятійного апарату інституту власності*

**Сформовано із використанням джерел: Аграрная экономика : учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / [под ред. М. Н. Мальшиа]. – С.Пб. : Лань, 2002. – 688 с.; Алексеев М. М. Собственность и социализм / М. М. Алексеев // Русская философия собственности. – С.Пб. : Тауза, 1993. – 347 с.; Введение в институциональную экономику : учеб. пособие / [под ред. Д. С. Львова]. – М. : Экономика, 2005. – С. 639; Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / [под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко]. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.; Капелюшников Р. Право собственности (очерк современной теории) [Электронный ресурс] / Р. Капелюшников – Режим доступа : <http://www.strana-02.ru/?numid=21@ar-ticle=979>.*

Вважаємо, що власність – це інститут організаційно оформлених і законодавчо закріплених правил, норм, традицій. З правового погляду – сукупність правомочностей суб'єкта по відношенню до об'єкта володіння, користування і розпоряджання, а з економічного – право на отримання корисних властивостей, доходу, задоволення потреб. Інститут власності визначає характер і особливості ведення підприємницької діяльності, виконуючи економічну функцію. На думку О. Мамедова, економічна функція власності – генерування вартості¹². Погоджуючись із цим, зауважимо, що така постановка питання впливає з інституціональної природи власності щодо умов її функціонування в економічному механізмі підприємницької діяльності.

Наукове осмислення ролі й місця підприємництва в життєдіяльності суспільств відбулося задовго до утвердження інституціонального напрямку економічної науки. Тому постає потреба окреслити наше бачення підприємництва як організаційно-оформленої, підтримуваної системи інституцій – правил і взаємодій.

Економічна наука виокремлює інститут підприємництва як рушійну силу суспільного прогресу, інструментарій для задоволення потреб. Підприємництво як інститут окреслює економічні засади формування добробуту людини. Трактуювання його сутності передбачає наявність ознаки володіння (управління) капіталом (Кене Ф., Сміт А., Рошер В.), як організатора виробництва (Сей Ж.Б., Маршалл А., Вальрас Л., Менгер К., Візер Ф., Коул А. та ін.), ризикованість і невизначеність у процесі економічного розвитку (Кантільон Р., Найт Ф., Тюнен Дж.), відносини "ринок – фірма" з метою економії трансакційних витрат (Коуз Р., Вільямсон О.), активність інноваційної діяльності у створенні нових ринкових можливостей (Шумпетер Й.,

¹² Мамедов О. Ю. Две судьбы: стоимость и собственность [Электронный ресурс] / О. Ю. Мамедов // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та. – 2006. – Т. 4. – № 4. – С. 5–10. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

Дракер П. та ін.)¹³. Наша позиція полягає в тому, що підприємництво, як система інституціональних норм і правил, організаційно-господарських утворень, слугує механізмом задоволення потреб суспільства, а його природа – інституціональна. Підставою для такого висновку є розгляд природи цього інституту – він існує лише за умов вільного вибору ініціативи щодо отримання прибутку. Маємо на увазі, що інституції формують інститут підприємництва, якому притаманний динамізм і еволюційність – головні ознаки інституціональної парадигми.

Традиційна економічна наука розглядає інститут підприємництва з позиції визначення його як цілеспрямованої, на свій страх і ризик діяльності з метою отримання прибутку. Фундаторами розуміння підприємництва як всеохоплюючого інституту були Р. Кантільон, А. Сміт, Й. Шумпетер. Зокрема, Й. Шумпетер визначив підприємництво як комбінацію нових ідей і звершень¹⁴. Він також розглядав діяльність, спрямовану на одержання прибутку, як складне явище, що характеризується новоствореним підходом у використанні факторів виробництва, ризиком і невизначеністю, жорсткістю вимог до особистих якостей підприємця – кваліфікація, компетентність, виваженість, контактність і відпові-

¹³ Герасимчук В. Г. Розвиток підприємництва: діагностика, стратегія, ефективність / Герасимчук В. Г. – К. : Вища шк., 1995. – 265 с.; Малік М. Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 138–149; Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3–10; Основи аграрного підприємництва / [за ред. М. Й. Маліка]. – К. : ІАЕ, 2000. – 582 с.; Хизрич Р. Предпринимательство или как вести собственное дело / Р. Хизрич, М. Питерс ; пер. с англ. – М. : Прогрес-Универ, 1992. – Вып. 1. – 162 с.; Шпикуляк О. Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.

¹⁴ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Шумпетер Й. А. – М. : Прогресс, 1982. – С. 174.

дальність за дії своїх підлеглих¹⁵. Дослід назвав підприємця "творчим руйнівником"¹⁶.

Проте, незважаючи на велику кількість дослідницьких розробок, не існує єдиної думки щодо сутності та теоретичного обґрунтування явища. Більшість у підприємництві вбачають лише елементи господарського механізму й особистість підприємця. Деякі дослідники ототожнюють підприємництво з дрібним бізнесом. Можна з цим погодитися лише в контексті того, що бізнес і підприємництво – категорії тотожні й передбачають вид діяльності, наявність підприємницького середовища і підприємця як центральної фігури суспільно-економічної діяльності.

Підприємець є творцем нового, рушієм прогресу, що забезпечує суспільно-економічний поступ у намаганнях задовольнити безмежні потреби індивіда й отримати вигоду. Зазначимо, що, наприклад, С. Убайдуллаєв¹⁷ у науковій публікації «Экономические институты: возникновение и развитие» обґрунтовує, що розвиток підприємництва базисно залежить від інституціонального механізму, який існує в державі. Саме останній визначає форми і типи підприємництва, наслідки й ефективність цього інституту. Це є ще одним підтвердженням того, що підприємництво як економічний атрибут суспільства має інституціональну природу.

Інститут підприємництва у практичному сенсі варто розглядати як конгломерат відносин індивідів. Він має складну інституціональну структуру, елементи якої по-різному співвідносяться і впливають на його розвиток. Врахування у дослідженні всіх складових інституціонального забезпечення розвитку підприємництва вважається неможливим у принципі. Зазвичай науковці зосереджуються лише на головних, тому окремі фактори залишаються поза увагою, зокрема інститут ментальності як форма колективної

¹⁵ Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

¹⁶ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Шумпетер Й. А. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

¹⁷ Убайдуллаев С. Н. Экономические институты: возникновение и развитие: Истиклал: Ташкент [Электронный ресурс] / С. Н. Убайдуллаев. – 2007. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

свідомості¹⁸. Менталітет має суб'єктивну природу, що позначається на можливості його врахування в концепціях розвитку суспільства, ринку й економіки. Проте він визначає неформальну інституціональну структуру становлення підприємництва в Україні. Розвиток підприємницької діяльності залежить від економічної культури суспільства. Там, де переважають зрівняльні тенденції і викликана ними заздрість до чужого успіху, а у вирішенні проблем індивід покладається не на себе, а на державу, там немає твердого підґрунтя для становлення підприємництва. Базування економічної культури на ініціативі, свободі й відповідальності – вирішальна умова розвитку підприємництва, адже його розуміють як особливий, новаторський стиль господарювання, в основі якого орієнтація на нововведення¹⁹. Існують загальні умови розвитку підприємництва (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Характеристика необхідних умов розвитку підприємництва*

Умова	Характеристика
Стабільність державної економічної і соціальної політики	Формування у підприємців та інвесторів впевненості у тому, що вони не стануть заручниками кон'юнктурних політичних рішень чи компаній
Позитивна суспільна думка	Ставлення до підприємництва як до одного з престижних занять у суспільстві, толерантність до підприємницьких невдач
Наявність розвинутої інфраструктури підприємництва	Інноваційні й впроваджувальні центри, що фінансуються на дольовій основі державою та приватним бізнесом, центри з підготовки підприємців
Система захисту інтелектуального капіталу	Включає продукцію, винаходи, нові ідеї, інноваційні розробки
Дебюрократизація регулювання господарської діяльності державою	Скорочення форм звітності, полегшення правил реєстрації нових фірм

* Ермошенко Н. Н. Основные тенденции предпринимательства в странах с развитой рыночной экономикой / Н. Н. Ермошенко, Э. И. Борсученко. – К.: УкРИНТЭИ, 1992. – 56 с.; Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

¹⁸ Гриценко Е. А. Менталитет как категория институциональной теории / Гриценко Е. А. // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С.35–50.

¹⁹ Ермошенко Н. Н. Основные тенденции предпринимательства в странах с развитой рыночной экономикой / Н. Н. Ермошенко, Э. И. Борсученко. – К.: УкРИНТЭИ, 1992. – 56 с.

Як економічний інститут підприємництво варто розуміти через систему правил і норм, у межах яких поєднуються підприємницька діяльність та капітал з метою одержання корисного ефекту, приросту вартості й прибутку. Підприємницька діяльність розглядається як суперечність між власним збагаченням і багатством для суспільства²⁰.

Вона здійснюється особливим типом особистості – підприємцем, здатним до ведення бізнесу, а в умовах ринкової економіки людина прагне, з одного боку, до задоволення власних інтересів, а з іншого – до морального задоволення і відчуття свободи²¹. Залежно від змісту діяльності П. Саблук розрізняє підприємництво за видами (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Види підприємництва*

Виробниче	Комерційне	Посередницьке	Фінансове	Страхове
В основі – виробництво товарів, послуг, інформація, духовні цінності, основна – функція виробництва	Мета, основне завдання – здійснення операцій з купівлі– продажу або перепродажу товарів і послуг	Знаходить свій прояв у діяльності, яка поєднує у взаємній вигоді сторони, за надання послуг підприємець отримує дохід	Різновид комерційного: об’єктом купівлі– продажу тут є гроші, валюта, цінні папери	Підприємець отримує страховий внесок, який повертається тільки у разі настання застрахованого випадку

* Саблук П. *Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси: у 3 т. / Петро Саблук. – К. : ІАЕ, 2001. – Т. 3. Формування наукової ринкової школи економістів-аграрників. – 486 с.; Малік М.Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.*

Діяльність підприємця вважається інноваційною, адже її рушійною силою є особистий інтерес, бажання досягти результатів і забезпечити власний добробут. Підприємницька функція реалізується через створення відповідних організаційних утворень, яким

²⁰ Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

²¹ Основи економічної теорії / [за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ, 1999. – 466 с.

зазвичай є підприємство та притаманні йому інституціональні ознаки (рис. 4.2).

Успішність існування підприємства залежить безпосередньо від підприємницької діяльності, як особливого виду творчої активності у сфері приватного бізнесу, яка полягає в реалізації нових ідей, технічних і організаційних нововведень, що приносять комерційний успіх²², але всі вони мають інституціональну природу. Ще одним підтвердженням доцільності розгляду піднятого питання у такому ракурсі є твердження про те, що підприємництво – це ініціативна господарська діяльність суб'єктів власності в межах чинних законів²³.

Рис. 4.2. Інституціональні ознаки підприємства*

* Сформовано на основі теоретичних узагальнень і опрацьованої літератури.

Інституціональні ознаки підприємства виявляються у правилах формування – розвитку таких утворень, які визначені суспільством і еволюцією інституту підприємництва. Інституціональні норми підприємницької діяльності реалізуються в системі ринкових взаємодій, невід'ємними учасниками яких є підприємець

²² Львов Ю. А. Основы экономики и организации бизнеса / Львов Ю. А. – С.Пб. : ФОРМИКА, Печатный двор, 1992. – 384 с.

²³ Слезингер Г. Э. Труд в условиях рыночной экономики : учеб. пособие / Слезингер Г. Э. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 336 с.

(особа, яка бере на себе ризик), інвестори (вкладники і кредитори), менеджери (професіонали-управлінці), найманий персонал (працівники), держава, споживачі й постачальники. Інституціональна концепція підприємства полягає у визначенні його як динамічної системи відносин економічних агентів у межах сформованих суспільством і державою правил, традицій, норм.

Досліджуючи розвиток підприємництва, П. Макаренко зазначив, що центральною фігурою соціально-економічного життя суспільства ринкова економіка споконвічно обирає підприємця²⁴. Проте, на нашу думку, підприємець використовує свою діяльність як джерело власного і суспільного добробуту, потрапляючи під вплив різних інституцій та інститутів. Тобто він діє в певних інституціональних умовах, які впливають на ефективність підприємництва.

Підприємництво як самостійна ініціативна діяльність ставить за мету одержання прибутку, але соціально-економічне значення цього виду діяльності ґрунтується на необхідності всебічного задоволення потреб суспільства через розвиток аграрного ринку, який забезпечується за рахунок підприємницьких формувань. Тому дослідження проблеми розвитку аграрного ринку є неповним без оцінки ролі підприємництва у згаданих економічних процесах. Методологія питання ґрунтується на теоретико-методологічних постулатах економічної науки і практичному досвіді, що дає змогу всебічно оцінити проблему формування й розвитку ринкового механізму в національній економіці.

Процеси, пов'язані з подальшою інституціональною перебудовою вітчизняної системи аграрного підприємництва й відносин власності, здійснюються в напрямі розвитку дієвого комплексу соціальних і економічних утворень, або ж формалізованих інститутів ринкового змісту. Сучасний період вітчизняного аграрного буття дає підстави стверджувати, що головною проблемою розвитку підприємництва в аграрній сфері є інституціональне забезпечення – економічне та правове. Існуючі проблеми власності й під-

²⁴ Макаренко П. М. Організація і економічний механізм адаптації аграрного господарювання до ринково-підприємницького середовища : моногр. – К. : Наук. думка, 1999. – С. 13.

присмництва є найбільш значимими і впливовими, від стану їх вирішення залежить ефективність вітчизняної структури аграрної економіки, а також мотивації підприємців працювати на благо суспільства.

Відомо, що власність опосередковує економічний інтерес, який покладено в основу діяльності індивіда та підприємства, тому власність і підприємництво невіддільні. У даному контексті наукового пошуку правомірним є поняття “інституціональний підприємець”, що, на думку Є. Балабанової, А. Бедного, А. Грузинського, слід розуміти як суб’єкт, який діє у напрямі зміни існуючої системи формальних і неформальних правил та механізмів контролю за їх дотриманням, останній (інституціональний підприємець) має шанс на виживання й розвиток за нових економічних умов²⁵. Проте, на наше переконання, інституціональним підприємцем може вважатися кожний власник.

Нині розвиток аграрного сектору економіки характеризується докорінними трансформаціями та зміною системи виробничих відносин. Трансформація – це перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості²⁶. Зміни в сільському господарстві відносно підприємництва підпадають під класифікацію, яка можлива на основі даного визначення. Сукупність перетворень у підприємницькому середовищі власне можна назвати трансформацією, найбільш кардинальними змінами за останній період розвитку аграрного сектору. Тут постає багато проблем, наприклад, завдяки фактично безмежній владі на внутрішньоорганізаційному рівні підприємець обмежує свою відповідальність, і будь-які опортуністські заходи підлеглих не мають впливу на прийняття управлінських рішень. Цей парадокс має інституціональну природу. Наслідком його є неефективний перерозподіл суспільних благ, в аграрній сфері передусім, власники майна й землі отримують надто малі доходи від власно-

²⁵ Балабанова Е. С. Концентрация собственности в сельском хозяйстве – путь становления эффективного предприятия [Электронный ресурс] / Е. С. Балабанова, А. Б. Бедный, А. О. Грузинский. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.

²⁶ Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – М. : ИНФРА-М, 2002. – С. 402.

сті. У сукупності це є проявом "пригніченої мотивації". Як зазначає В. Дементьєв, "пригнічена мотивація" (антистимули) до соціально-продуктивної діяльності і, разом з тим, "надмірна мотивація" неефективної діяльності означають провали в мотивації спричиняють розрив між максимізацією індивідуальної функції корисності власника, з одного боку, і максимізацією цінності активів, а також функції соціального добробуту – з іншого²⁷. В аграрному підприємстві означена негативна ситуація проявляється чи не найчастіше, адже фактично відсутні механізм та інституціональна база для контролю за використанням активів господарюючими суб'єктами, які, користуючись недосконалим інституціональним полем, фактично отримали безмежну монопольну владу над переважною більшістю власників землі й майна.

Погоджуємося з думкою цього економіста²⁸, що формальний акт приватизації ще не створив автоматично такої економічної організації, яка спроможна до ефективнішого використання активів, ніж альтернативні варіанти власності та контролю над підприємствами (державна власність або менеджерський контроль). Державну власність просто передати недержавним власникам, і цього виявилось недостатньо для появи ефективного власника з мотивацією до суспільної ефективності приватизованих підприємств. Аналогічну ситуацію простежуємо і в сільському господарстві, за відсутності відповідних традицій, недоформованості інституційного ринкового середовища. Селянин залишається відчуженим від власності на засоби виробництва і праці, адже не може ефективно впливати на використання їх господарськими структурами, проте ефективність підприємництва зростає.

У результаті аграрної реформи відбулася трансформація – деінституціоналізація суспільної й державної монополії на володіння активами в сільському господарстві та реінституціоналізація приватної власності шляхом паювання майна і землі. Поки що не спостерігаємо вагомого позитивного результату, а причина, як вже зазначалося, криється у відсутності ефективного механізму

²⁷ Дементьєв В. В. Структура економічної влади і поведінка власника підприємства / В. В. Дементьєв // Економічна теорія. – 2008. – № 2. – С. 22–36.

²⁸ Там само.

контролю з боку власника за використанням зданих в оренду активів. Тому інститут власності формально існує як соціальний інститут української аграрної дійсності, проте ще не став економічним базисом мотивації.

Причиною вважаємо усталені традиції колективізму та структурну невпорядкованість відносин власності на селі. Для чіткішого розуміння категоріально-понятійного апарату інституту власності потрібно дати деякі пояснення. Генетичні характеристики інституту приватної власності традиційно окреслюються поняттями "інституціоналізація", "реінституціоналізація", а протилежний за змістом процес – поняттям "деінституціоналізація". Інституціоналізація приватно-власних відносин – це процес утворення, впорядкування й закріплення в суспільстві всіх морфологічних характеристик інституту приватної власності. Усі його складові структуруються й утверджуються як матеріально, так і у свідомості та поведінці членів суспільства²⁹. Таким чином, у результаті інституціоналізації тієї чи іншої форми власності вона утверджується в суспільстві як соціальний та економічний інститут. Стосовно сільського господарства України, то інституціоналізація приватної власності відбувається повільно, а у свідомості селян домінують колективно-суспільні принципи її використання. Тому інституціональне забезпечення формування ефективного власника поки що слід вважати недостатнім, особливо з позиції неформальних інституцій – традицій, ментальності, які тривалий час не мали атрибутів приватної власності й економічно відповідального господарювання.

Одним із факторів утвердження ефективного інституту власності в аграрній економіці є такі неформальні інституції поведінки селянина як ментальність і традиції життя на селі. Проблема полягає в тому, що тривала заборона інституту приватної власності, й на землю зокрема як атрибуту вітчизняного суспільства, сформувала байдуже ставлення до неї як джерела доходу, невід'ємної і бажаної частини базису соціально-економічного добробуту. Тому

²⁹ Резник В. Частная собственность сквозь призму социологического институционализма [Электронный ресурс] / В. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

утвердження або "поновлення" селянина-власника відбулося поки що де-юре, а де-факто цей процес не завершений, що спричинено економічною культурою нації й інституційними нормами суспільного буття (ментальність, традиції, суспільні норми).

Вважаємо, що інституціональна природа функціонування власності та підприємництва в системі економіки через механізм інституціоналізації права власності – закріплення його в законодавчому порядку, а також у неформальних інститутах та інституціях. У розвитку підприємництва як механізму реалізації власності визначальну роль відіграють інституціональні умови, сформовані у процесі еволюції укладу життя й політики держави, тобто це традиції, норми, правила, неформальні зв'язки, соціальний капітал.

Формування ефективного механізму господарювання в аграрній сфері цілком залежить від успішного розвитку ринкових інститутів. Ця аксіома доведена практикою і наукою, адже, за визначенням Й. Шумпетера, підприємцями вважаються господарюючі суб'єкти, до функцій яких входить здійснення нових комбінацій ресурсів³⁰. Підтримуючи таку постановку проблеми щодо інноваційності підприємництва, розкриємо інституціональні аспекти його адаптації до умов ринку.

Процеси, пов'язані з подальшою інституціональною перебувальною аграрного підприємництва, відбуваються у напрямі розвитку соціальних і економічних утворень, або ж формалізованих інститутів ринкового змісту. Як уже відмічалось, підприємництво є визначальним інститутом, життєзабезпечувальним чинником функціонування аграрної економіки. Дослідження теорії і практики інституціональних взаємодій в економіці дають нам підстави для персоніфікації методології інституціоналізму. В даному ракурсі наукового пошуку нами вбачається правомірним наголосити в питанні розвитку підприємництва зокрема про те, що не завжди відсутність економічних ресурсів і достатньої державної підтримки є гальмівним фактором у забезпеченні конкурентоспроможності галузі. Визначальними умовами ефективності підприємництва є

³⁰ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Шумпетер Й. ; пер. с англ. / предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.

інституції й інститути ринку. Саме невідповідні потребам ринку інституціональні умови стримують розбудову ефективної аграрної економіки, не реформи як константа, а правила гри (інституції) уособлюють неефективність. Це підтверджує неможливість фактичної реалізації (з огляду на доходи) права власності селянина, зумовлює відсутність економічного інтересу жити й господарювати на селі. Адже механізм реалізації права власності недоформований, має половинчастий характер, з одного боку, де-юре селянин – власник, а де-факто – відсутній механізм економіко-правових засад реалізації цього права. Цей парадокс неминуче і в подальшому формуватиме неефективність аграрного розвитку, а сільський підприємець залишатиметься приреченим на низькододаткову діяльність.

Інституціональні трансформації забезпечили формування багатокладної економіки, яку вважаємо інституціоналізацією³¹ до ринкових умов. Проте, як підтверджують дослідження науковців, розвиток підприємництва в сільській місцевості має специфічні особливості, зумовлені історичними та трудовими традиціями, соціально-психологічними характеристиками і низькою мобільністю робочої сили, схильністю економічно активного населення до пошуку заробітку поза сільською місцевістю³². Поряд із цим в аграрному секторі організаційно-правовими структурами цих форм є: фермерські господарства, приватні підприємства, господарські товариства (акціонерні, командитні, з повною, додатковою й обмеженою відповідальністю), кооперативи, колективні сільськогосподарські підприємства.

Правові інститути регламентації розвитку підприємництва в Україні створено, правове поле включає в себе необхідні нормативно-правові акти, які визначають порядок створення функціонування підприємств. Відповідно до Господарського ко-

³¹ Інституціоналізація – завершення формування нових норм, правил, тобто інституцій; реінституціоналізація – реформування чинних норм; деінституціоналізація – припинення існування норм, які вже діють.

³² Пугачова К. М. Підприємницька діяльність у сільській місцевості / Пугачова К. М. – К. : Знання України, 2004. – 220 с.; Малік М.Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

дексу України³³ суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України, інших держав, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, та юридичні особи всіх форм власності. До головних ознак підприємництва і підприємця слід віднести ініціативність, творче мислення (новаторство), готовність до ризику, прийняття неординарних рішень³⁴. За будь-яких умов підприємець прагне до ефективної діяльності, але результати залежать від інституцій та інститутів, які структурують відносини у процесі ринкового обміну.

Підприємець прагне максимізувати власний дохід, для чого займається пошуком нових шляхів підвищення ефективності діяльності. Головним елементом досягнення мети підприємства є прийняття і реалізація управлінських рішень, адекватних середовищу ведення бізнесу. Підприємницька діяльність заснована на необхідності реалізації можливостей підприємця в контексті досягнення відповідної мети за допомогою всіх наявних у нього засобів. У системі виробничих відносин функціонує велика кількість організацій, між якими існує конкурентна боротьба.

Ринок передбачає розвиток якісно нового типу економіки, що зумовлює зміни в організації виробництва. У теоретико-методологічному плані вихідною позицією вирішення проблеми є визнання різних форм підприємницької діяльності. Аграрна сфера – це особливе середовище виробництва, де підприємництво характеризується впливом природних факторів. Серед характеристик підприємницького середовища в аграрній сфері – сезонність виробництва, використання землі як основного фактора, залежність результатів від природних умов та фактора часу.

³³ Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

³⁴ Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.; Пугачова К. М. Підприємницька діяльність у сільській місцевості / Пугачова К. М. – К. : Знання України, 2004. – 220 с.

За результатами досліджень³⁵ можна зробити висновок, що ринкові умови зумовлюють відповідний стиль мислення й напрями мотиваційних дій підвищення почуття відповідальності перед засновниками, самостійність господарської поведінки, знання кон'юнктури ринку, особливості відносин між партнерами. Серед механізмів впливу на підприємницьку діяльність слід виділити чинники економічної відповідальності й доходу, співвідношення між якими є визначальним. Проте не слід нехтувати такими принципами, як мотивація до підприємницької діяльності й вільний вибір виду діяльності, самостійне формування програми діяльності та вибір цін, вільне розпоряджання прибутком і здійснення зовнішньоекономічної діяльності з використанням валютної виручки. Особистості, які прагнуть до успіху, або підприємці, характеризуються готовністю прийняти відповідальність і виявити рішучість у невизначених ситуаціях, прагненням до розумного ризику, вмінням ставити реальні цілі й ускладнювати їх після досягнення успіху. Підприємці – це найбільш дійова частина суспільства, провідна сила в економіці. Найважливішими рисами підприємця є постановка великої мети і відповідальність за вирішення поставлених проблем. Підприємництво – інститут забезпечення інноваційного розвитку економіки, який є засобом структурної перебудови, стимулом трансформаційних змін через інституціоналізацію економічних відносин до умов ринку.

Формування підприємницького середовища і становлення підприємств ринкового типу відбувається в не досить сприятливих умовах, які склалися в сільському секторі економіки. Зокрема, аграрна сфера відчувала недостатню підтримку малого і середнього бізнесу з боку держави, загальний кризовий стан сільського господарства є антистимулюючим чинником у посиленні соціальної функції підприємництва й розвитку сільських територій. Проте комплексний підхід, стратегія виходу із ситуації, що склалася в

³⁵ Малік М. Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 138–149; Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.; Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3–10.

аспекті ефективності аграрних підприємницьких структур, розширеного відтворення й нарощування їхнього капіталу, переходу до сталого розвитку ще не сформовані.

Наслідком неринкових інституційних відносин між власниками капіталу-землі та підприємцями-орендарями, є неефективне використання цього активу. Це спричинено існуючими інституціями або правилами гри, які спонукають орендаря до безвідповідальності, а у селянина формують стійкий стереотип байдужого ставлення до своєї ж власності як джерела доходу. Причина криється у відсутності ефективного інституту довіри, захисту прав селянина, а головне – у відчутті тимчасовості бізнесу, який переважно заснований і функціонує не на власних (засновників підприємств), а на запозичених активах – землі й майна. Це той головний інституціональний парадокс, який стримує утвердження ефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва – економічно відповідального перед суспільством і державою.

Існування цієї проблеми інституціонального характеру підтверджує думку про те, що інститут аграрного підприємництва ще не став економічно відповідальним, а надлишок економічної влади дає можливості для диктату умов формування відносин, які пов'язані насамперед із перерозподілом ренти не на користь селянина-власника. Інституційні власники – селяни-орендодавці, опинилися в недосконалому економіко-правовому середовищі, що породжує відчуженість і демотиваційні умови аграрного розвитку. Підтверджується правильність тези, що інститут підприємництва через недосконалість правил і умов економічних взаємодій, поки що не став взаємовигідним інститутом для його функціональних учасників. Про це переконливо свідчать показники витрат виробництва, які безпосередньо залежать від ефективності процесу інституціоналізації підприємництва до ринкових умов.

Розвиток і результати діяльності підприємств залежать від економічних відносин у механізмі ціноутворення, які базуються на інтересі кожного отримати відшкодування вкладеного капіталу і праці. Проте механізм формування ціни є одним із найбільш проблемних аспектів розвитку підприємництва і предметним відображенням можливостей забезпечення прибуткової діяльності.

Проте економічні, інституціональні трансформації періоду становлення ринку породили проблеми, які обмежують конкурентні можливості товаровиробників. Тому формування аграрного ринку знаходиться у фазі, коли потрібно активно сприяти підвищенню конкурентоспроможності продукції, що вимагає покращання інституціонального забезпечення механізму функціонування й розвитку ринкових відносин.

Українське аграрне сьогодення накопичило низку проблем, які щодо інституту власності найбільш гострі. Нині в сільському господарстві спостерігаємо прояв інституціональних особливостей ефективності, зокрема це пов'язано із «інститутом власності», завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм, що зумовлює різноаспектний підхід до формування їхньої конкурентоспроможності. Факт існування плуралізму організаційно-правових форм господарських структур зумовлює диференціацію конкурентоспроможності, зокрема в умовах трансформаційної економіки. Слід зазначити, що в національній аграрній економіці господарства населення виявилися конкурентоспроможнішими, адже мають можливість швидко адаптуватися до змінюваного середовища. У даному аспекті присутні земельні, майнові питання, які все ще трансформуються практичною дійсністю до ринкових умов, однак потрібно констатувати, що інститут власності, передусім – приватної, який функціонує за існуючих інституціональних умов і національних традицій, поки що неефективний. У сільському господарстві, за відсутності відповідних традицій, недоформованості інституційного ринкового середовища, селянин залишається фактично відчуженим від власності на засоби виробництва і результатів праці.

Основу капіталу підприємств – понад 90% сільськогосподарських угідь, які задіяні сільськогосподарськими підприємствами у виробничому процесі, становлять орендовані землі. Земля, що слугує визначальним фактором в аграрному виробництві, є тимчасово залученим (на строк оренди) капіталом. Особливість ситуації полягає в тому, що ці підприємства не зацікавлені у збереженні якісних характеристик даного ресурсу, відновленні родючості ґрунту, максимально використовуючи його потенціал. Це слід пов'язувати з тим, що більшість підприємців працюють в аграрній сфе-

рі тимчасово і не вбачають перспектив у такій діяльності. У результаті аграрної реформи відбулася деінституціоналізація суспільної і державної монополії на володіння активами в сільському господарстві та реінституціоналізація приватної власності шляхом паювання майна і землі.

Підприємницькі структури в аграрній сфері мають вирішувати питання продовольчої безпеки держави, тобто задовольняти потреби населення у відповідній продукції, що становить виробничу функцію. У розвитку підприємництва поряд із виробничою функцією провідною має бути і соціальна. Мета останньої – створення бази для розвитку "соціуму", тобто території, сім'ї та особистості зокрема. Однак трансформаційні процеси в сільському господарстві, пов'язані з реорганізацією колективних підприємств у ринкові структури, не стали чинником, що сприяє в широкому загалі поступальному розвитку підприємництва.

Незадовільна реалізація аграрною виробничою системою своєї основної суспільної функції і головної мети свідчить про розбіжність у цілях і завданнях господарюючих суб'єктів. Конкретні господарські форми існують у системі виробничих відносин, які складаються в межах певної форми власності. Тобто соціально-економічна природа форм підприємницької діяльності визначається панівними в суспільстві відносинами власності. Водночас господарські форми різняться розмірами, розміщенням, організацією виробництва і праці, структурою підприємств.

Галузь стає дохіднішою, конкурентоспроможнішою, а сільськогосподарські підприємства здатні закріпити за собою роль гаранта продовольчої безпеки нації. Оцінювання часткових показників ефективності діяльності сільгосппідприємств виявило зовсім іншу ситуацію: собівартість виробництва, тобто витрати підприємців на організацію та здійснення господарської діяльності постійно зростають. Це ще раз підтверджує думку про те, що трансформації тривають, особливо щодо інституціональних умов регулювання розвитку підприємницької діяльності.

Ринкова економіка не може автоматично регулювати всі соціальні й економічні процеси в інтересах суспільства та громадян. Вона не забезпечує справедливий розподіл доходу, не гарантує право на працю, захист бідних верств населення, не націлює на

охорону довкілля. Бізнес не зацікавлений вкладати капітал у галузі, які не приносять прибутку, але для держави є життєво необхідними. Ринкова економіка не вирішує багато інших актуальних проблем, і про все це повинна подбати держава.

Дослідження показали, що розвиток інституту аграрного підприємництва в Україні, а головне – відносин власності, є надзвичайно важливою соціально-економічною проблемою, яка торкається інтересів суспільства в контексті продовольчої безпеки. Труднощі у становленні вітчизняної агроєкономічної системи пов'язані з трансформацією господарського укладу в аграрній сфері економіки. Й досі не відновлено порушений спосіб виробництва, а сільськогосподарський бізнес має тимчасовий характер зайнятості підприємця з низькою мотивацією праці. Ситуація, що склалася, є наслідком незавершеності аграрної і земельної реформ, а також неефективності регуляторної політики й невідповідності інституціональних умов її здійснення національним особливостям агрогосподарювання.

4.2. Інститут кооперації у розвитку інтеграційних відносин в аграрній сфері економіки[©]

Кооперація є одним із фундаментальних понять у світовій економічній науці, проте – малодослідженим. Кооперативи виникли під впливом соціально-етичних ідей і були новою формою організації виробництва й соціального захисту їхніх членів. Сільськогосподарська кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності є важливою інституцією, властивою всім економічним системам.

Думка про форму організації виробництва з колективною власністю, добровільна праця, взаємодопомога, гуманні, моральні відносини між людьми протягом усієї історії людства інтуїтивно були притаманні знедоленим верствам населення. Кооперування люди практикували давно, розуміючи, що лише на засадах взаємодопомоги і взаємовиручки можна забезпечити своє існування.

[©] Малік М.Й., Малік Л.М., Лузан О.Ю.

Кооперація являє собою систему кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів (ст. 1 Закону України «Про кооперацію»).

Кооперативна організація – це кооператив або кооперативне об'єднання. Кооператив сприймається не лише як тип підприємства, але і як ідеологія життя і спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному середовищі, як засіб адаптації до ринкових умов.

Кооперація (лат. «співпраця») вживається у двох значеннях: широкому – кооперація як процес незалежно від організаційних форм – спільні, спрямовані дії, свідомі чи несвідомі, добровільні чи примусові окремих суб'єктів на основі об'єднання ресурсів (трудових, матеріальних, інтелектуальних, власних або залучених) для досягнення певного ефекту для себе чи інших осіб. Це можуть бути міжгосподарська кооперація праці – міжгалузєва, міжнародна, горизонтальна чи вертикальна, кооперування виробництва, кооперативні зв'язки тощо; конкретному – якщо йдеться про певну форму співпраці. Для позначення сутності кооперативів існує форма їх організації: кредитна, споживча, сільськогосподарська, житлова та ін.

Будь-який кооператив базується на спільних діях (як процес), а кооперація проявляється через конкретну форму. Кооператив – лише одна з багатьох форм кооперації яку можна розглядати із загальної й конкретно історичної сторони.

Загальна сторона кооперації – це її внутрішня економічна сутність, що існує незалежно від форми, а саме: протистояння посередницьким структурам, переваги великомасштабного підприємства; координація дій, розподіл ризиків та отримання послуг за мінімальними цінами; розширення доступу до ринків та економія нетрансакційних витрат.

Конкретно-історична сторона кооперації – це організаційні форми кооперативів в різних соціально-економічних формаціях.

Кооперативом є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної, господарської й іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Українська кооперація має 145-річну традицію. Перше кооперативне товариство було створено у 1866 р. в Харкові. Специфіка кооперативів як громадсько-господарських соціально орієнтованих та демократичних організацій визначала особливу роль людського фактора. Її успіхи пояснювалися тим, що серед засновників і популяризаторів кооперативної ідеї були найавторитетніші на той час провідники української громади, такі як В. Антонович, М. Драгоманов, С. Подолинський, С. Качала, Д. Тянячкєвич, М. Баллін, М. Левитський та ін.³⁶

Відродження й розвиток кооперації в Україні у повному її розумінні, на основі тісного взаємозв'язку теорії з науковим прогнозом і апробацією розробок на практиці, є важливим поступом вперед у вирішенні проблеми зміни існуючих організаційно-економічних і правових відносин та структурної перебудови сільського господарства на основі приватизації землі, засобів виробництва в умовах переходу до ринку. Кооперація як високо значиме унікальне явище може стати рушійною силою й однією з основ економічної політики держави на селі.

Інституційними передумовами розвитку сільськогосподарської кооперації були реформи російських державних діячів С. Вітте і П. Столипіна, які передбачали розвиток кредитної системи, удосконалення законодавства, просвітньої роботи на селі, залучення до експорту сільськогосподарської продукції дрібних селянських господарств.

Формування наукової концепції розвитку сільськогосподарської кооперації залежить від нагромадженого багатівікового досвіду й теоретичної спадщини. Значний внесок у розвиток кооперативної ідеї належить відомим теоретикам кооперативного руху і вченим економістам-аграрникам: Р. Оуєну, Ш.Фур'є, Г. Шульце-Делічу, В. Райффайзену, О. Чайнову, М. Туган-Барановському, М. Кондратьєву, А. Мудрику, А. Мартосу, Є. Храпливому. У наш час – В. Зіновчуку, О. Крисальному, М. Маліку, Л. Молдаван, Г. Черевку, В. Апопію, С. Злупку, В. Пантелеймоненку, В. Гончаренку та ін. Проте вони вели наукові дослідження в різні епохи, мали різні погляди на суть і підходи до розвитку кооперації.

³⁶ Українські кооператори. Історичні нариси. – Кн. 1. – Львів : Укоопосвіта Львівської комерційної академії, 1999. – 456 с.

Наявність різноманітних поглядів щодо визначення суті кооперації зумовлюється завданнями, її місцем, роллю і значенням у розвитку суспільства. Реалізація ж кооперативних ініціатив у конкретних історичних умовах на основі реальних економічних інтересів сільськогосподарських виробників є становленням кооперативного руху як абстрактно-логічної концепції.

Не можна стверджувати, що у світовій теорії або практиці вже сформовано вичерпне уяву про справжню природу кооперації, її логічні, теоретичні, методологічні засади. Кооперативний рух і на практиці, і в теорії перебуває в процесі безупинного становлення, видозміни й розвитку. Розвиток кооперації через механізм зворотного зв'язку також впливає і на другий свій детермінант – специфічну ситуацію. Аграрні перетворення, в межах яких здійснюється розгортання кооперативного руху, цим якби відкривають ще один бік сутності, доповнюються, збагачуються ним як у теоретичному, так і практичному плані.

Характерною ознакою світового розвитку кооперації слід вважати те, що в одній окремо взятій країні він відбувся відповідно до певної історичної ситуації, і, водночас, її поступ характеризувався сталістю кооперативних принципів, майже однакових для всіх країн.

Кооперативні принципи – це система абстрактних ідей, сформованих у результаті практичного досвіду, які відображають особливі цілі й унікальність кооперативної організації та є керівними настановами для тих, хто має бажання створити кооператив. У міжнародних кооперативних принципах відображені загальнолюдські цінності – свобода, демократія, взаємодопомога, соціальна справедливість, економічна відповідальність, освіта та ін.

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 2) передбачено такі принципи діяльності кооперативу³⁷:

– добровільність членства фізичних і юридичних осіб у кооперативі та безперешкодний вихід із нього;

³⁷ Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 39, ст. 261; (із змінами, внесеними Законом України від 2 жовтня 2012 року № 5412-VI).

- обов'язкова трудова участь членів у діяльності виробничого кооперативу;
- обов'язкова участь членів у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу;
- відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу і бажає користуватися послугами;
- демократичний характер управління, рівні права у прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу – один голос»;
- обмеження виплат часток доходу на паї;
- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їхньої участі в діяльності кооперативу;
- контроль членів кооперативу за його роботою.

У світовій практиці широкого розвитку набуло кооперування у сферах, що надають послуги сільськогосподарському виробникові в організації таких процесів, як збут і переробка виробленої продукції, матеріально-технічне забезпечення й інші види обслуговування виробництва через створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Через систему кооперативів, що належать безпосередньо сільгоспвиробникам, реалізується від 40 до 90% продукції аграрного сектору. Так, у західних країнах кооперативи забезпечують до 50% обсягів виробництва продукції харчової промисловості, комбікормів. Через кооперативи постачається значна частина пально-мастильних матеріалів (у США – 44%, Фінляндії – 40%). Через кооперативи реалізується товарна продукція аграрного сектору, наприклад, у країнах ЄС понад 60%, у скандинавських державах – 80%, у Японії та Китаї – 90%.

Про актуальність і важливість розвитку кооперації свідчить той факт, що Генеральна асамблея ООН 18 червня 2002 р. прийняла спеціальну резолюцію 56/114 “Кооперативи в процесі соціального розвитку” в якій міститься ряд рекомендацій і закликів до урядів країн – членів щодо розвитку кооперації. Зокрема, врахувати і використовувати внесок кооперативів у соціальний розвиток: подолання бідності, забезпечення продуктивної зайнятості населення, розширення соціальної інтеграції; стимулювання і сприяння створенню й розвитку кооперативів, особливо тих, що ство-

рюються найбільш уразливими групами населення; забезпечення партнерства між урядами і кооперативним рухом; формування бази статистичних даних про розвиток кооперативів і їхній внесок у національну економіку; опрацювання програм заохочення кооперативів до навчання, обміну досвідом на регіональному і національних рівнях.

Надають допомогу в розвитку обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів і країни Європейської Співдружності. Найбільш характерними видами допомоги є: законодавче унормування некомерційної природи кооперативів; співпраця з кооперативами на ринках; оплата праці спеціалістів кооперативів; участь у формуванні матеріально-технічної бази (Литва – 25% первинного капіталу); оплата складування продукції, вилучення з продажу тощо; консультаційне забезпечення.

Налагоджено співробітництво з генеральною конфедерацією сільськогосподарських кооперативів ЄС (COPA-COGECA) – організацією, що визнається європейськими установами як головний представник і спікер сільськогосподарського і рибальського кооперативного сектору та Міжнародним кооперативним альянсом – міжнародною організацією, яка об'єднує національні, регіональні союзи та федерації кооперативів, переважно споживчих, кредитних і сільськогосподарських. У Статуті Міжнародного кооперативного альянсу наведено визначення кооперативу, його неприбуткового статусу та кооперативних принципів, які зафіксовано і в Законах України. Ця організація має консультативний статус в ООН і діє з метою сприяння розвитку кооперації в усіх країнах, що пропагують принципи й методи кооперативного руху. Членом Міжнародного кооперативного альянсу є і Українська спілка споживчих товариств.

Традиційно у світі існує три основних види кооперативів: споживчі, кредитні та сільськогосподарські. Останні поділяються на виробничі й обслуговуючі (рис. 4.3).

Споживчі кооперативи – це об'єднання осіб для задоволення своїх потреб у споживчих товарах за нижчими цінами.

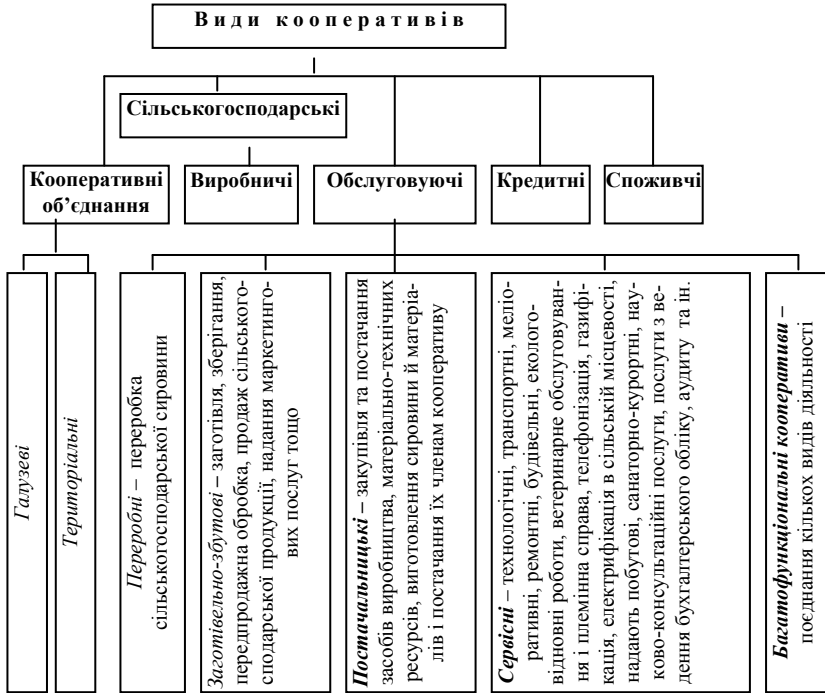

Рис. 4.3. Види кооперативів*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Кредитні кооперативи (спілки, товариства, банки) – це об'єднання фізичних і юридичних осіб з метою фінансової взаємодопомоги й організації взаємного кредитування на кооперативних некомерційних засадах.

Відповідно до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” в аграрному секторі економіки функціонують виробничі й обслуговуючі кооперативи.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи – це об'єднання фізичних осіб з метою спільного господарювання у сфері сільського господарства шляхом поєднання власних матеріальних і трудових ресурсів для створення для себе робочих місць та отримання прибутку від виробничої діяльності.

Характерна особливість виробничого кооперативу полягає в тому, що члени кооперативу беруть участь в діяльності своєю

працею і що земельна ділянка кооперативу може формуватися за рахунок передачі права користування належних земельних ділянок його членів або як пайовий внесок до пайового фонду, яке чинним Земельним кодексом України не передбачено. Отже, земельні відносини між кооперативом як юридичною особою та його членами як засновниками неврегульовані. Парадокс у тому, що члени кооперативу самі собі здають земельні угіддя в оренду.

При реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств із метою збереження оптимальних масштабів виробництва (сівозмін, тваринницьких приміщень, виробничої інфраструктури) на їхній базі утворювались в основному господарські товариства, приватно-орендні підприємства та сільськогосподарські виробничі кооперативи. Пізніше під адміністративним тиском кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів різко скоротилася (від 3600 у 2000 р. до 434 у 2012 р.), оскільки у пошуках ефективного власника перевагу надавали розвитку господарських товариств і приватних підприємств, а не колективним формам організації виробництва. Важливим у діяльності виробничих кооперативів є те, що вони крім виробничих функцій виконують і соціальні, чим забезпечують робочі місця і збереження українського села та сільських територій.

Практика роботи виробничих сільськогосподарських кооперативів протягом 2000–2012 р. показала позитивні результати. Значних економічних успіхів досягнуто в сільськогосподарському виробничому кооперативі «Батьківщині» Котелевського району Полтавської області, який очолює протягом 47 років Герой України О.Г. Коросташов.

У загальній масі виробнича кооперація має нижчі показники порівняно з іншими структурами (табл. 4.4), що пояснюється витратами на виконання соціальних функцій і розвиток сільських територій.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – це об'єднання сільськогосподарських виробників із метою досягнення вищої ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) їхніх приватних господарств.

Таблиця 4.4

Порівняльна оцінка потенціалу і соціально-економічних показників діяльності сільськогосподарського підприємства та виробничих кооперативів*

Показник	Категорія підприємства				Сільськогосподарські виробничі кооперативи до загальної кількості підприємств, %	
	Сільськогосподарські підприємства		Сільськогосподарські виробничі кооперативи		2010	2012
	2010	2012	2010	2012		
Кількість, од.	9180	9160	551	434	6	4,7
на 1 підприємство, га	2010,2	2020	1708	1617	85,0	80,0
на 1 працівника, га	35,6	38,2	25,3	28,1	71,1	73,6
Прибуток (+), збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	12982,1	20528,7	265	172,4	2,0	0,8
на 1 га с.-г. угідь, грн	703,5	11094,4	281,5	245,7	40,0	22,1
на 1 працівника, тис. грн	25,1	42,3	7,1	6,9	28,3	16,3
Рівень рентабельності (збитковості)	20,7	20,2	12,1	7,1	58,5	35,1

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Перспективним вважалось створення обслуговуючих кооперативів на базі майна членів реформованих господарств. Ще у 2001 р. було видано практичний посібник «Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» (К.: «Урожай», 2001 р., тираж 15 тис. прим.), до якого входив розділ про особливості створення СОК у процесі реорганізації КСП. Але практика не підтвердила, на перший погляд, цілком логічний і зрозумілий шлях для сільськогосподарських товаровиробників.

Відповідно до рекомендацій найбільшого поширення набули три типи кооперативів: спеціалізовані (заготівля, переробка, маркетинг сільськогосподарської продукції, матеріально-технологічне, інформаційно-консультаційне обслуговування); агроторгові доми та багатофункціональні кооперативи (рис. 4.4).

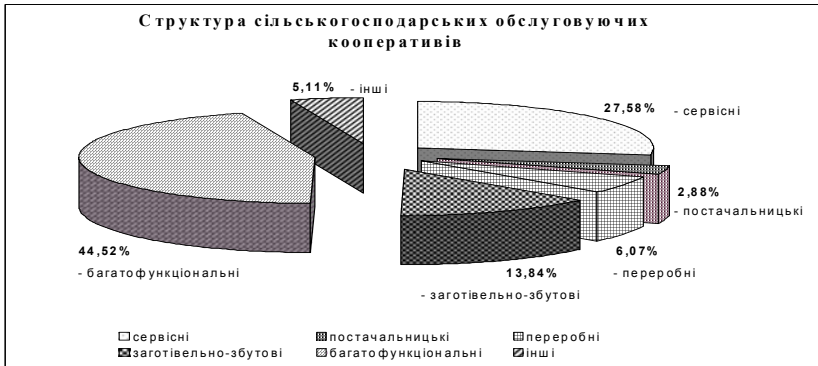

Рис. 4.4. Структура обслуговуючих кооперативів

* Розроблено за даними Мінагрополітики України.

Агроторгові дома створюються на районному рівні. Вони не мають права власності на продукцію й ресурси і діють як ринкові агенти, отримуючи плату за надані ними послуги. Можливі й міжрайонні торгові дома та регіональні об'єднання агроторгових домів. Проте такого типу формування втрачають кооперативну суть. Кооперативи створюються при сільських громадах для отримання послуг, пов'язаних із веденням особистих господарств населення. Перспективою можуть бути інтеграція кооперативів з агроторговими домами, які функціонують на кооперативних засадах. Проте динаміка формування сільськогосподарських кооперативів є негативною (рис. 4.5, 4.6).

Рис. 4.5. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні* станом на 1 січня

* Сформовано за даними Мінагрополітики України.

Нині в Україні налічується 987 працюючих обслуговуючих кооперативів.

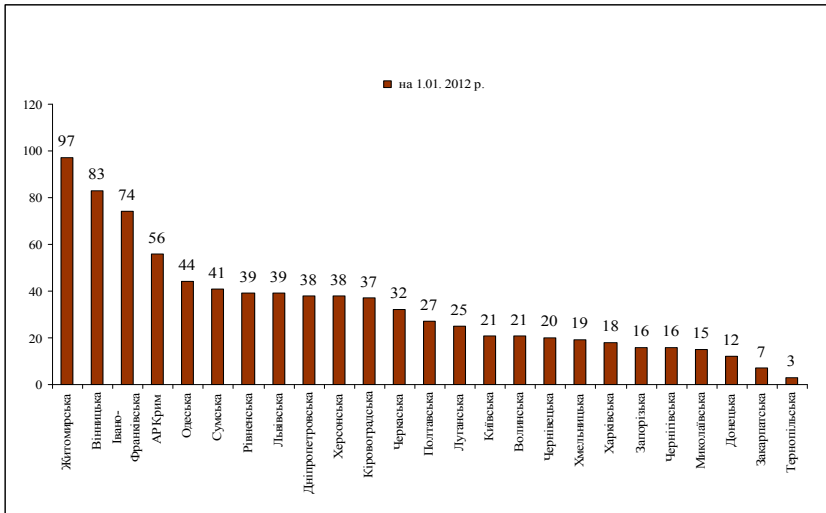

Рис. 4.6. Наявність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів по регіонах*

* Сформовано за даними Мінагрополітики України.

Із працюючих кооперативів 43% займаються багатьма видами діяльності (багатофункціональні), 7% – переробні та 2% постачальницькі.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи

Всього 626

з них:

міжрайонні 0,9%

районні 28,4%

сільські 70,7%

Структура СОК в Україні, %

Переробні 6,1

Заготівельно-збутові 13,9

Постачальницькі 2,7

Сервісні 27,6

Багатофункціональні 44,7

Інші 5,1

Проте частина з них працює із порушеннями кооперативних принципів, а інша частина лише формально може належати до кооперативів. Кооперативами охоплено тільки 0,3% населення України.

Кооператив є формою, ефективність функціонування якої найбільшою мірою залежить від соціального капіталу. Із зростаючою складністю міжсуб'єктних відносин економічна діяльність базується більшою мірою не на формі організаційної структури, яка спирається на відносини власності та влади, а переходить у структури, що мають в своїй основі довіру та спільні цінності.

Соціальний капітал характеризується як знання, довіра, культура, що мають прояв у стійких міжсуб'єктних відносинах колективних структур (кооперативи, асоціації). Розрізняють три типи соціального капіталу: індивідуальний, організаційний і суспільний.

Індивідуальний соціальний капітал базується на відносинах з колегами з урахуванням соціальних навичок. При цьому можливе максимальне сприяння інтересам одного за рахунок нехтування інших.

У колективних формуваннях існують групи, які поділяють думки і сприяють певними діями зміцненню даної структури. У результаті консолідації дій виникають синергетичні ефекти від взаємодії між певними індивідами. Такий стан можливий у кооперативних структурах. Але чим більша чисельність членів, тим складніше віднайти довіру й одностайність у діях членів організації.

Суспільний тип соціального капіталу характеризується напрями, довірою, мережею, які підвищують ефективність за рахунок спрощення координації дій і співробітництва в неформальних структурах.

У методологічному плані формування організаційних структур полягає у висвітленні параметрів міжособистісних і організаційних відносин. При цьому мають місце проблеми досягнення узгоджувальних позицій, довіри між членами й інтенсивності організаційних позицій. Існує певна залежність різних організаційних (підприємницьких) структур від соціального капіталу. Такі відносини ускладнені у виробничих кооперативах, де менеджери є замовниками в системі трудових відносин і агентами в системі

управління. Рядові члени через підвищені владні повноваження дисциплінують управлінський персонал. Недоліком відносин є ускладнення у вимозі належного виконання робіт з боку менеджерів, адже рядові члени кооперативу водночас є власниками і працівниками.

Соціальна місія виробничого кооперативу реалізується зосередженням уваги на таких напрямках як підвищення рівня добробуту й освіти, розвитку соціальної інфраструктури і збереження села як основи нації.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи є особливим типом корпоративних підприємств, створених шляхом добровільного об'єднання капіталів і зусиль сільськогосподарських товаровиробників (фізичних і юридичних осіб), які є водночас його власниками і клієнтами, але при цьому залишаються самостійно господарюючими суб'єктами.

Обслуговуючі кооперативи орієнтовані не на отримання прибутку, а на якісне обслуговування своїх клієнтів-власників для забезпечення прибуткової діяльності шляхом обслуговування за цінами, максимально наближеними до собівартості. Практика роботи обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів протягом 2002–2012 р. продемонструвала позитивні результати. Можна назвати деякі з таких кооперативів: «Південний союз» с. Чукалівка Херсонської, «Агродвір Сервіс» с. Зіболки Львівської, «Авігаїл» з м. Берегово Закарпатської, «Західний» Рівненської, «Ратай» Тернопільської областей та інші.

Як свідчить досвід, ефективна господарська діяльність будь-яких організаційно-правових структур – виробників сільськогосподарської продукції можлива лише за достатнього їх нормативного і правового забезпечення. За роки незалежності в Україні прийнято низку законів про розвиток споживчої та сільськогосподарської кооперації, кредитні спілки.

Відродження реальних кооперативних відносин у вітчизняному аграрному секторі було розпочато з прийняттям Верховною Радою України у 1997 р. відповідного Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», який відкрив широкі можливості для сільськогосподарських товаровиробників у створенні власних, повністю ними контрольованих структур агробізнесу. Цей Закон

передбачив можливість створення не лише низових сільськогосподарських кооперативів (горизонтальна кооперація), а й таких організаційно-правових форм кооперації, як кооперативні об'єднання. Визначенню їхнього правового статусу надається велике значення для подальшого розвитку національного кооперативного руху, для чого Україна має значний потенціал кооперації.

Передумовами розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні є понад 300 тис. особистих селянських господарств, що виробляють товарну продукцію, а близько 4,3 млн – для власного споживання. Налічується 41 тис. фермерських господарств та 16 тис. сільськогосподарських підприємств.

Площа землекористування, що знаходиться в особистих селянських господарствах, становить 6,5 млн га, з них для ведення товарного виробництва – 2,5 млн га, особистого селянського господарства – 1,65 млн га. Налічується худоби – 2,8 млн голів, у т.ч. корів – майже 1,9 млн голів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2010 р. № 557 «Про державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» передбачено створити близько 10 тис. кооперативів і виділити кошти в сумі 7 млрд грн. Передбачено, що виконання Програми забезпечить створення до 100 тис. робочих місць, товарооборот сільськогосподарської продукції через кооперативи збільшиться на 20%, що стабілізує внутрішній ринок.

Організація одного кооперативу потребує значних коштів. Лише на створення молочарського кооперативу потрібно 319 тис. грн у цінах 2010 р.) (табл. 4.5). Загальна сума витрат може досягти 6,9 млрд грн на організацію та формування матеріально-технічної бази кооперативів (табл. 4.6).

Дослідження виявило проблеми організаційного характеру та їхні причини.

Таблиця 4.5

**Розрахунок потреби коштів для формування
матеріально-технічної бази одного сільськогосподарського
обслуговуючого кооперативу***

Кооператив по заготівлі та збуту молока		
	Кількість	Сума, тис. грн
Танк (ванна) для охолодження молока	1	50,0
Обладнання для очищення молока (комплект)	1	10,0
Обладнання для аналізу молока	1	7,0
Прилад для визначення чистоти молока «Рекорд»	1	1,0
Ванна для миття обладнання	1	2,5
Шафа сушильна	1	2,0
Стіл лабораторний	1	1,0
Відра, бідони		5,0
Молоковоз	1	150,0
Доїльні апарати «Брацлавчанка»	10	38,0
Ремонт приміщення		50,0
Дезінфікуючі матеріали (на рік)	1	2,5
Всього		319,0

* Розрахункові дані.

Таблиця 4.6

Прогнозні обсяги та джерела фінансування*, млн грн

Джерела фінансування	Обсяг фінансування	У тому числі за роками						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Державний бюджет	6900	411,0	632,7	1630,5	1300,9	1116,2	977,3	741,4
Інші джерела	720	9	70,3	181,2	144,5	124	108,6	82,4
Усього	7620	450	703	1811,7	1445,4	1240,2	1085,9	823,8

* Розрахункові дані.

Потреба в коштах на підтримку, формування та поліпшення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів становить:

1) компенсація вартості придбання холодильного та іншого обладнання для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із заготівлі та реалізації молока – 1,58 млрд грн (319 тис. грн × 5000 кооперативів);

2) для забезпечення компенсації вартості спермодоз для штучного осіменіння корів – 0,6 млрд грн (з розрахунку, що один кооператив надаватиме послуги з штучного осіменіння 400 корів на

рік за середньої вартості спермодози 50 грн = $(5000 \cdot 400 \cdot 50) = 100$ млн грн · 6 років = 6600 млн грн;

3) компенсація вартості придбання сільськогосподарської техніки для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з надання сервісних агробізнес-послуг (багатофункціональні) – 3,76 млрд грн (752,7 тис. грн · 5000 кооперативів);

4) компенсація вартості придбання обладнання для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із заготівлі, зберігання та реалізації плодоовочевої продукції – 0,85 млрд грн (855,0 тис. грн · 1000 кооперативів);

5) компенсація вартості послуг із зберігання плодоовочевої сільськогосподарської продукції на складах (за оренду приміщень) – 1,5 млрд грн (з розрахунку мінімальної потреби спеціалізованих плодоовочевих сховищ 10,0 тис. кв. метрів на область, всього 250,0 тис. кв. метрів за річної вартості оренди за 1 кв. м 1040 грн = $(250,0 \cdot 1040 \cdot 6 \text{ років}) = 1560,0$ млн грн);

6) компенсація вартості будівництва зерносховищ (кооперативних елеваторів) у кількості 450 од., ємністю одного елеватора – 10,0 тис. тонн, загальним обсягом капіталовкладень – 9,0 млрд грн.

Проте відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу загальмувала розвиток кооперативного руху на селі. До причин також можна віднести псевдокооперативний рух наприкінці 80-х років минулого століття, недовіра до колективних форм і відсутність коштів для створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів.

Указом Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” було зобов’язано Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування здійснити заходи щодо підтримки особистих селянських господарств шляхом створення селянами та суб’єктами господарювання неприбуткових обслуговуючих кооперативів.

Фінансову підтримку сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам надано відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 р. № 272 „Про затвердження Порядку використання коштів обслуговуючих кооперативів”. Бюджетні

кошти були спрямовані на конкурсних засадах на фінансову підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, членами яких є виключно особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи – сільськогосподарські товаровиробники, для придбання сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва у розмірі 90% вартості техніки без урахування сум податку на додану вартість за умови попередньої оплати кооперативом постачальнику техніки 10 %.

У 2012 р. за бюджетною програмою „Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі” для державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам було виділено 5,0 млн грн. Із затвердженої суми станом на 1 січня 2013 р. використано тільки 330 тис. грн.

На даному етапі не ведеться централізованого збору, обробки й узагальнення статистичної інформації про обсяги діяльності обслуговуючих кооперативів, їхню спеціалізацію, товарообіг, фінансові результати діяльності та інші характеристики. Не існує також органу, який би ідентифікував відповідність діяльності кооперативів міжнародним кооперативним принципам і законодавчій базі України та здійснював моніторинг розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації за видами діяльності, ведеться лише моніторинг кількісного складу цих формувань без аналізу результатів роботи.

Великого значення для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації набуває співробітництво з підприємствами споживчої кооперації. Це забезпечить стабільне надходження сировини до переробних підприємств споживчої кооперації, використання торговельної мережі. Таке співробітництво можливе у формі спільної заготівельно-збутової діяльності та переробки сільськогосподарської продукції.

Перспективним є створення кредитних спілок у зоні діяльності обслуговуючих кооперативів. В Україні діють дві організаційні структури, які об'єднують первинні організації кредитних спілок і забезпечують координацію та формують інформаційне поле Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ), яка об'єднує 140 кредитних спілок України, і Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (ВАКС). Станом на 1 січня 2013 р. в Україні бу-

ло зареєстровано 862 кредитні спілки та 1230 відокремлених підрозділів.

Для методичного забезпечення розвитку кредитної кооперації в Національному науковому центрі „Інститут аграрної економіки” розроблено «Посібник з формування та функціонування кредитних спілок в адміністративному районі сільської місцевості» (2009 р.), рекомендації для кредитних спілок «Кредитування в сільській місцевості» (2006 р.) і Концепцію розвитку кредитних спілок у сільській місцевості (2009 р.).

Агропромисловий комплекс України, що є складною соціально-економічною системою функціонує й розвивається як впорядкована структура організаційних елементів що взаємодіють на базі різноманітних видів зв'язків, у тому числі – інтеграційних. Кооперативні підприємства, організації – складові АПК – природно прагнуть до об'єднання, інтеграції. Ця тенденція посилюється з кожним роком шляхом створення кластерних структур (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Основні напрями інтеграції господарських формувань в АПК*

Види господарських формувань, од.	Кількість	Механізми інтеграції	
Особисті селянські господарства, тис.	4302,0	Кооперація	Кластеризація
Фермерські господарства, тис.	41,0		
Сільськогосподарські підприємства, тис.	16,0	Корпоративізація	
Агрохолдинги	60,0		

* Розроблено на основі досліджень.

Це дозволить створити модель інтеграційних відносин в аграрній сфері, модель організованого ринку (рис. 4.7).

У результаті дослідження функціонуючих в Україні кооперативних структур виявлено основні проблеми, що стримують їх розвиток:

- такий тип підприємств як сільськогосподарський обслуговуючий кооператив не передбачено у Господарському кодексі України;

- нерозуміння й неготовність сільськогосподарських формувань і сільського населення до кооперування, недооцінка суті та переваг кооперативної моделі аграрного підприємництва через те,

що кооперативна ідея не отримала ефективної політичної й інформаційної підтримки;

- неузгодженість інтересів учасників кооперації, наявність різних за розмірами суб'єктів господарювання;

- відсутність систематичної підготовки й відбору кооперативних лідерів і нестача менеджерів вищого рівня.

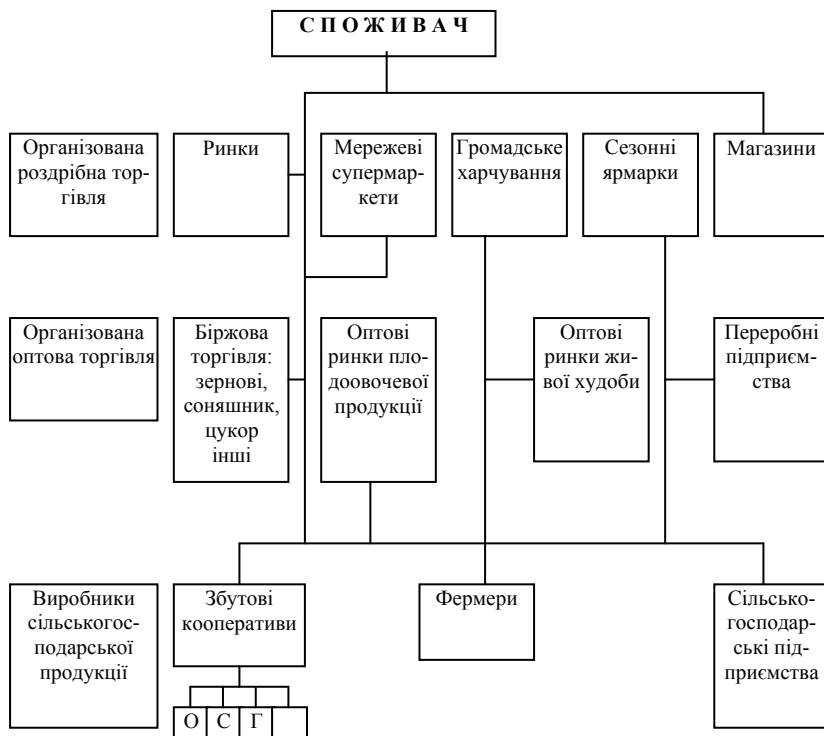

Рис. 4.7. Модель організованого ринку*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

Аналіз стану розвитку сільськогосподарської кооперації, як інституту інтеграційних відносин, і проблем, які стримують її розвиток, переконує в необхідності організаційних, правових та економічних заходів:

- відновити чинність державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

– розробити Національну концепцію кооперації як основи інфраструктури аграрного ринку і розвитку сільських територій;

– сприяти формуванню регіональних центрів кооперації, де спільно з дорадчими службами надавати консультаційну допомогу новостворюваним кооперативам, дбати про підвищення освітнянських знань потенційних кооператорів, створити школу кооперативних лідерів, організувати атестацію державних службовців, відповідальних за розвиток кооперації;

– для забезпечення кадрами кооперативних формувань запровадити підготовку спеціалістів сільськогосподарської кооперації у ВНЗ аграрного профілю. Забезпечити освіту та стажування за кордоном вітчизняних спеціалістів із кооперативного розвитку вищого рівня кваліфікації;

– активізувати наукові дослідження з питань розвитку кооперації та інтеграції в аграрному виробництві, ширше використувати синергетичний підхід для методологічного обґрунтування системного розвитку кооперативного сектору з виокремленням структуроутворюючих чинників формування багаторівневої горизонтально- та вертикально інтегрованої кооперативної системи. Систематизувати економічні показники оцінки ефективності функціонування кооперативних структур і розширити дослідження чинників, що негативно впливають на розвиток кооперації.

Вагомою має бути і роль громадських організацій у становленні й розвитку кооперації та інтеграційних відносин.

Феномен сільськогосподарської кооперації полягає в тому, що вона має подвійну природу. З одного боку, це економічна структура – підприємство, що виконує певні бізнесові функції, керуючись економічними інтересами своїх клієнтів-власників. З іншого боку, кооператив – це соціальне утворення, де ті, хто кооперуються, знаходять *соціальний захист*, разом задовольняючи свої економічні інтереси, що надто важливо для дрібних товаровиробників.

Другий важливий аспект розвитку кооперації полягає в тому, що кооперативи є базою формування соціального капіталу населення, допомагають у *розвитку сільської місцевості*, створюють робочі місця, сприяють зростанню кваліфікації сільських мешканців.

На шляху розвитку кооперативів можуть бути і перешкоди. Кооперативам важче забезпечити належну конкурентоспроможність з об'єктивних причин. Зокрема, колективно прийняті рішення менш гнучкі порівняно з комерційними структурами. Виражений соціальний характер кооперативу утруднює проведення агресивної аграрної маркетингової політики. Можуть бути і внутрішні чинники, які перешкоджають становленню кооперативного сектору, а саме: нестача кваліфікованих менеджерів, слабка активність членів у підтримці своєї організації в здійсненні прийнятої стратегії. Не завжди у членів кооперативу є свідоме переконання в правильності обраного шляху, взаємна довіра й особиста віддача, до того ж за умови обмежених фінансових ресурсів.

Проблемним питанням є інвестування кооперативного сектору. Кооперативи не співпрацюють із зовнішніми інвесторами через неприбутковий характер діяльності, а можливості залучення внутрішніх інвестицій не такі потужні як в акціонерному бізнесі. Відсутність зовнішніх джерел надходження коштів і обмеженість власних ресурсів гальмує створення матеріально – технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Для розвитку кооперації важлива реальна підтримка з боку державних органів, розуміння того, що кооперація є необхідною формою господарювання, здатною створити умови економічної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам через формування фонду підтримки кооперативів. Крім того, слід запровадити пільгове кредитування кооперативів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських підприємств.

Держава підтримує кооперативну діяльність шляхом створення гарантійно-кредитних установ; вирішення питання диференційованого підходу до оподаткування обслуговуючих кооперативів, сприяння кадровому забезпеченню кооперативного сектору економіки й розвитку інтеграційних формувань. Організація 10 тис. кооперативів (у середньому один кооператив на 2–3 населених пункти) забезпечить роботою 50 тис. осіб у сільській місцевості, реалізацію на внутрішньому ринку через кооперативи не менше 20% від їх загального товарообігу.

У Національному науковому центрі „Інститут аграрної економіки” розроблено модель обслуговуючого кооперативу (рис. 4.8).

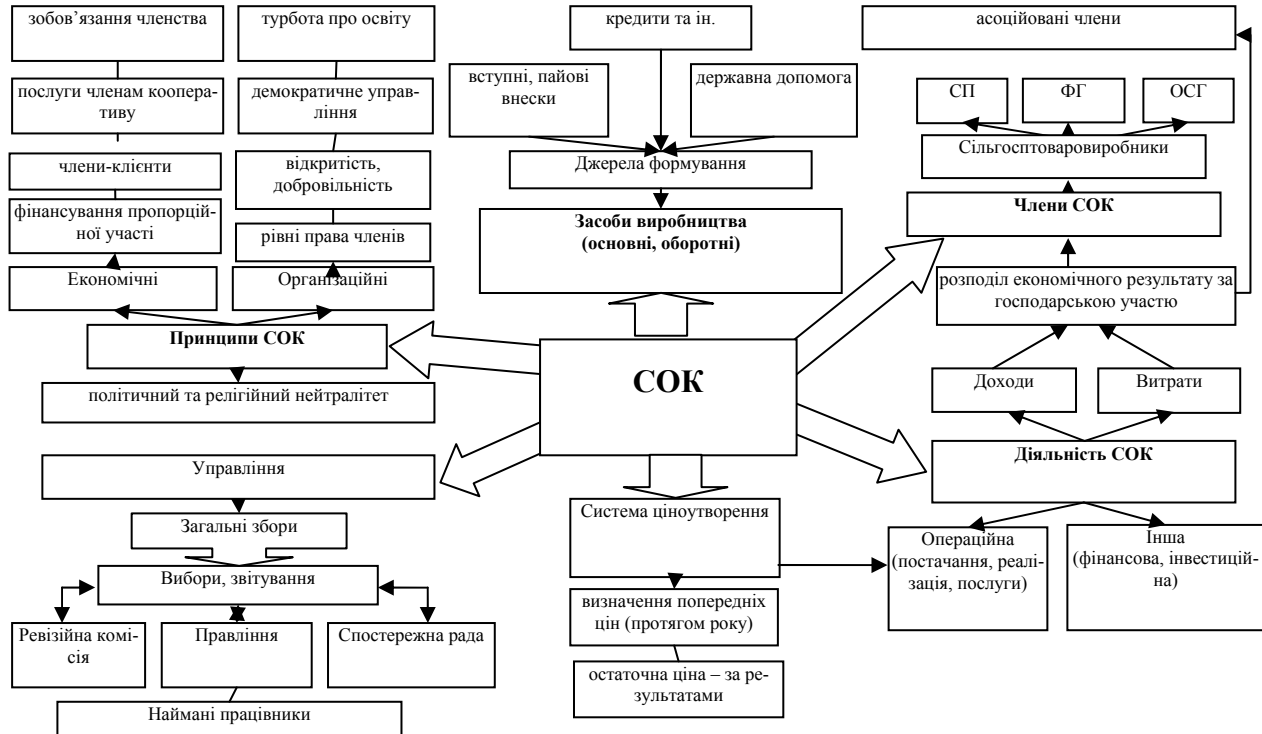

Рис.4.8. Модель сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК)*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

4.3. Регулювання соціально-економічних систем підприємницької діяльності[©]

Агропродовольча сфера економіки держави є складною соціально-економічною системою, розвиток якої забезпечується завдяки функціонуванню та постійній взаємодії її суб'єктів – домогосподарств, власників засобів виробництва, підприємців і фірм, найманих працівників, неурядових організацій та органів державної влади. Вони виступають основними носіями економічних відносин у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів і послуг. Ресурси, необхідні для виробництва товарів і послуг, обмежені. Система економічних відносин зазнає постійного впливу зовнішніх і внутрішніх сил, деякі з яких спроможні викликати деструктивні зміни. Тому одним із ключових питань економічної науки є пошук дієвих механізмів регулювання агропродовольчої сфери економіки як способу коригування негативних тенденцій її розвитку.

Після того як А. Сміт сформулював принцип дії ринкового механізму та довів, що він сприяє оптимальному розподілу ресурсів в економіці, доктрина про самодостатність та ефективність ринкового саморегулювання залишається базисною у світовій економічній теорії. Поряд із цим розвиток ринкових відносин виявив обмеження дії ринкового механізму. Зокрема, відомі американські економісти Пол А. Самуельсон та Вільям Д. Нордхауз зазначають, що ефективної ринкової рівноваги можна досягати тільки за наступних умов: "нема зовнішніх ефектів, недосконалої конкуренції, ризиків; споживачі та виробники продукції мають повну інформацію. При цьому, навіть при їх дотриманні, нема підстав припускати, що в такій економіці дохід буде розподілятися справедливо"³⁸. Оскільки в реальному житті забезпечити такі умови повною мірою неможливо, у функціонуванні ринкового механізму трапляються збої. На практиці вони знаходять прояв у таких негативних явищах, як неякісні товари, надто високі моно-

[©] Ксенофонтowa К.Ю.

³⁸ Самуельсон Пол А. Экономика / Пол А. Самуельсон, Вильям Д. Нордхауз : пер. с англ. – М.: „Бином”, „Лаборатория базовых знаний”, 1997. – С. 316.

польні ціни, недоспоживання життєво важливих продуктів харчування, неконтрольоване забруднення навколишнього природного середовища, значне розшарування суспільства за рівнем доходів тощо. Для нейтралізації негативної дії цих факторів і спрямування розвитку економіки в напрямі зростання добробуту суспільства постає потреба використання додаткових механізмів регулювання. Поряд із широкоvizнаними методами державного регулювання вітчизняні дослідники виділяють корпоративне та наддержавне регулювання³⁹. Інші вітчизняні – В.Л. Валентинов⁴⁰, О.М Супрун⁴¹ та іноземні вчені виділяють ще один суб'єкт регулювання – саморегулівні організації, через які реалізуються ініціативи підприємців щодо самоорганізації для створення спільними зусиллями сприятливих умов ведення господарської діяльності на конкретних ринках сільськогосподарської та продовольчої продукції. У зв'язку з цим процес регулювання розвитку економічних систем виходить за межі автоматичного відбору найбільш раціональних підприємницьких рішень механізмами ринкового саморегулювання й потребує дій держави та суб'єктів господарювання щодо здійснення свідомого впливу на ринкові процеси для коригування збоїв ринкового механізму.

Таким чином, регулювання постає складною економічною категорією, комплексність якої зумовлена необхідністю поєднання регулівних дій різної економічної природи (суто ринкових, корпоративних, громадських, державних) і врахування взаємного впливу при розробленні будь-яких регулівних заходів. Такий підхід потребує розгляду сутності поняття регулювання з метою уточнення меж даної категорії та ролі, що відіграє регулювання в загальному управлінні соціально-економічними системами.

³⁹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т 3 / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 170.

⁴⁰ Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин у системі аграрної політики / В. Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2003. – С. 290.

⁴¹ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моног. / [Саблук П. Г., Шпикуляк О. Г., Супрун О.М. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 472.

Термін «регулювання» (від латинської *regulo* – направляти, впорядковувати⁴²) є міждисциплінарним і узагальнено означає:

1. «Спосіб та механізм підпорядкувати що-небудь певній планомірній організації дій, впорядкувати».

2. «Функція управління, що забезпечує функціонування та розвиток явищ і процесів у межах заданих кількісно-якісних параметрів».

3. «Підтримка незмінності (стабілізація) деякої регульованої величини, що характеризує технічний процес, або її зміну відповідно до заданого закону (програмне регулювання) або до деякого вимірюваного зовнішнього процесу (відстежуюче регулювання), що здійснюється застосуванням управляючої дії до регулюючого органу об'єкта регулювання»⁴³.

Незважаючи на різну форму наведених визначень, зміст їх є майже тотожним. Його можна конкретизувати як сукупність дій, що спрямовують розвиток об'єкта відповідно до заданої траєкторії.

Згідно з даним підходом досліджуваний об'єкт розглядається як система, що складається із сукупності елементів і зв'язків між ними, які утворюють цілісність. Елементи та зв'язки між ними знаходяться у певному впорядкованому стані, який становить структуру системи. Структура системи, з одного боку, визначає параметри та результативність її функціонування, а з іншого – забезпечує її стійкість.

З огляду на необхідність підтримки параметрів систем у певному стані регулювання стає обов'язковим елементом функціонування різних за своєю природою об'єктів: фізичних (ядерна реакція), технічних (робота будь-якої машини), біологічних (життєдіяльність організму), соціальних (існування цілісної спільноти людей) та економічних (взаємодія суб'єктів ринкових відносин). Спільним знаменником для цих, на перший погляд, різних предметних областей стали підходи до розвитку теорії регулювання,

⁴² Електронний on-line словник. – Режим доступу: <http://radugaslov.ru/latin1.htm>.

⁴³ Комиссарчик В. Ф. Автоматическое регулирование технологических процессов: учеб. пособие (Издание второе, расширенное) / В. Ф. Комиссарчик; Тверской государственный технический университет, Тверь, 2001. – С.3.

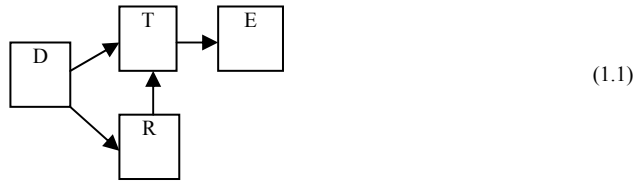
що розробляються в межах кібернетики – «теорії управління та зв'язків у машинах і живих організмах»⁴⁴. Інше визначення цієї науки, що відображає інформаційну природу кібернетики, наведено в Енциклопедії кібернетики за редакцією академіка В. М. Глушкова: «наука про загальні закони отримання, зберігання, пересилання та перетворення інформації в складних керуючих системах»⁴⁵.

Теоретичні проблеми регулювання розглядаються у праці визначного англійського вченого У. Ешбі «Вступ до кібернетики»⁴⁶. На основі положень цієї роботи сформулюємо загальнотеоретичний підхід, що буде покладений в основу подальшого дослідження. Кожна система в конкретний момент часу характеризується станом як комбінацією параметрів значущих змінних, що впливає на її функціонування. Виходимо з того, що під впливом зовнішніх дій система з поточного стану може перейти в будь-який інший. При цьому варіантів можливих станів може бути велика кількість, і тільки певна частина з них буде позитивно впливати на життєдіяльність системи, решта може привести до її руйнування. Виживання зазначеної системи напряму залежить від того, наскільки вдало будуть сформовані механізми-регулятори (R), націлені на зменшення різноманіття, що передається від зовнішнього середовища (D) до системи (T) для того, щоб значення її значущих змінних (E) не виходили за межі діапазону прийнятних. Загальний алгоритм роботи таких механізмів побудований наступним чином: отримання інформації про збурення → підготовка → захисна реакція. Таким чином, потік змін від зовнішнього середовища до системи, скоригований дією регулювальних механізмів, схематично можна представити наступним чином:

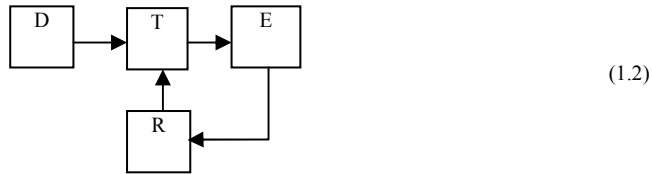
⁴⁴ Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е изд. – М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – С. 56.

⁴⁵ Энциклопедия кибернетики. В двух томах. Т. 1 / Редкол.: ... В. М. Глушков (отв. ред.). – К.: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1974. – С. 440.

⁴⁶ Эшби У. Введение в кибернетику / У. Эшби / под. ред. В. А. Успенского; пер. Д. Г. Лахути. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 432 с.

Необхідно зауважити, що в реальних системах регулятори отримують інформацію скоріше не від зовнішнього джерела змін, а від змін значущих змінних системи:

Таким чином, регулювання найчастіше здійснюється у формі класичного «оберненого зв'язку».

Сучасні відкриті економіки за характерними ознаками (відкритість, непередбачуваність поведінки, здатність адаптуватися до умов змінюваного середовища, змінювати структуру, зберігаючи при цьому властивості цілісності, формувати можливі варіанти поведінки й обирати найкращий) провідні дослідники⁴⁷ відносять до самоорганізованих систем. Такі системи складаються з великої кількості елементів, що знаходяться у складних і різноманітних зв'язках і відносинах. Між параметрами елементів виникає кореляційна залежність⁴⁸, тому реакція цілісної системи на дію зовнішніх сил є непередбачуваною. Тобто розвиток таких систем має нелінійний характер. Характерною рисою цього типу систем є наявність для кожної з них власного стану рівноваги, в якому вона на певний час стабілізується (припиняє переходи до інших станів). На цій властивості засноване автоматичне регулювання «марковських машин»: при поєднанні двох або більше таких підсистем загальна система може знаходитись у стані рівноваги тільки

⁴⁷ Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен / пер. с англ. В. И. Емельянова под ред. Ю. Л. Климонтовича и С. М. Осовца. – М.: Изд-во «Мир», 1980. – С. 378.

⁴⁸ Там само. – С. 19, 27, 31.

за умови рівноваги кожної її частини. Таким чином, кожна частина «дозволяє» тільки певні стани інших. У результаті процесу ротацій пристосування підсистем параметри системи набувають оптимальних за даних умов значень.

Проте у великомасштабних системах, якими є й сучасні національні економіки держав світу, автоматичні регулівні механізми стають недостатньо ефективними. Такі системи складаються з великої кількості елементів, що знаходяться у складних зв'язках між собою та з об'єктами зовнішнього середовища. Зазначене є джерелом великої кількості збурень різноманітної природи, дію яких відчуває на собі цілісна система. Це зумовлює значне інформаційне навантаження на регулятор (R), що є не тільки безпосередньо регулятором, а й каналом, через який проходить інформація. Очевидною є необхідність застосування у великомасштабних системах поряд із автоматичними додаткових механізмів регулювання, що створюються штучно відповідно до кожного конкретного випадку «неспрацювання» автоматичного механізму. Такий підхід знаходить підтвердження в наукових працях з теорії управління. Так, А. Денісов та Д. Колесніков, характеризуючи великі системи управління, виділили такі їх особливості: змішаний характер, де частина функції виконується автоматично, а частина – людиною, та ієрархічний характер, що передбачає поєднання централізації управління з автономністю частин⁴⁹.

У контексті наведеного підходу регулювання розглядаємо як поєднання двох процесів:

- автоматичне ринкове регулювання (саморегулювання). Наприклад, координація між її складовими здійснюється за взаємодії продавців (виробників) зі споживачами на ринках факторів виробництва та готової продукції. При цьому ціни на продукцію та ресурси є інформаційними сигналами, згідно з якими коригують параметри виробництва відповідно до потреб суспільства в кінцевій продукції;

⁴⁹ Денісов А. А. Теория больших систем управления : учеб. пособ. / Денісов А. А., Колесніков Д. Н. – Л.: Энергоиздат, Ленингр. отд., 1982. – С. 16.

- цілеспрямоване регулювання, як одна з функцій управління, спрямована на підтримання параметрів економічної системи відповідно до вимог (критеріїв, цілей) суб'єктів управління. Саме цей аспект підкреслюють при визначенні регулювання провідні вітчизняні вчені. Так, Ю. Коваленко зазначав, що «...державне регулювання сільськогосподарського ринку є системою передбачених законами країни економічних важелів впливу на ринкові процеси та їх учасників з метою стабілізації ситуації на ринку»⁵⁰. Й. Завадський підкреслює: «За умов становлення багатокладної ринкової економіки... здійснюється пошук оптимального поєднання державного управління і ринкового саморегулювання. На перший план виступає функція державного регулювання»⁵¹.

Слід виділити функції управління:

1. Процес управління є цілісним. На цьому наголошують і автори відомого підручника «Основи менеджменту»: «управління розглядається як процес, оскільки це не якась разова дія, а послідовність безперервних взаємопов'язаних дій..., їх називають управлінськими функціями»⁵².

2. Ці функції мають ряд характерних ознак: однорідність, цілеспрямованість, стабільність (безперервність).

3. Будь-який процес спрямований на отримання результату (виходу). Це підтверджує і визначення поняття «процес» у ДСТУ ISO 9000:2007: «сукупність взаємопов'язаних або взаємодійних робіт (операцій), що перетворює входи на виходи».

Спираючись на вищенаведене та беручи за основу виділення складових категорії «процес» В. Весніним⁵³, функцію управління в даному контексті можна визначити як усталену сукупність од-

⁵⁰ Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України: організація та управління / Ю. С. Коваленко. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.

⁵¹ Завадський Й. С. Менеджмент: підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.: У 2 т. Т. 2. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 640 с.

⁵² Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; / пер. с англ. — М. «Дело», 1992. – С. 71.

⁵³ Веснин В. Р. Теория организации в схемах: учеб. пособие / В. Р. Веснин. – М.: Проспект, 2008. – С. 6.

норідних за цілями, послідовних дій, що становлять завершений етап управлінського процесу та мають конкретний результат.

Виділення управлінських функцій має на меті структурування процесу управління. Це об'єктивно зумовлено поділом управлінської праці. Організаційна відокремленість, втілена в управлінських функціях, дає змогу підвищити ефективність управлінського процесу за рахунок концентрації та спеціалізації ресурсів і виконавців на його окремих етапах. Поряд із цим функції мають бути взаємопов'язані та логічно випивати одна з одної. Відповідно до ДСТУ ISO 9000:2007 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів», цілісність управління забезпечується тим, що виходи одних процесів (функцій) є входами наступних. Тому цілісність та ефективність управляючої системи значною мірою зумовлюється тим, наскільки раціонально виділені та взаємопов'язані функції управління.

Водночас у науковій літературі відсутня одназначність щодо організаційної єдності регулівних дій. Можна виділити такі узагальнені погляди:

1. Усі дії з регулювання організаційно виділені в окрему функцію.

2. Регулівні дії здійснюються в межах двох або більше функцій⁵⁴. Зазвичай виокремлюється функція контролю – вимірювання результатів діяльності та зіставлення їх із базою порівняння й регулювання (зворотний зв'язок) – вжиття коригуючих заходів.

3. Розглядається тільки частина дій, що входять до процесу регулювання, переважно тільки підфункція з контролю (моніторингу)⁵⁵.

Ми підтримуємо першу групу вчених. Концентрація всіх дій з регулювання в цілісній функції дає змогу організаційно виокре-

⁵⁴ Бурков В. Гибкие системы организационного управления / В. Бурков, Н. Палюлис, Э. Трасаускас. – Вильнюс: Минтис, 1990. – 166 с.; Рульев В. А. Менеджмент: навч. посіб. / В. А. Рульев, С. О. Гуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с. (http://pidruchniki.ws/15840720/menedzhment/menedzhment_rulyev_va).

⁵⁵ Вітвицька Н. С. Контроль і ревізія : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Н. С. Вітвицька, О. Е. Кузьмінська. — К.: КНЕУ, 2000. — 166 с.

мити, закріпити за конкретними виконавцями й визначити критерії ефективності реалізації регулівних дій. Це дає можливість забезпечити відповідність процесу управління таким вимогам: до рівня організованості системи управління, до управлінських рішень⁵⁶ і безпосередньо до ефективності процесу регулювання (контролю) шляхом: персоніфікації відповідальності за виконання функції; конкретизації вимог ефективності й результативності; підвищення оперативності прийняття управлінських рішень при здійсненні регулівної функції.

Іншим принциповим питанням є безпосередній зміст регулівної функції. Більшість сучасних дослідників залучають підхід, висвітлений у класичній праці «Основи менеджменту», де процес регулювання (контролю) поділяється на такі етапи: встановлення стандартів і критеріїв, порівняння з ними реальних результатів та вжиття коригуючих дій. Функція регулювання (контролю), як і решта управлінських функцій, розглядається як відносно самостійна. Відповідно, взаємозв'язок між ними проявляється переважно на рівні об'єкта управління. Таким чином, кожна з функцій управління створює свій цикл і взаємоузгоджується з іншими лише в окремих точках. Основним недоліком такого підходу, на нашу думку, є структурна нерівноваженість процесу управління – надмірне розширення одних функцій та звуження інших. Так, у державному управлінні існує тенденція до переважаючого значення функції планування без забезпечення належного організаційного супроводу розроблених стратегій і програм. Одним із шляхів подолання зазначених проблем є створення додаткових функціональних утворень – наприклад, контролінг, як управлінська надбудова, що поєднує облік, планування та контроль. Деякі практики-управлінці надають контролінгу особливе значення як системі «управління управлінням»⁵⁷. Проте цей підхід ускладнює

⁵⁶ Пирогова Е. В. Управленческие решения : учеб. пособие / Е. В. Пирогова. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. – С. 21.

⁵⁷ Кристиан А. Контроллинг – это управление управлением / А. Кристиан // Компаньон. – 2004. – № 27; Грамотенко О. Контроллинг (Что? Зачем? Кому? Как?) [Электронный ресурс] / О. Грамотенко. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/controlling/what_is_controlling.shtml.

систему управління, розмиває відповідальність і створює додаткові проблеми узгодження між різними управлінськими рівнями при прийнятті управлінських рішень щодо конкретних функцій.

Більш раціонально, на нашу думку, проблема координації та взаємодоповнення управлінських функцій вирішується в методичних розробках науковців і практиків управління, що спеціалізуються на поглибленні процесного підходу⁵⁸. Вони виходять із того, що діяльність будь-якої організації можна розподілити на кінцеву кількість процесів – сукупностей дій (робіт). В основу виокремлення процесу покладено окрему стадію технології, що дозволяє перетворювати одні матеріальні та інформаційні потоки (входи) на інші – (виходи, кінцеві продукти). Відповідно кожний процес характеризується певним набором ресурсів (працівники, будівлі, устаткування тощо, організаційне середовище тощо). Управління при цьому має бути акцентоване на забезпеченні раціонального розподілу ресурсів для одержання необхідного результату на виході процесу. Такий підхід вимагає персоніфікації відповідальності за кожен процес та побудови ефективної системи взаємодії між процесами.

Наочно різницю між цими двома підходами до побудови управлінського процесу можна простежити на рис. 4.9.

У першому баченні (класичний підхід) переважають горизонтальні зв'язки між функціями управління, що дає змогу чітко розподілити сфери відповідальності й визначити інформаційні потоки між різними функціями. Проте за таких умов обернений зв'язок між системою управління та його об'єктом, різними рівнями системи управління реалізується слабо. Процесний підхід, навпаки, зумовлює формування стійких вертикальних зв'язків за рахунок введення елементу «впровадження процесу» до управлінського циклу й акцентування уваги на оберненому зв'язку в методології PDCA.

⁵⁸ Тысленко А. Г. Введение в теорию исследования организационных систем / А. Г. Тысленко // Сборник докладов I междунар. конф. „Управление агробизнесом”, 12-15 декабря 2006.

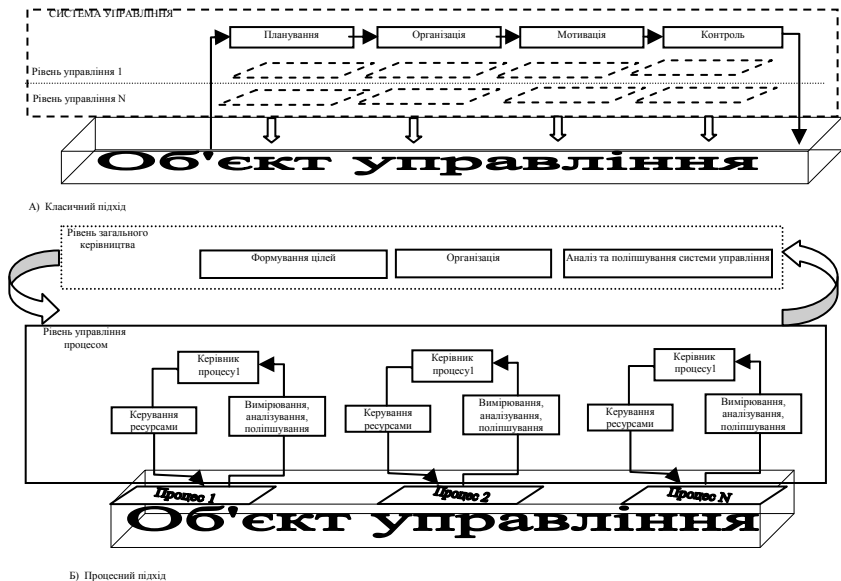

Рис. 4.9. Порівняння класичного та процесного підходів до структури процесу управління*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Таким чином, процес управління реалізується у вигляді дворівневої системи. На вищому рівні здійснюється управління організацією в цілому, що передбачає: формування цілей, встановлення відповідальності та повноважень (фактично – елементи організації) та критичний аналіз власне системи управління. Безпосереднє управління процесами делегується на рівень «власника процесу», де вирішуються такі питання: порівняння досягнутих результатів із запланованими критеріями; аналіз відхилень і прийняття рішень про коригуючі та запобіжні заходи; впровадження змін. Тобто фактично на вищий стратегічний рівень виносяться питання планування й організації, на нижчий – оперативний – питання регулювання (контролю) діяльності об'єкта управління.

Розподіл управлінських функцій за контурами управління крім зазначених вище переваг дає змогу застосувати до процесів регулювання в соціально-економічних системах аналогію з універсальними принципами управління (регулювання), прийнятними для технічних

систем⁵⁹. Зокрема, для зазначених систем можна застосовувати такі принципи, як регулювання по збуренню⁶⁰ та управління по відхиленню, залежно від джерела одержання інформації про зміни відповідно: із зовнішнього середовища або від вихідних результатів процесу. Поєднання цих схем із схемами, розробленими дослідниками процесного підходу, дає змогу сформувати «принципову схему регулювання в соціально-економічній системі» (рис. 4.10).

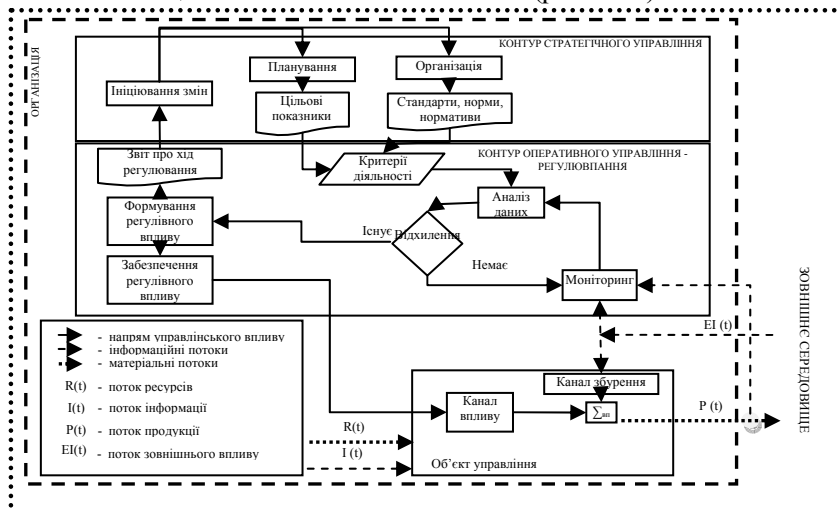

Рис. 4.10. Принципова схема процесу регулювання в соціально-економічній системі*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

У ній місце регулювання локалізується на оперативному рівні управління, забезпечуючи мінімізацію відхилення вихідних параметрів (продукції) системи від цільових значень, що задаються вищим (стратегічним) контуром. Етапами регулювання, таким чином, є: моніторинг інформації з зовнішнього середовища та безпосередньо із виходів системи, аналіз даних та порівняння їх з критеріями діяльності, формування регулювального впливу та забезпечення його реалізації.

⁵⁹ Зайцев Г. Ф. Теория автоматического управления и регулирования / Г. Ф. Зайцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1989. – С. 4.

⁶⁰ Там само. – С. 10.

4.4. Інтенсифікація сільського господарства на основі інноваційного розвитку[©]

Інноваційний розвиток як основа інтенсифікації сільського господарства набуває визначального характеру в подоланні кризових явищ у сільськогосподарському виробництві, розвитку ринкових відносин, гарантуванні продовольчої безпеки країни.

Стратегічним напрямом інноваційного розвитку сільського господарства в Україні визначено його високотехнологічність. Однак у вітчизняному аграрному секторі спостерігаємо прояви економічної нестабільності, загострення проблеми задоволення потреб населення в продуктах харчування. Так, за даними Держслужби статистики України, в 2012 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2954 ккал, що на 18% перевищує граничний рівень (2500 ккал). Найвища калорійність середньодобового раціону населення була в Черкаській області (3308 ккал на одну особу), найнижча – у Київській (2797 ккал).

Наближалися до нормативного значення показники Київської та Запорізької областей (2797 і 2798 ккал відповідно). Порівняно з 2011 р. калорійність харчування населення України в 2012 р. практично не змінилася. Як і в попередні роки, основна частина калорій надходила з продукцією рослинного походження. Проте лише 33,8% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що на 21,2 в. п. нижче від порогового критерію (55%) (табл. 4.8).

У 2012 р. в Україні за основними видами продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм (табл. 4.9). Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального в 2012 р. у середньому по Україні було по молоку і молокопродуктах – на 43,45%; плодах, ягодах і винограду – на 40,78; м'ясу і м'ясопродуктах, а також рибі та рибопродуктах – на 32%.

Таблиця 4.8

Калорійність середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу*

Рік	Калорійність середньодобового споживання продуктів					
	продукти тваринного походження		продукти рослинного походження		всього	
	ккал	% до порогового критерію	ккал	% до порогового критерію	ккал	% до порогового критерію
1990	1025	74,6	2572	228,6	3597	143,9
1995	716	52,1	1980	176,0	2696	107,8
2000	611	44,4	2050	182,2	2661	106,4
2001	619	45,0	2139	190,1	2758	110,3
2002	673	48,9	2127	189,1	2800	112,0
2003	690	50,2	2108	187,4	2798	111,9
2004	719	52,3	2191	194,8	2910	116,4
2005	733	53,3	2183	194,0	2916	116,6
2006	771	56,1	2164	192,4	2935	117,4
2007	782	56,9	2158	191,8	2940	117,6
2008	805	58,5	2193	194,9	2998	119,9
2009	796	57,9	2150	191,1	2946	117,8
2010	809	58,8	2124	188,8	2933	117,3
2011	807	58,7	2144	190,6	2951	118,0
2012	844	61,4	2110	187,6	2954	118,0
Пороговий критерій	1375	100,0	1125	100,0	2500	100,0

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Спостерігалася значна диференціація регіонів України за рівнем споживання основних продуктів харчування. Так, у 2012 р. найвище споживання молока та молочних продуктів на душу населення було в Івано-Франківській області (259,9 кг, або 68,4% від нормативного значення), найнижче – у Запорізькій області (185,1 кг, або відповідно 48,7%). Споживання плодів, ягід і винограду на одну особу за рік було найбільшим у Київській області (70,8 кг, або 78,7% від нормативного значення), найменшим – в Івано-Франківській області (38,6 кг, або 42,9 % відповідно).

Таблиця 4.9

**Відношення фактичного споживання основних продуктів харчування в Україні
до раціональної норми, %**

Продукти харчування	Раціональна норма*, кг/шт.	Відношення фактичного споживання до раціональної норми, %**													
		1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	127,13	123,66	128,32	129,90	123,27	124,36	122,28	118,32	114,75	114,26	110,59	110,20	109,31	108,32
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	48,63	41,00	38,88	40,75	43,13	48,13	48,88	52,50	57,13	63,25	62,13	65,00	64,00	68,00
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	64,11	52,39	54,00	59,29	59,58	59,47	59,37	61,76	59,11	56,26	55,89	54,32	53,92	56,55
Риба та рибопродукти	20,0	18,00	42,00	55,00	59,50	60,00	61,50	72,00	70,50	76,50	87,50	75,50	72,50	67,00	68,00
Яйця	290	58,97	57,24	62,07	72,07	73,79	75,86	82,07	86,55	86,90	89,66	93,79	100,00	106,90	105,86
Овочі та баштанні	161,0	60,06	63,17	65,09	67,08	70,56	71,68	74,66	78,70	73,54	80,25	85,16	89,13	101,12	101,49
Плоди, ягоди і виноград	90,0	37,11	32,56	29,33	31,67	36,67	37,67	41,22	38,67	46,78	48,33	50,67	53,33	58,44	59,22
Картопля	124,0	99,84	109,19	112,50	107,10	111,29	114,03	109,35	107,74	105,16	106,29	107,26	103,95	112,34	113,06
Цукор	38,0	83,16	96,84	103,95	95,00	95,79	101,05	100,26	103,95	105,26	107,63	99,74	97,63	101,32	98,95
Олія рослинна всіх видів	13,0	63,08	72,31	76,92	82,31	86,92	100,00	103,85	104,62	110,00	115,38	118,46	113,85	105,38	100,00

* Розрахунки МОЗ України.

** Розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

М'яса та м'ясних продуктів на одну особу в 2012 р. найбільше споживали в Київській області (69,4 кг, або 86,8% від нормативного значення), найменше – в Івано-Франківській області (41,1 кг, або 51,4% від нормативного значення), відповідно найбільше риби та рибо продуктів – у Київській (17,8 кг, або відповідно 89,0%), найменше – у Закарпатській області (8,1 кг, або відповідно 40,5%).

За деякими продовольчими групами, а саме: «картопля», «хліб і хлібопродукти», «яйця», «овочі та баштанні», фактичне споживання в середньому по Україні у 2012 р. перевищило раціональну норму відповідно на 13,06; 8,32; 5,86 і 1,49%. При цьому найвищий рівень споживання картоплі на одну особу був у Житомирській області (199,7 кг, на 61,0% більше від нормативного значення), найнижчий – в Одеській області (102,9 кг, відповідно на 17,0% менше). Хліба та хлібопродуктів найбільше споживали у Волинській області (128,8 кг, на 27,5% більше нормативного значення), найменше – у Київській області (85 кг, відповідно на 15,8% менше).

У 2012 р. споживання яєць відповідно було найвищим у Київській області (340 шт., на 17,2% більше від нормативного значення), найнижчим – в Івано-Франківській області (258 шт., 89,0% від нормативного значення). Найближчими до нормативного значення було споживання яєць у Львівській, Одеській та Тернопільській областях (відповідно 288; 290 і 293 шт. на одну особу на рік).

Найбільше споживання овочів і баштанних продовольчих культур на одну особу в 2012 р. спостерігалось в Полтавській області (196,9 кг, що на 22,3% перевищило нормативне значення), найнижче – в Івано-Франківській області (123,4 кг, на 23,4% менше від нормативного значення). Наближається до нормативного значення споживання овочів і баштанних продовольчих культур на одну особу за рік у Київській області – 160,5 кг.

Перевищення обсягів споживання за позначеними групами продовольства, передусім по картоплі та хлібопродуктах, є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів.

Аналіз лінії тренда відношення фактичного споживання хліба та хлібопродуктів на одну особу порівняно з нормативним значенням у середньому по Україні свідчить про те, що протягом 1995–2012 рр. цей показник щорічно зменшувався на 1,71 в.п. (табл. 4.10). За цей період споживання м'яса і м'ясопродуктів збільшувалося в середньому на 2,24 в.п. на рік; риби та рибопродуктів – на 3,02; яєць – на 3,88; овочів та баштанних – на 2,98; плодів, ягід і винограду – на 2,21; картоплі – на 0,17; цукру – на 0,67; олії рослинної всіх видів – на 3,52 в.п. на рік.

Таблиця 4.10

Тенденції зміни відношення фактичного споживання основних продуктів харчування в Україні до раціональної норми за 1995–2012 рр., %*

Продукти харчування	Лінія тренда	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	$y = -1,711x + 131,74$	R = 0,9435 D = 0,8902
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	$y = 2,2437x + 36,128$	R = 0,9222 D = 0,8505
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	$y = -0,2885x + 636,13$	R = 0,4104 D = 0,1684
Риба та рибопродукти	$y = 3,0231x + 40,577$	R = 0,7436 D = 0,5530
Яйця	$y = 3,8818x + 53,153$	R = 0,9898 D = 0,9797
Овочі та баштанні	$y = 2,9823x + 54,895$	R = 0,9561 D = 0,9142
Плоди, ягоди і виноград	$y = 2,2073x + 26,421$	R = 0,9381 D = 0,8801
Картопля	$y = 0,1703x + 107,23$	R = 0,1786 D = 0,0319
Цукор	$y = 0,6732x + 94,274$	R = 0,4751 D = 0,2257
Олія рослинна всіх видів	$y = 3,5216x + 70,237$	R = 0,8479 D = 0,7190

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Відповідно до розрахунків за незмінних темпів динаміки норматив споживання основних продуктів харчування в середньому по Україні можливо досягти (відносно 2012 р.) за такими позиціями протягом терміну (років): хліб і хлібопродукти – через 4,6; м'ясо і м'ясопродукти – через 14,47; риба та рибопродукти – через 5,7; овочі та баштанні – через 1,12; плоди, ягоди і виноград – через 19,33.

Дослідження свідчать про те, що рівень споживання основних продуктів харчування, крім інших важливих факторів, залежить від виробництва їх у розрахунку на одну особу (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Залежність споживання продуктів харчування від рівня їх виробництва на одну особу в Україні у 1995–2012 рр.*

Продукти харчування, що споживаються на одну особу (y)	С.-г. продукція, що виробляється на одну особу (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	Зернові культури	$y = -0,0191x + 135,76$	R = 0,5751 D = 0,3307
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	М'ясо всіх видів	$y = 1,2423x - 6,3002$	R = 0,8585 D = 0,7371
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	Молоко всіх видів	$y = 0,4075x + 107,6$	R = 0,8219 D = 0,6755
Яйця	Яйця всіх видів	$y = 0,5991x + 65,733$	R = 0,9948 D = 0,9896
Овочі та баштанні	Овочі	$y = 0,6019x + 29,935$	R = 0,9838 D = 0,9678
Плоди, ягоди і виноград	Плоди та ягоди	$y = 1,1007x + 1,8832$	R = 0,7701 D = 0,5931
Картопля	Картопля	$y = 0,0481x + 114,78$	R = 0,5970 D = 0,3564
Цукор	Цукрові буряки (фабричні)	$y = 0,0021x + 36,94$	R = 0,1480 D = 0,0219

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Кореляційно-регресійний аналіз залежності споживання продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік від рівня їх виробництва відповідно в середньому по Україні за 1995–2012 рр. свідчить про те, що за більшістю продуктів (крім хліба і хлібопродуктів) виявлено прямо пропорційну залежність.

Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що варіація обсягів споживання в розрахунку на одну особу за рік залежить від виробництва на одну особу по таких продовольчих групах, %: хлібу та хлібопродуктах – на 33,07; м'ясу та м'ясопродуктах – на 73,71; молоку та молокопродуктах – на 67,55; яйцях – на 98,96; овочах і баштанних – на 96,78; плодах, ягодах і винограду – на 59,31; картоплі – на 35,64; цукру – на 2,19.

Частка не поясненої дисперсії (1-D) зумовлена факторами, не уведеними в модель: з одного боку, купівельна спроможність населення, з іншого – ціна, якість, асортимент продуктів харчування.

Для забезпечення раціональних норм споживання в Україні треба вирощувати не менше, тис. т: зерна – 37598,3, картоплі – 15500, овочів – 7556, плодів і ягід – 3849.

Для задоволення потреб тваринництва необхідно вирощувати сіяних кормових культур 32773 тис. т корм. од., кормів з природних кормових угідь – не менше 4025 тис. т. При цьому забезпечити врожайність зернових не менше 25 ц/га, картоплі – 119,2, овочів – 160,6, плодів і ягід – 143,2 ц/га. Продуктивність кормових угідь має становити в середньому не менше 29,5 ц корм. од. з 1 га, природних кормових угідь – відповідно 22,8 ц. Досягти такого рівня виробництва можливо на основі інтенсифікації сільського господарства.

Інтенсифікації сільськогосподарського виробництва завжди приділяли велику увагу дослідники і практики, зокрема Н. Агаркова, В. Балабанов, М. Вітков, Ю. Воронцова, Г. Гордєєв, Л. Дорогань, А. Емельянов, В. Мертенс, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Л. Сатир, А. Стельмащук, І. Суслов та ін. Однак багато проблем цього процесу ще не вирішено. Дотепер маємо велику кількість різноманітних підходів, визначень, думок щодо розуміння сутності, показників рівня інтенсивності й ефективності інтенсифікації. Це, з одного боку, підкреслює його складність, а з іншого – велику кількість факторів, що впливають на цей процес.

Широке розповсюдження серед учених одержало визначення інтенсифікації як додаткових витрат на одиницю земельної площі або голову худоби (табл. 4.12).

Так, А. Баранов стверджує: «Досвід показує, що без витрат неможливо створити інтенсивне господарство»⁶¹. І. Бородин дає визначення інтенсифікації сільського господарства як «...збільшення матеріальних і трудових витрат на одиницю земельної площі»⁶². Його позицію підтримує Г. Гордєєв:

⁶¹ Баранов А. А. Интенсификация: экономический и социальный аспект / А. А. Баранов. – М.: Экономика, 1983. – С. 11.

⁶² Бородин И. Использование трудовых ресурсов в сельском хозяйстве СССР / Бородин И. – М.: Экономика, 1964. – С. 16.

«...інтенсифікацією сільського господарства буде називатися зростання вкладень капіталу на ту ж ділянку землі»⁶³. М. Гумеров і Я. Ловков також висловлюють думку про те, що «...під інтенсивністю сільськогосподарського виробництва розуміється сума вкладень праці і засобів виробництва в господарство, яка віднесена до одиниці земельної площі», про що зауважує Ю. Воронцова⁶⁴.

Прихильниками «витратної» концепції різного часу були Е. Зяблов⁶⁵, Г. Котов⁶⁶, Ю. Лепкіна⁶⁷, С. Огарков⁶⁸, С. Рогачов⁶⁹ та інші вчені. Але, на наш погляд, ця концепція має певні недоліки.

Таблиця 4.12

Визначення інтенсифікації прихильниками концепції додаткових витрат на одиницю площі (голову худоби)*

Автор	Визначення
А. Баранов [1, с. 11]	«Досвід показує, що без витрат неможливо створити інтенсивне господарство»
І. Бородін [2, с. 16]	«Інтенсифікація сільського господарства – збільшення матеріальних і трудових затрат на одиницю земельної площі...»
Ю. Воронцова [3, с. 17]	«Інтенсифікація відтворювальних процесів у сільському господарстві представляє собою збільшення затрат праці, матеріальних та інших ресурсів у розрахунку на одиницю земельних угідь, як найбільш обмеженого ресурсу в сільгоспвиробництві, тобто по суті зводиться до підвищення інтенсивності використання основного ресурсу даної галузі – землі»
Г. Гордєєв [4, с. 280, 281]	«...інтенсифікацією сільського господарства буде називатися ріст вкладень капіталу на ту саму ділянку землі»

⁶³ Гордєєв Г. С. Основные проблемы сельскохозяйственной экономики. – Т.1 / Г. С. Гордєєв – М.: Новый агроном, 1929. – С.15.

⁶⁴ Воронцова Ю. В. Концепции и методологические аспекты стратегии адаптивной интенсификации сельского хозяйства / Ю. В. Воронцова // Вестник Курской госуд. с.-х. академии. – 2011. – № 5. – Т. 5. – С. 280, 281.

⁶⁵ Зяблов Е. С. Интенсификация как фактор повышения экономической эффективности производства зерна / Е. С. Зяблов // Вестник Сибирского госуд. аэрокосмич. ун-та им. акад. М. Ф. Решетнева. – 2007. – № 4. – С. 153–156.

⁶⁶ Котов Г. Некоторые проблемы интенсификации сельского хозяйства / Г. Котов. – М.: Экономика, 1964. – 138 с.

⁶⁷ Лепкина Ю. Г. Экономические рычаги и методы интенсификации деятельности сельскохозяйственных кооперативов / Ю. Г. Лепкина, В. К. Лепкина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 4 (ч. 3). – С. 700–704.

⁶⁸ Огарков С. Основные фондообразующие показатели сельского хозяйства / С. Огарков // АПК: экономика, управление. – 2003. – № 8. – С. 68–73.

⁶⁹ Рогачов С. Некоторые проблемы интенсификации сельского хозяйства / С. Рогачов. – М.: Экономика, 1964. – 138 с.

Продовження табл. 4.12

М. Гумеров, Я.А. Ловков [5, с. 15]	«...під інтенсивністю сільськогосподарського виробництва розуміється сума вкладень праці та засобів виробництва в господарство, яка віднесена до одиниці земельної площі»
Е. Зяблов [6]	«Інтенсифікація галузі рослинництва являє собою збільшення витрат трудових, матеріальних і інших ресурсів в розрахунку на одиницю земельних угідь, тобто по суті зводиться до підвищення інтенсивності використання основного ресурсу в цій галузі – землі»
Г. Котов [7, с. 35]	«власне процес інтенсифікації у використанні додаткових засобів, а іноді і праці при обробці тієї самої площі...»
Ю. Лепкіна [8, с. 700]	«Рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва відображає ступінь концентрації засобів виробництва і праці на одній і тій же земельній площі»
С. Огарков [9, с. 69]	«Економічна суть інтенсифікації сільського господарства визначається як концентрація капіталу на одній і тій же земельній площі – вона розвивається не за допомогою збільшення кількості оброблюваної землі, а за допомогою поліпшення якості обробітку й збільшення розмірів капіталу, вкладеного в колишню кількість землі»
С. Рогачов [10, с. 44, 45]	Під інтенсифікацією необхідно розуміти збільшення об'єктивно необхідних затрат на одиницю площі.

* Приведено на основі опрацьованої літератури: ¹ Баранов А. А. *Интенсификация: экономический и социальный аспект* / А. А. Баранов. – М.: Экономика, 1983. – 255 с.; ² *Использование трудовых ресурсов в сельском хозяйстве СССР* / Бородин И. – М.: Экономика, 1964. – 58 с.; ³ Воронцова Ю.В. *Концепции и методологические аспекты стратегии адаптивной интенсификации сельского хозяйства* / Воронцова Ю.В. // *Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии*. – 2011. – № 5. – Т. 5. – С. 17-20; ⁴ Гордеев Г.С. *Основные проблемы сельскохозяйственной экономики*. – Т.1. / Г.С. Гордеев – М.: Новый агроном, 1929. – 350 с.; ⁵ *Пути интенсификации сельского хозяйства СССР* / М.Н. Гумеров, Я.А. Ловков. – М.: Сельхозгиз, 1953. – 142 с.; ⁶ Зяблов Е.С. *Интенсификация как фактор повышения экономической эффективности производства зерна* / Зяблов Е.С. // *Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М.Ф. Решетнева*. – 2007. – № 4. – С. 153-156; ⁷ Котов Г. *Некоторые проблемы интенсификации сельского хозяйства* / Котов Г. – М.: Экономика, 1964. – 138 с.; ⁸ Лепкина Ю.Г. *Экономические рычаги и методы интенсификации деятельности сельскохозяйственных кооперативов* / Лепкина Ю.Г., Лепкина В.К. // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 4 (ч. 3). – С. 700-704; ⁹ Огарков С. *Основные фондообразующие показатели сельского хозяйства* / С. Огарков // *АПК: экономика, управление*. – 2003. – №8. – С. 68-73; ¹⁰ Рогачов С. *Некоторые проблемы интенсификации сельского хозяйства* / Рогачов С. – М.: Экономика, 1964. – 138 с.

Додаткові вкладення в сільськогосподарському виробництві не завжди забезпечують підвищення рівня інтенсивності виробництва або підвищують його непропорційно додатковим вкладен-

ням. Крім того, це визначення категорії «інтенсифікація» не прийнятне для галузей, які не використовують землю як основний предмет і засіб праці (наприклад, індустріальне птахівництво), тому не є універсальним.

Ряд учених розглядає сутність інтенсифікації через збільшення виходу продукції (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Визначення інтенсифікації прихильниками концепції «додаткового виходу продукції з одиниці площі (голови худоби)»*

Автор	Визначення
А. Ємельянов [1, с. 230]	«...інтенсифікація є головною формою здійснення розширеного відтворення в сільському господарстві. Вона являє собою об'єктивний процес збільшення виходу продукції з однієї і тієї ж земельної площі...»
С. Ільїн [2, с. 14]	Інтенсифікація виробництва – це комплексний процес, спрямований на збільшення обсягу виробленої продукції, виконуваних робіт або послуг за рахунок якісного використання наявних виробничих ресурсів
І. Суслов [3, с. 57]	Процес інтенсифікації – це підвищення корисної віддачі, нарощування кінцевих результатів від залучених у виробництво фондів та інших ресурсів
Є. Сысолятин [4, с. 58]	«...в широкому розумінні взагалі неправильно стверджувати, що інтенсифікація виробництва пов'язана з додатковими витратами»

* Приведено на основі опрацьованої літератури: ¹ Емельянов А. М. Методологические проблемы накопления и рентабельности в колхозах / А. М. Емельянов – М.: Экономика, 1965. – 230 с.; ² Ильин С. Ю. Управление интенсивным использованием основных производственных фондов в сельскохозяйственном производстве (на материалах Удмуртской Республики) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – АПК и сельское хозяйство) / С. Ю. Ильин – Ижевск, 2003 – 25 с.; ³ Сулов И. Ф. Интенсификация и ее особенности в сельскохозяйственном производстве / И. Ф. Сулов // Экономика сельского хозяйства – 1986. – № 4. – С. 56–61; ⁴ Сысолятин Е. Д. Интенсификация и повышение эффективности интенсификации сельскохозяйственного производства / Е. Д. Сысолятин. – Томск: ТГУ, 1983. – 206 с.

Так, А. Ємельянов вважає, що «...інтенсифікація є головною формою здійснення розширеного відтворення в сільському господарстві. Вона являє собою об'єктивний процес збільшення виходу

продукції з однієї і тої же земельної площі»⁷⁰. С. Ільїн визначає сутність інтенсифікації виробництва як «...комплексний процес, спрямований на збільшення обсягу виробленої продукції, виконуваних робіт або послуг за рахунок якісного використання наявних виробничих ресурсів»⁷¹.

Прихильником концепції «додаткового виходу продукції з одиниці площі» є І. Суслов, який розглядає процес інтенсифікації як «підвищення корисної віддачі, нарощування кінцевих результатів від залучених у виробництво фондів та інших ресурсів»⁷². О. Сисолятин також вважає, що «...в широкому розумінні взагалі неправильно стверджувати, що інтенсифікація виробництва пов'язана з додатковими витратами»⁷³. Таке поняття правильно відображає мету інтенсифікації, але збільшення виходу продукції сільського господарства – це лише результат, а не сутність безпосередньо процесу інтенсифікації виробництва.

Деякі дослідники розглядають процес інтенсифікації як єдність додаткових вкладень засобів виробництва і праці на 1 га (голову худоби) у зв'язку зі збільшенням виходу продукції – це дві сторони одного й того самого процесу (табл. 4.14), що, на наш погляд, є досить логічним.

Так, В. Іванов вважає, що «вкладення, які становлять економічну основу інтенсифікації, її зміст, і їх наслідок, який визна-

⁷⁰ Емельянов А. М. Методологические проблемы накопления и рентабельности в колхозах / А. М. Емельянов – М.: Экономика, 1965. – С. 230.

⁷¹ Ильин С. Ю. Управление интенсивным использованием основных производственных фондов в сельскохозяйственном производстве (на материалах Удмуртской Республики) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – АПК и сельское хозяйство) / С. Ю. Ильин. – Ижевск, 2003 – С. 14.

⁷² Суслов И. Ф. Интенсификация и ее особенности в сельскохозяйственном производстве / И. Ф. Суслов // Экономика сельского хозяйства – 1986. – № 4. – С. 57.

⁷³ Сысолятин Е. Д. Интенсификация и повышение эффективности интенсификации сельскохозяйственного производства / Е. Д. Сысолятин – Томск: ТГУ, 1983. – С. 58.

часться у збільшенні валової продукції з одиниці земельної площі, повинні розглядатися в органічному взаємозв'язку та єдності»⁷⁴.

В. Мертенс тлумачить інтенсифікацію сільського господарства як «...послідовний процес концентрації на основі науково-технічного прогресу уречевленої та живої праці на ту саму одиницю земельної площі, який спрямований на підвищення кількості якісної продукції та на збільшення її виробництва»⁷⁵. Із ним погоджуються В. Аранчій⁷⁶, П. Березівський⁷⁷, Л. Дорогань⁷⁸ та інші вчені.

Таблиця 4.14

**Визначення інтенсифікації прихильниками
«змішаної» концепції***

Автор	Визначення
В. Аранчій [1]	«Мета інтенсифікації сільського господарства — збільшення виходу високоякісної продукції в розрахунку на одиницю земельної площі або на голову худоби, а також підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Засобом розв'язання цієї проблеми є додаткові вкладення, що зумовлюють концентрацію уречевленої і живої праці на одній і тій самій земельній площі, а в тваринництві — на голову худоби»
П. Березівський [2, с. 52]	«...виправдано інтенсивність трактувати з урахуванням не лише розміру авансованого капіталу, а й досягнутих результатів виробництва»
Л. Дорогань [3, с. 325]	«Найбільш повним та вдалим, на нашу думку, є визначення інтенсифікації, як концентрації до оптимального рівня авансованого капіталу і живої праці на одиницю земельної площі (голову сільськогосподарських тварин), що забезпечує випереджаюче збільшення виробництва продукції з цієї площі і підвищення раціональності вкладених ресурсів»

⁷⁴ Иванов В. А. Экономическое стимулирование повышения эффективности интенсификации совхозного производства / В. А. Иванов – М.: Наука, 1980. – С. 10.

⁷⁵ Мертенс В. П. Интенсификация виробництва та соціальний розвиток села / [В. П. Мертенс, В. Е.Шпігалю, А. І. Пастушенко, А. М. Стельмашук]. – К.: Урожай, 1986. – С. 14.

⁷⁶ Аранчій В. І. Методичні підходи до визначення економічної ефективності інтенсифікації аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В. І. Аранчій, Т. С. Галінська. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2010_104/11.pdf.

⁷⁷ Березівський П. Інтенсифікація виробництва у сільськогосподарських підприємствах: теоретичний аспект / П. Березівський, Н. Особа // Аграрна економіка. – 2011. – № 1–4. – Т. 4 – С. 51–57.

⁷⁸ Дорогань Л. О. Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / Л. О. Дорогань. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nppdaa/econ/2011_2_t1/323.pdf.

В. Іванов [4, с. 10]	«Вкладення, які складають економічну основу інтенсифікації, її зміст, та їх наслідок, який визначається в збільшення валової продукції з одиниці земельної площі, повинні розглядатися в органічному взаємозв'язку та єдності»
В. Мертенс [5, с. 14]	«Інтенсифікація соціалістичного сільського господарства як особлива форма розширеного відтворення являє собою послідовний процес концентрації на основі науково-технічного прогресу уречевленої та живої праці на ту саму одиницю земельної площі, який спрямований на підвищення кількості якісної продукції та на збільшення її виробництва»

* Сформовано на основі опрацьованої літератури: ¹ Аранчій В. І. Методичні підходи до визначення економічної ефективності інтенсифікації аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В. І. Аранчій., Т. С. Галінська. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2010_104/11.pdf; ² Березівський П. Інтенсифікація виробництва у сільськогосподарських підприємствах: теоретичний аспект / П. Березівський, Н. Особа // *Аграрна економіка*. – 2011. – № 1–4. – Т. 4 – С. 51–57; ³ Дорогань Л. О. Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / Л. О. Дорогань. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nppdaa/econ/2011_2_t1/323.pdf; ⁴ Іванов В. А. Экономическое стимулирование повышения эффективности интенсификации совхозного производства / В. А. Иванов. – М.: Наука, 1980. – 248 с.; ⁵ Мертенс В. П. Інтенсифікація виробництва та соціальний розвиток села / [В. П. Мертенс, В. Е.Шнігало, А. І. Пастушенко, А. М. Стельмаишук]. – К.: Урожай, 1986. – 152 с.

Однак основною тенденцією сучасного розвитку аграрної сфери є заміна традиційних кількісних інтелектуальними факторами інтенсифікації. На думку О. Шпикуляка, «інновації виникають в результаті появи нових знань і їх втілення в інноваційний продукт»⁷⁹. Ми також дотримуємося поглядів на інновацію як «...закінчений результат творчої праці винахідника, який матеріалізований, тобто втілений у вигляді нового (або удосконаленого) продукту, процесу, послуги або системи, управління, які базуються на отриманих нових знаннях, відкриття або винахід, які запропоновані на ринку, але поки ще не знайшли масового практичного застосування у споживачів»⁸⁰, та вважаємо більш сучасним визначення інтенсифікації сільськогосподарського виробництва через якісне вдосконалення засобів виробництва, яке зумовлюється науково-технічним прогресом, через інноваційний розвиток (табл. 4.15).

⁷⁹ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституційний аспект: моног. / [Сабдук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 96.

⁸⁰ Там само. – С. 100.

Саме інноваційна діяльність передбачає втілення новітніх підходів у теорії і практиці ведення господарства, забезпечуючи всебічну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, економію ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції або підприємства. Так, В. Андрійчук вважає, що «інтенсифікація – це процес формування інтенсивного типу розвитку шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, його хімізації та електрифікації, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, меліорації землі, удосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва і досягнення раціональної його концентрації»⁸¹.

Таблиця 4.15

Визначення інтенсифікації прихильниками концепції інноваційного розвитку*

Автор	Визначення
1	2
Н. Агаркова [1, с. 187]	Сучасна концепція інтенсифікації виробництва базується на підвищенні продуктивності праці, прискоренні впровадження досягнень науково-технічного прогресу, скорочення витрат матеріальних ресурсів і спрямована на збільшення віддачі від вже створеного ресурсного потенціалу
В. Андрійчук [2]	Інтенсифікація – це процес формування інтенсивного типу розвитку, шляхом комплексної механізації й автоматизації виробництва, його хімізації та електрифікації, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, меліорації землі, удосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва й досягнення раціональної його концентрації
В. Балабанов [3, с. 15]	Інтенсифікацію слід визначати через концентрацію суспільно необхідних вкладень ... на основі безперервного технічного прогресу
М. Вітков [4, с. 53]	Вихід сільськогосподарського виробництва з критичного стану, його поступове відродження можливе тільки за умови обґрунтованого здійснення послідовної інтенсифікації всіх галузей аграрного сектору економіки на інноваційній основі
Т. Галінська [5]	Інтенсифікація виробництва являє собою комплексний, багатофакторний процес застосування ефективних і екологічно безпечних засобів та технологій, заснованих на досягненнях науково-технічного прогресу, використанні більш досконалих форм організації і оплати праці, управління та ефективних ринкових відносин
В. Коровкін [6, с. 8].	Інтенсифікація сільського господарства – закономірний процес, зумовлений, з одного боку, науково-технічним прогресом, а з іншого – постійно зростаючими потребами суспільства в сільськогосподарській продукції і сировині

⁸¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: навч.-метод. посіб. / В. Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2000. – 356 с.

Л. Мельник, О.І. Карінцева [7, с. 84]	Інтенсифікація ... може бути досягнута завдяки застосуванню комплексу заходів, що охоплюють весь виробничий процес, а саме впровадженню передових технологій, інтенсифікації технологічних процесів, зменшенню планових і усуненню позапланових простоїв обладнання, виключенню непродуктивної роботи устаткування, поліпшення якості сировини, матеріалів і вихідних заготовок, поліпшенню стану обладнання, підвищенню рівня спеціалізації виробництва
П. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк [8]	Випускаючи і застосовуючи переважно застарілу неконкурентоспроможну техніку, агропромисловий комплекс приречений на екстенсивний шлях розвитку
Л. Сатир [9, с. 57]	Взаємозв'язок інтенсифікації з науково-технічним прогресом очевидний. Сучасна техніка є більш продуктивною, прискорює, інтенсифікує виробничі процеси. Концентрація засобів на тих самих виробничих площах стає можливою, як правило, тільки при використанні нової техніки й технологій
М. Синюков [10, с.13]	Сутність інтенсифікації полягає не тільки в більш ефективному використанні земельних угідь, поголів'я тварин, але й удосконаленні інших факторів виробництва – матеріально-технічних засобів, технологій, кадрів, усіх взаємопов'язаних елементів виробництва, які дозволяють розширювати обсяги кінцевої продукції
В. Четвертакова, І. Четвертаков [11]	Інтенсифікацію виробництва можна визначити як процес підвищення напруженості функціонування виробничої системи шляхом більш повного використання її потенціалу, а також додавання, поліпшення, часткової або повної заміни її елементів більше ефективними

* Сформовано на основі опрацьованої літератури: ¹ Азаркова Н. А. Теоретико-прикладні аспекти інтенсифікації виробництва / Н. А. Азаркова // Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2009. – № 6. – Т. 2. – С. 186–190; ² Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: навч.-метод. посіб. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 356 с.; ³ Балабанов В. С. Методика оцінки ефективності інтенсифікації виробництва / В. С. Балабанов // Учет и финансы в колхозах и совхозах. – 1979. – № 8. – С. 28–31; ⁴ Вітков М. С. Сутність і фактори інтенсифікації аграрного виробництва / М. С. Вітков // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 53–57; ⁵ Галінська Т. С. Аналіз ефективності інтенсифікації галузі рослинництва в сільськогосподарському підприємстві [Електронний ресурс] / Т. С. Галінська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdutsg/2010_105/14.pdf; ⁶ Коровкін В.М. Проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва країн СНД та східної Європи в умовах переходу до ринкових відносин / В. М. Коровкін // Виробництво продукції скотарства в умовах ринку: Інформ. агропром. – К., 1995. – С. 6; ⁷ Мельник Л. Г. Економіка підприємства: Конспект лекцій / Л. Г. Мельник, О. І. Карінцева : навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с.; ⁸ Саблук П. Т. Посібник з реформування сільськогосподарських і переробних підприємств / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк. – К.: ІАЕ УА-АН, 2000. – 660 с.; ⁹ Сатир Л. М. Теоретико-методичні підходи до трактування категорії «інтенсифікація» / Л. М. Сатир // Інноваційна економіка. – 2012. – №8 (34). – С. 55–58; ¹⁰ Інтенсифікація и управление агропромышленным комплексом / под ред. М. И. Синюкова [и др.]. – М.: Агропромиздат, 1986. – 238 с. – (Учеб. пособие для руководящих кадров агропромышленного комплекса); ¹¹ Четвертакова В. П. Теоретические проблемы интенсификации производства / В. П. Четвертакова, И. М. Четвертаков // Вестник Воронеж. госуд. аграр. ун-та. – 2008. – №1–2 (16–17) – С. 60–64.

В. Балабанов визначає інтенсифікацію через «концентрацію суспільно необхідних вкладень ... на основі безперервного технічного прогресу»⁸². В. Коровкін вважає, що «...інтенсифікація сільськогосподарства – закономірний процес, зумовлений, з одного боку, науково-технічним прогресом, а з іншого – постійно зростаючими потребами суспільства в сільськогосподарській продукції та сировині»⁸³. Л. Мельник та О. Карінцева наголошують, що «... інтенсифікація ... може бути досягнута завдяки застосуванню комплексу заходів, які охоплюють весь виробничий процес, а саме впровадження передових технологій, інтенсифікацію технологічних процесів, зменшення планових та усунення позапланових простоїв обладнання, виключення непродуктивної роботи обладнання, поліпшення якості сировини, матеріалів і вихідних заготовок, поліпшення стану обладнання, підвищення рівня спеціалізації виробництва»⁸⁴.

Відомі вчені П. Саблук і В. Месель-Веселяк зазначають, що «...випускаючи і застосовуючи переважно застарілу неконкурентоспроможну техніку, агропромисловий комплекс приречений на екстенсивний шлях розвитку»⁸⁵. В.П. Четвертакова та І.М. Четвертаков вважають, що в цілому «...інтенсифікацію виробництва можна визначити як процес підвищення напруженості функціонування виробничої системи шляхом більш повного використання її потенціалу, а також додавання, поліпшення, часткової або повної заміни її елементів, більш ефективними»⁸⁶. Цю думку щодо сут-

⁸² Балабанов В. С. Методика оценки эффективности интенсификации производства / В. С. Балабанов // Учет и финансы в колхозах и совхозах. – 1979. – № 8. – С. 15.

⁸³ Коровкін В. М. Проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва країн СНД та східної Європи в умовах переходу до ринкових відносин / В. М. Коровкін // Виробництво продукції скотарства в умовах ринку: Інформ. агропром. – К., 1995. – С. 8.

⁸⁴ Мельник Л. Г. Економіка підприємства: Конспект лекцій / Л. Г. Мельник, О. І. Карінцева : навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – С. 84.

⁸⁵ Саблук П. Т. Посібник з реформування сільськогосподарських і переробних підприємств / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк. — К.: ІАЕ УААН, 2000. – 660 с.

⁸⁶ Четвертакова В. П. Теоретические проблемы интенсификации производства / В. П. Четвертакова, И. М. Четвертаков // Вестник Воронеж. госуд. аграр. ун-та. – 2008. – №1–2 (16–17) – С. 60–64.

ності інтенсифікації підтримують Н. Агаркова⁸⁷, М. Вітков⁸⁸, Т. Галінська⁸⁹, Л. Сатир⁹⁰, М. Синюков⁹¹ та багато інших учених.

Підсумовуючи висвітлені погляди на сутність інтенсифікації сільського господарства, слід зауважити, що збільшення виробництва продукції за рахунок додаткових витрат на одиницю площі земельних ресурсів або голову худоби є екстенсивним, а не інтенсивним шляхом розширеного відтворення, якщо ці витрати не спрямовані на модернізацію продукції, техніки, технології, тобто не є інноваційними. Збільшення виробництва продукції з одиниці площі (голови худоби) не відображає сутності інтенсифікації, а є тільки її головною метою.

Враховуючи, що на сучасному етапі при розгляді інтенсифікації сільського господарства на перше місце виходять питання якісних, наукоємних змін виробництва, вважаємо, що її сутністю є збільшення виробництва продукції з одиниці земельної площі (голови худоби) за рахунок інноваційної діяльності.

За класичною схемою процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва розглядається за структурно-логічною схемою, запропонованою В. Мертенсом (рис. 4.11).

Наведена схема дає можливість розробляти систему показників, яка поетапно характеризуватиме процес інтенсифікації.

Відповідно до запропонованого автором визначення інтенсифікації сільського господарства для її аналізу на основі існуючої статистичної інформації щодо інноваційної діяльності як додаткові пропонується додати кілька показників.

⁸⁷ Агаркова Н. А. Теоретико-прикладні аспекти інтенсифікації виробництва / Н. А. Агаркова // Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2009. – № 6. – Т. 2 – С. 186–190.

⁸⁸ Вітков М. С. Сутність і фактори інтенсифікації аграрного виробництва / Вітков М. С. // Економіка АПК. – 2011. – №1. – С. 53–57.

⁸⁹ Галінська Т. С. Аналіз ефективності інтенсифікації галузі рослинництва в сільськогосподарському підприємстві [Електронний ресурс] / Т. С. Галінська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdтусg/2010_105/14.pdf.

⁹⁰ Сатир Л. М. Теоретико-методичні підходи до трактування категорії «інтенсифікація» / Л. М. Сатир // Інноваційна економіка. – 2012. – №8 (34). – С. 55–58.

⁹¹ Интенсификация и управление агропромышленным комплексом / под ред. М. И. Синюкова [и др.]. – М.: Агропромиздат, 1986. – 238 с. – (Учеб. пособие для руководящих кадров агропромышленного комплекса).

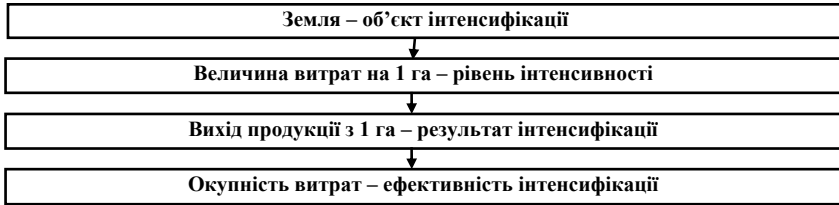

Рис. 4.11. Структурно-логічна схема вивчення інтенсифікації сільського господарства*

* Мертенс В. П. *Інтенсифікація виробництва та соціальний розвиток села* / [В. П. Мертенс, В. Е. Шпігало, А. І. Пастушенко, А. М. Стельмащук]. – К.: Урожай, 1986. – С. 16.

Для аналізу рівня інтенсивності сільського господарства доцільно використовувати обсяг фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн. Відповідно до Методологічних пояснень⁹², обсяг фінансування – це кошти організації, що звітує, на погашення внутрішніх витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт з усіх джерел (бюджету, коштів вітчизняних та іноземних замовників, власних коштів та ін.).

Для аналізу результату інтенсифікації сільського господарства пропонуємо використовувати обсяг наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн. При цьому загальний обсяг наукових і науково-технічних робіт, відповідно до Методологічних пояснень⁹³, визначається як сума вартості всіх виконуваних робіт протягом звітного року власними силами наукових організацій за прямими договорами без податку на додану вартість (без урахування робіт, виконаних співвиконавцями).

Для аналізу ефективності інтенсифікації як співвідношення результатів і витрат пропонуємо використовувати коефіцієнт співвідношення обсягу наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами

⁹² Наукова та інноваційна діяльність у Запорізькій області. Стат. зб. / за ред. В. П. Головешка. – Запоріжжя, 2012. – С. 140.

⁹³ Там само.

наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками.

Показники табл. 4.16 відображають стан інтенсифікації сільського господарства на основі інноваційної діяльності як у середньому по Україні, так і в досліджуваній Запорізькій області за період 2010–2012 рр. Аналіз табличних даних свідчить про те, що рівень інтенсифікації збільшується нижчими темпами, ніж рівень інтенсивності. Так, у середньому по Україні обсяг фінансування виконання наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, з 1502,2 грн у 2010 р. збільшився на 271,4 грн і становив у 2012 р. 1773,6 грн.

Таблиця 4.16

Інтенсифікація сільського господарства на основі інноваційної діяльності*

Показники	Роки			Відхилення 2012 р. від 2010 р. (+, -)
	2010	2011	2012	
Рівень інтенсивності				
Обсяг фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн.:				
Україна	1502,2	1545,9	1773,6	+271,4
Запорізька обл.	699,5	650,3	732,6	+33,1
Результат інтенсифікації				
Обсяг наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн.:				
Україна	1524,0	1574,8	1779,6	+255,6
Запорізька обл.	686,1	642,7	707,1	+21,0
Ефективність інтенсифікації				
Коефіцієнт співвідношення обсягу наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками:				
Україна	1,015	1,019	1,003	-0,012
Запорізька обл.	0,981	0,988	0,965	-0,016

* Розраховано за даними Державної служби статистики України та Головного управління статистики Запорізької області.

По Запорізькій області цей показник збільшився з 699,5 грн у 2010 р. до 732,6 грн у 2012-му. При цьому збільшення показника обсягу наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь становило в середньому по Україні 255,6, у Запорізькій області – 21,0 грн.

Як наслідок коефіцієнт співвідношення обсягу наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками по Україні зменшився з 1,015 у 2010 р. до 1,003 у 2012 р. По Запорізькій області коефіцієнт співвідношення зменшився з 0,981 у 2010 р. до 0,965 у 2012 р.

Порівняльний аналіз стану інтенсифікації сільського господарства в середньому по Україні та Запорізькій області свідчить не на користь останньої. У 2010 р. рівень інтенсивності сільського господарства в Запорізькій області становив тільки 46,6% від середнього по Україні, в 2012 р., незважаючи на збільшення цього показника, – лише 41,3% від середнього по Україні.

Рівень інтенсифікації в Запорізькій області у 2010 р. становив лише 45% від середнього по Україні, в 2012 р. – 39,7%. Виявлено, що коефіцієнт співвідношення обсягу наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових і науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, запропонований для характеристики ефективності інтенсифікації, в Запорізькій області менше одиниці, до того ж зменшується більшими темпами, ніж у середньому по Україні, що є несприятливою тенденцією.

Стимування інноваційного розвитку сільського господарства Запорізької області пояснюється, насамперед, обмеженістю джерел його фінансування, що пов'язано з фінансово-економічною нестабільністю у державі та кризовим станом більшості підприємств, змушених забезпечувати реалізацію інноваційних процесів за рахунок власних коштів.

Так, у 2012 р. фінансування інноваційної діяльності відбувалося в основному за рахунок власних коштів: по Україні – на 64, у

Запорізької області – на 97%. За рахунок державного бюджету в Україні фінансувалося 1,9% інноваційних витрат, у Запорізької області – 0,5%, тобто державна підтримка інноваційної діяльності майже відсутня.

Ця обставина, а також обмежений доступ сільськогосподарських підприємств до банківського кредитування, нерозвиненість венчурного та лізингового фінансування гальмують розвиток інноваційної діяльності, стримуючи процеси інтенсифікації сільського господарства.

Для подолання негативних наслідків слід вжити заходів щодо підвищення результативності інноваційної діяльності наукових установ, розвитку підприємництва як її джерела, удосконалення інституційного середовища розвитку цього виду діяльності в аграрному виробництві, розробки концептуальних положень забезпечення її здійснення в аграрній сфері, а також нових методичних підходів до оцінки ефективності інноваційної діяльності як основи всебічної інтенсифікації сільського господарства.

РОЗДІЛ 5

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ Й ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Інтелектуальне забезпечення розвитку підприємств і підприємницької діяльності[©]

Однією з найскладніших проблем переходу України від індустриальної економіки до економіки знань є ефективне використання інтелектуального потенціалу суспільства та його подальший розвиток. Основний напрям розвитку інтелектуального забезпечення процесу управління підприємствами – це глобалізація, виявом якої є інтернаціоналізація торговельно-економічної діяльності в умовах різкого зростання рівня її інтелектуалізації. Саме тому для сучасного підприємства великого значення набуває нематеріальне виробництво. Капітал і праця більшою мірою витрачаються в нематеріальній сфері.

Інтелектуальне забезпечення підприємства сьогодні, в часи ринкових перетворень, посідає важливе місце в діяльності будь-якої організації. Саме в ринкових умовах ефективним стає вміння використовувати інтелектуальний потенціал підприємства за допомогою інтелектуальної діяльності¹. Інтелектуальна діяльність розглядається як економічна діяльність людини або підприємства (соціального суб'єкта) на основі інтелекту для виробництва (створення) й подальшого використання інформації та знань. Засобом праці при цьому є інтелект людини (підприємства), результатом – інформація і знання.

Варто визначити основні особливості категорій «інтелект» та «інтелектуальна діяльність» як важливих складових інтелектуального забезпечення процесів управління підприємством.

[©] Тарасова І.І.

¹ Тарасова І. І. Значення інтелектуального забезпечення сучасного підприємства / І. І. Тарасова // 36. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. [«Розвиток України в 21 столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми»]. Ч. 1. – Вінниця : Центр підготовки наук. та навч.-метод. вид. ВТЕІ КНТЕУ, 2010. – С. 400–404.

По-перше, інтелектуальна діяльність є визначальною категорією й першочерговою стосовно таких видів діяльності підприємства, як виробнича та комерційна. Інтелектуальна діяльність справляє більший вплив на кінцевий результат порівняно з іншими видами діяльності.

По-друге, інтелект конкретного працівника підприємства, його інтелектуальна діяльність має виробничу й ринкову цінність, бо він створює новий продукт і формує особливий вид капіталу підприємства – інтелектуальний.

По-третє, інтелектуальна діяльність та інтелект працівника підприємства мають нематеріальну форму, тому результати важко формуються та піддаються зовнішньому впливу. Велику роль в інтелектуальному забезпечення процесів управління підприємством відіграє психологія окремого працівника і психологічний стан колективу загалом.

Наступна особливість визначених категорій полягає у тому, що в інтелектуальній нематеріальній діяльності основною взаємодією учасників є «людина–людина», а в матеріальній – «людина–машина». Крім того, права на матеріальні продукти краще захищені, ніж нематеріальні результати інтелектуальної праці².

Працівникам підприємства властиві різні види інтелекту, які розглянемо нижче. Логічний інтелект – це можливість логічного, системного мислення, яке ґрунтується на забезпеченні обробки інформації нейронними операціями. Креативний інтелект (від лат. *creatio* – створення) – це новітній термін, яким окреслюються «творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять в структуру обдарованості як незалежний фактор». Креативний інтелект – особлива здатність людини бачити приховані можливості, проблеми, розуміти їх нестандартно, що дозволяє створювати нові знання та приймати ефективні управлінські рішення. Інтелект сприйняття – психічно-пізнавальний процес, який полягає у відображенні людиною предметів і явищ в сукупності їхніх якостей при безпосередній дії на органи чуття. Емоційний інтелект – це здатність відтворити власне емоційне середовище, створити свій внутрішній

² Древаль А. В. XXX [Електронний ресурс] / А. В. Древаль. – Режим доступу: http://www.i-u.ru/biblio/archive/dreval_intellekt/.

естетичний світ. Підприємницький інтелект заснований на вольових і лідерських якостях людини, здатності до ризику та вмінні побачити можливість практичного результату й вигоди. Соціально-культурний інтелект – вміння людини визначати власне призначення та соціальний статус.

Підприємство є соціальною системою, тому йому, як і людині, властиве поєднання різних видів інтелекту:

1. За допомогою інтелекту сприйняття підприємство оцінює зовнішнє та внутрішнє середовище, отримує інформацію від нього і систематизує її. Виконавцем інтелекту сприйняття є відділ маркетингу, який досліджує, аналізує та збирає маркетингову інформацію про макро- і мікросередовище підприємства.

2. За рахунок логічного інтелекту на основі одержаної інформації підприємство визначає й будує логіку своєї фінансово-господарської діяльності. Цей вид інтелекту реалізується через систему управління підприємства, його організаційну структуру.

3. За допомогою емоційного інтелекту підприємство створює власний внутрішній емоційно-естетичний світ, який реалізується в неформальному середовищі підприємства, відносинах між працівниками.

4. За допомогою креативного інтелекту на основі творчої інтелектуальної діяльності підприємство створює нові знання у вигляді управлінських, виробничих і технічних рішень. Працівники підприємства є потенціалом креативного інтелекту та його носіями.

5. Підприємство – це носій соціально-культурного інтелекту. Результатом застосування на практиці концепції соціально-етичного маркетингу, соціальних підходів є визнання високого іміджу та гудвілу (ділової репутації) підприємства.

6. Реалізація підприємницького інтелекту на основі інтелектуально-інноваційної діяльності підприємства забезпечує його функціонування, удосконалення й розвиток на ринку в конкурентному просторі; результатом є інтелектуальний капітал підприємства.

Для визначення загального інтелекту підприємства дослідження, аналіз та оцінку інтелекту працівників доцільно провадити за такими характеристиками: глибина, широта, домінування, зба-

лансованість³. Ступінь розвитку інтелекту загалом і за кожним підвидом – глибина інтелекту⁴. Кількість підвидів інтелекту, які мають активний розвиток, становлять широту інтелекту. Інтелект можна вважати збалансованим, якщо наявні й активні всі підвиди. Активність одного із підвидів визначає його домінування⁵. Підприємство як соціальна система має свій «розумовий вік» (визначений рівень інтелекту), який впливає на загальну ефективність фінансово-господарської діяльності. Важливим завданням менеджменту є оцінювання рівня інтелекту підприємства, що дає можливість ефективніше здійснювати процес управління та стратегічного розвитку.

Фактори, що формують характеристику інтелекту підприємства:

1. Якість і наявність спеціалізованої системи управління інтелектуальним капіталом (інтелектом) підприємства.

2. Визначення правильності позиціонування кожного працівника підприємства відповідно до його індивідуальних інтелектуальних здібностей.

3. Індивідуальні характеристики інтелекту керівників і менеджерів підприємства.

Крім того, можна виокремити: інтелектуальну діяльність, що виробляє знання й інформацію, та інтелектуальну діяльність, яка відображає створені знання та інформацію в системі загальних економічних відносин для одержання прибутку від її цінності⁶.

Інтелектуальна діяльність, що виробляє знання й інформацію, складається з творчої діяльності та діяльності з навчання персоналу. Діяльність з навчання персоналу, в свою чергу, складається зі знань, набутих із зовнішнього середовища, та власних внутрішньофірмових знань.

Інтелектуальна діяльність, що відображає створені знання й інформацію, в загальних економічних відносинах, для отримання

³ Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже; [пер. с фран.]. – М. : Наука, 1969. – 232 с.

⁴ Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд; [пер. с нем.]. – М. : Наука, 2008. – 456 с.

⁵ Кондаков И. М. Психологический словарь / И. М. Кондаков. – М. : Центр. регион. отд.-ние РАО, 2002.

⁶ Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Л. Солсо. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 590 с.

прибутку від її цінності є інтелектуальною діяльністю для формування інтелектуального капіталу. Лише частина створених знань принесе економічні блага та буде перетворена в інтелектуальний капітал підприємства.

Необхідно виділити основні складові загальної системи інтелектуального забезпечення управління підприємством:

1. Креативний аспект – створення інтелектуального продукту на основі інтелекту та знань.

2. Правовий аспект – захист прав власності на інтелектуальний продукт.

3. Підприємницький аспект (економічний) – одержання прибутку від економічного використання інтелектуального продукту.

Основні види інтелектуальної діяльності працівників підприємства:

- раціоналізаторська, новаторська, пізнавальна діяльність усіх працівників підприємства, що створює знання й удосконалює наявні професійні здібності;

- проектна і науково-технічна діяльність підприємств галузі, результатом якої є знання та нові технічні рішення;

- освіта і підвищення кваліфікації працівників підприємства, що є основою їх ефективної праці;

- дослідницька й аналітична діяльність, спрямована на аналіз зовнішнього та внутрішнього маркетингового середовища й управлінських процесів підприємства.

Використання інтелекту соціального суб'єкта дає потенційну можливість підприємству бути власником нової інформації та знань, одержувати від їх використання економічну вигоду, але для цього необхідно ефективно управляти інтелектуальною діяльністю – організовувати її та стимулювати. Звідси випливає потреба дослідити різні теоретичні підходи до управління підприємством та особливості управління його інтелектуальним забезпеченням. Процес управління інтелектуальними активами (знаннями, інноваціями, інтелектуальною власністю) складається з таких етапів:

1. Управління інноваційним процесом. Цей етап реалізується за рахунок систематизації перспективних ідей. Для цього формують базу даних наявних на підприємстві ідей із подальшим їх розподілом за призначенням, ресурсами, можливостями втілення, новизною. Створюється конфіденційний портфель інновацій та

окремо виділяються ідеї, що не увійшли до нього, для наступної оцінки на другому та третьому етапах.

2. Оцінка ідей, що не увійшли до інноваційного портфеля. Такі ідеї направляються у виробничі підрозділи підприємства як найближчі за тематикою, для оцінювання можливості їх подальшого відображення у планах розвитку й додаткової обробки. Повністю відкинуті ідеї надходять у підрозділи, які займаються ризиковим інвестуванням, для додаткового розгляду.

3. Звітний етап. Це складання звітів щодо темпів втілення та представлення нових ідей, підготовка звітів про відхилені ідеї з рекомендаціями щодо їхньої реалізації.

На сучасному підприємстві доцільним є використання методу управління інтелектуальними активами, запропонованого Л. Барухом⁷. Суть методу полягає в управлінні портфелем інтелектуальних активів, а механізм його схематично відображено на рис. 5.1.

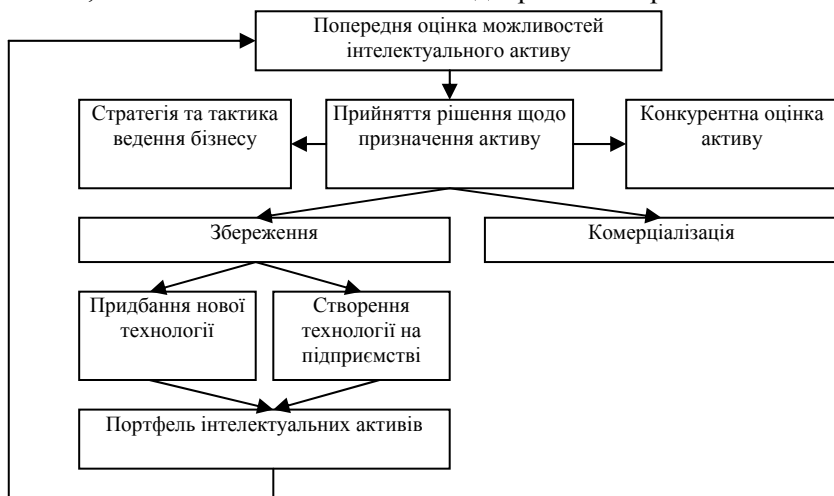

Рис. 5.1. Механізм управління портфелем інтелектуальних активів підприємства*

* Складено за: Барух Лев. Нематериальные активы. Управление, измерение, отчетность / Лев Барух. – М. : МГУ, 2008. – 220 с.

⁷ Барух Лев. Нематериальные активы. Управление, измерение, отчетность / Барух Лев. – М. : МГУ, 2008. – 220 с.

Попередня оцінка можливостей інтелектуального активу необхідна попередні, як прийняття рішення щодо призначення активу. Кожний актив, інновація мають бути оцінені перед їх використанням, щоб знати можливу вигоду від їх упровадження.

Рішення щодо призначення активу приймаються у різних варіантах: інтелектуальний актив може бути збережений або комерціалізований.

На процес прийняття рішення впливають стратегія та тактика ведення бізнесу, а також конкурентна оцінка інтелектуального активу підприємства. У цьому випадку конкурентна оцінка розглядається як елемент конкуренції на ринку щодо створення якісних інтелектуальних активів. Важливим є дотримання відповідності основної стратегії, тактики та виробничого спрямування підприємства співвідносно з інтелектуальним активом.

Прийняте рішення комерціалізувати інтелектуальний актив означає пошук механізму перетворення активу, інновації у наявні кошти.

Процес прийняття рішення щодо пошуку інновації використовується тоді, коли відомо, яка інновація потрібна для доповнення існуючої, щоб зробити її більш вигідною та ліквідною для продажу на ринку. Підприємство обирає найбільш вигідний для себе варіант із двох існуючих: придбання нової технології ззовні або створення власної на підприємстві. Результатом обох варіантів є поява нового інтелектуального активу, який буде попередньо оцінений за його можливостями.

Портфель інтелектуальних активів формується з абсолютно різних видів інтелектуальних активів підприємства (об'єкти інтелектуальної власності, інноваційні ідеї, прайс-листи, інші документи, що становлять інтерес для підприємства).

Розробка, формування і впровадження портфеля інтелектуальних активів дозволить підприємству:

- оптимізувати структуру та стратегію корпоративного управління;
- за допомогою ліцензійних операцій отримувати додатковий дохід;

- використовувати інтелектуальні активи як засіб підсилення нематеріальної вартості підприємства;
- мінімізувати виробничі та комерційні витрати;
- збільшити капіталоємність підприємства;
- забезпечити захист та охорону інтересів акціонерів;
- ефективно стимулювати працю найбільш цінних менеджерів і галузевих спеціалістів;
- залучати кредитні й інвестиційні ресурси;
- посісти панівну позицію на ринку.

Кожне підприємство, зайняте удосконаленням управління власними інтелектуальними активами, використовує набір рішень, що був описаний чи подібний, та адаптує їх до власних умов і специфіки діяльності.

Як було визначено раніше, інтелектуальне забезпечення процесу управління підприємством базується на інтелекті та знаннях працівників. За останні десятиріччя освіта і знання є ключовими факторами успіху діяльності підприємств. Впровадження практики управління знаннями (knowledge management – КМ) дає можливість компаніям максимізувати вартість знань, якими вони володіють, та зробити власне інтелектуальне забезпечення ефективнішим. Процес навчання має бути спрямований на отримання навичок, орієнтованих на практику. Головним для підприємства є людська здатність використовувати знання, яка не амортизується тільки за умов постійного нарощування потенціалу. Будь-яка компанія володіє й управляє знаннями, різниця полягає лише в тому, наскільки це управління усвідомлене⁸. П. Друкер описує процес управління самотрансформацією знань: відкидає неактуальні знання, навчає створенню нових знань, перетворює інновації в організаційний процес⁹. Процес отримання нових знань може мати одинарний або подвійний цикл навчання (рис. 5.2).

⁸ Сокирник І. Управління знаннями в контексті стратегічних змін в організації / І. Сокирник // Вісн. Київ. нац. торгов.-екон. ун-ту. – К., 2006. – № 1. – С. 43–50.

⁹ The Global Competitiveness Report, 2000. – 36 p.

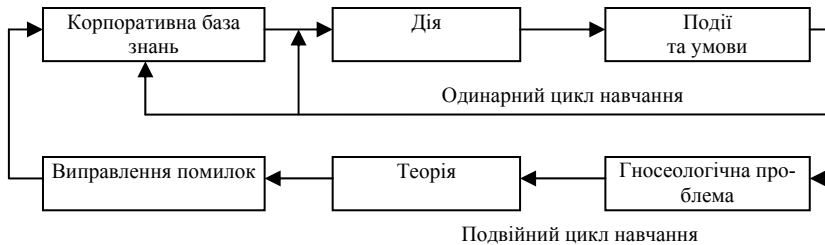

Рис. 5.2. Процес отримання нових знань за циклами навчання*

* Складено з використанням: *The Global Competitiveness Report, 2000.* – 36 р.

Створення та впровадження знань в основні організаційні процеси розглядається як двигун на шляху до збагачення підприємства (рис. 5.3).

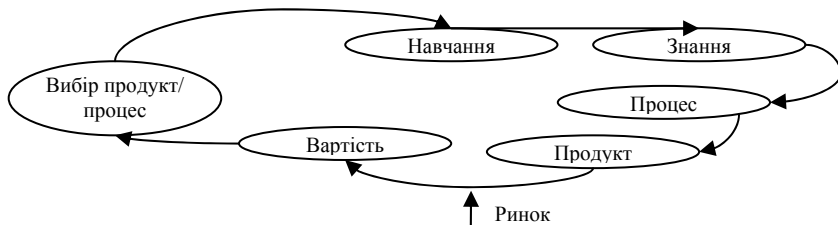

Рис. 5.3. Спіраль навчання – знання – вартість*

* Складено за: *Bennet A. Organizational survival in the new world / A. Bennet, D. Bennet. – Elsevier : Burlington, 2004.*

Спіраль навчання – знання – вартість доводить, що ринок – це основний показник визначення оцінки знань. Наміри споживачів купувати змінюють середовище, а підприємство, яке базується на знаннях, має відповісти на це виробництвом нового продукту, що буде ціннішим за попередній. Зворотний зв'язок на ринку формує потребу в продукті, стимулює навчання та впровадження нових знань у процес виробництва нового продукту. Цикл повторюється з кожною відповіддю ринку, трансформація навчання у знання показує фундаментальний зв'язок між навчанням, знанням і вартістю¹⁰.

¹⁰ Housel T. Measuring and managing knowledge. McGraw-Hill International edition / T. Housel, A. Bell, 2001.

Стратегія управління знаннями й інтелектуальними активами містить тактичні прийоми, соціальні та технологічні параметри щодо попиту і пропозиції та пов'язана із загальними цілями підприємницької діяльності¹¹. Процеси управління знаннями (табл. 5.1) розглянуті з боку попиту і пропозиції на основі соціальних (люди та процеси) й технологічних параметрів (інформаційні технології).

Таблиця 5.1

Процеси управління знаннями*

Параметри	Сторона попиту Управління знаннями	Сторона пропозиції Управління знаннями
Соціальні (люди та процеси)	Групове навчання Індивідуальне навчання Інновації та управління комунікаціями Управління плануванням	Навчальні програми Заходи щодо культури управління знаннями Співтовариства практиків Управління операціями
Технологічні (інформаційні технології)	Портали знань Інструменти для управління інноваціями Комп'ютерне забезпечення підприємства	Інформаційні портали Інтранет Управління інформацією Управління виробництвом продукту

* Складено за: Housel T. *Measuring and managing knowledge*. McGraw-Hill International edition / T. Housel, A. Bell, 2001.

Модель Пробста є однією з визначних моделей управління знаннями (рис. 5.4).

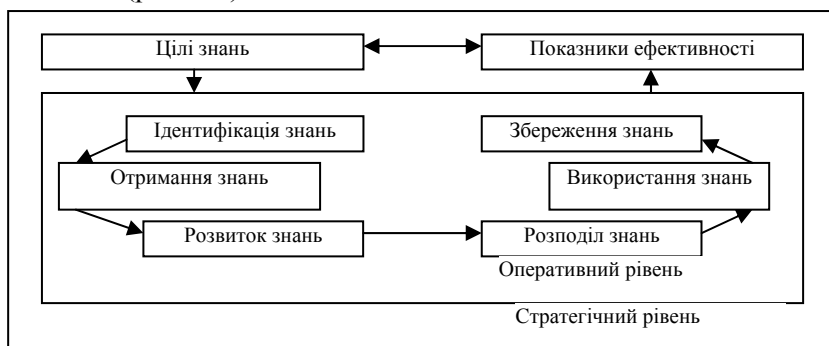

Рис. 5.4. Модель управління знаннями за Пробстом*

* Складено за: Probst G. *Wissen managen* / Probst G. – Frankfurt : Wiesbaden, 2000.

¹¹ Firestone J. Key issues in the new Knowledge management / J. Firestone, M. McElroy. – Butterworth-Heinemann, 2003.

Управління знаннями є важливою частиною стратегії підприємства та його корпоративної культури. У моделі управління за Пробстом виділено оперативний та стратегічний рівні.

На стратегічному рівні визначають цілі знань, важливі для підприємства, та його довгострокової перспективи.

На оперативному рівні в моделі Пробста є шість взаємопов'язаних блоків управління знаннями:

1. Ідентифікація знань – характерні структуризація, систематизація та формування бази знань для подальшого її використання й розвитку.

2. Отримання знань – охоплює управління зовнішніми джерелами знань (співпраця з постачальниками, консультантами, конкурентами, споживачами й іншими носіями знань) для одержання економічної вигоди.

3. Розвиток знань – характерні дії, спрямовані на отримання й розвиток нового знання за допомогою стимулювання творчого потенціалу працівників і детального розгляду кожної нової ідеї.

4. Розподіл знань передбачає створення умов для обміну й розподілу формальних і неформальних знань між працівниками та групами працівників.

5. Використання знань – важливо визначити сферу використання та споживача знань. Це може бути створення нового продукту, впровадження нової концепції маркетингу, створення нової системи мотивації та заохочення працівників, удосконалення системи обслуговування тощо.

6. Збереження знань – функція захисту конфіденційності інформації за допомогою кваліфікованого використання законодавчо-правової бази й інформаційних технологій.

Інтелектуальний потенціал можна мобілізувати достатньо швидко з мінімальними витратами. У цьому й полягає його специфіка. У структурі процесу управління інтелектуальним забезпеченням можна виділити такі підсистеми: управління людськими ресурсами; управління організаційними змінами; управління технологічними інноваціями; управління комерціалізацією інтелектуальних активів; управління інформаційними системами; управління правами власності на інтелектуальні активи.

Ступінь культури й освіти трудових ресурсів, рівень накопичених наукових, професійних і загальних знань економічного й техніко-технологічного характеру, незалежно від кризової ситуації у розвитку економічної та політичної системи України, залишаються достатньо високими. Розуміння особливостей української природної та ринкової специфіки можуть стати конкурентними перевагами для вітчизняних підприємств.

Основним фактором конкурентоспроможності України й головним ресурсом її розвитку є духовний, професійний та культурний потенціал суспільства, досягнення науки і техніки, авторські твори, інші продукти креативної діяльності, інтелектуальний запас.

На шляху інтеграції України у світове господарство постали такі важливі питання, як високий відсоток зносу матеріальних активів, недостатнє їх оновлення та модернізація. Також актуальним питанням є удосконалення функціонування підприємства, підвищення його науково-технічного рівня, що впливає на створення інтелектуального капіталу за рахунок ефективного інтелектуального забезпечення процесу управління сучасним підприємством.

5.2. Концептуальні засади формування інтелектуального забезпечення управління в підприємствах[©]

Проведені дослідження доводять необхідність теоретичного розвитку та практичного втілення в підприємствах нової парадигми, заснованої на інтелектуалізації процесу управління. Ці дослідження дали змогу визначити передумови й розробити концепцію формування системи інтелектуального забезпечення процесу управління для підприємств у сучасних інституціональних умовах господарювання на прикладі машинобудівних підприємств Вінницької області, які виробляють також і продукцію для техніко-технологічного забезпечення розвитку сільського господарства.

Елементами комплексної концепції, тобто концептуальних положень, є:

- принципи, що формують основу побудови та функціонування системи інтелектуального забезпечення процесу управління в підприємстві;
- організаційна модель підвищення інтелектуального забезпечення управління підприємством;
- основні підходи до побудови системи інтелектуального забезпечення управління підприємства;
- концептуальні підходи до розширення й нарощування знань підприємства для подальшої їх трансформації в інтелектуальний капітал.

Функціонування й розвиток системи інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством ґрунтується на певних засадах.

1. Принцип наслідування властивостей системи. Підприємство є підсистемою суспільства й наслідує всі його загальносуспільні інститути – наукові, освітянські, правові, інформаційні, соціально-культурні. З іншого боку, підприємство саме впливає на ці суспільні інститути, утворюючи зворотний зв'язок. Отже, те, що характерно для системи інтелектуального забезпечення процесу управління в підприємстві, буде характерним в основних рисах і для її підсистем (частин).

2. Принцип вузької концентрації знань на спеціалізації підприємства й наявності базисних знань. На машинобудівних підприємствах основою є професійні знання, пов'язані з науково-технічною підготовкою виробництва, матеріально-технічним забезпеченням, виробництвом продукту та його реалізацією.

3. Принцип матеріалізації інформації. Результатом досліджень та аналізу є інформація, яка матеріалізується в нову модель або систему рішень проблемного питання. Поступово за допомогою творчої ідеї й нової інформації така модель або система може оновлюватися.

4. Принцип активності діяльності. Сутність його прояву – постійна активна управлінська та інтелектуальна діяльність для створення й одержання економічного ефекту від інтелектуального капіталу.

5. Принцип раціонального використання групового й індивідуального підходу на підприємстві досяжний за застосування групового підходу для одержання максимального результату від творчої інноваційної діяльності, разом із тим необхідний прояв ліdersьких здібностей окремих осіб для ефективнішої творчої праці.

6. Принцип раціонального поєднання професіоналізму та аматорства. Працівники, які мають творчі здібності, але є аматорами у певній сфері, можуть за допомогою цього принципу удосконалювати та пропонувати власні ідеї. Професіонали (науковці, аналітики) відповідної галузі можуть розвивати ідеї аматорів і виводити їх на новий рівень.

7. Принцип результативності пізнання. На виробничому підприємстві розвинуто поняття пізнавальної діяльності, спрямованої на результат і його практичне втілення.

8. Принцип соціально-психологічної спрямованості особистих знань. Ефективність роботи підприємства здебільшого залежить від правильно використаних особистих соціально-психологічних характеристик працівників та їх гармонійного поєднання у колективі.

9. Принцип відкритості й доступності особистих знань забезпечує вільну передачу особистих знань між працівниками, що є перевагою для створення інтелектуального капіталу на підприємстві загалом.

10. Принцип легкої адаптації до змін з боку працівників підприємства дає можливість легко проходити всі еволюційні процеси, що відбуваються на підприємстві, підтримувати його постійний розвиток та удосконалення.

Як свідчать результати дослідження, машинобудівні підприємства Вінницької області мають намір взяти за основу нову парадигму управління. Для цього необхідно створити на підприємствах дві внутрішні співіснуючі системи (рис. 5.5), які забезпечуватимуть: інтелектуальну виробничу діяльність (ІВД), що розгляда-

тиметься як окреме виробництво з подальшою його капіталізацією; управління як вплив на інтелектуальну виробничу діяльність для ефективного виробництва інтелектуального капіталу – система інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством.

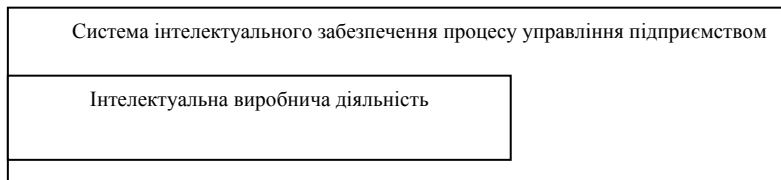

Рис. 5.5. Внутрішньоорганізаційні співіснуючі системи, що забезпечують основи нової парадигми управління*

** Сформовано на базі опрацьованої літератури.*

Організаційна модель інтелектуального забезпечення управління підприємством є підґрунтям для створення відповідної практичної методики (рис. 5.6).

Розглянемо основні функціональні блоки, відображені на рис. 5.6.

1. Наука та освіта. Основна мета цього блоку – створити та сформуванати інтелектуальні ресурси підприємства. При цьому наука та освіта спрямовані на всебічний розвиток персоналу, його соціально-культурне, моральне виховання і збагачення кадрового потенціалу машинобудівних підприємств Вінницької області. Навчання дає змогу підвищити рівень життя, створити можливості для реалізації інтелектуальних, творчих здібностей та поліпшити ефективність і якість праці. Практичні вміння й навички персоналу машинобудівних підприємств Вінницької області залежать від отриманих теоретичних знань за напрямками: загальні та професійні, управлінські, економічні, правові, соціально-психологічні дисципліни.

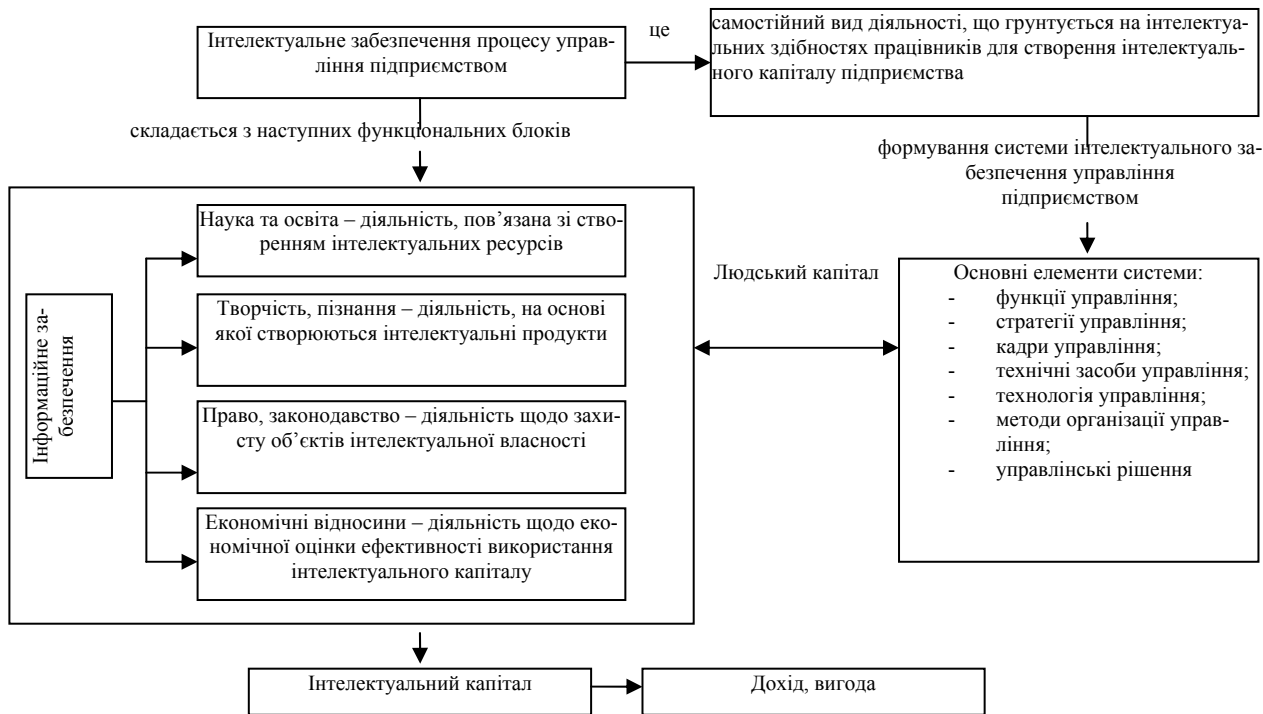

Рис. 5.6. Організаційна модель підвищення інтелектуального забезпечення управління підприємством*

* Складено на основі опрацьованої літератури.

На підприємствах Вінницької області спостерігається тенденція до підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня персоналу (рис. 5.7). Це відбувається шляхом навчання й професійного зростання, професійної перепідготовки, курсів підвищення кваліфікації, стажування, проведення тренінгів і семінарів.

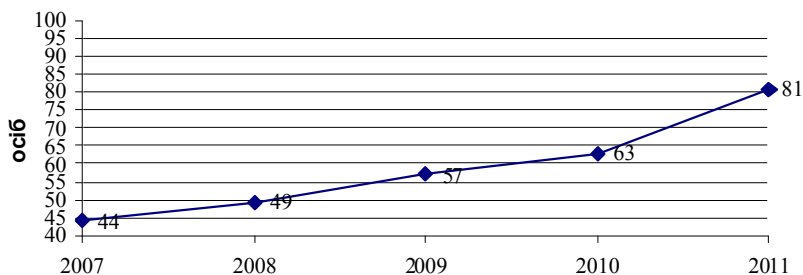

Рис.5.7. Динаміка чисельності працівників машинобудівних підприємств, що пройшли курси підвищення кваліфікації за період 2007–2011 рр.*

* Розраховано за даними звітності машинобудівних підприємств Вінницької області за відповідні роки.

Система підготовки персоналу об'єднує різні кваліфікаційні рівні, спеціальності та спеціалізації. Вагоме значення в безперервному процесі освіти має післядипломна освіта й перепідготовка. За законодавством України перепідготовка – це навчання працівників, які вже мають професію, з метою здобуття нової¹². До вищих навчальних закладів регіону, що здійснюють професійну перепідготовку управлінського персоналу в регіоні, належать Вінницький національний аграрний університет, Вінницький національний технічний університет, Вінницький торговельно-економічний інститут, Вінницький фінансово-економічний університет, Міжрегіональна академія управління персоналом тощо¹³.

¹² Україна. Закони. Господарський кодекс України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Велес, 2008. – С. 164.

¹³ Ткаченко І. С. Методологічні засади оцінки розвитку малого та середнього бізнесу регіону : моногр. / І. С. Ткаченко, О. М. Мороз. – Вінниця : Теза, 2006. – С. 131.

Блок «Наука та освіта» передбачає виконання таких завдань:

1.1. Підвищення кваліфікації. Це завдання є результатом виробничої діяльності та спрямоване на зростання професійної майстерності, вдосконалення знань, вмінь і навичок. Періодичність навчання для підвищення кваліфікації визначають міністерства, а його тривалість – згідно з відповідними навчальними програмами¹⁴.

1.2. Загальноосвітні курси. Проводяться для спеціалістів підприємств за різними напрямками викладачами ВНЗ і консалтингових фірм.

1.3. Тренінги. Цей вид отримання знань дає можливість набувати, вдосконалювати професійні навички та психологічно спрямовувати людину на успіх. Груповий тренінг – це будь-який процес набуття знань чи умінь поведінкових навичок, у якому беруть участь більше двох осіб¹⁵.

Практика доводить, що тренінг є більш ефективним, ніж лекція або семінар, оскільки дає можливість не тільки отримати інформацію, а й одразу застосувати її (завдяки методикам, що базуються на ґрунтовних знаннях законів професії, психології та логіки). Тренінг дає змогу швидко отримати знання, яких не вистає¹⁶.

1.4. Стажування. Навчання керівників і спеціалістів поза їхніми робочими місцями на підприємствах, які займаються відповідними видами діяльності.

1.5. Тематичні семінари. Цей вид навчання провадиться з залученням підприємств із відповідним досвідом. Метод є ефективним для отримання працівниками теоретичних і практичних професійних, соціально-психологічних, креативних знань.

За результатами дослідження, протягом 2007–2011 рр. на підприємствах машинобудування Вінницької області напряму «Наука та освіта» характерна тенденція розвитку (табл. 5.2).

¹⁴ Україна. Закони. Кодекс законів про працю України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Велес, 2008. – С. 135.

¹⁵ Лі Девід. Практика групового тренінгу / Лі Девід. – К.: Ника-Центр, 2005. – 188 с.

¹⁶ Ткаченко І. С. Методологічні засади оцінки розвитку малого та середнього бізнесу регіону: моногр. / І. С. Ткаченко, О. М. Мороз. – Вінниця: Теза, 2006. – С. 133.

Таблиця 5.2

**Аналіз розвитку напрямку «Наука та освіта» на
машинобудівних підприємствах Вінницької області
протягом 2007–2011 рр.***

Рік	Підвищення кваліфікації	Загально-освітні курси	Тренінги	Стажування	Тематичні семінари	Загальна кількість заходів
1	2	3	4	5	6	7
ВАТ «Вінницький дослідний завод»						
2007	2	5	-	2	-	9
2008	2	5	-	4	-	11
2009	4	7	-	5	-	16
2010	5	10	2	4	1	22
2011	7	10	2	5	1	25
ВАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С.М. Кірова»						
2007	5	7	-	2	-	14
2008	4	8	-	2	1	15
2009	6	10	-	4	1	21
2010	7	12	-	5	2	26
2011	15	15	1	7	2	40
ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод»						
2007	5	10	-	5	1	21
2008	5	10	-	5	2	22
2009	7	12	2	7	2	30
2010	11	17	2	6	4	40
2011	17	20	3	10	4	54
ВАТ «Барський машинобудівний завод»						
2007	4	10	-	8	-	22
2008	7	11	-	7	-	25
2009	9	10	-	7	1	27
2010	12	10	-	5	2	29
2011	21	12	1	7	2	43

* Розраховано на основі документації та звітності досліджуваних підприємств.

Аналіз наведених даних у табл. 5.2 і на рис. 5.8 свідчить, що в досліджуваних підприємствах існує тенденція до збільшення заходів блоку «Наука та освіта», це є позитивною динамікою та підтвердженням доцільності впровадження системи інтелектуального забезпечення управління.

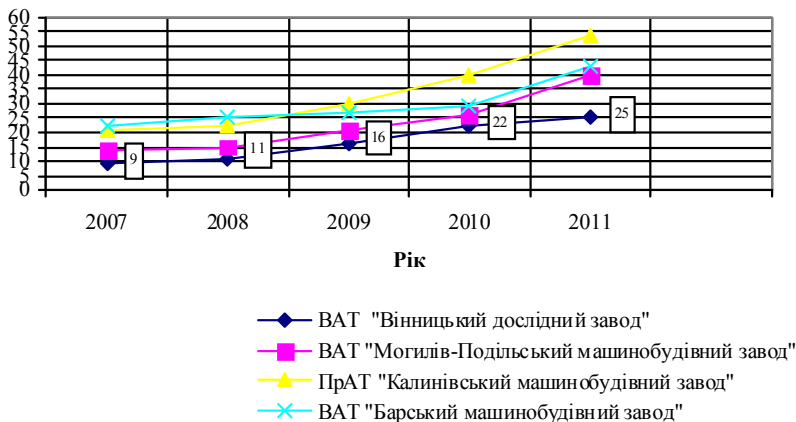

Рис. 5.8. Динаміка загальної кількості заходів блоку «Наука та освіта» на підприємствах, 2007–2011 рр.*

* Складено на основі документації та звітності досліджуваних підприємств.

Система освіти та навчання персоналу буде ефективною, якщо проаналізовано його стан, оцінено перспективи, розроблено відповідні плани та спрогнозовано бажане майбутнє, підготовлено проекти можливих змін, визначено терміни і бюджет витрат на відповідні заходи.

2. Інформаційне забезпечення. Основне завдання блоку – створення інформаційного простору й автоматизація інтелектуального забезпечення підприємства.

Єдиний інформаційний простір підприємства створюється на основі інформаційних систем, які можна поділити на кілька груп:

- системи пошуку, прийому, збереження, обробки інформації
- системи забезпечення інформаційних процесів;
- інтелектуальні інформаційні системи, що моделюють інтелектуальну діяльність на підприємстві, процеси прийняття рішень.

Головна відмінність інформаційного забезпечення від інших видів діяльності підприємства полягає у використанні інформації як ресурсу. Інформаційний ресурс можна розглядати як виробничий ресурс і як товар. Законодавча база України містить закони

щодо програми інформатизації та захисту науково-технічної інформації¹⁷.

Концепція інформаційного продукту ґрунтується на використанні інформації як знання. Знання – це власний людський феномен, а інформація – це нова форма знання після перетворення, що забезпечує його соціальне функціонування, можливість суспільного збереження та розповсюдження¹⁸. У свою чергу, отримана інформація перетворюється в нові знання підприємства, що відбувається на базі одержаної інформації. Інформаційний ресурс дає підприємству відповідну інформацію, з якої будуть відібрані знання, необхідні для певної діяльності¹⁹.

Підприємства машинобудування використовують застарілі комп'ютерні технології й неефективні автоматизовані інформаційні системи. Автоматизація інтелектуального забезпечення процесу управління підприємства дає широкі можливості планування та створення бізнесу, розробки, ведення й підтримки бізнес-проектів, автоматизації основних напрямів діяльності²⁰.

Блок «Інформаційне забезпечення» складається з таких завдань:

¹⁷ Україна. Закони. Про інформацію : закон ... від 02.10.1992 р. № 2657–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.; Україна. Закони. Про Національну програму інформатизації : закон ... від 4.02.98 р. № 75/98–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 182.; Україна. Закони. Про науково-технічну інформацію : закон ... від 25.06.1993 р. № 3322–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 33. – Ст. 345; Європа на шляху до інформаційного суспільства : зб. док. Європейської Комісії 1994–1995 рр. – К. : Держкомзв'язку та інформатизації України. – 2000. – 180 с.; Єжова Л. Ф. Інформаційний маркетинг : навч. посіб. / Єжова Л. Ф. – К. : КНЕУ, 2002. – 560 с.

¹⁸ Шрейдер Ю. А. О феномене информационного продукта / Ю. А. Шрейдер // НТИ. – 1989. – Сер. 1, № 11. – С. 21–24.

¹⁹ Тарасова І. І. Інтелектуальне забезпечення електронної торгівлі малого та середнього бізнесу на ринку високих інформаційних технологій / І. І. Тарасова // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. Серія: Економічні науки. Т. 1. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – С. 249–253.

²⁰ Баловсяк Н. В. Використання інформаційних технологій (мережі Інтернет) для створення нових робочих місць і покращення економічної ситуації в регіоні / Н. В. Баловсяк, С. В. Баловсяк // Стратегічні пріоритети розвитку регіонів у системі економічної політики в Україні : Наук. вісн. – Чернівці : КНТЕУ, 2004. – Вип. 2. – С. 302–305.

2.1. Отримання інформації про стан зовнішнього середовища.

Для ефективного інтелектуального забезпечення процесу управління треба мати інформацію різних видів:

- ділову – фінансова, біржова, статистична, економічна, ділові новини, комерційна інформація;
- інформацію для спеціалістів. Ця інформація є спеціалізованою, професійною для фахівців різних напрямів і науковців. Джерелами її одержання є науково-технічні бібліотеки та спеціальні служби;
- масову. Її можна отримати на основі сучасних засобів комунікацій через інформаційні агентства та Інтернет-видання.

Одним з ефективних способів одержання інформації є звернення підприємства до виробників або її продавців.

Найрозвиненішими системами надання інформації є система науково-технічної інформації та державної статистики. Загальна частка за обсягами надання інформації даними джерелами є найбільшою, а тематика охоплює практично всі сектори взаємодії зовнішнього середовища підприємства та суспільного життя.

Одним з ефективних засобів одержання інформації про стан зовнішнього середовища є мережа Інтернет. Бізнес-структури використовують велику кількість Інтернет-додатків: WWW (Світову павутину), e-business (електронний бізнес), Інтернет теле- і відео-конференції, електронну пошту тощо²¹.

Також новим засобом одержання інформації про стан зовнішнього середовища є віртуальні приватні мережі (VPN). Запровадження їх на практиці дає змогу використовувати, крім вище перелічених Інтернет-додатків, засоби безпеки, управління, ефективно вирішувати завдання надійності й гарантування якості рівня послуг²².

²¹ Тарасова І. І. Використання Інтернету у бізнесі / І. І. Тарасова // Економіка і регіон : наук. журн. – Полтава : Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2005. – № 3 (6). – С. 27–29.

²² Інтернет-комерція на практиці // Сб. матер. междунар. науч.-практ. семин. / под ред. Г. И. Тищенко. – К. : Наук. думка, 2003. – 120 с.; Олійник А. В. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навч. посіб. / А. В. Олійник, В. М. Шацька. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 103 с.

Основна перевага електронної торгівлі полягає в тому, що вона надає можливості для зниження витрат обігу²³. Інтернет-магазин може діяти двома шляхами. Перший – розширення традиційного бізнесу за допомогою продажу товарів On-line, другий – загальна орієнтація діяльності підприємства на віртуальне середовище²⁴.

Для машинобудівного підприємства доцільно розробити власний інтернет-магазин за визначеною моделлю (рис. 5.9).

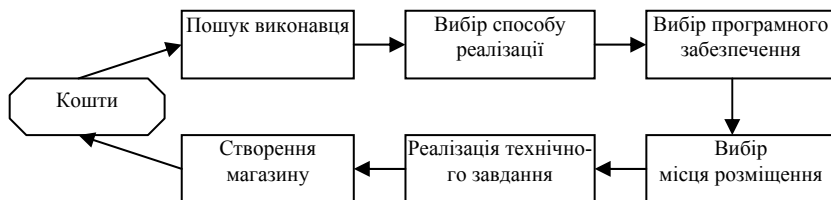

Рис. 5.9. Модель створення інтернет-магазину*

* Складено на основі: Ткаченко І. С. Особливості маркетингової політики Інтернет-магазинів / І. С. Ткаченко, І. І. Тарасова // *Економіка: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Вип. 212, Т. 4. – С. 859–864.

2.2. Отримання інформації про стан внутрішнього середовища підприємства. Основним її джерелом є внутрішньофірмовий документообіг. Складання й оформлення основних видів документації є формалізованим специфічним продовженням обміну інформацією про внутрішнє середовище підприємства. Для цього необхідно ефективно організувати роботу з документами, класифікувати їх, складати, контролювати виконання, що є реалізацією зворотного зв'язку в менеджменті підприємства.

Документопотоки на підприємстві формуються з таких напрямів, як організаційно-розпорядчі документи, документи з особистого складу персоналу, договірні та фінансово-облікові документи.

Механізація процесів діловодства на підприємстві реалізується шляхом використання автоматизованих інформаційних систем і

²³ Информационные технологии в бизнесе / под ред. М. Железны. – СПб. : Питер, 2006.

²⁴ Гуцалюк М. В. Правове регулювання суспільних інформаційних відносин в Інтернеті / М. В. Гуцалюк // *Науковий вісн. НАВСУ*. – 2001. – № 5. – С. 20–25.

визначення взаємозв'язку механізації діловодства із завданнями підприємства²⁵.

2.3. Збереження, обробка, передача інформації за допомогою інформаційних систем реалізується спеціалізованим програмним забезпеченням; програмами обробки інформації; інформаційно-довідковими системами; системами управління процесами та ресурсами підприємства; інформаційними контрольно-обліковими системами; інтелектуальними інформаційними системами.

2.4. Розробка системи обліку інтелектуальних активів. Ця система може бути представлена як контрольно-облікова інформація у вигляді системи показників про результати виконаної роботи на підприємстві.

3. Творчість, пізнання. Основне завдання цього блоку – створення нових знань. Він містить науково-дослідну діяльність, аналіз роботи підприємства та його бізнес-процесів, проектну діяльність, виявлення особистих знань працівників, раціоналізаторську та пізнавальну діяльність.

Основні завдання блоку «творчість, пізнання»:

3.1. Виявлення внутрішньофірмових знань та їх формалізація, тобто розкриття й формалізація особистих і групових знань працівників (спеціалістів, експертів).

3.2. Науково-дослідна діяльність. Напрямок – науково-дослідна галузева проектна діяльність, діяльність щодо управління підприємством, дослідження й аналіз роботи підприємства, його бізнес-процесів.

3.3. Творча діяльність працівників, пізнання. Поширюється на рішення внутрішньофірмових проблем підприємства та самовдосконалення працівників.

3.4. Створення системи формалізованих професійних знань. Має набути вигляду внутрішньофірмових стандартів, об'єктів авторської та промислової власності, робочих інструкцій, методичних рекомендацій, навчально-методичних посібників, збірників статей, внутрішньофірмових підручників, комп'ютерних навчальних програм.

²⁵ Ткаченко І. С. Методологічні засади оцінки розвитку малого та середнього бізнесу регіону : моногр. / І. С. Ткаченко, О. М. Мороз. – Вінниця : Теза, 2006. – С. 203.

4. Право, законодавство. Основне завдання блоку – об'єднувати інформацію щодо законодавчого захисту об'єктів інтелектуальної власності та правових відносин даної сфери у підприємстві.

Крім того, на цей блок покладаються такі завдання:

4.1. Формування системи внутрішньофірмового правового захисту об'єктів інтелектуальної власності підприємства, до яких належать права на наукові, літературні, художні твори, винаходи, виконавчу діяльність, промислові зразки, наукові відкриття, товарні знаки, фірмові назви, комерційні позначення, знаки обслуговування, а також інші права на результати інтелектуальної діяльності в науковій, виробничій, художній та літературній сферах.

Усі об'єкти інтелектуальної власності підприємства поділяються на дві групи: об'єкти промислової власності та об'єкти авторського права. На об'єкти промислової власності держава видає офіційні охоронні документи. Авторські твори охороняються авторським правом, положеннями Всесвітньої конвенції про авторське право (1952 р.) та Бернською конвенцією (1971 р.)²⁶, до якої Україна приєдналась у 1995 р.²⁷

4.2. Правове оформлення та захист об'єктів інтелектуальної власності підприємства за українським законодавством.

Згідно з Господарським кодексом України до об'єктів промислової власності належать: винахід, промисловий зразок, корисна модель, знак для товарів і послуг. Права на об'єкти промислової власності підтверджуються патентами, ліцензіями, авторськими свідоцтвами. Статтею 418 Цивільного кодексу України визначається поняття права інтелектуальної власності як права особи на результат інтелектуальної творчої діяльності. У Цивільному кодексі України визначаються загальні засади відносин щодо об'єктів права інтелектуальної власності, створених на різних основах: за трудовим договором або за замовленням. Проте питання правової

²⁶ Тарасова І. І. Планування функціонування та діяльності підприємства за допомогою інтелектуального забезпечення / І. І. Тарасова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 7. – С. 174–177.

²⁷ Україна. Закони. Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів : від 31.05.1995 р. №189/95–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 155.

охорони інтелектуальної власності належно не вирішені в національному законодавстві та його нормативних документах.

Питання охорони інтелектуальної власності є актуальними й зумовлюються необхідністю забезпечення умов добросовісної конкуренції в різних сферах економіки. Без відповідного законодавства неможливо забезпечити права споживачів і боротися з фальсифікацією товарів²⁸. Під охороною інтелектуальної власності розуміють відносини набуття, здійснення та захисту прав інтелектуальної власності. Ці відносини розвиваються під впливом глобалізації, тенденції якої мають бути враховані в соціально-економічній стратегії України²⁹.

Створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні сприятиме загальному зростанню національного потенціалу завдяки таким процесам:

- створення фундаменту для самофінансування винахідницької, науково-технічної й інноваційної діяльності (комерціалізація знань);

- підвищення важливості науково-технічної та творчої діяльності, суспільної оцінки знань;

- збільшення вартості інтелектуальних ресурсів, а отже зменшення їх нераціонального використання;

- створення умов для інвестиційної діяльності й налагодження ефективної міжнародної кооперації у високотехнологічних галузях і виробництвах;

- створення умов щодо інтеграції України у світовий технологічний простір.

5. Економічні відносини. Основна мета блоку – включити інформацію та знання щодо економічних відносин, оцінки об'єктів інтелектуальної власності підприємства.

²⁸ Тарасова І. І. Інтелектуальна власність як об'єкт правової охорони / І. І. Тарасова // Зб. наук. праць за матеріалами 4 Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. [«Актуальні проблеми сучасної науки»]. Ч. 1. – К. : ТОВ ТК Меганом, 2007. – С. 65–68.

²⁹ Тарасова І. І. Здійснення підприємницької діяльності підприємства в умовах сучасного інтелектуального простору / І. І. Тарасова // Актуальні регіональні проблеми економіки, права, управління і соціальної сфери : Вісник наук. Досліджень. – Вінниця : ВФЕУ, 2007. – № 7. – С. 73–80.

Основні завдання блоку «економічні відносини»:

5.1. Розробка та оцінка варіантів трансформації знань в інтелектуальний капітал. Це завдання вирішує проблеми використання знань, трансформації їх для впровадження в господарську й комерційну діяльність підприємства.

5.2. Оцінка вартості нематеріальних активів. Оцінка вартості нематеріальних активів досліджуваних підприємств засвідчила необхідність проведення ідентифікації кожного нематеріального активу, про що свідчать і дані динаміки частки нематеріальних активів у підсумку балансу цих підприємств (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Динаміка частки нематеріальних активів у підсумку активу балансу підприємств за 2007–2011 рр.*

* Розрахунки здійснені на основі річної фінансової звітності підприємств [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.smida.gov.ua>.

Методика оцінки вартості нематеріальних активів розробляється під кожного конкретного замовника, підприємство може використовувати також власну методику оцінки, яка базується на загальновідомій методології³⁰.

³⁰ Тарасова І. І. Оцінка ефективності функціонування системи інтелектуального забезпечення підприємства малого та середнього бізнесу / І. І. Тарасова // Теорії мікро-, макроекономіки : зб. наук. праць проф.-викл. складу і аспірантів. – К., 2006. – Вип. 25. – С. 92–95.

5.3. Купівля та продаж ліцензій, патентів. Торгівля ліцензіями та патентами є специфічною комерційною операцією щодо придбання права на використання запатентованого винаходу, товарного знаку, технічних знань, досвіду.

5.4. Оцінка економічної ефективності використання інтелектуальної власності. Найбільш поширена класифікація методологій оцінки економічної ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності, за якої всі методи об'єднані в три підходи: дохідний, витратний та ринковий. Об'єктивно оцінити ефект від використання об'єктів інтелектуальної власності можна за допомогою ринкових методів, бо вони ґрунтуються на ринковій інформації. Для ефективної організації інтелектуального забезпечення процесу управління машинобудівним підприємством Вінницької області пропонуються такі концептуальні підходи:

1. Традиційний підхід. Підприємство використовує знання, інформацію, інтелектуальні ресурси, вже створені суспільними інститутами, й адаптує їх згідно з власними потребами. У цьому разі воно займається пошуком інтелектуальних та інформаційних ресурсів, мінімізуючи витрати на науково-дослідну інтелектуальну діяльність. У межах підприємства інтелектуальне забезпечення процесу управління можливе на основі раціонального використання наявних ресурсів, розвитку інформаційних технологій, створення загального інформаційного середовища, що дозволяє максимально корисно використовувати набуті знання й одержану інформацію.

Традиційний підхід варто використовувати в умовах виживання й адаптації підприємства до непередбачуваних змін зовнішнього середовища. Він не дає можливості сучасному машинобудівному підприємству стати лідером на інтелектуальному ринку, але дасть змогу зберегти наявні позиції, зміцнити власне конкурентне становище, забезпечити ефективне функціонування.

2. Підхід кооперації. Підприємство вступає у договірні відносини з суб'єктами ділового середовища та суспільними інститутами, чим створює інфраструктуру інтелектуального забезпечення. Спільна діяльність на основі кооперації передбачає виробництво знань, інформації, інтелектуального капіталу, формування ін-

телектуальних ресурсів. Цей підхід класифікується за обсягом і сферами охоплення ділових партнерів. За сферою охоплення виділяють регіональних та/або галузевих ділових партнерів. Галузеве партнерство може набувати форми горизонтальної та/або вертикальної кооперації підприємств, установ, які спільними зусиллями створюють матеріальний продукт за галузевою ознакою (рис. 5.11).

За вертикальної кооперації створюються матеріальні цінності, які включають виробничі й логістичні процеси перетворення сировини та комплектуючих у матеріальний продукт. Головною характеристикою матеріального потоку є безперервність і системність³¹.

Підприємства машинобудівної галузі Вінницького регіону працюють відокремлено. На нашу думку, регіональна кооперація є перспективною в умовах області та України загалом. Особливістю цієї кооперації є створення кластерів промислових підприємств одного регіону, які характеризуються схожістю техніки та технології, що використовуються, типовістю сировини, але на відміну від галузевих регіональні підприємства виробляють різну за призначенням продукцію і зазвичай не є конкурентами (рис. 5.12). Так, у Вінницькому регіоні є можливість створення промислового кластера машинобудівної сфери на основі кооперування однотипних за матеріальними потоками та виробництвом підприємств: ВАТ «Пневматика», ВАТ «Вінницький дослідний завод», ВАТ «Барський машинобудівний завод», ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод», ВАТ «Вінницький інструментальний завод», ВАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С. М. Кірова» та ін.

³¹ Тарасова І. І. Моніторинг ресурсного забезпечення процесів управління підприємницькою діяльністю підприємства в сучасних умовах / І. І. Тарасова // Зб. матеріалів 2 наук.-практ. конф. [«Наукові дослідження – теорія та експеримент 2006»]. – Полтава : Інтер-Графіка, 2006. – Т. 10. – С. 101–103.

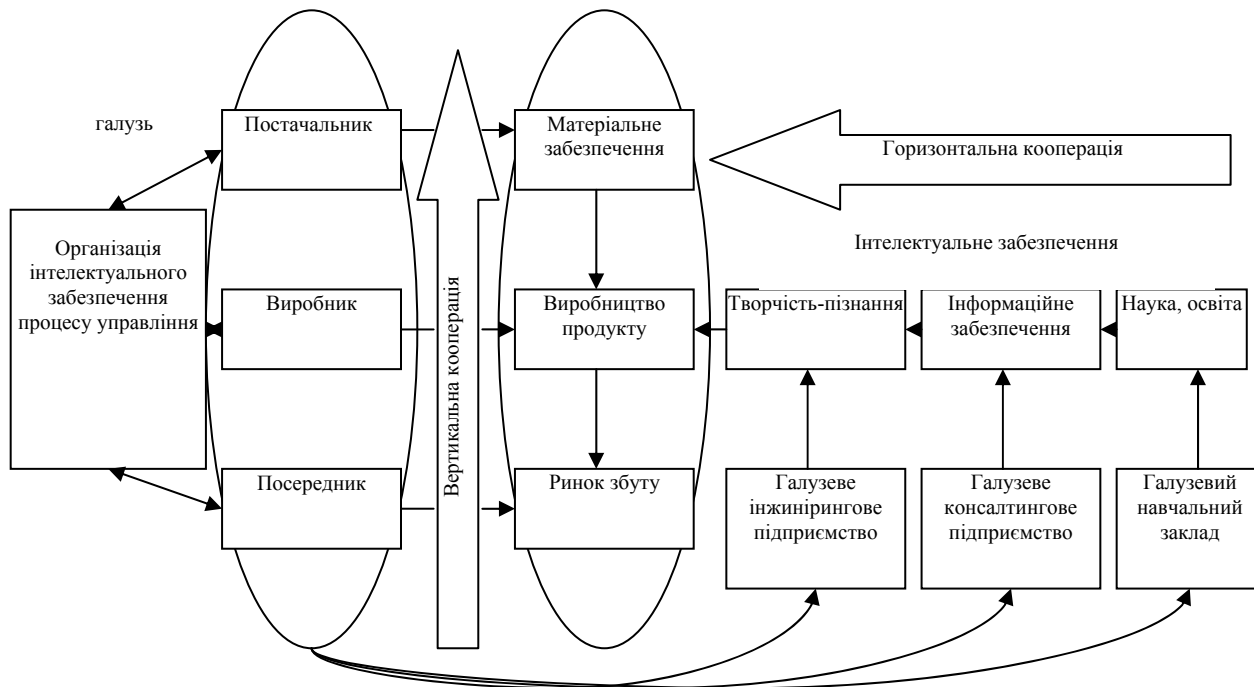

Рис. 5.11. Інтелектуальне забезпечення процесу управління галузевою кооперацією підприємств та установ*

* Розроблено за результатами проведених досліджень.

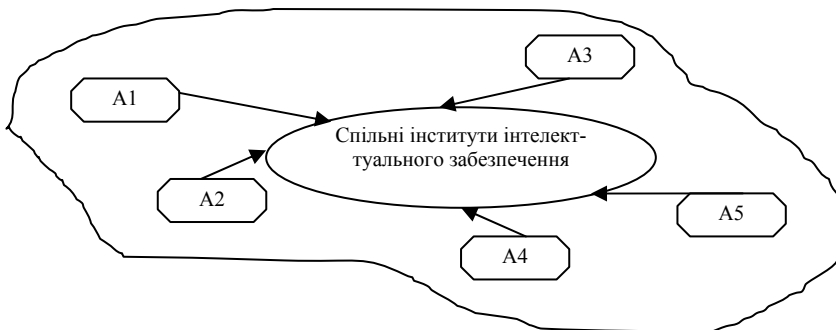

Рис. 5.12. Регіональна кооперація підприємств та установ для спільного інтелектуального забезпечення*

* Сформовано за результатами проведених досліджень і узагальнень.

$A_i, i = 1..n$ – регіональні підприємства, які належать до одного кластера, в кількості n одиниць.

За горизонтальної кооперації підприємствами, установами створюються спільні освітянські, науково-дослідні, правові, консалтингові, інжинірингові та інші інститути інтелектуального забезпечення процесів управління. Територіальна віддаленість підприємств-партнерів є проблемою галузевої кооперації, але вирішується це питання за допомогою телекомунікації, технічними засобами Інтернет.

Обсяг охоплення за коопераційного підходу вимірюється кількістю підприємств-партнерів і географічним простором їхньої взаємодії.

Аутсорсинг є різновидом кооперації. За допомогою цього механізму до спільної інтелектуальної діяльності залучаються незалежні організації, які виконують замовлення та працюють за принципами співробітництва³².

3. Підхід інтеграції. Підприємство може обрати внутрішню або зовнішню інтеграцію. За умови внутрішньої інтеграції створюються всі необхідні інститути та єдина незалежна система інте-

³² Білорус О. Г. Глобальний конкурентний аутсорсинг : моногр. / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. – К.: КНЕУ, 2010. – 352 с.

лектуального забезпечення процесу управління в межах підприємства, а за умови зовнішньої інтеграції створюється підприємство з єдиною системою управління, до складу якого входять установи, що беруть участь у інтелектуально-інноваційному процесі, а саме: спеціалізовані навчальні заклади – освіта; науково-дослідні інститути – науково-дослідна діяльність; інжинірингові підприємства – проектно-технічна діяльність; банки, інвестиційні компанії та інші фінансові інститути – економічна діяльність; виробничі підприємства – дослідне та масове виробництво; патентні бюро – законодавчо-правова діяльність. Такий підхід потребує значних інвестицій порівняно з двома попередніми, але дає можливість реалізувати стратегію інтелектуального лідера.

Інтеграційний підхід дає змогу підприємству створити умови конфіденційності та збереження комерційної таємниці, ноу-хау, які практично не мають правового захисту.

За вагомих інтелектуальних результатів зростає інтелектуальна незалежність та конкурентоспроможність підприємства, посилюється його вплив на відповідних інтелектуальних і матеріальних ринках.

Отже, при переході підприємства від традиційного підходу до інтеграційного спостерігаємо прояв тенденції до збільшення витрат на інтелектуальне забезпечення, зменшення впливу зовнішнього середовища, ріст конкурентних переваг, збільшення вимог до системи інтелектуального забезпечення процесу управління.

Рекомендації щодо вибору вище розглянутих концептуальних підходів подано у табл. 5.3, де позначено: 0 – підхід не є бажаним; 1 – підхід можливий; * – рекомендується варіант створення промислового кластера зі спільними інтелектуальними інститутами; ** – рекомендується варіант аутсорсингу.

Підсумковий рядок табл. 5.3 «Всього» показує, що підходи кооперації та інтеграції мають більші переваги у використанні на підприємстві, ніж традиційний. Остаточне рішення про впровадження певного підходу приймає керівництво підприємства з огляду на особливості його фінансово-господарської діяльності.

Рекомендації щодо вибору концептуальних підходів до створення та організації системи інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством*

Критерії вибору	Традиційний	Кооперація	Інтеграція
1. Наукоємність галузі			
1.1. Не наукоємна галузь (традиційна)	1	0	0
1.2. Інноваційна галузь середніх масштабів (помірно-інноваційна)	0	1	1
1.3. Наукоємна галузь (інноваційна)	0	1	1
2. Досвід створення інтелектуальних активів			
2.1. Значний	0	0	1
2.2. Незначний	1	1	0
3. Розвиток інтелектуальної інфраструктури в регіоні			
3.1. Розвинута	0	1**	1
3.2. Не розвинута	1	1*	1
4. Масштаб діяльності підприємства			
4.1. Мале	1	1	0
4.2. Середнє	0	1	1
4.3. Велике	0	0	1
5.1. Інвестиційні можливості підприємства			
5.1. Значні	0	1	1
5.2. Незначні	1	1	0
Всього	5	9	9

* Складено на базі проведених досліджень.

Наприклад, для ВАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С.М. Кірова» рекомендується використовувати підхід кооперації. По-перше, діяльність цього підприємства належить до наукоємної галузі (інноваційної), тому доцільно використати підходи кооперації або інтеграції. Масштаби виробництва підприємства середні, інвестиційні можливості й досвід створення інтелектуальних активів незначні, а інтелектуальна інфраструктура у Вінницькій області недостатньо розвинена. Отже, рекомендується варіант створення промислового кластера зі спільними інтелектуальними інститутами, який був запропонований у роботі раніше.

Також доцільним є проведення експертної оцінки діяльності промислових підприємства за різними значущими критеріями, такими як: якість, витрати, строки, ступінь ризику, рівень новизни

одержаних інтелектуальних результатів тощо³³. Для експертної оцінки прийнятними будуть такі варіанти розрахунку: порівняння підходів (формула 5.1); визначення кумулятивного значення за кожним варіантом (формула 5.2).

$$C = \sum_{i=1}^n \alpha_i (K_i^1 - K_i^2), \quad (5.1)$$

де C – показник порівняльної оцінки визначених підходів; α_i – ваговий коефіцієнт важливості кожного обраного критерію, де $\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$; K_i^1 та K_i^2 – позначення величини критеріїв оцінки порівнюваних варіантів 1 та 2; n – кількість прийнятих для оцінки критеріїв.

Логічним рівнянням записують такі умови вибору: $C < 0$, доцільним є 1-й варіант; $C > 0$ – 2-й варіант; $C = 0$, критерії не є вичерпними, всі варіанти однакові, для прийняття рішення доцільно повторити розрахунок, залучивши інші критерії.

$$C_i = \sum_{i=1}^n \alpha_i * K_i^n, \quad (5.2)$$

де C_i – розрахований для кожного варіанта показник.

Відповідно кращий варіант має найвище значення показника C , отже доцільно вибрати його.

Дослідження доводить, що машинобудівні підприємства Вінницької області – це за масштабами середні та великі підприємства. Вони працюють у помірно-інноваційній галузі у своєму регіоні з недостатньо розвинутою інтелектуальною інфраструктурою. Наразі ці підприємства орієнтовані на традиційний підхід, досить неефективний для машинобудівних підприємств, адже він не вирішить усіх проблем створення інтелектуально-інноваційного продукту, розширення обсягів збуту, виходу на нові регіональні й

³³ Пармендер Дэвид. Ключевые показатели эффективности. Разработка, внедрение и применение решающих показателей / Пармендер Дэвид ; [пер. с англ.] – М. : Олимп-Бизнес, 2008. – 288 с.; Малярець Л. М. Збалансована система показників в оцінці діяльності підприємства: моногр. / Л. М. Малярець, А. В. Штеревря. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2008. – 180 с.; Тарасова І. І. Результати застосування методу групового врахування аргументів (МГВА) для синтезу моделей економічного показників діяльності підприємства / І. І. Тарасова // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. Серія: Економічні науки. – Хмельницький : ХНУ, 2009.

міжнародні ринки, збільшення доходів тощо. Для таких підприємств рекомендується використати підхід регіональної кооперації та створення спільного кластера з внутрішніми інтелектуальними інститутами. Це дасть змогу розподілити ризики та витрати на створення інтелектуального капіталу та забезпечити ефективне функціонування системи інтелектуального супроводу процесу управління за допомогою синергії. Пропонується провадити експертну оцінку цих підходів для промислових підприємств за різними значущими критеріями.

5.3. Формування системи інтелектуального забезпечення управління підприємством[©]

Для створення методики побудови та формування системи інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством доцільно використати такі методи: аналіз бізнес-процесів підприємства, цільовий, CASE-технології (структурного системного аналізу), проектування, структурно-функційний.

Система інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством будується на основі функціональних блоків інтелектуального забезпечення та передбачає кілька етапів:

Етап 1. Створення основи прийнятої стратегії. Обирають один із досліджених концептуальних підходів – традиційний, кооперації, інтеграції.

Пропонується обрати стратегію, що відображає характер економічної поведінки підприємства:

1. За ступенем відкритості:

1.1. Відкрита (зовнішня) стратегія. За цієї стратегії підприємство обирає один із двох варіантів: перший – підхід кооперації: спільне створення інтелектуальних активів зі сторонніми підприємствами й організаціями; другий – традиційний підхід: купівля зовнішніх потрібних інтелектуальних та інформаційних активів.

1.2. Закрита (внутрішня) стратегія. Підприємство здійснює самостійно повний цикл інтелектуального забезпечення, створюючи власний інтелектуальний капітал (підхід інтеграції).

[©] Тарасова І.І.

2. За ступенем конкурентного лідерства на ринку:

2.1. Стратегія «лідера». Підприємство намагається посісти провідне місце на ринку, розвинути нові технології та запропонувати нові інтелектуальні продукти. Зазвичай таких підприємств небагато, вони добре відомі й володіють високим рівнем науково-технічного розвитку, фінансовим, технологічним, інтелектуальним, ресурсним потенціалом, інтелектуально активні, постійно удосконалюють систему управління, оновлюють інтелектуальні ресурси.

2.2. Стратегія «наслідування». Підприємство знижує ризики довгострокового інвестування інтелектуальної діяльності, самостійно не створює інтелектуальні ресурси, наслідує інтелектуального лідера. Прямуює за лідером і використовує його як таран, що долає ринкові бар'єри. Ця стратегія потребує значних витрат на адаптацію та швидке реагування на діяльність і дії лідера.

2.3. Стратегія «аутсайдера». Підприємство не намагається вийти вперед, запозичує відпрацьовані інтелектуальні, інформаційні ресурси та технології, випускає з невисокими витратами низькорентабельну апробовану продукцію й реалізовує її на освоєних «консервативних» ринках³⁴.

Для машинобудівних підприємств Вінницької області, що є вузькопрофільними, характерним є застосування тривірневої стратегії, що об'єднує корпоративну, яка є водночас конкурентною (бізнесовою, діловою), а також функціональну й операційну стратегії.

Функціональні стратегії управління машинобудівним підприємством розробляють для кожного функціонального напрямку діяльності: стратегія виробництва, фінансова, маркетингу, науково-дослідних робіт, управління персоналом тощо.

Важливе місце посідає функціональна стратегія розвитку інтелектуального капіталу, а саме його виду – людського капіталу. Таку стратегію необхідно проектувати за рівнями: підприємства, робочої групи (команди), окремого працівника. Кожен рівень ієрархії має власні характеристики та впливає на інші. Особисті ха-

³⁴ Мізюк Б. М. Стратегічне управління підприємством : підруч. / Б. М. Мізюк. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 338 с.

рактистику окремого працівника впливають на роботу команди й виявлення доміанти за допомогою ефекту синергії. Особисті характеристики керівника робочої групи визначають кінцевий результат, який можна виразити формулою:

$$CE = \sum_{i=1}^n \alpha_i I_i + \beta_p I_p, \quad (5.3)$$

де CE – ефект синергії від формування робочої групи;
 α_i – ваговий коефіцієнт статусу (впливу) кожного члена групи;
 I_i – індивідуальні характеристики членів групи;
 β_p – ваговий коефіцієнт керівника робочої групи;
 I_p – характеристики керівника.

Найбільшим ваговий коефіцієнт керівника буде в тому разі, якщо неформальний лідер є формальним керівником робочої групи.

Важливою для ефективного функціонування й розвитку машинобудівних підприємств є стратегія знань, що вимагає здійснення тактичних і стратегічних процесів. До тактичних відносять: пошук і збір даних, одержання доходу, створення нової вартості, навчання протягом виробничого процесу, до стратегічних – створення й підтримка майбутнього інтелектуального капіталу, його оцінку. Стратегія управління знаннями машинобудівного підприємства має бути узгоджена із загальною стратегією. Неможливо розробити та запровадити без знань про підприємство жодну з трирівневих стратегій.

Інтелектуальне забезпечення процесу управління машинобудівним підприємством доцільно здійснювати, залучаючи такі стратегії знань:

- стратегія знань як бізнес-стратегія, що передбачає формування й використання «найкращих знань» як основи створення споживчої цінності;
- стратегія управління інтелектуальним капіталом, спрямована на створення, підтримку й розвиток інтелектуальних активів – патентів, технологій тощо;
- стратегія формування знань, що передбачає поглиблення накопичених і генерування принципово нових знань;
- стратегія обміну знаннями, що зосереджується на систематичному обміні знаннями (отримання, структурування, зберігання)

ня, використання та своєчасний розподіл між працівниками та їхніми групами³⁵.

Також доцільно використати стратегії управління знаннями, запропоновані М. Хансеном³⁶:

1. Стратегія систематизації – знання ретельно відбирають, систематизують та зберігають у базах даних підприємства. Вони є формалізованими та систематизованими за допомогою підходу «людина-документ». Знання отримують від людини, яка їх виробила, далі роблять незалежними від неї та повторно використовують з різною метою. Працівники підприємства можуть знайти необхідні знання за допомогою інформаційних технологій, не звертаючись до людини, яка їх виробила. Тобто ця стратегія впроваджується на основі інформаційних технологій та мережі Інtranet.

2. Стратегія персоналізації – знання поєднані з людиною, яка їх виробила, та розповсюджуються при безпосередньому спілкуванні між людьми (підхід «людина-людина»). Таким чином, обмін і розповсюдження неформалізованих знань відбуваються завдяки заохоченню особистого спілкування у колективі та мережі соціальних взаємовідносин. При цьому використовуються семінари, індивідуальні заняття, консультації.

Пропонуємо впроваджувати на машинобудівних підприємствах водночас дві стратегії, використовуючи другу для підтримки першої.

Згідно з «гіпотезою про відповідність» І. Ансоффа для досягнення успіху рівень агресивності стратегії фірми повинен відповідати рівню нестабільності середовища. Отже, можна стверджувати, що вид стратегії управління знаннями визначатиметься двома основними чинниками: рівнем нестабільності зовнішнього середовища та рівнем конкурентоспроможності організації³⁷. Тому виділяємо такі види стратегій управління знаннями для машинобудівних підприємств: адаптації та трансформування знань; акти-

³⁵ Мартіч А. Через знання – к звездам / А. Мартіч // Управление компанией. – 2001. – № 5. – С. 34.

³⁶ Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг. – СПб. : Питер, 2005. – С. 282.

³⁷ Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер : Ком., 1999. – 460 с.

вного генерування знань; поповнення та накопичення знань; розвитку міжорганізаційних знань³⁸.

Можна зробити висновок, що знання й інформація є невичерпним стратегічним ресурсом машинобудівного підприємства. Цей факт підтверджує те, що створення інтелектуального продукту є більш стратегічним, ніж виробництво матеріального. Підприємство, яке створює і впроваджує інтелектуальні активи, орієнтується на надання споживачеві нових можливостей та формування нових потреб. Саме акцент на створенні та впровадженні інтелектуальних активів дає змогу підприємству перейти від стратегій зовнішнього та внутрішнього росту (освоєння нових ринків, збільшення обсягів виробництва та продажу продукції) до стратегій удосконалення й розвитку.

Етап 2. Визначення цільової функції інтелектуального забезпечення і загальної мети, конкретизація місії з урахуванням економічних, соціальних і технічних характеристик підприємства.

Основною цільовою функцією інтелектуального забезпечення на машинобудівних підприємствах Вінницької області є створення «інтелектуального підприємства» з лідируючими позиціями, конкурентними перевагами у виробництві інтелектуальних ресурсів та економічно вигідним застосуванням знань й інформації.

Цільова функція конкретного підприємства з урахуванням його ринкових позицій та соціально-економічної ситуації трансформується в інтелектуальну місію, яка дає уяву щодо інтелектуального призначення й діяльності підприємства. Розширена місія деталізує статус підприємства, відображає його соціально-етичні принципи, декларує заяви й наміри керівництва, відносини інтелектуальної діяльності та показує внесок підприємства у загальний розвиток на локальному та глобальному рівнях. Для виправлення ситуації, що склалася на машинобудівних підприємствах Вінницької області та України загалом, необхідна державна інтелектуальна підтримка шляхом впровадження державних програм розвитку соціальної сфери, сфери бізнесу, економіки, науки та освіти тощо.

³⁸ Сучасні концепції менеджменту : навч. посіб. / під ред. д-ра екон. наук, проф. Л. І. Федулової. – К. : ЦУЛ, 2007. – 536 с.

Етап 3. Побудова системи цілей інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством. У процесі проектування розробляють і впроваджують цілісну систему стратегічного планування, контролю й реалізації стратегії, з допомогою якої підприємство може розв'язувати комплекс управлінських завдань щодо розвитку та підтримки різних бізнес-напрямів і проектів.

Збалансована система показників (Balanced Scorecard) розглядається як один із найефективніших інструментів реалізації стратегії і досягнення високих результатів у бізнесі. Вона потрібна для оцінювання результативності підприємства загалом, а також окремих бізнесів–напрямів і підрозділів. Крім того, використовується як інструмент інформаційно-аналітичної підтримки стратегічних управлінських рішень і дієвий засіб контролю за процесом реалізації стратегії³⁹.

Проект побудови BSC – це не тільки проект створення системи вимірників. Система організовує дії підприємства на шляху досягнення стратегічних цілей. Для машинобудівних підприємств Вінницької області доцільно створити систему збалансованих показників на основі механізму розробки й імплементації BSC. Проект розробки містить такі етапи:

1. Формалізування мети. Потрібно зрозуміти й узгодити загальні завдання, які стоять перед підприємством.

2. Визначити перспективи і напрями зміни показників. Необхідно окреслити напрями діяльності для реалізації стратегічних цілей підприємства. Можна використати запропоновану Д. Нортоном і Р. Капланом схему чотирьох напрямів показників або індивідуальний підхід для кожного підприємства.

За допомогою системи збалансованих показників та на основі цільового методу місія розкривається за такими підсистемами (проекціями): ринок, фінанси, бізнес-процеси, персонал, наука і техніка (рис. 5.13).

³⁹ Керанчук Т. А. Передумови виникнення та можливості використання концепції BALANSED SCORECARD на підприємствах України / Т. А. Керанчук // Економіка. Фінанси. Право : інформ.-аналіт. журн. – К., 2007. – № 3. – С. 15–22.

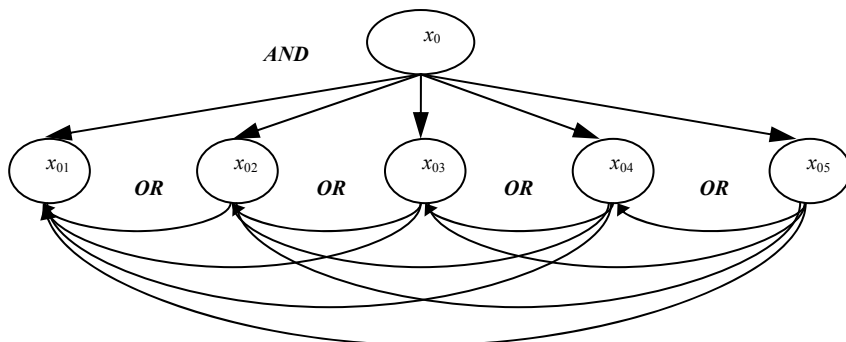

Рис. 5.13. Система цілей інтелектуального забезпечення підприємства*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

Граф цілей включає вершини $X = (X_0, X_{01}, X_{02}, X_{03}, X_{04}, X_{05})$, де X_0 – місія підприємства, яка розкривається за наступними проєкціями: X_{01} – ринок, X_{02} – фінанси, X_{03} – бізнес-процеси, X_{04} – персонал, X_{05} – наука і техніка.

Отже, запропонована нами методологія є відмінною від методології Д. Нортон та Р. Каплана, бо додається проєкція «наука і техніка». Ця підсистема та її цілі є ключовими в системі інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством.

3. Визначити завдання, які потрібно виконати для досягнення цілей і розподілити їх за напрямками діяльності. На цьому етапі уточнюються завдання, виконання яких веде до досягнення основної мети. Після того, як обрано основні види діяльності, для кожного з них формулюються основні завдання. У сфері «Фінанси» основними стратегічними завданнями і показниками, які їх вимірюють, будуть: 1) збільшення прибутків акціонера; 2) мінімізація непередбачуваних витрат; 3) ефективно залучення інвестицій; 4) виявлення причинно-наслідкових зв'язків і факторів впливу між цілями та завданнями. Слід визначити, як виконання тих чи інших завдань впливає на досягнення мети. З'ясування факторів впливу допомагає звести завдання й цілі в єдину систему і завершує етап створення карти стратегічних завдань; 5) визначення показників цілей. Ступінь виконання кожного стратегічного завдання або досягнення загальної мети має вимірюватися цифровими

показниками. Кожний показник ефективності має нормативне значення, яке показує, що мети можна досягти в необхідні терміни; 6) розроблення програм для досягнення цілей і завдань й узгодження їх із менеджерами. Цільові програми розробляють для уможливлення змін у найбільш проблемних сферах діяльності підприємства, де неможливо відчутно покращити показники в межах управління поточною діяльністю. Цільові програми формують у такій послідовності: вияв проблемних місць у ланцюзі стратегічних завдань; пошук стратегічних ініціатив; вибір пріоритетів і цільових програм; організація і контроль виконання цільових програм; 7) введення (інтегрування) BSC у систему управління. На основі розроблених показників розподіляють людські та фінансові ресурси, визначають зони відповідальності за виконання завдань. BSC інтегрується у планово-бюджетну систему підприємства і в управлінську звітність. Для кожного відповідального працівника формуються панелі інструментів менеджерів, які включають в себе необхідні для контролю за виконанням завдання показники; 8) імплементація. На цьому етапі реалізується план змін, і система управління підприємством починає функціонувати на основі розробленої концепції BSC; 9) перегляд і коригування програми.

Система збалансованих показників не може розвиватися разом із підприємством. Виконання завдань і зміни на ринку потребують аналізу й коригування BSC підприємства. Останнє залежить від швидкості змін в організації і провадиться щороку.

Фактори успішного запровадження Balanced Scorecard в машинобудівних підприємствах Вінницької області:

- зміни на підприємстві мають відбуватися під керівництвом топ-менеджерів з урахуванням специфіки галузі. Необхідними умовами є постійна участь виконавчого керівництва, активна ініціатива й підтримка;

- запровадження BSC потребує постійних зусиль, спрямованих на реалізацію стратегії і цілей підприємства;

- реалізація стратегії має стати загальним завданням для всіх працівників. Кожен із них повинен розуміти, в чому полягає мета його дій для досягнення загальної мети підприємства. Персонал має бути добре поінформованим і відповідно підготовленим

за допомогою тренінгів і семінарів. Крім того, варто винагороджувати ініціативу, виражену в діях, спрямованих на створення власних систем показників.

Етап 4. Визначення основних завдань функціональних блоків. На цьому етапі необхідно обрати основні завдання функціональних блоків. Вони мають відповідати стратегічній системі інтелектуального забезпечення процесу управління машинобудівного підприємства та включати в себе стратегічні цілі (СЦ), місію (М), стратегію (С), концептуальний підхід (КП):

$$ФБІЗ_i = \left(ЗФБІЗ_{i, \overline{i=1,5}; j=\overline{1,n}} \right) \Leftrightarrow (СЦ, М, С, КП), \quad (5.4)$$

де *ФБІЗ* – функціональний блок інтелектуального забезпечення підприємства; *ЗФБІЗ* – завдання функціонального блоку; *i* – номер функціонального блоку; *n* – кількість завдань у блоці.

Результати аналізу зводять у таблицю по кожному з п'яти функціональних блоків.

Етап 5. Визначення ролі працівників знань підприємства відповідно до конкретного функціонального блоку:

$$\left(РПЗ_{i, \overline{i=1,m}} \right) \Leftrightarrow ЗФБІЗ_{ij}, \quad (5.5)$$

де *РПЗ* – роль працівника знань підприємства; *m* – кількість професійних ролей працівників; *j* – конкретне завдання функціонального блоку; *i* – номер функціонального блоку.

Результати цього етапу відображають по кожному із п'яти функціональних блоків у таблиці зі стовпцями «РПЗ» та «ЗФБІЗ». Від кількості визначених завдань залежить кількість рядків у таблицях. На основі цієї інформації розробляють посадові інструкції та складають штатний розпис.

Етап 6. Проектування функцій управління системою інтелектуального забезпечення підприємства. Здійснюється за допомогою загальних функцій управління: планування (П), організації (О), мотивації (М), контролю (К) та відповідності їх визначеному завданню конкретного функціонального блоку:

$$\left(ФУСІЗ_{h, \overline{h=1,4}} \right) \Leftrightarrow ЗФБІЗ_{ij}, \quad (5.6)$$

де *ФУСІЗ* – функції управління системою інтелектуального забезпечення підприємства;

h – номер загальної функції управління (планування, організація, мотивація, контроль).

Результати аналізу оформляють по кожному із п'яти функціональних блоків аналогічно попередньому етапу в табличному вигляді. На основі одержаної інформації складають робочі та методологічні інструкції, розробляють стандарти підприємства.

Етап 7. Визначення ролі управлінців (спеціалістів у галузі управління) згідно з функцією управління системою інтелектуального забезпечення підприємства:

$$\left(PУ_{q, q=1, r} \right) \Leftrightarrow \Phi УСІЗ_{ij}, \quad (5.7)$$

де $PУ$ – ролі управлінців підприємства;

r – кількість видів ролей управлінців підприємства.

Результати аналізу оформляють аналогічно попередньому етапу в табличному вигляді. На основі одержаної інформації розробляють посадові інструкції, складають штатний розпис, матриці відповідності.

Етап 8. Визначення можливих професійних відношень ролей (ПВР) управлінців та працівників знань за допомогою семантичної моделі:

$$ПВР = (ПР, 3, ВЗ) \quad (5.8)$$

де $ПВР$ – професійні відношення ролей управлінців та працівників знань;

$ПР$ – професійні ролі управлінців та працівників знань;

$ПР = ПРРЗ + ПРУ$; $З$ – типи зв'язків між $ПР$;

$ВЗ$ – відображення зв'язку $З$.

Можна виділити такі відображення відношень між елементами $ПР$:

- $ПВР\phi\delta$ – професійні відношення ролей працівників знань, що виконують завдання одного функціонального блоку. При проектуванні організаційної структури управління працівники цього блоку належатимуть до одного підрозділу;

- $ПВРr\phi\delta$ – професійні відношення ролей працівників знань, що виконують завдання різних функціональних блоків. При проектуванні організаційної структури працівники цього блоку

належатимуть до різних підрозділів. Відношення між ними складатимуться відповідно до відношення між підрозділами;

- $ПВР_{уф\upsilon}$ – професійні відношення ролей управлінців при виконанні функцій управління;
- $ПВР_{ф\upsilon\delta}$ – професійні відношення між управлінцями та працівниками знань.

Текстовий опис професійних відношень подається у формі організаційних документів – посадових і робочих інструкцій, можливо й у вигляді інформаційних моделей із використанням CASE-технологій.

Етап 9. Проектування організаційної структури підприємства (ОСП), що включає в себе виробництво (В) та управління (У). Виробництво забезпечує виконання інтелектуальної діяльності, а управління – управлінський вплив на інтелектуальну виробничу діяльність:

$$ОСП = (В, У). \quad (5.9)$$

До складу інтелектуальної виробничої діяльності підприємства входять виробничі підрозділи та їх взаємовідносини. У виробничих підрозділах виконують свої професійні ролі працівники знань. Отже, прослідковується семантична мережа, в якій виробничі підрозділи є вершиною:

$$В = (ВП_s, ПВР_{рф\delta}),$$

$$ВП_s = (ПРРЗ, ПВР_{ф\delta}); s = \overline{1, t}, \quad (5.10)$$

де t – кількість підрозділів на виробництві.

В управлінських підрозділах виконують свої професійні ролі спеціалісти управління (управлінці). Таким чином, відслідковується аналогічна виробничій семантична мережа, в якій управлінські підрозділи є вершиною:

$$У = (УП_v, ПВР_{рф\delta}),$$

$$УП_v = (ПРУ, ПВР_{ф\delta}); v = \overline{1, w}, \quad (5.11)$$

де w – кількість управлінських підрозділів.

Організаційна структура підприємства подається у вигляді оргграфа, а її текстовий опис – у формі організаційних документів. Орграф є прототипом для створення Web-сайту внутрішньофірмового інформаційного простору мережі Інтранет.

Етап 10. Проектування системи оцінки (СО) інтелектуального забезпечення підприємства, яка об'єднує такі підсистеми:

$$CO = (OLP, OID, OHMA, OBI3), \quad (5.12)$$

де *OLP* – оцінювання людських ресурсів (персоналу підприємства) як джерела формування інтелектуального забезпечення;

OID – оцінювання інтелектуальної діяльності працівників, її ефективності та результатів;

OHMA – оцінювання нематеріальних активів підприємства;

OBI3 – оцінювання вартості інтелектуального забезпечення підприємства.

Система оцінювання інтелектуального забезпечення подається у вигляді таблиць, інформаційних і функційних моделей із використанням CASE-технологій.

Етап 11. Розроблення технологій, стандартів і робочих інструкцій інтелектуального забезпечення підприємства. Цей вид документів має входити до складу організаційних документів інтелектуального забезпечення.

Етап 12. Створення автоматизованої інформаційної системи інтелектуального забезпечення управління підприємства, автоматизованих робочих місць управлінців і працівників знань. Ця система також має входити до складу інтелектуального забезпечення й розглядатися як база знань про інтелектуальні ресурси та процеси підприємства.

Результати досліджень, проведених у машинобудівній галузі Вінницької області, засвідчують, що на підприємствах відсутні як алгоритми створення системи інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством, так і сама система. Інтелектуальне забезпечення на досліджених підприємствах відбувається без використання чіткої стратегії та функцій управління.

Для того щоб ефективно керувати інтелектуальними ресурсами підприємства, впливати на його інтелектуальну активність, отримувати бажані результати від інтелектуальної діяльності, необхідно розробити та впровадити систему інтелектуального за-

безпечення процесу управління підприємства. Запропонований алгоритм формування системи є зручним і простим у використанні, що свідчить про доцільність впровадження його на машинобудівних підприємствах.

5.4. Методологічні положення інноваційного забезпечення й оцінки ефективності інтелектуалізації підприємницької діяльності[©]

Використання інтелектуального капіталу в практичній діяльності змінює характер виробництва, забезпечуючи зростання його ефективності. З огляду на це особливого значення набувають питання, пов'язані з теоретичними і практичними принципами реалізації інноваційних процесів з одночасним вирішенням проблем удосконалення оцінки інтелектуального капіталу. Це необхідно для формування системи інноваційного управління з визначенням критеріїв важливості інтелектуального капіталу в комплексі показників оцінки діяльності підприємства.

На сучасному етапі розвитку інноваційна економіка може розвиватися лише в суспільстві знань, в якому господарюючі суб'єкти займаються створенням, використанням і накопиченням власного інтелектуального капіталу, в основі якого інновації, інформація і знання.

Дослідник О.В. Пархоменко у статті «Роль інтелектуального капіталу в інноваційній діяльності» розкриває його структуру в межах підприємства, визначаючи, що інформація і суспільство є середовищем, в якому функціонує людина. Автор використовує як базу діалектичну систему "інформація – знання", де людина є творчим організаційно-об'єднувальним елементом інформаційного середовища із суспільством. Як інформаційне, так і громадське середовище виконує тільки властиву йому функцію. Запропоновано авторське розуміння структури інтелектуального капіталу підприємства (табл. 5.4)⁴⁰.

[©] **Тарасова І.І.**

⁴⁰ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.icsti.su/uploaded/201003/intel_prop/20.pdf.

Таблиця 5.4

Структура інтелектуального капіталу підприємства*

№	Інтелектуальний капітал			
1	Корпоративний капітал			Індивідуальний капітал
2	Зовнішня інформація	Корпоративна інформація	Формалізовані знання, знання на носіях	Неформалізовані знання, інтелектуальна власність
3	Інформація			Знання
4	Діалектична система «інформація – знання»			

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Інтелектуальний капітал створює людина, перетворюючи інформацію у знання. Частина знань, яку було формалізовано, перетворюється у корпоративний капітал, а інша частина залишається у вигляді "ноу-хау".

Практично всі складові інтелектуального капіталу функціонують лише у взаємозв'язку з людиною. Тому відсутність або неналежне інвестування в розвиток людських інтелектуальних ресурсів, недооцінювання працівників призводить до знецінювання інтелектуального капіталу.

Отже, можемо зробити висновок, що система «інформація – знання – інновація» є основною економічною складовою інтелектуального капіталу й інноваційної економіки в цілому.

Для підвищення ефективності функціонування й інтелектуалізації підприємства інноваційна діяльність має забезпечувати:

- найбільш повне і своєчасне задоволення потреб споживачів і ринку;
- ефективність виробництва, досягнення балансу між стабільністю (управління традиційною технологією) і зусиллями щодо впровадження нової технології. Зберігаючи традиційну продуктивну технологію, необхідно водночас частину ресурсів спрямовувати на впровадження нової технології, диверсифікуючи набір технічних засобів;
- конкурентоспроможність підприємства з відповідним рівнем показників якості продукції;
- організацію взаємодії внутрішніх і зовнішніх елементів системи розвитку, головними чинниками якого є система інформації про ринок нововведень, відбір проектів із числа альтернативних;

- ефективність у широкому спектрі радикальності нововведень і гнучке пристосування як до еволюційних, постійно реалізованих нововведень, так і радикальних, періодично здійснюваних нововведень. При цьому слід поєднувати безперервне управління еволюційними технологічними нововведеннями з програмним управлінням радикальними нововведеннями.

У стратегіях багатьох підприємств простежується певна переорієнтація, тобто перехід від використання економічного ефекту великомасштабного виробництва до цілеспрямованішої інноваційної стратегії. Нововведення є найважливішими засобами забезпечення стабільності, ефективності й конкурентоспроможності функціонування господарського суб'єкта. Існує чітка залежність між конкурентними позиціями, інтелектуальною діяльністю, ефективністю підприємства та його інноваційним потенціалом. Ефективності функціонування підприємства можна досягти шляхом активізації інтелектуальної діяльності, а саме: підвищення якості продукції, випуску нових, конкурентоспроможних проектів, реалізації політики ресурсозбереження, освоєння рентабельних бізнес-проектів.

Як доводить сучасна практика, в деяких розроблених інноваційних проектах не можливо повністю врахувати всі умови їх кінцевого ефекту, тому актуальним постає питання запровадження методології визначення їх економічної ефективності, яка б спростила процес прийняття рішень і надала більшої надійності. Ситуація стосується інноваційних проектів, які ґрунтуються на фондоємних ноу-хау, великих винаходах та інших вартісних об'єктах інтелектуальної власності.

Методологічні підходи до розрахунку економічної ефективності інноваційних проектів у країнах з розвиненою економікою базуються на методах теорії підтримки прийняття рішень, які дають змогу оцінити розмір можливого ризику, можливий прибуток і втрати; розробити стратегії за різним терміном дії (довго-, короткострокові); порівняти варіанти щодо основних параметрів.

У сучасних умовах інноваційна сфера регулюється законодавством України: закони «Про інноваційну діяльність», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про наукову та науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної

та інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» інноваційний проект – це комплекс необхідних заходів щодо створення й реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції⁴¹.

Не існує універсальної системи оцінки проектів, оскільки в підприємствах на ефективність інноваційних проектів впливають різні фактори. Однак визначено ряд факторів, який узагальнено впливає на більшість інноваційних підприємств. Основні показники, які враховують зазначені фактори та мають бути відображені в методиці оцінки: вплив проекту в межах стратегічної спрямованості науково-дослідних розробок підприємства на інші проекти; фінансові результати від реалізації цього проекту; інтегральний економічний ефект інноваційно-інвестиційного проекту; вплив проекту на економіку підприємства в разі успішної його реалізації.

Одним із важливих показників оцінки ефективності інвестицій, вкладених в інноваційний проект, є інтегральний економічний ефект – сума перевищень результатів над повними витратами щодо його здійснення, яка визначається за весь період життєвого циклу реалізації інноваційного проекту (рис. 5.14). Принцип дисконтування – основа розрахунку інтегрального економічного ефекту.

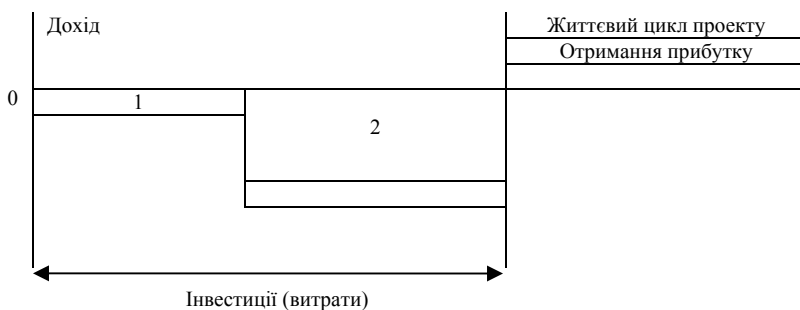

Рис. 5.14. Життєві цикли інноваційно-інвестиційного проекту*
* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

⁴¹ Охлопкова Т. Л. Особливості інноваційної форми інвестиційного проекту / Т. Л. Охлопкова // Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2010, № 2. – Т.2. – С.146–151.

Автори Р. Чалдин, Д. Кенрик та С. Нейберг у праці «Соціальна психологія» наводять таке визначення: «Принцип дисконтування (discounting principle) – закон винесення суджень, який стверджує, що із збільшенням числа можливих причин події, наша впевненість в істинності якої-небудь однієї з них зменшується». Якщо це твердження узгодити з позицією економіки та інвестиційного проекту, то воно буде таким: принцип дисконтування – це процедура обліку знецінення майбутніх доходів з урахуванням позиції сьогодення. В економічній теорії ця процедура відома як «визначення сьогоденішньої вартості майбутніх грошей». Дисконтування – це основна процедура фінансових операцій, що лежить в основі дохідності фінансових ринків. Дисконтування є єдиною методикою, яка порівнює вартість різних об'єктів у часі⁴².

Тривалість життєвого циклу дорівнює періоду часу від початку фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт щодо реалізації інноваційного проекту до повного припинення використання його результатів згідно із призначенням.

Інтегральний економічний ефект розраховують за формулою⁴³:

$$E_t = \sum_{f=1}^{T_{жц}} [C_t - (I_t + P_t + K_t + L_t)] \times d_t, \quad (5.13)$$

де $d_t = (1 + E_{it})^{-t}$;

E_t – інтегральний економічний ефект, отриманий за весь період життєвого циклу ($T_{жц}$) за умовою реалізації інноваційного проекту;

$\sum [C_t - (I_t + P_t + K_t + L_t)]$ – перевищення повних результатів над повними витратами за рік t життєвого циклу;

⁴² Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Дисконтування](http://uk.wikipedia.org/wiki/Дисконтування).

⁴³ Україна. Фонд держ. майна України та Держ. ком. з питань науки і технологій. Про затвердження порядку експертної оцінки нематеріальних активів : наказ від 27.07.95 р. № 969/97 // Діло. – 1995. – № 83 : Досье підприємця. – С. 6–8.

C_t – вартісна оцінка повних результатів за t рік, одержаних при реалізації інноваційного проекту;

I_t – щорічні витрати за t рік, пов'язані з використанням результатів інноваційної розробки (без урахування амортизаційних відрахувань);

P_t – податки, сплачені за t рік при використанні інноваційної розробки;

K_t – одноразові витрати за t рік на реалізацію інноваційного проекту;

L_t – ліквідаційне сальдо (залишок) основних засобів, які вибувають за t рік (надалі дорівнюють нулю);

d_t – коефіцієнт дисконтування за t рік на початку життєвого циклу інноваційного проекту;

E_{it} – нормативний коефіцієнт ефективності одноразових витрат за t рік, який дорівнює нормі дисконтування й характеризує мінімальний гарантований рівень віддачі на одиницю авансованого капіталу в альтернативних (не пов'язаних із реалізацією інноваційного проекту) варіантах його інвестування;

$T_{жц}$ – період життєвого циклу проекту.

Норму дисконтування E_H можна визначити з урахуванням таких параметрів:

$$E_H = I_t + R_t + m, \quad (5.14)$$

де I_t – прогнозований темп інфляції у частці за період часу t (можливий підхід до його визначення – екстраполяція офіційно опублікованих шоквартальних індексів інфляції);

R_t – коефіцієнт ступеня ризикованості проекту (визначена експертна оцінка);

m – мінімальна реальна норма прибутку (ставка рефінансування Національного банку України або ставка міжбанківських депозитів Лондонської фондової біржі).

За сучасних не надто сприятливих умов інвестиційного клімату України, який характеризується достатньо високими темпами інфляції, складно спрогнозувати зміну основних показників ефективності інноваційних проектів, тому фактор невизначеності може бути нівельований вибором короткострокових проектів, а у разі наявного ризику фінансуванням за рахунок державних коштів.

На цьому етапі розрахунку величини інтегрального економічного ефекту можливо розкрити деякі резерви збільшення ефективності реалізації інноваційного проекту, такі як скорочення строків проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, освоєння та впровадження винаходів, прискорення виходу об'єкта на проектну потужність, а також використання можливих шляхів стимулювання наукоємних інноваційних розробок (надання податкових, кредитних та амортизаційних пільг, субсидування державою частки одноразових витрат). Якщо величина інтегрального економічного ефекту додатна, тоді інноваційний проект слід визнати прийнятним для реалізації.

Якщо розробляють кілька варіантів створення новітньої техніки або технології, тоді вибір за проектом із максимальною величиною інтегрального ефекту.

За наявності багатоваріантних розрахунків ефективності реалізації інноваційних проектів може постати проблема різної тривалості життєвих циклів аналогічних інноваційних проектів. У цьому разі для їх порівняності слід розраховувати не інтегральний, а середньорічний економічний ефект:

$$E_{\phi} = \frac{E_r}{\sum_{t=1}^{жцп} (1 + E_{it})^{-1}}, \quad (5.15)$$

де E_{ϕ} – середньорічний економічний ефект;

E_r – інтегральний економічний ефект за весь життєвий цикл інновації.

Часто метою інноваційного проекту є збільшення економічної ефективності діючого рентабельного виробництва. Тоді порівняльну оцінку варіантів інноваційних розробок слід виконати за критерієм максимуму середньорічного ефекту, що дисконтується на основі вищенаведеної формули розрахунку, але при цьому задовольнити умову, що обраний оптимальний варіант повинен мати абсолютну економічну ефективність щодо приросту ефекту:

$$\Delta E_{cpt} = E_{cpt}^3 - E_{cpt}^{6/3} > 0, \quad (5.16)$$

де ΔE_{cpt} – приріст ефекту;

E_{cpt}^3 – середньорічний ефект зі здійсненням інноваційного проекту;

$E_{cpt}^{6/3}$ – середньорічний ефект без здійснення інноваційного проекту.

Слід мати на увазі, що в умовах інфляції важливо визначити швидкість відшкодування інвестованого (авансованого) капіталу. Відповідний часовий період можна розрахувати послідовним підсумовуванням прибутків, що дисконтуються до моменту, поки накопичена сума не буде дорівнювати розміру авансованого капіталу.

Визначений до реалізації може бути лише той проект, що окуповується за період життєвого циклу, за умови абсолютної ефективності:

$$T_{\text{воз}} < T_{\text{жц}}, \quad (5.17)$$

де $T_{\text{воз}}$ – період окупності інноваційного проекту;

$T_{\text{жц}}$ – період життєвого циклу інноваційного проекту.

Якщо при порівнянні варіантів інвестування орієнтуватися на критерій інноваційного проекту з мінімальним періодом відшкодування витрат ($T_{\text{воз}} = \min$), тоді даний проект вступає в проти-

річчя з використанням розглянутого вище критерію інтегрального економічного ефекту – $E_t = \max$.

Аналіз досвіду обґрунтування доцільності реалізації інвестиційних проектів на підприємствах різних галузей промисловості свідчить, що залучивши критерій максимального інтегрального ефекту за інших рівних умов, можна зробити висновок щодо доцільності реалізації розглянутих проектів, незважаючи на те, що вони вимагають більших інвестиційних вкладень, більшої тривалості життєвого циклу інновацій, але водночас забезпечують вищу масу прибутку.

Критерій мінімуму періоду відшкодування одноразових витрат, навпаки, віддає перевагу невеликим обсягам інвестицій, але тим інвестиційним проектам, які швидко окуповуються, що за високої інфляції відіграє вирішальну роль при кінцевому виборі варіанта інноваційного проекту.

Розглянуті методологічні підходи до розрахунку економічної ефективності при реалізації інноваційних проектів на підприємствах залежно від соціально-економічної ситуації в тій чи іншій країні та періоду її економічного циклу можливо узагальнити (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Система критеріїв оцінки інноваційних проектів при їх реалізації*

№	Показники	Умови соціально-економічної ситуації	
		Стабільна	Непередбачувана
1	Інтегральний ефект – E_t	$E_t = \max$	$E_t > 0$
2	Період відшкодування одноразових витрат – $T_{\text{воз}}$	$T_{\text{воз}} < T_{\text{жц}}$	$T_{\text{воз}} = \min$
3	Внутрішня норма прибутку – E	$E > E_H$	$E = \max$

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Розглянувши показники табл. 5.5, можна зробити висновок, що в стабільній, безризиковій ситуації довгострокового інвестування інноваційного проекту слід орієнтуватися на варіант проекту з більшою масою прибутку.

Однак у ситуації, що характерна для України й інших країн СНД, доцільніше здійснювати інноваційні проекти з короткими строками повернення вкладеного у них капіталу.

5.5. Концептуально-методологічний базис формування ефективних інститутів інтелектуальної діяльності[©]

Досвід провідних країн світу переконує, що національна інноваційна система є комплексом інститутів інтелектуальної діяльності суспільного та приватного секторів, що забезпечують інноваційні процеси та сприяють розробленню й реалізації нових технологій.

Основні функції національної інноваційної системи: формування нового механізму саморозвитку суспільства, що посилює адаптаційний потенціал і здатність до прогресивних структурних зрушень; забезпечення втілення нових ідей у різних сферах інтелектуальної діяльності; спрямування інноваційних процесів з метою реалізації національних інтересів соціально-економічного розвитку; забезпечення зростання продуктивності факторів виробництва та сприяння ефективній взаємодії науки, освіти, бізнесу, громадських та урядових установ; поліпшення конкурентоспроможності національних економік у глобальному середовищі.

Слід зазначити, що формування та функціонування національної інноваційної системи є складним і багатограним процесом, визначеним інституційними структурними особливостями конкретної країни. Принципи функціонування національної інноваційної системи представлено на рис. 5.15.

На думку дослідників, ефективне функціонування національної інноваційної системи передбачає розв'язання комплексу завдань і суперечностей, пов'язаних із необхідністю органічного поєднання інституційних, політичних, економічних, соціально-психологічних, культурних чинників інноваційної динаміки; пріоритетний розвиток національних галузей високих технологій і тенденцій глобалізації сучасного інформаційного простору; наявності

[©] Тарасова І.І.

системи державного регулювання інноваційних змін і ринкових механізмів функціонування підприємницького сектору.

Як було зазначено вище, основною ланкою інноваційного процесу є результати інтелектуальної діяльності людини, втілені як об'єкти інтелектуальної власності, які мають або не мають захищену правову основу.

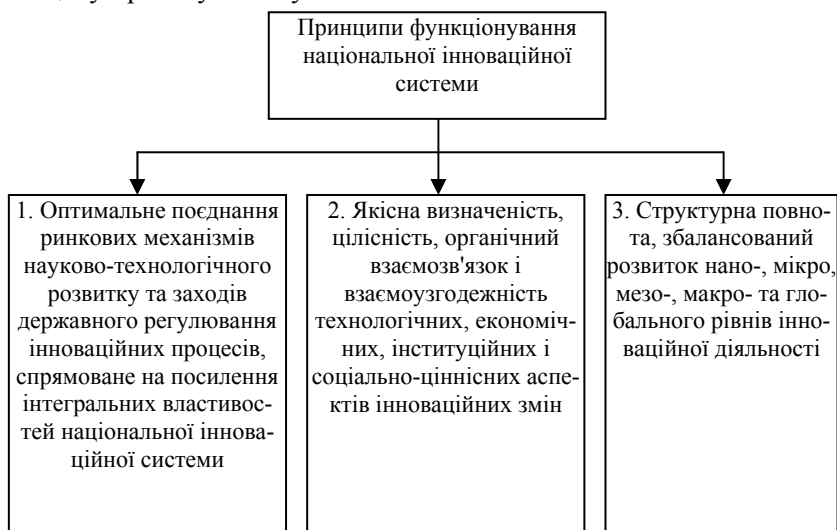

Рис. 5.15. Найважливіші принципи ефективного функціонування національної інноваційної системи*

** Розроблено на основі опрацьованої літератури.*

Під результатом інтелектуальної діяльності (РІД) слід розуміти засоби індивідуалізації виробництва, товарів, робіт, послуг, рішення технічних завдань, знання, способи та методи виготовлення продукції, науково-технічні розробки, продукти авторського права. Цей різновид економічних ресурсів зумовлює їхнє дещо інше функціональне призначення, але поєднує нематеріальну природу та належність до одного із видів економічних ресурсів – інформаційного.

Саме відносини власності визначають характер, основу економічних відносин РІД. Традиційно відносини власності було прийнято поширювати тільки на матеріальні об'єкти, але аналіз природи РІД довів, що вони теж є об'єктом економічних відносин.

Однак між даними видами права власності існує ряд відмінностей, які зумовлені походженням їхнього права та різняться за певними критеріями порівняння (табл. 5.6).

Отже, відносини права власності визначають ряд характерних відмінностей між зазначеними об'єктами порівняння, що зумовлені природою появи, вигодою від використання й визначеними нормами цивільно-правового законодавства.

Якщо розглянути інновацію в цілому як систему виробничих відносин, що включає в себе всі фактори виробництва, то можна виявити певну особливість, а саме як: предметом, так і засобом праці в цьому випадку є знання (рис. 5.16).

Носіями знань є автори та розробники, працівники знань, які в процесі творчої праці використовують власні знання та знання, зафіксовані на носіях інформації. Така обробка знань є основою інноваційного процесу їх матеріалізації знань і втілення в новому продукті.

Таблиця 5.6

Порівняльна характеристика об'єктів інтелектуальної власності та матеріальних об'єктів*

Критерії порівняння	Матеріальні об'єкти	Об'єкти інтелектуальної власності
1	2	3
Тип володіння правом власності	Майнові права	Немайнові (виняткові) права. Майнові права після матеріалізації об'єктів ІВ
Форми існування об'єктів власності	Об'єкти в матеріальній формі, якими можна фізично володіти	Об'єкти власності, що не мають фізичної природи
Власник	Визначений нормами цивільно-правового законодавства	Автор, винахідник об'єкта ІВ або ліцензіат протягом дії ліцензії
Термін використання прав власності	Обмежений ресурсом працездатності матеріального об'єкта	Обмежений відповідними законодавчими актами
Можливість використання водночас кількома суб'єктами	Об'єкт використовується його власником	Власник об'єкта, ліцензіат, володар суміжних прав
Прогнозованість потенційних економічних вигод	Можливість точного прогнозу з урахуванням ризиків	Неможливість достатньо точного прогнозу

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Система відносин власності дає відповідь на питання приналежності знань і результатів. Економічні відносини, які є проявом взаємодії фізичних та юридичних осіб, формують економічні інститути.

Економічні інститути є сукупністю створених людьми правил і норм, що регулюють поведінку суб'єктів в економічній сфері діяльності.

Таким чином, економічні інститути слід розуміти не як жорсткі обмежувальні структури, а як гнучкі структури, що трансформуються під впливом певних дій. Саме вироблення правил, що діють у соціально-економічному просторі, і є створенням інституцій. В економічній сфері інституціональні структури повинні обмежувати учасників у процесі обміну, щоб запобігти порушенням, внаслідок яких зиск одержує одна сторона, а інша – втрачає. Такі інститути охоплюють сформовані системи договірного права, взаємних зобов'язань, гарантій, торговельних марок, моніторингу, а також механізм втілення правових норм у життя⁴⁴.

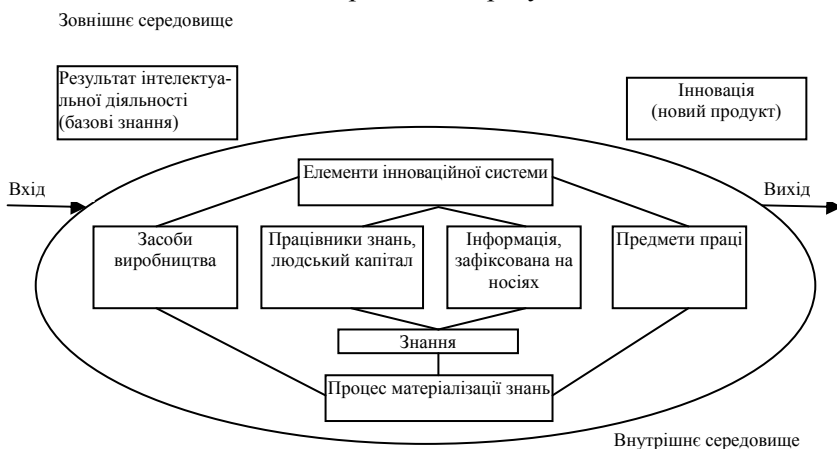

Рис. 5.16. Система інтелектуальної діяльності із зазначеним місцем процесу матеріалізації знань, результатів інтелектуальної діяльності*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

⁴⁴ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/matveev51.htm.

Першим інститутом щодо факторів виробництва є інститут права власності як суспільна структура, що впорядковує взаємовідносини суб'єктів, які виникають у процесі здійснення інтелектуальної діяльності, вкладають їх у певні межі. Основною функцією цього інституту є забезпечення гарантій суб'єктам права власності щодо недоторканності їхньої власності, що виключає можливий доступ до неї третіх осіб.

Процес визначення й закріплення соціально-економічних норм, правил, статусів і ролей, зведення їх у систему, здатну діяти в напрямку задоволення певної суспільної потреби, називають інституціоналізацією. Вона є заміною спонтанної, експериментальної поведінки на передбачувану, яку можна очікувати, прогнозувати, моделювати, регулювати. Підсумком процесу інституціоналізації є створення відповідно до норм і правил чіткої статусно-рольової структури, підтримуваної більшістю учасників цього соціально-економічного процесу⁴⁵.

Самовідтворюючись, інститут інтелектуальної власності вирішує чотири фундаментальні проблеми, пов'язані з адаптацією об'єктів інтелектуальної власності до ринкових умов, досягненням мети суб'єктів правовідносин, інтеграції й розвитку економіки країни, підтримки інтелектуальної культури, поведінки й мислення у суспільстві.

Зважаючи на нематеріальну природу й економічну доцільність, результати інтелектуальної діяльності функціонують переважно у формі об'єктів інтелектуальної власності. Поняттям «інтелектуальна власність» позначають економічні відносини, формальною оболонкою яких є інститут інтелектуальної власності, що зумовлює економічну доцільність цієї форми відносин. Результати інтелектуальної діяльності, які функціонують в економічних відносинах як об'єкти інтелектуальної власності, набувають нових, зважаючи на наявність інституту інтелектуальної власності, рис, при цьому зберігають власні специфічні властивості, пов'язані з їхньою роллю у виробництві.

У цьому вбачаємо прояв діалектичної єдності економічного змісту й інституційної форми інтелектуальної власності, які не-

⁴⁵ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/matveev51.htm.

можливо чітко віднести або до економічного базису або до правових аспектів. Отже, можна зробити висновок, що інтелектуальна власність – це система, елементами якої є інститут інтелектуальної власності та її економічні відносини, а їхній зв'язок зумовлений прагненням до реалізації економічних інтересів господарюючих суб'єктів (рис. 5.17).

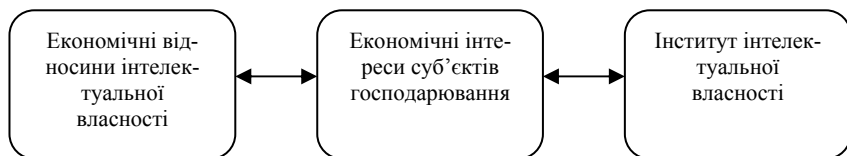

Рис. 5.17. Система інтелектуальної власності*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Поняття «інтелектуальна власність» та його походження вже було розглянуто, тому на підставі опрацювання різних авторських джерел можна зробити загальний висновок щодо класифікації об'єктів інтелектуальної власності (рис. 5.18). Наведена класифікація переконує у схожості економічних відносин інтелектуальної власності та відносин власності. Певну частину об'єктів ІВ використовують для задоволення суспільного виробництва (виробниче споживання), іншу – для задоволення духовних потреб людини (особисте споживання). Наявність різних суспільних потреб дозволяє зробити висновки щодо різних видів інтелектуальної власності, а саме: виробничої, науково-технічної та гуманітарної. Проте сфера виробництва нерозривно пов'язана з науково-технічною діяльністю, тому їх можна виділити в окремий блок інституційної системи інтелектуальної власності (рис. 5.19).

Спираючись на інституційну систему інтелектуальної власності, можна визначити інститут інтелектуальної власності як форму відображення об'єктивних відносин власності, де проявом форми власності є право по відношенню до визначеного інтелектуального ресурсу.

Механізм функціонування інституту інтелектуальної власності нерозривно пов'язаний з інноваційними процесами в економіці, що охоплюють об'єкти, джерела й результати інноваційно-інтелектуальної діяльності. Цей інститут дає змогу адаптувати інтелектуально-інформаційний продукт до ринкового середовища

та вимог ринку, органічно інтегрувати інтелектуальну діяльність у систему суспільного відтворення, забезпечувати баланс інтересів суспільства й авторів інтелектуального продукту.

Рис. 5.18. Класифікація об'єктів інтелектуальної власності
 * Сформовано на основі опрацьованої літератури.

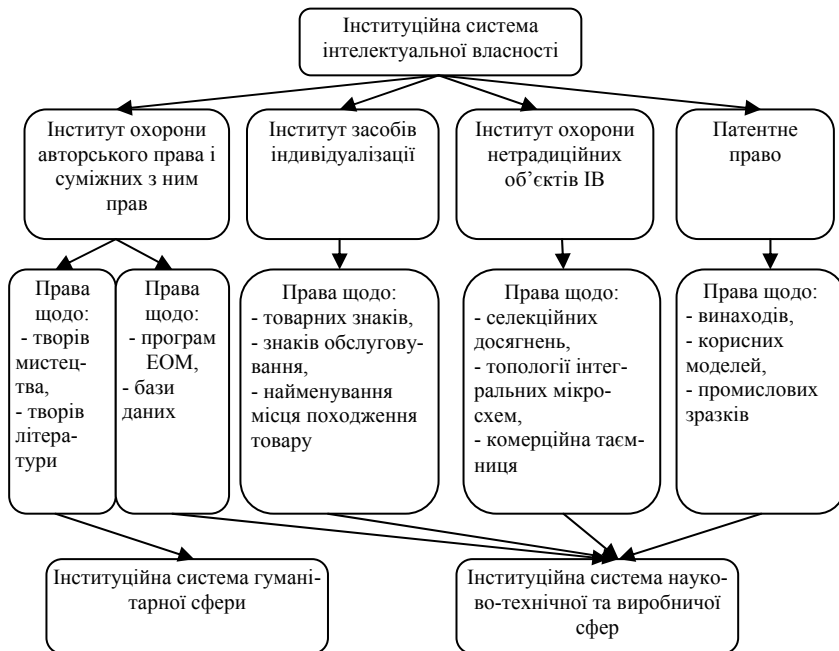

Рис. 5.19. Інституційна система інтелектуальної власності*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Перетворенню інституту інтелектуальної власності на дієвий інструмент державного регулювання ефективності інноваційних процесів сприяє розбудова національної інноваційної системи. Отже, інститут інтелектуальної власності:

- є рушійною силою розвитку національної інноваційної системи, яка виявляється в активізації системних науково-технічних досліджень, об'єднанні ресурсів і проведенні спільних досліджень, розвитку новітніх форм патентно-ліцензійної кооперації фірм, визначенні спрямованості інновацій на основі аналізу споживчих потреб, трансферу інтелектуальних продуктів, поглиблення кооперації між суб'єктами інноваційного процесу;

- перетворює об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ) на вагомому складову нематеріальних активів суб'єктів господарювання; формує напрям розвитку національної інноваційної системи на основі ефективного обміну та здійснення інноваційної діяльності

учасниками інноваційно-інтелектуального процесу; формує інноваційну культуру та відповідний інститут цінностей, традицій, регулює їх перетворення в соціально-економічному житті суспільства;

- розширює можливості національної інноваційної системи завдяки функціонуванню електронних систем реєстрації й обробки патентних заявок, відображенню новітніх науково-технічних досягнень у процесі охорони доменних імен у мережі Інтернет, розвитку патентних фондів, різноманітних організацій з колективного управління майновими правами інтелектуальної власності, посередницьких структур, формуванню сучасних механізмів страхування інтелектуальної власності; створення умов для інтеграції в національну інноваційну систему малого та середнього бізнесу;

- сприяє раціоналізації структури витрат, залученню вітчизняних та іноземних інвестицій, розвитку системи фінансування національної інноваційної системи, продажу прав інтелектуальної власності, укладанню ліцензійних угод, інших інноваційно-господарських відносин на основі лізингу та франчайзингу.

РОЗДІЛ 6

РИНОК ЯК ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

6.1. Ринкова модель у формуванні економіки розвитку суспільних формацій[©]

Поступ людства, як процес взаємодії економічних суб'єктів, у минулому і сучасному дає підстави стверджувати, що всі без винятку суспільно-економічні надбання є результатом еволюційних змін, пошуку можливостей задоволення мотивацій. Серед головних і вкрай важливих утворень суспільних формацій виділяється ринок як головне надбання, яке дає можливість людству розвиватися, зосереджуючи акценти на ефективності суспільного буття в усіх його проявах, особливо економічних. Таким чином, беззаперечним з погляду науки і практики є факт, що ринок, як інституціональна система, виник у процесі розвитку людства, а теорія питання є надбанням суспільних наук, тому нами поставлено за мету окреслити сутнісно-рольові характеристики ринку.

Науковий пошук в економічній науці, крім обґрунтувань контурів ринку, дав змогу сформувати теорії його функціонування, серед яких важливим є інституціоналізм. Цей напрям суспільно-економічних досліджень виник на перетині економіки і соціології як певне поєднання методів, спрямованих на оцінку поведінкових характеристик індивіда в організації й ринку. Означені параметри економічного буття сконцентровано поєднують економіко-соціальні процесні взаємодії в розвитку суспільства ринкового спрямування. Ця аксіома обґрунтовано наводить на думку про те, що інституціоналізм є повноправною течією економічного вчення, у тому числі й про ринок.

Людська цивілізація щодо організації системи продукування і кругообігу благ не має нічого кращого за ринок, як найбільш демократичний, конкурентний інститут, що забезпечує високу мотивацію для учасників і поступальний, перспективний розвиток

[©] Шпикуляк О.Г., Рябоконт В.П., Саковська О.М., Розгон А.В.

для держави. Ця теза підтримана науковою спільнотою. На думку Л. Абалкіна, ринок пройшов випробування часом, що підтверджено світовим досвідом і перебігом подій, а новітня історія не знає жодного прикладу високорозвинутої, гнучкої, ефективно функціонуючої економіки без ринку¹. Проте, погоджуючись із цим висновком, зауважимо, що кожна модель ринку має особливу інституціональну природу, яка визначає перспективи в аспекті ефективності, державного регулювання і саморегулювання.

Економіка в ринку функціонує за законами конкуренції, балансування попиту-пропозиції й товарно-грошових відносин. Тому основою поступального розвитку економік, без сумніву, слід вважати ринок як структуровану й консолідовану систему, яка є середовищем взаємодії економічних агентів. Із позиції інституціоналізму, ринок – еволюційна система, механізм координації взаємодії економічних агентів і узгодження стимулів через механізм відносних цін та здійснення трансакцій. Категорію ринку можна розглядати як інститут (організаційно оформлену, але динамічну систему), а також як систему інституцій та інститутів, які структурують взаємовідносини у процесі обміну. Така постановка питання щодо ринку впливає із змісту предмета дослідження інституціональної теорії в економіці, адже крім ринку вона досліджує всю сукупність інститутів та інституцій (неокласики – лише ринок як основоположний інститут). За концепцією Т. Веблена, який намагався визначити, чим зумовлена поведінка "живої" людини (не "економічної") на ринку, ринкову економіку характеризує не ефективність і цілеспрямованість, а демонстративне марнотратство, заздрісне порівняння, цілеспрямоване зниження продуктивності². Ринкова система відносин включає в себе "виробництво–обмін–розподіл–споживання", що є предметом дослідження, об'єктом державної політики регулювання. Таким чином, визначено сукупність складових, які варто досліджувати для оцінки ринків продукції. Наприклад, в аграрній економіці потрібно розвивати повноцінний ринок, обмежуючи монополістичні явища,

¹ Абалкин Л. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1997. – № 6. – С. 4–12.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ebk.net.ua/Book/letAgapova/20.htm>.

суб'єкти ринку повинні бути рівноправними, а держава – активним інститутом регулювання.

Ринок виник еволюційно в результаті поділу праці, появи приватної власності на елементи продуктивних сил, а головне – інститутів бізнесу. Як зазначав Адам Сміт, ринкова економіка – це цілком природний процес, але для забезпечення логічної конструкції ринку мають бути створені необхідні умови (конкуренція, антимонопольне регулювання тощо), в межах яких кожний учасник прагне отримати власну вигоду³. Виходячи з цього, ринок необхідно розглядати як утворення, в якому панівними є товарно-грошові відносини, а рушійною силою розвитку – економічний інтерес індивіда. У віданні ринку знаходяться всі процеси суспільно-економічного буття, адже він формує сукупні пропозицію і попит, тому саме в цьому ракурсі розглядається теорія і методологія ринку як економіко-соціальної системи.

Усвідомлення значимості ринку для упорядкування господарських взаємодій і забезпечення відповідних ефектів суспільству є вагомою підставою стверджувати про еволюційність інституту ринку як складника величезної сукупності досягнень людства. Попередньо зазначимо, що господарська поведінка людини в процесі еволюції господарсько-торговельних відносин створила один із найбільш дієвих, значимих феноменів – ринок. Наведені твердження вимагають від науки пошуку істини, усвідомлення й осмислення законів ринку, інституціональних умов функціонування, інфраструктурних змін і державної регуляторної політики як в історичному, так і в сутнісному та практичному ракурсі.

Історизм категорії "ринок" безсумнівно присутній, а його аспекти зафіксовано економічною наукою, але будь-яке, навіть повторне дослідження теоретичних аспектів ринку вносить новизну в розуміння його сутності та природи. Теорія і методологія ринку – базис розуміння й розбудови відносин на ринках окремих товарів, необхідних для життєдіяльності людини. Предтечею визначення сутності, ролі й місця ринку в економіці постали товарообмінні процеси, мотивації людської взаємодії, які створили передумови

³ Сміт А. Теория нравственных чувств / Сміт А. – М. : Республика, 1997. – 352 с.

для необхідності наукового осмислення відповідного понятійного апарату. Першопрохідцями у розкритті сутності ринкового механізму були меркантилісти Томас Ман і Джон Локк (розглядали ринок через призму зовнішньої торгівлі); фізіократи – Франсуа Кене (через призму взаємодії факторів виробництва, а також перерозподілу вартостей); Адам Сміт (через призму капіталістичних взаємодій, які будуються на основі попиту і пропозиції, конкуренції). Паралельно розвивалися й інші теорії економічної науки щодо ринку: теорія народонаселення (Мальтус, Мілль); система Рікардо; Закон Сея і класична теорія грошей (Жан-Батіст Сей); марксова економічна наука; теорія граничної корисності – маржиналізм (Джевонс, Менгер, Вальрас); маршаллова економічна наука; теорія граничної продуктивності та ціни виробничих факторів (Дж. Б. Кларк); теорія капіталу і відсотка (Бем-Баверк, Менгер); теорія загальної рівноваги та економічна теорія добробуту (Вальрас, Ланге, Дебре, Ерроу); економічна теорія використання простору і класична теорія розміщення виробництва (Тюнен, Альфред Вебер, Джордж Пік, Лаунгардт); неокласична теорія грошей, відсотка і цін (Маршалл, Вальрас, Віксел, Фішер); кейнсанська система (Кейнс, Робертсон); інституціоналізм (Веблен, Мітчелл, Коммонс, Норт, Коуз). Всі вони так чи інакше вплинули на визначення сутності ринку та його елементів, які дійшли до наших днів.

Розуміння категорії "ринок" багатогранне, але здебільшого трактування зводяться до того, що він є взаємодією продавців і покупців з приводу продажу–купівлі товару. Це – основа основ ринкового механізму, яка консолідує дії, формує інститут кон'юнктури, ціни, регулює ринкові відносини. Разом із тим ринок є особливим утворенням, про що свідчить еволюція ринкових відносин і ступінь їх розвитку в кожній країні. Розвиток ринку в глобальному значенні забезпечує виробництво і споживання на певному рівні, який характеризує ефективність цих процесів. Тому існують національні особливості ринку, визначені традиціями, ментальністю, пріоритетами моделі економіки – американська, європейська, японська, китайська і навіть та, яка формується у країнах пострадянського простору. Кожна з них має особливості, позитивні сторони й недоліки, які проявляються на практиці.

У спрощеному визначенні суті й функціональних ознак ринок являє собою відносини обміну, купівлі–продажу товару. Тут взаємодіють продавці та покупці, але кожен із них дбає про власні інтереси, намагаючись протиставити їх конкурентам. У ширшому розумінні ринок є системою соціально-економічних відносин щодо купівлі–продажу товарів, які опосередковані ціноутворенням, інституціями, механізмами, регуляторною політикою держави. Ринком управляють попит і пропозиція, які зумовлюють конкуренцію.

Із плином часу й розвитком суспільства процес обміну між людьми поступово перетворився в систему відносин, яку сучасники називають ринком з атрибутами конкурентної боротьби, ціноутворення, державного регулювання. Тому ринок – це конкретна форма прояву і товарного обміну, і товарного обігу, сукупність економічних відносин між продавцями у процесі купівлі–продажу товарів і послуг. Сучасний ринок – це один із головних елементів складної системи господарювання, в якій тісно взаємодіють ринковий механізм і численні регулівні інститути. Взаємодія в ринкових системах консолідується навколо економічних і соціальних інститутів державного та ринкового змісту, без чого сучасний ринок неможливий. Ринок еволюціонує, головними його складниками споконвічно виступають економічні агенти – учасники ринкового кругообігу в особі індивіда, а також підприємства, організації, державні установи виробничого й обслуговуючого спрямування. Зміст ринку в сучасному вигляді полягає у його розумінні як макро-, так і мікросистеми, адже ринкові відносини проявляються в усіх аспектах економічного життя. Ринок є структурованою системою, яка включає в себе економіко-соціальні складові ринкового механізму, а ринки структуруються залежно від суб'єктів, які є їхніми учасниками (рис. 6.1).

Деякі вітчизняні дослідники економічної теорії ринку⁴ розуміють його як досягнення людства на всіх етапах розвитку до найвищих форм суспільного прогресу. Ринкове господарство є середовищем, ”атмосферою”, в межах і за допомогою якого від-

⁴ Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підруч. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / [Климко Г. Н., Нестеренко В. Н., Канищенко Л. О. та ін.]; за ред. Г. Н. Климка, В. Н. Нестеренка. – К. : Вища шк.; Знання, 1997. – 744 с.

творюються й панують відносини та зв'язки товарного виробництва.

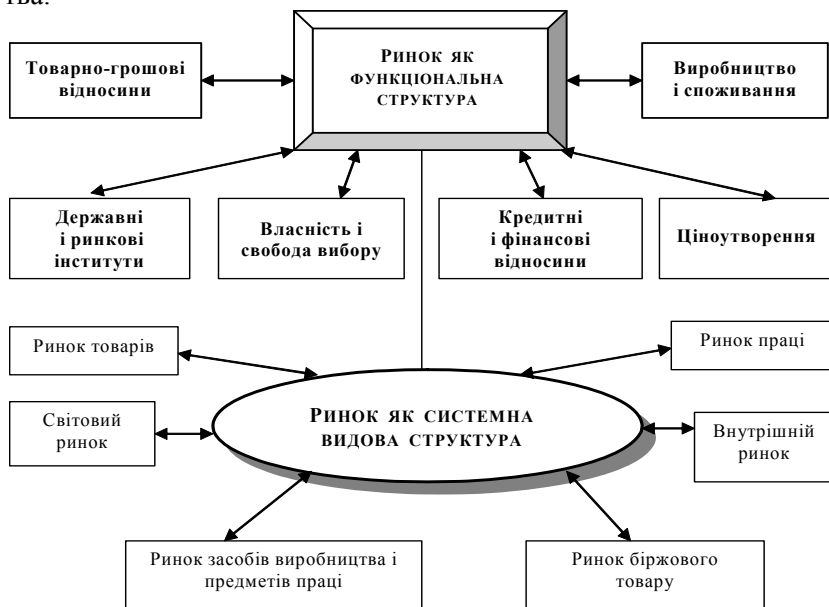

Рис. 6.1. Структура ринкового механізму і сегментація ринків в економічній системі людства*

** Сформовано за результатами проведених досліджень і узагальнень.*

Функціональні ознаки ринку або функції є відтворення матеріальних передумов для дії об'єктивних економічних законів загального характеру; забезпечення еквівалентності економічних відносин, пріоритету економічних інтересів господарюючих суб'єктів; блокування господарської й регіональної автаркії, інтернаціоналізація суспільного виробництва, розвиток інтеграційних процесів у міждержавних відносинах; створення економічних передумов для демократизації господарського життя; вимір людської праці, визнання першочергового значення професійності та компетентності; стимулювання структурних змін в економіці, диверсифікація виробництва; встановлення об'єктивно необхідної рівноваги, пропорційності в економіці; розвиток конкурентних

засад⁵. Досить часто в наукових дослідженнях з проблем ринку це поняття ототожнюється із категорією „економіка”, що не є цілком правомірним і методологічно правильним підходом, адже між ними існують чіткі відмінності. У даному випадку потрібно окреслити термінологічно сутність ринку й економіки, хоча вони взаємодоповнюючі та взаємозалежні.

Розуміння сутності ринку й механізмів його функціонування багатогранне та багатоаспектне. Ринком нині вважається будь-яка система, розвиток якої базований на змаганні учасників за кращі умови задоволення потреб, стосовно перерозподілу благ; місце купівлі–продажу товару; територія, на якій здійснюється обмін; взаємодія між продавцем і покупцем у процесі товарообміну; механізм формування попиту–пропозиції і встановлення цін; система економічних відносин у повному розумінні цього, яка охоплює всі сфери суспільного буття; сукупність інститутів і інституцій, які структурують людську взаємодію.

Концепції ринкових взаємодій консолідують розуміння сутності ринку як системи обміну товарами, послугами, умовою якого є вартісне опосередкування грошима, взаємодія продавців і покупців, базовані на попиті–пропозиції, інституціональних умовах механізму ринкового й державного регулювання, принципах формування інтересу економічних агентів. Методологія функціонування ринку ґрунтується й реалізується на таких важливих інституціональних утвореннях як вартість, ціна, попит і пропозиція, конкуренція, мотивації агентів, кон’юнктура, механізми державного регулювання й протекціонізму. Механізм ринку не є автономним, відособленим від суспільних інститутів та інституцій, які опосередковують дії у сфері господарської діяльності, яка, у свою чергу, і становить систему ринкових взаємодій. Таким чином, ринку притаманні ознаки статичності, системності, структурності, контрактних відносин, обміну, конкуренції, вартісного опосередкування угод, балансування.

⁵ Основи економічної теорії: поліекономічний аспект: підруч. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / [Климко Г. Н., Нестеренко В. Н., Канищенко Л. О. та ін.]; за ред. Г. Н. Климка, В. Н. Нестеренка. – К.: Вища шк.; Знання, 1997. – 744 с.

Ринок у класичному розумінні вимагає надання всім діям, товарам, надбанням суспільства і природним активам вартісного опосередкування й вільного обміну, адже це – головні критерії ринковості економіки. Тому відстоюємо позицію нетотожності понять „економіка” і „ринок”. Економіка існувала завжди паралельно суспільству, а ринок виник лише з появою обміну, необхідності трансформації благ у ринкові товари.

Функціонально ринок – складова економіки, заснована на конкуренції та взаємній відповідальності економічних агентів-організацій (покупців і продавців). У більш глибокому розумінні ринок є системою соціально-економічних відносин із приводу купівлі–продажу товарів, які опосередковані ціноутворенням, інституціями, механізмами, регуляторною політикою держави. В економічній системі ринком управляють попит і пропозиція, які зумовлюють конкуренцію. Така позиція визначена історично природою людини, яка є економічною істотою, адже матеріальні потреби первинні в ієрархії (не маючи їжі, людина не думає про духовність). Правильність такого висновку очевидна, тому ринок – це перш за все економічна, а потім – соціальна система.

На переконання В. Вольчика, ринок є нейтральним, спонтанним механізмом обміну, координації і відбору, а результати функціонування ринку залежать від інститутів, які мають місце в даний момент у суспільстві⁶. Ця теза є підтвердженням концепції про інституціональну природу ринку. Загалом, ринок є скоординованою системою, яка чітко реагує на баланс попиту–пропозиції, сформований "невидимою рукою", і (або) за участю економічних агентів та держави, у ній формується ціна продукту. Остання передбачає, що "виробництво – обмін – розподіл – споживання" – це організована структура, де "зустрічаються" виробники і споживачі, продавці і покупці, де в результаті взаємодії попиту споживачів і пропозиції виробників встановлюються ціни на товари та обсяги продажу. З позиції структурної організації ринку вирішальне

⁶ Вольчик В. В. Нейтральные рынки, нейтральные институты и экономическая эволюция [Электронный ресурс] / В. В. Вольчик // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та. – 2004. – Т. 2. – № 2. – С. 55–68. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

значення має кількість виробників (продавців) і кількість споживачів (покупців), які беруть участь у процесі обміну. Саме кількість виробників і споживачів та структура зв'язків між ними визначають тип взаємодії попиту і пропозиції⁷. Моделі розвитку економік максимально підпорядковані ринку, що вказує на всеосяжність цієї системи, адже суспільство за свою багатовікову історію не винайшло кращої структури економічних взаємодій ніж ринкова. Методологія функціонування економік за типом ринкової вважається такою, що забезпечує перспективи виходу суспільств на вищий якісний рівень розвитку, бо головний принцип ринку – це конкуренція, змагання між учасниками за право ефективного задоволення потреб. Таким чином, ринок є ідеальною моделлю розвитку економічних відносин, за умови максимально дієвого урівноваження інтересів учасників і держави.

Загальноновизнаним у теорії і практиці господарювання є той факт, що ринок – це система економічних відносин у процесі виробництва–обміну–розподілу і споживання, який опосередковують гроші; об'єктами обміну є будь-які товари і продукти, створені людиною та природою; відносини ринкового буття охоплені купівлею–продажем, що є з'єднувальною ланкою між продавцем і покупцем (суб'єктами ринку); включає в себе три головних сегменти – ринок праці, ринок товарів і послуг, ринок капіталу; учасники ринку є економічно відособленими конкурентами; виконує функції – регулювання („невидима рука” ринку, державні важелі й ринкові механізми); стимулювання (поштовх до інновацій); інформаційну, посередницьку, селективну, ціноутворення, соціальну (характерна для окремих типів ринків, зокрема аграрно-продовольчих).

Механізм ринку зводить покупців і продавців, які прагнуть відповідно купити та продати благо, отримавши вигоду. Від того, наскільки вигідно кожен із них реалізує свою потребу, залежить перспектива їх існування, а також визначається ефективність ринку. Природність такого висновку очевидна, тому ринок – це перш за все економічна, а потім – соціальна система.

⁷ Львов Ю. А. Основы экономики и организации бизнеса / Львов Ю. А. – СПб.: ФОРМИКА, Печатный двор, 1992. – 384 с.

Інституціоналізм ринку адекватно відображає умови і формує результати його соціально-економічного розвитку, визначає поступ економічних агентів у всіх без винятку сферах ринкового буття. На нашу думку, це аксіома, яку необхідно враховувати при розбудові ринкових відносин. У руслі нашого переконання висловлюється дослідниця О. Мороз, яка вважає, що ринкова економіка є складною системою, в якій переплітаються багатогранні зв'язки і взаємозалежності, передусім інституціональної природи⁸. За В. Вольчиком, функціонування будь-якого інституту пов'язано з поточною взаємодією економічних акторів⁹, а ринок в еволюційному контексті є нейтральним, спонтанним механізмом обміну, координації і відбору¹⁰. Однак принципи і фундаментальні постулати економіки свідчать, що, наприклад, конкурентні ринки передбачають існування великої кількості незалежних покупців і продавців, зацікавлених в обміні стандартними продуктами. У ринковій економіці взаємодіючі рішення конкурентних покупців і продавців визначають систему цін на продукти й ресурси в будь-який період часу¹¹. Принципи функціонування ринку з погляду традиційного неокласицизму відомі – взаємодія між продавцем і покупцем, що ґрунтується на законі попиту–пропозиції, рівноважної ціни і конкуренції, але інституціональні утворення виступають для нього обмеженнями і (або) стимулами, що ще раз підтверджує тезу про інституціональність ринку, окреслення його суті як об'єкта інституціональних регуляторних впливів і, як наслідок, системи структурованих інституцій та інститутів.

Методологія функціонування ринку формується в сукупності параметрів, які характеризують ступінь взаємодії структур, споживачів, регуляторні впливи на конкурентну політику фірм, перерозподіл створеного продукту. Вона полягає у координації взає-

⁸ Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України : моногр. / Мороз О. О. – Вінниця: УНІВЕРСУМ Вінниця, 2006. – 438 с.

⁹ Вольчик В. В. Рынки и институты в экономической теории: проблема отбора [Электронный ресурс] / В. В. Вольчик // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-1. – С. 52–58. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

¹⁰ Там само.

¹¹ Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Макконнелл К. Р., Брю С. Л.; пер. с англ. 11-го изд. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 786 с.

модій економічних агентів, балансуванні попиту і пропозиції, формуванні цін на товари, що у свою чергу опосередковує вибір відповіді на запитання: що потрібно виробляти і за рахунок чого, хто повинен виробляти і для кого? Саме відповідь на ці запитання формує підстави для ринкових взаємодій, визначає учасників і типологію ринків.

Дослідження проблеми ринку ґрунтується на теоретико-методологічних постулатах економічної науки і практичному досвіді, а також аналітичних показниках. Це дає змогу здійснити всебічне обґрунтування проблеми формування й розвитку ринку в національній економіці як на галузевому, так і міжгалузевому, макроекономічному рівнях. Всесвітньо відомий вчений економіст-аграрник І. Лукінов¹², один із основоположників теорії і методології функціонування ринкової економіки в Україні, характеризує ринок як багатоаспектне утворення, визначив сутність ринку як потужний засіб стимулювання розвитку товаровиробництва, науково-технічного й економічного прогресу, каталізатор послідовних відновлюваних процесів. Ринкова конкуренція підштовхує підприємців розширювати й оновлювати товарний асортимент, створювати гнучкі виробничі системи з пристосуванням їх до змінюваного споживчого попиту. Формування не примітивного рудимента минулого (хаотичного базару), а високорозвинутого й високоорганізованого сучасного ринку, соціально орієнтованої ринкової економіки постіндустріальної епохи вимагає відповідно вищих форм і відносин власності, систем господарювання новітнього типу, які встановлюються в ході послідовного еволюційного розвитку, створення розгалуженої інфраструктури, яка ґрунтується на новітніх технологічних і організаційно-управлінських розробках. Ринкова економіка початку ХХІ ст. – це ефективна і водночас жорстка система реалізму й виживання. Вона ґрунтується виключно на високому рівні економічних інтересів, знань і вмінь, на достовірних розрахунках ефективного ведення високо-

¹² Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / Лукинов И. И. – М. : Экономика, 2002. – 568 с. – (Российские академики об экономике); Лукинов І. І. Вибрані праці: [у двох книгах. Кн. 1] / І. І. Лукинов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 816 с.; Лукинов І. І. Вибрані праці: [у двох книгах. Кн.2] / І. І. Лукинов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.

інтенсивного господарства, управління безперервним процесом удосконалення технологій, купівлі необхідних ресурсів і продажу готових товарів, спираючись на об'єктивні закони ринкового кругообігу, теорії функціонування валютно-фінансових систем і різних форм власності в умовах конкуренції та змінюваної кон'юнктури ринків¹³. Широта наведених думок підводить до висновку, що ринкова система відносин включає в себе "виробництво–обмін–розподіл–споживання", які природно існують, формуючи вигоди для економічних агентів і створюючи обмеження.

На наше переконання, теорія ринку є сформованою сукупністю теоретико-методологічних постулатів його функціонування, однак можна виділити два основних напрями дослідження – економічний та інституціональний. Економічна природа ринку відображена через економіко-фінансові механізми функціонування господарської системи в класичному розумінні товарообмінних процесів, інституціональна – в сукупності ринкових і державних інститутів забезпечення ринкового процесу. Таким чином, вичерпне розуміння ринкового процесу, теорії і методології функціонування економіки в ринковому середовищі дозволяє мати чи не найбільш повну уяву про природу розвитку ринку. Він забезпечується економічними агентами (учасниками) ринку в особі виробника, споживача, інфраструктури. Економічними агентами слід вважати учасників ринкового кругообігу в особі індивіда, підприємства, організацій, державних установ виробничого й обслуговуючого спрямування.

Таким чином, ринок – це інституціональна структура, механізм, що зводить один з одним учасників товарообмінних процесів, взаємодія яких передбачає конкурентний відбір товару покупцями. На базі різних типів конкурентної боротьби, механізмів і принципів ціноутворення, влади продавця над ринками формується їх типологія. Фактично всі типи ринків є конкурентними, але відмінними за рівнем влади над ринком і підходами держави до розбудови регуляторної політики. Теоретичні постулати розуміння сутності й особливостей ринку в економічній теорії прийнято поділяти на дві моделі – мікро- і макроекономічну. Мікроеконо-

¹³ Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / Лукинов И. И. – М.: Экономика, 2002. – 568 с. – (Российские академики об экономике).

мічна – це внутрішньогосподарські й міжгосподарські взаємодії, макроекономічна – уособлення сукупності процесів розвитку великомасштабних економічних явищ і процесів, які відбуваються на рівні держав і міждержавних відносин, тобто в міжгалузевому та глобальному вимірі.

У своєму функціонуванні економічна система ринкового типу наслідує мікроекономічну структуру, яка становить економіко-господарські відносини між підприємствами, домогосподарствами й державою у процесі формування пропозиції товарів, попиту і ціноутворення на ринках. Таким чином, мікроекономічна модель функціонування ринку впливає з наукової парадигми мікроекономіки, яка досліджує соціо-економічні відносини між людьми, домогосподарствами, підприємствами (як вже зазначалося вище), саме тому, з мікроекономічної точки зору, ринок є системою відносин купівлі–продажу товарів.

Підприємства, домогосподарства, працівники є головними учасниками базисних структур і механізмів функціонування ринкової економіки на макрорівні. Кожен з учасників мікроекономіки ринку може виступати як продавцем, так і покупцем, тобто учасником бізнесових відносин. Але вони цілковито перебувають під владою ринкового механізму, адже бізнес не здатний змусити домогосподарство купувати все, що він виробляє, а домогосподарство – змусити виробника встановити ціну, яку забажає споживач. Тому ще раз наголошуємо, що мікроекономіка ринку – це дослідження економіко-соціальних відносин суб'єктів у процесі задоволення потреб, впливів на них законодавчої бази й політики уряду.

Досвід передових країн доводить, що ринкова економіка має бути регульованою, щоб "невидима рука" конкуренції не мала негативно-антирегуляторного впливу на безпеку економічної системи й окремих галузей (у нашому випадку – аграрної). Регулювання відносин у системі ціноутворення аграрного ринку обов'язково присутнє, здійснюється через безпосередній регулюючий вплив державних інститутів на ціни і доходи товаровиробників, встановлення гарантованих цін, підтримку платоспроможності споживачів (доходів) з метою узгодження ємності ринку з виробничим потенціалом галузі. Ці важелі визначають ефективність національного аграрного виробництва, рівні відтворення й мотивації, є індикаторами продуктивності та забезпечують рівновагу на ринку.

Отже, природа та функціональна змістовність ринку інституціональна за змістом і принципами організації господарських взаємодій, що дає підстави вважати ринок інституціональною системою, яка наслідуює принципи системності, саморегулювання і конкуренції учасників, кожен з яких намагається якнайповніше реалізувати свій вибір в умовах обмеженості ресурсів, а це вимагає від держави втручання, щоб збалансувати інтереси ринкових суб'єктів (виробників, споживачів, держави), що є намаганням уникнути втрат.

6.2. Аграрний ринок як механізм координації й стимулювання інноваційної діяльності[©]

Ринкова модель господарювання поширюється на усі без винятку сегменти економік, у тому числі й на аграрні, як механізм координації. Аграрний ринок не зводиться лише до обмежень ціною, пропозицією та попитом, кількістю та якістю зв'язків між ринковими агентами, відповідно до яких сума всіх рішень пояснює функціонування й розвиток ефективного аграрного середовища, він позиціонується як головний системоутворювальний стимул до інновацій. Згідно з Л. Мізесом, роль ринку як системи визначає синтез гранично конкретного знання із гранично абстрактним. Під першим розуміють індивідуальне знання специфічних умов часу, місця й форми дій, вміння користуватися цими умовами, що в остаточному підсумку забезпечує індивідуальні переваги. Але ринок створює також передумови для використання цього знання, наділяючи його власника правом розпоряджатися ним¹⁴. Отже, відносно цього твердження можна говорити про те, що аграрний ринок виступає ефективною інституціональною платформою стимулювання інноваційної діяльності.

Підвищення конкуренції та формування ефективних механізмів ринкової координації на аграрному ринку стимулює якісно новий підхід до створення інновацій та інноваційних продуктів. З одного боку, в умовах насиченості ринку перед товаровиробниками

[©] Мамчур В.А.

¹⁴ Мізес Л. Либерализм в классической традиции / Л. Мизес : пер. с англ. – М.: Начала-Пресс, 1994. – 384 с.

стоїть завдання виробництва продукції, яка б мала більший попит, з іншого – формування оптимальної системи ринкової координації з найменшими витратами та найвигіднішими умовами.

У сучасних ринкових умовах товаровиробники, спираючись на власні можливості, повинні поліпшувати результати своєї діяльності, а також максимально задовольняти потреби ринку. З огляду на це необхідною умовою є визначення інноваційної діяльності підприємства, що повинно відповідати трьом факторам: потенційним можливостям, рівню відповідності вимогам ринку в продукції та результатам діяльності. Перехід на інноваційний шлях розвитку кожного учасника ринку можливий завдяки формуванню інноваційних систем, в нашому випадку такою інноваційною системою є аграрний ринок як інституціональна основа інноваційного розвитку аграрної економіки, що створює необхідні умови та забезпечує потрібними ресурсами для інноваційної діяльності багатьох учасників ринкового середовища різних галузей економіки країни. Проте аграрний ринок як інноваційна система та відповідно інноваційна інфраструктура має формуватись як сукупність ринкових інститутів, які забезпечуватимуть доступ до різних ресурсів, створюючи ефективні умови й надаючи відповідні послуги всім учасникам інноваційної діяльності. При цьому підвищення ефективності як товаровиробника, так і аграрного ринку залежить від розвитку інститутів ринкової інноваційної інфраструктури.

Особливість сучасного аграрного ринку полягає в тому, що інституційні зміни примушують значну кількість ринкових агентів (господарюючих суб'єктів) боротися за умови існування, що зумовлює необхідність пошуку ефективніших методів і способів координації взаємодії по відношенню до найвпливовіших суб'єктів ринку. Із трансформацією ринкових відносин постала потреба аналізу проблеми ефективності економічного механізму реалізації проблем співпраці в ринкових умовах господарювання. Слід зауважити, що проблема ефективності ринкової співпраці (координації) та формування її механізмів залишається не вирішеною. Однак протягом останніх років спостерігаються певні зміни щодо удосконалення способів і механізмів ринкової координації. Формування ефективних механізмів ринкової координації й інноваційної діяльності та перехід галузей на інноваційно-

стійкий розвиток потребує удосконалення механізмів пропозиції аграрної сировини та готової продукції. Товаровиробники аграрної продукції повинні посісти стійкі та вигідні позиції для просування власної продукції. Важливою умовою тут є формування інституціональної структури, яка б ефективно впливала на інституціональні перетворення в аграрній економіці.

Для подальшого розгляду важливості аграрного ринку як інституціональної системи стимулювання інноваційної діяльності та координації наведемо визначення аграрного ринку. Під цим поняттям розуміємо інституційну систему або простір економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин усіх суб'єктів господарювання, завданням якої (якого) є співпраця (координація) з управлінням, що здійснюються в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу та купівлі товару, а також вони є сукупністю великої кількості спеціалізованих ринків (землі, фінансового, зерна, цукру, молока тощо), здійснюють формування ефективного поля їхньої діяльності на основі відповідних правил і механізмів спільної участі в цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки, споживчих потреб громадян і стимулювання інноваційної діяльності всіх учасників ринку.

Відповідно центральною складовою цього підходу є формування й розвиток якісних інститутів та інституцій "правил гри", що забезпечать ефективне функціонування як аграрного ринку, так і кожного його учасника, впливаючи цим на їхній інноваційний розвиток.

На нашу думку, за ступенем ієрархічної побудови та зрілістю ринкових відносин аграрний ринок можна віднести до ринків, що знаходяться на стадії трансформації, формування.

Структуру ієрархічних рівнів аграрного ринку зображено на рис. 6.2. Наведена класифікація дає змогу поглибити дослідження аграрного ринку відповідно до його специфічних особливостей, характеру функціонування, організаційної побудови і територіальної приналежності.

Проте, якщо на аграрному ринку відсутня або не діє будь-яка підсистема, не можливо проводити економічні операції (торгівлі, реклами, інвестування, інноваційного розвитку та ін.). Якщо ж "правила гри", інститути, контракти і т. д. є занадто складними, непрозорими або недосконало розробленими, підвищуються

транзакційні витрати, що позначається на вартості продуктів і послуг на ринку, що в свою чергу негативно впливає як на сталий, так і інноваційний розвиток.

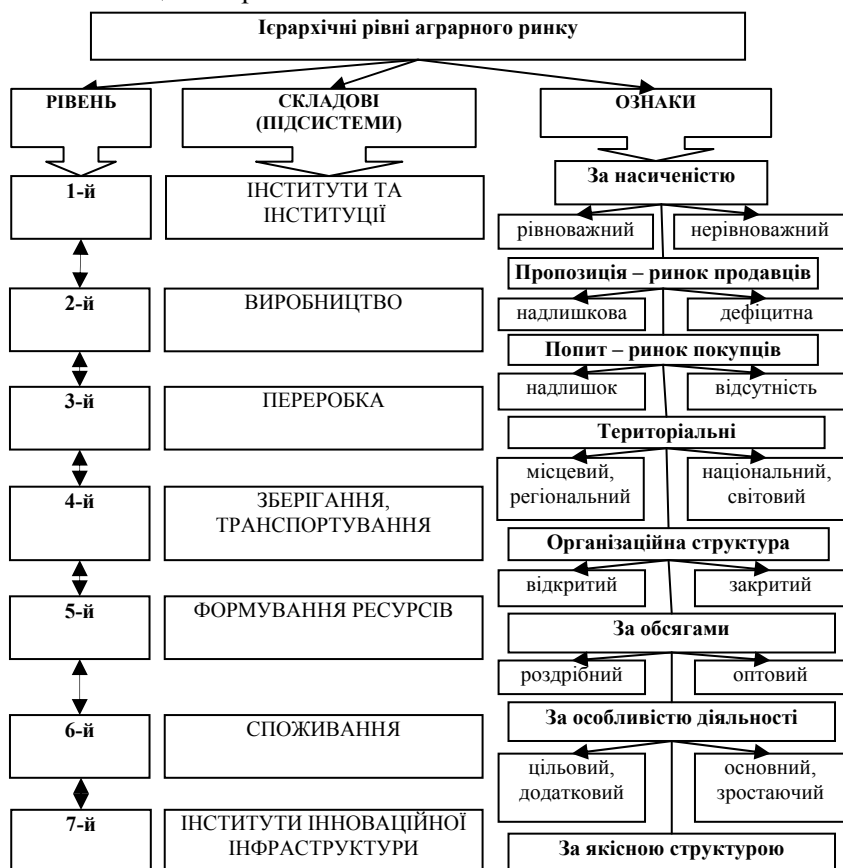

Рис. 6.2. Систематизація рівнів аграрного ринку як єдиної інституційної структури*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Іноді аграрні ринки не мають навіть мінімальних інституційних складових, у такому разі діяльність їх неефективна (вони не досягають своєї прямої мети), на додаток до відсутності ефективної ринкової інфраструктури (високі ресурсні витрати) із великими транзакційними витратами.

Інновації виступають важливою рушійною силою в забезпеченні двох основних результатів діяльності аграрної сфери: підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та досягнення стійкості й адаптації до нових методів ведення бізнесу. Нерозвиненість системного функціонування наукової й інноваційної сфер є, на наше переконання, однією з причин гальмування процесу розвитку інститутів інфраструктури ринку інновацій в Україні. Посилаючись на досвід європейських держав, можна стверджувати, що саме інноваційна складова сприяє економічному зростанню, визначає структуру сучасного виробництва, шляхи і напрями подальшого ефективного розвитку країни.

Основною проблемою при цьому є недостатній розвиток інститутів інфраструктури ринку інновацій. Звідси актуальним питанням є розвиток як інфраструктури аграрного ринку, так і інститутів інфраструктури ринку інновацій, які покликані зменшити будь-які трансакційні й інші витрати, пов'язані з інноваційною діяльністю ринкових суб'єктів, присутніх на аграрному ринку.

Учасники аграрного ринку зацікавлені в появі інститутів, завданням яких буде формування економічного середовища й умов реалізації своїх інноваційних інтересів. Підприємства як інституціональний суб'єкт та складна ринкова система здійснюють свою діяльність, у процесі якої тісно взаємодіють або потребують взаємодії з іншими інститутами ринку, і найбільше з ринком як носієм інституціонального регулювання. Останнє розглядається як особливий вид взаємодії (виключно завдяки інституційно-правовому полю) всіх учасників ринку, що відображається у формуванні необхідних інституцій, економічного середовища й умов для реалізації економічних інтересів шляхом створення відповідних правил гри, які впливають на координований розвиток інститутів інвестицій, інновацій тощо. Саме інституціональний механізм регулювання економічної діяльності спрямований на забезпечення ефективності діяльності кожного учасника аграрного ринку, стимулювання інноваційної діяльності, що впливає на стабільний розвиток аграрної сфери економіки.

Високий рівень та якість розвитку ринкових інститутів сприятливо позначаються на підвищенні інвестиційної активності, а в кінцевому результаті – на інноваційній діяльності. Необхідною умовою удосконалення ринкових інститутів, які позитивно впли-

вають на інноваційну діяльність, є формування результативної взаємодії інститутів інноваційної інфраструктури з метою продукування інновацій.

Звідси набуває ваги формування й визначення механізмів ринкової координації а також удосконалення інноваційних механізмів (економічних, соціальних та ін.) для вирішення існуючих проблем на шляху інноваційної діяльності. Проте слід підкреслити, що інноваційний розвиток залежить від якості, доступності й ефективності ринкової інноваційної інфраструктури. Для цього необхідна чітка ринкова координація виробничих зв'язків між усіма учасниками ринкового ланцюга: виробництво – постачання – переробка – зберігання – реалізація.

Усі організаційно-інституційні складові ринкової системи певним чином пов'язані поміж собою і системою в цілому. Їхній взаємовплив за своєю сутністю і природою може мати керуючий або інформаційний характер. Безпосередній керуючий вплив, необхідною умовою якого є відносини підпорядкованості, належить вищому інституту або його структурному підрозділу, що поширюється на нижчий інститут або його структурний підрозділ, наприклад, управління агропромислового розвитку в області на районне управління. Вплив розглядається як форма інституційного порядку суб'єкта та об'єкта управління, проте координація діяльності відбувається виключно в одному напрямі, тобто зверху донизу, що породжує адміністративний вплив. Така ситуація в умовах ринкової економіки є негативним явищем.

Отже, необхідно розмежувати види впливу та діяльність, змістом яких є порядок, координація або взаємодія, що й досі не знайшло однозначного розуміння як у теоретичній складовій науки, так і у практичній діяльності інститутів ринку.

Саме тому однією з головних досліджуваних проблем інституційної економіки є питання, пов'язане з розвитком ринкової (економічної) координації. У контексті розширення економічних відносин між учасниками ринку ключовим питанням у будь-якій галузі економіки є координація, і саме економічна.

Координація, як ефективний ринковий інститут, забезпечує процес взаємної упорядкованості діяльності економічних суб'єктів, формуючи належні умови взаємодії, співпраці, відповідно до яких кожний економічний агент ринку здійснює свою дія-

льність. У процесі ринкової координації достовірну інформацію можуть надавати ринок, держава, підприємства, ціни тощо. Залежно від того, в який спосіб здійснюється координація, формуються відповідні її форми та типи, що базуються на дотриманні ринковими агентами однакових правил гри – правил поведінки.

Отже, з дотриманням усіма учасниками ринку існуючих правил можливо спрогнозувати ті чи інші дії, а також сформувати ринкові механізми й інструменти подолання їхньої неефективності. Тобто формується сталий та ефективний розвиток інноваційної діяльності.

Беззаперечним є той факт, що ефективний розвиток аграрного ринку, як особливої інституційної структури, не можливий без ефективних ринкових (економічних) акторів, гравців – інститутів і способів їхньої взаємодії. Саме в цьому плані великого значення набувають поняття "порядок" і "координація", або, іншими словами, такі умови взаємодії, що найефективніше впливають на діяльність усіх учасників ринку.

Саме ринкові суб'єкти очікують від аграрного ринку певного порядку, відповідно до якого вибудовують свою діяльність і поведінку, в результаті чого структура взаємодій буде ефективною та стійкою. Відбувається взаємна діяльність господарюючих суб'єктів, тобто їх координація.

Саме тому розробка та функціонування моделі ринкової координації й порядку всіх учасників аграрного ринку, в якій на передній план виходять ринок і держава, є найбільш ефективною умовою з-поміж інших існуючих координаційних форм. Слід зазначити, що рівновага між ринком і державою координується й забезпечується існуючим інституційним (інституціональним) середовищем. Відповідно ринок, як особлива інституційна структура, не в змозі повною мірою координувати діяльність економічних суб'єктів без взаємодії (співпраці) з державою, тобто без ефективного інституційно-правового поля, державного управління й регулювання, контролю, санкцій тощо. Саме в цьому плані формування системи ринкової координації, інтеграції й порядку набуває важливого значення. Не підлягає сумніву той факт, що ринкова координація і порядок тісно пов'язані із встановленими правилами гри та інститутами їх виконання.

Для правильного розуміння координаційної діяльності всіх суб'єктів аграрного ринку необхідно з'ясувати сутність понять "порядок", "координація" та "інтеграція".

Дослідження виникнення й розвитку теорії порядку та координації дасть можливість виявити протиріччя на аграрному ринку в умовах економічної, політичної та соціальної нестабільності. Водночас вирішення проблеми ефективності ринкової співпраці (координації) та формування її механізмів залишається актуальною й необхідною умовою розвитку аграрного ринку та відносин між його учасниками.

Поняття „координація” походить від латинських слів („co” – сумісне і „ordinatio” – упорядкування) й означає погодження, узгодження, взаємозв'язок, приведення у відповідність¹⁵. Отже, теорія координації й порядку має на меті виявлення причин неузгодженості, протиріч і розрізненості економічних процесів, слабких місць в регулюванні аграрного ринку.

Ринкова (економічна) координація – це спільне зусилля учасників аграрного ринку, що діють у межах сукупної діяльності для досягнення загальної мети. Вона може здійснюватись як за ініціативи приватних ринкових агентів для колективної співпраці, так і організовуватись державними інститутами. З огляду на це нами виділено найсприятливіші умови економічної координації учасників аграрного ринку (рис. 6.3).

За допомогою ефективних механізмів ринкової координації можливо до мінімуму зменшити трансакційні витрати, що виникають у процесі діяльності кожного учасника ринку, і використати їх для інноваційного розвитку.

На практиці інтерес до механізмів ринкової (економічної) координації зростає, що пояснюється збільшенням попиту на сільськогосподарську продукцію великими супермаркетами, оптовими ринками й іншими суб'єктами ринку, які мають намір працювати з оптовими партіями продукції, що можуть забезпечити лише великі господарюючі суб'єкти ринкової інфраструктури.

В Україні господарюючими суб'єктами, які забезпечують значні обсяги пропозиції аграрної продукції, є сільськогосподар-

¹⁵ Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopectia.org.ua/38/53402/380956.html>>координація.

ські підприємства, великотоварні підприємства, зокрема агрохолдинги, корпорації тощо.

Проте, за статистичними даними, велику частку аграрної продукції виробляють малі та середні суб'єкти господарювання – особисті селянські та фермерські господарства. Саме в цьому контексті дотримуємося позиції, що економічна координація формує ефективні ринкові інструменти й механізми, а також нові ринкові інститути та інституції для суб'єктів ринку (в основному малих і середніх), щоб в умовах спільної діяльності впливати на розвиток галузі, обсяги виробництва продукції та її якість.

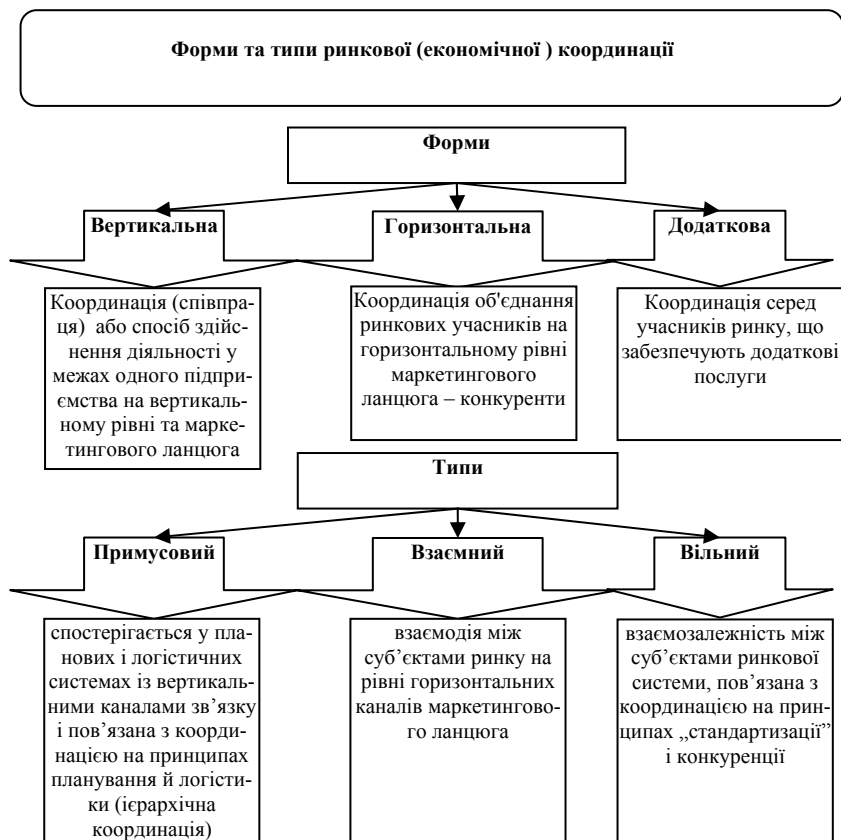

Рис. 6.3. Класифікація форм та типів ринкової координації*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Дослідження та моніторинг обмежень цієї співпраці й отримання достовірної інформації про неї дасть можливість подавати сигнали державі для участі в процесі ринкової координації. Саме інформація як одна із рушійних сил впливає на ефективність діяльності ринкового середовища. Недостовірна інформація робить ринкових суб'єктів невпевненими та вразливими порівняно з іншими учасниками ринку.

На підставі вищенаведеного нами сформовано алгоритм ринкової (економічної) координації суб'єктів аграрного ринку (рис. 6.4). Виявлено позитивні моменти у формуванні й розвитку механізмів ринкової координації, однак існують значні труднощі, пов'язані з незбалансованим характером її розвитку в системі різних регіональних ринків. Ринкова координація розвивається хаотично, без єдиного координаційного центру, вона слабо інтегрована з інформаційною, фінансовою й іншими підсистемами аграрного ринку.

Рис. 6.4. Алгоритм формування ринкової координації*

* Сформовано на основі теоретичних узагальнень.

Перелічені проблеми ускладнюється й тим, що ринкові суб'єкти різних за типом регіональних ринків та їхні підсистеми розвиваються відокремлено, що знижує ефективність взаємодії в межах єдиного ринкового середовища. Саме тому вагомому значення набувають інститути інформаційної й інноваційної інфраструктури та механізми ринкової координації.

Основні механізми ринкової координації наведено на рис. 6.5. При формуванні механізмів ринкової координації слід зосередити увагу на перешкодах, спричинених різними орієнтирами менеджерів (управлінців); суперечностями між завданнями, програмами, стратегіями; відсутністю взаємоповаги між керівниками; непрофесіоналізмом керівників державних інститутів; відсутністю єдиного бачення розвитку галузей економіки на всіх рівнях інституціональної системи країни.

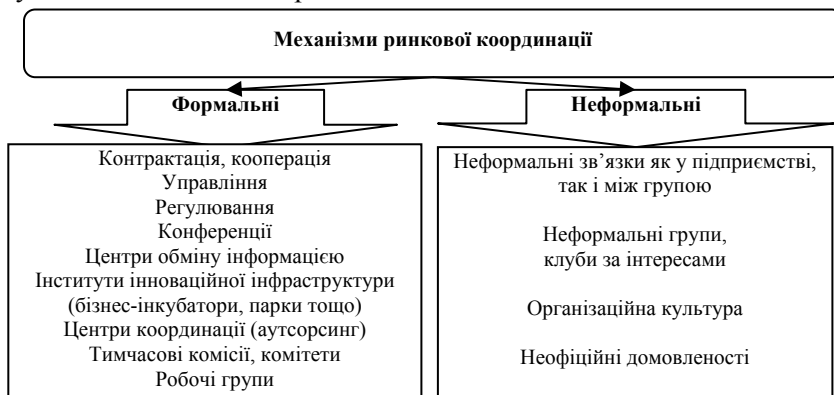

Рис. 6.5. Механізми ринкової координації*

* Сформовано на основі: Шегда А.В. Менеджмент : навч. посіб. / А.В. Шегда. – К. : Знання, 2002. – 584 с.

Незважаючи на різні трактування поняття "координація", нами сформовано ієрархічну структуру системи координації аграрного ринку (рис. 6.6). Корисним початковим пунктом для формування економічної координації є операції на ринку й досконала конкуренція між ринковими агентами, а також через «невидиму руку» ринку, яка через ціновий механізм координує попит і пропозицію на кожному рівні маркетингового ланцюга.

Проте в дійсності не існує ефективної та свідомої координуючої діяльності між учасниками ринку. Зазвичай вони приймають самостійні й незалежні рішення. Саме в цьому плані належне місце в ринковій системі посідає поняття "порядок аграрного ринку" або більш точніше "інституційний (економічний) порядок аграрного ринку".

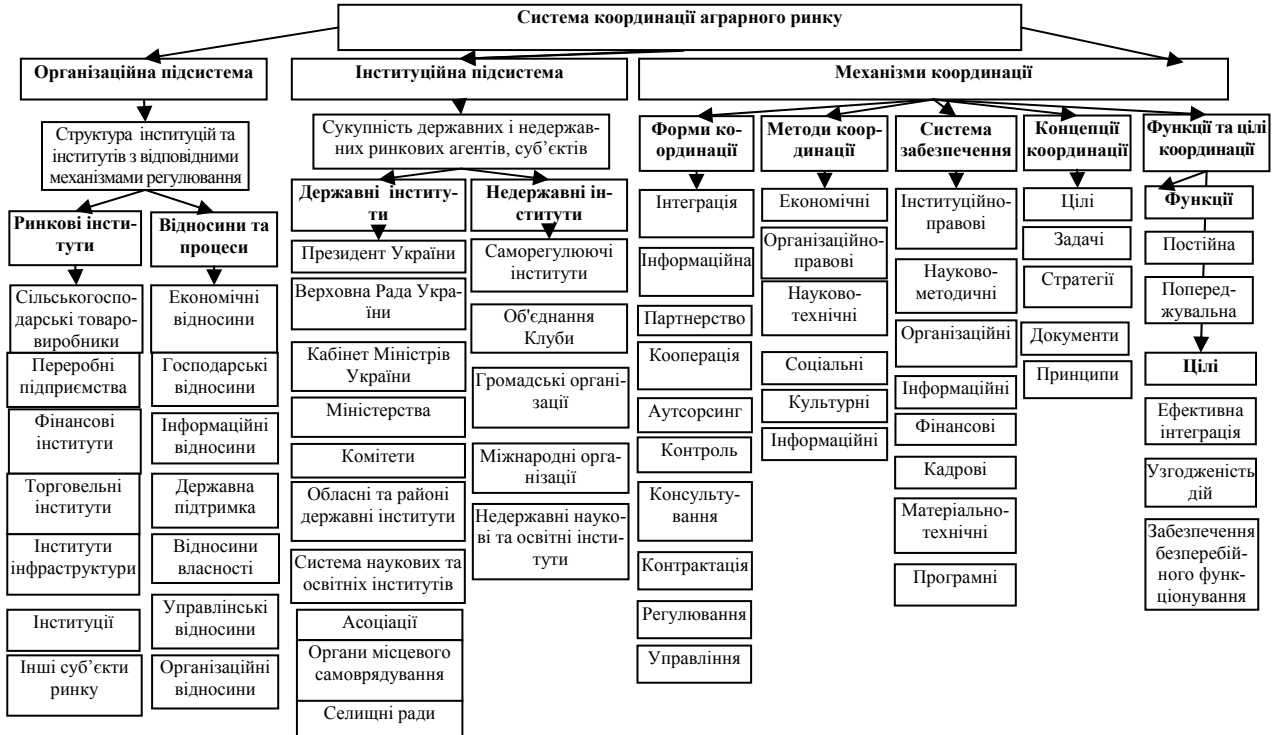

Рис. 6.6. Ієрархічна структура системи координації аграрного ринку*

*Сформовано на основі проведених досліджень.

Ефективний аграрний ринок неможливий без існування інститутів та інституцій, тому можна говорити про "інституційний порядок аграрного ринку".

Слід частково погодитися з А. Скоробогатовим, який наважливішим чинником економічного порядку вважає інститут¹⁶. Проте наголосимо й на тому, що за будь-якого порядку ефективність інституту залежить і від ефективного існування інституцій, а саме правил та умов, які формують інститути і впливають на їхню діяльність. Отже, формування й існування інституційного порядку будь-якої структури, а в нашому випадку це аграрний ринок, неможливе без дієвих інституцій та інститутів.

Єдність, цілісність і свобода ринку, ринкового учасника, суспільства є цінністю як такою і сприяє формуванню ефективного інституційного порядку. Формування й реалізація принципів інституційного порядку, тобто коли безліч ринкових учасників протистоїть одне одному, а також їхнє об'єднання і взаємодія не здатні впливати на економічні інститути, тобто ціну та ціноутворення, конкуренцію, власність, інфраструктуру, регулювання, управління тощо, є необхідною умовою ефективного функціонування аграрного ринку

На наше переконання, найсприятливіші умови розвитку ринкових економічних інститутів підприємництва, конкуренції, ціни та ціноутворення, інфраструктури, управління, регулювання та багатьох інших не формуються спонтанно, хоча окремі процеси зароджуються саме в процесі вільного ринкового обміну, самостійності, інноваційності й активності кожного ринкового суб'єкта.

Для формування вищенаведених елементів у єдиний порядок (систему, структуру, устрій) необхідний інститут, здатний сформулювати, упорядкувати, зафіксувати, координувати й стежити за дотриманням і виконанням правил гри на ринку. Саме таким інститутом може й повинна бути держава. Проте ринок без існування ефективної держави неможливий, тому розглядаємо інституційний порядок як, умовно кажучи, тандем держави і ринку – ос-

¹⁶ Скоробогатов А. Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неонституционально-посткейнсианский анализ / А. Скоробогатов // Вопросы экономики. – 2006. – № 8. – С. 102–118.

новних інститутів формування будь-якого порядку. Так, на рівні держави формуються макро- та мікропорядки, і на ринку відбуваються такі зміни. Відмінність лише в тому, що держава є основним інститутом формування правил для всіх гравців інституціональної структури економіки, що не притаманно ринку.

Для України з ринковою системою на етапі становлення формування сталого інституційного порядку має першорядне значення, тому що проблема умов (середовища) господарювання, а також питання про взаємозв'язок усіх інституцій та інститутів залишаються без відповіді.

Складність процесу формування інституційного порядку в сучасних умовах пояснюється тим, що він повинен відповідати (узгоджуватися) з економічними реаліями, переборювати наявні обмеження, тобто має бути інноваційний прорив. Потребують врахування й зовнішні умови: глобалізація, лібералізація, геополітичні та внутрішньополітичні проблеми, а також характер суб'єктів господарювання і державного регулювання. Проте процес формування ефективного інституційного порядку аграрного ринку не повинен відбуватися штучно, абстрагуючись від порядку внутрішньополітичного й суспільного, від стану розвитку суспільства та інституційно-правової системи.

Структурними елементами процесу вдосконалення інституційного порядку визначено інституційно-правове забезпечення, заходи поліпшення діяльності інститутів-регуляторів, інститутів-виконавців, інститутів-посередників та інститутів інфраструктури аграрного ринку, створення формальних параметрів удосконалення інституційної структури аграрного ринку. В сучасних умовах для запобігання та подолання кризових явищ необхідно поліпшити діяльність вітчизняних інститутів аграрного ринку шляхом удосконалення існуючих і формування нових інструментів регуляторної діяльності інститутів-регуляторів, щоб створити дієвий механізм розвитку аграрного ринку.

Як одну із проблем ефективного порядку аграрного ринку й координації ринкових учасників визначає те, що вивчення економічного процесу вимагає окреслення саме поняття інституційного ринкового (економічного) агента (інституту), його мотивації, умов, форм координації тощо. Ефективною ринкова координація

буде лише у разі системної взаємодії всіх інституційних структур аграрного середовища. Процес розвитку ринкової координації набуває стрімкого характеру як на рівні світової, так і в межах національної та регіональних економік..

6.3. Теоретико-методологічні засади розвитку ринку інноваційної продукції[©]

Ринок інноваційної продукції, як особливий, специфічний інститут, є системною сукупністю інституціональних підсистем, що взаємодіють у напрямі ефективного здійснення інноваційних процесів. Структурними складниками цього ринку є організаційно-економічні та правові норми, правила, традиції, соціальні цінності, на базі яких здійснюється інноваційний процес.

Загалом інноваційна діяльність як багатоаспектний процес матеріалізації людського й інтелектуального капіталу бере свій початок з виробництва нових знань. Така постановка питання базується на гіпотезі, що інноваційний розвиток економіки всебічно залежить від виробництва й застосування знань. Тому великого значення на макро- і мікрорівні функціонування господарських структур набуває формування інститутів виробництва нових знань.

Ринок інноваційної продукції в аграрній сфері вітчизняної економіки залишається одним із найменш розвинених. Ця проблема актуальна і для науки, тому потребує удосконалення методології її практичного вирішення. Проте слід приділити поглиблену увагу інституціональній структурі названого ринку, окресливши контури інституцій та інститутів його формування.

Інституціональна структура ринку інноваційної продукції формується інституціями та інститутами, які структурують відносини у процесі обміну науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок на етапі пропаганди інновацій та створення інноваційного продукту. У цій структурі задіяні інститути-правила (інституції, норми, законодавчі акти); інститути-функції (власність, ціна, управління, влада, праця); інститути-

[©] Шпикуляк О.Г., Білзор Л. В., Павлик П.В.

організації (підприємства, наукові установи, технопарки) (рис. 6.7). Усі вони формують інституціональну структуру ринку й забезпечують організацію взаємодії учасників процесу.

Рис. 6.7. Інституціональна структура ринку інноваційної продукції в аграрній сфері*

** Сформовано за результатами проведених досліджень.*

Посилення уваги до створення ринку інноваційної продукції вимагає розробки методологічних підходів щодо комплексного його формування, уточнення термінологічної бази, тлумачення, специфіки застосування методів і прийомів дослідження особливостей розвитку ринку інноваційної продукції в аграрній сфері. У зв'язку з цим методологію дослідження даної проблеми слід розглядати як сукупність методів, що застосовуються в економічній науці.

Основою методології формування ринку інноваційної продукції є фундаментальний його аналіз, який має дати відповідь на три основні запитання: 1) що відбувається на ринку інноваційної продукції; 2) чому так відбувається; 3) як поточні процеси можуть вплинути на ринкову ситуацію в майбутньому. Таким чином, фундаментальний аналіз дає змогу дослідити стан попиту і пропозиції на інноваційну продукцію на ринку. Наступним методологічним аспектом дослідження ринку інноваційної продукції є аналіз динаміки змін цін на інноваційну продукцію, їхньої структури та взаємовідносин між суб'єктами ринку. Обов'язковий методологічний аспект дослідження ринку інноваційної продукції – обґрунтування розвитку інфраструктури ринку, вдосконалення взаєморозрахунків між виробниками та споживачами ринку інноваційної продукції, а також механізму його регулювання.

Важливим методологічним принципом є використання історичного аналізу, оскільки завдяки вивченому історичному досвіду осмислюються і використовуються окремі його моменти стосовно найактуальніших питань.

Методологічні підходи дослідження ринку інноваційної продукції охоплюють: організаційні, методичні, конструктивно-логічні, аналітичні, інформаційні й інші аспекти з урахуванням специфіки аграрної сфери. Методологія наукового дослідження складається із блоків заходів, які у свою чергу є етапами дослідження.

Підготовчий етап дослідження ринку інноваційної продукції. Формулювання мети і завдань дослідження ринку, як і будь-якого іншого явища або процесу, впливає з актуальності й необхідності розв'язання проблеми. Тому нашим завданням визначено розробку теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо створення й забезпечення ефективного функціонування ринку інноваційної продукції, подальшого його розвитку та підвищення ролі в активізації інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві.

Дослідження ринку інноваційної продукції передбачає використання сукупності різних методів для виявлення впливу на кінцеві результати певних чинників за відповідних умов. Їх умовно поділяють на три групи: традиційні, математично-статистичні, логічні (евристичні) методи.

Традиційні методи економічної статистики, до яких належать: порівняння, графічний, балансовий, середніх і відносних чисел, аналітичних групувань, рядів динаміки, табличний та інші доцільно використовувати при збиранні й обробці інформації, аналізі розвитку інноваційних процесів у часі та просторі.

Математично-статистичні методи вивчення зв'язків, серед яких слід назвати: індексний, кореляційний, регресійний, дисперсійний аналіз – складніші й потребують поглибленого рівня знань із статистики, математики, економіки. На етапі аналітичної роботи передбачено застосування факторного аналізу, що дасть можливість виявити вплив основних чинників на результативні ознаки. При цьому слід дотримувати обов'язкових умов, необхідних для застосування кореляційно-регресійного аналізу, а саме: достатня

вибіркова сукупність об'єктів і суб'єктів ринку інноваційної продукції (не менше 25–30 од.); забезпечення кількісного відображення факторних і результативної ознак; наявність стохастичної залежності між факторними й результативним показниками.

Логічні (евристичні) методи, наприклад, анкетування, експертні оцінки, ситуаційний аналіз і прогнозування, залучають при проведенні соціологічних обстежень, інтерв'ювання, експертного аналізу, опрацюванні прогнозів. Основним інструментом соціологічного дослідження має бути анкета або лист опитування.

Обґрунтування системи показників аналізу є найменш розробленою позицією порівняно з іншими, тому при проведенні комплексного аналізу буде опрацьовано систему показників, які забезпечать всебічний розгляд та оцінювання стану ринку. В монографії пропонується розроблена авторами система показників. Для аналізу й оцінювання стану ринку інноваційної продукції в аграрній сфері слід користуватися системою таких показників (табл. 6.1).

На основному етапі дослідження ринку інноваційної продукції передбачається збирання статистичних даних і проведення вибіркового обстеження для накопичення матеріалів. Порівняльний аналіз основних показників розвитку ринку інноваційної продукції допоможе привести показники у сумірний вигляд і шляхом зіставлення виявити подібність, різницю й загалом зв'язок між ними.

Основним методом дослідження ринку інноваційної продукції є факторний та соціологічний аналіз. Факторний аналіз ринку сприятиме виявленню чинників, що впливають на стан, формування й розвиток ринку інноваційної продукції в аграрній сфері економіки. Найбільш придатними методами факторного аналізу є регресійний та кореляційний у поєднанні з групуванням і графічним. Основними факторами визначено: попит, пропозиція, ціна інноваційної продукції, величина кредитів на придбання інноваційної продукції, розмір інвестицій тощо.

Застосування соціологічного аналізу дасть змогу провести вибіркоче анкетне обстеження об'єктів і суб'єктів ринку інноваційної продукції, сприятиме виявленню стану попиту і пропозиції

на ринку, потреб і запитів споживачів стосовно інноваційної продукції.

На заключному етапі дослідження ринку інноваційної продукції буде здійснено розробку пропозицій щодо поліпшення його стану, умов функціонування й розвитку. Таким чином, використання наведених вище існуючих і нових методологічних підходів слугуватиме науковою базою, яка дасть можливість комплексно й системно дослідити та оцінити стан, динаміку і перспективи розвитку ринку інноваційної продукції в аграрній сфері економіки України.

Таблиця 6.1

Система показників для аналізу й оцінки стану ринку інноваційної продукції в аграрній сфері*

№ п/п	Аналітичні показники
Рівень розвитку ринку інноваційної продукції	
1	<i>Кількість:</i> об'єктів і суб'єктів ринку; реалізованої інноваційної продукції; укладених угод на реалізацію продукції, од.
2	<i>Вартість:</i> реалізованої інноваційної продукції; укладених угод на реалізацію продукції, тис. грн
3	<i>Частка інноваційної продукції:</i> в загальному обсязі реалізованої продукції, %
4	<i>Структура ринку:</i> класифікація видів ринку за ознаками
5	<i>Середні показники:</i> попит, пропозиція інноваційної продукції, од.
Динаміка стану ринку інноваційної продукції	
1	<i>Абсолютний приріст:</i> кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції, од.; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції, тис. грн; попиту, пропозиції інноваційної продукції, од.
2	<i>Темп зростання:</i> кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції; попиту, пропозиції інноваційної продукції, %
3	<i>Темп приросту:</i> кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції; попиту, пропозиції інноваційної продукції, %
4	<i>Абсолютне значення одного відсотка приросту:</i> кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції, од.; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції, тис. грн; попиту, пропозиції інноваційної продукції, од.
5	<i>Середній абсолютний приріст:</i> кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції, од.; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції, тис. грн; попиту, пропозиції інноваційної продукції, од.

Продовження табл. 6.1

6	<i>Середній темп зростання: кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції; попиту, пропозиції інноваційної продукції, %</i>
7	<i>Середній темп приросту: кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції; попиту, пропозиції інноваційної продукції, %</i>
8	<i>Середнє абсолютне значення одного відсотка приросту: кількості – об'єктів і суб'єктів ринку, реалізованої інноваційної продукції, укладених угод на реалізацію продукції, од.; вартості – реалізованої інноваційної продукції, угод на реалізацію продукції, тис. грн; попиту, пропозиції інноваційної продукції, од.</i>

* *Сформовано на основі опрацьованої літератури.*

Дослідження ринку інноваційної продукції в аграрній сфері починається нами з визначення основних термінів, що використовуються в економічній літературі. Так, змістовне поняття ринку взагалі та ринку інноваційної продукції зокрема зазнало еволюції. Наслідком такої еволюції є різні підходи до визначення цього поняття, що свідчать про його багатоаспектність. Так, О. Крисальний¹⁷ розглядає ринок інноваційної продукції як сукупність економічних, організаційних, фінансових і правових відносин, що виникають між науково-дослідними організаціями, посередниками та споживачами під час процесу обміну результатами інноваційної діяльності. Посередницькими інститутами на ринку інноваційної продукції є: біржі нових ідей і технологій, лізингові компанії, патентне бюро, спеціалізовані торгові компанії, що займаються патентуванням, ліцензуванням, стандартизацією та сертифікацією інноваційної продукції.

Деякі автори, зокрема А. Бондаренко¹⁸, характеризують ринок новацій як систему економічних форм і механізмів, пов'язаних з інноваційним підприємництвом, умовами та місцем реалізації товарів-новацій. В аграрній сфері під рубрику товарів-новацій підпадають не самі сорти сільськогосподарських культур і племінна худоба, а насіння нових сортів та особини нової породи тварин.

¹⁷ Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / за ред. П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2002. – С. 425.

¹⁸ Бондаренко А. Ф. Інноваційний бізнес / Бондаренко А. Ф. – Суми: Слобожанщина, 1998. – 168 с.

Разом із тим НДДКР, які вже апробовані ринком, недоцільно використовувати для означення терміна “ринок новацій”. До складу інноваційного ринку входить не тільки інноваційна продукція, а й організації, колективи, окремі спеціалісти, що потенційно спроможні виконувати інноваційну діяльність.

Ринок, як складна різнобічна система, перебуває в постійному розвитку. Ринковий механізм є основним засобом координації виробництва інноваційної продукції та розподілу її серед споживачів, який дозволяє збалансувати попит і пропозицію на цю продукцію, стимулювати оновлення й поліпшення якості наукових розробок, підвищити ефективність виробництва. В економічній літературі існують й інші визначення поняття ринку інноваційної продукції (рис. 6.8).

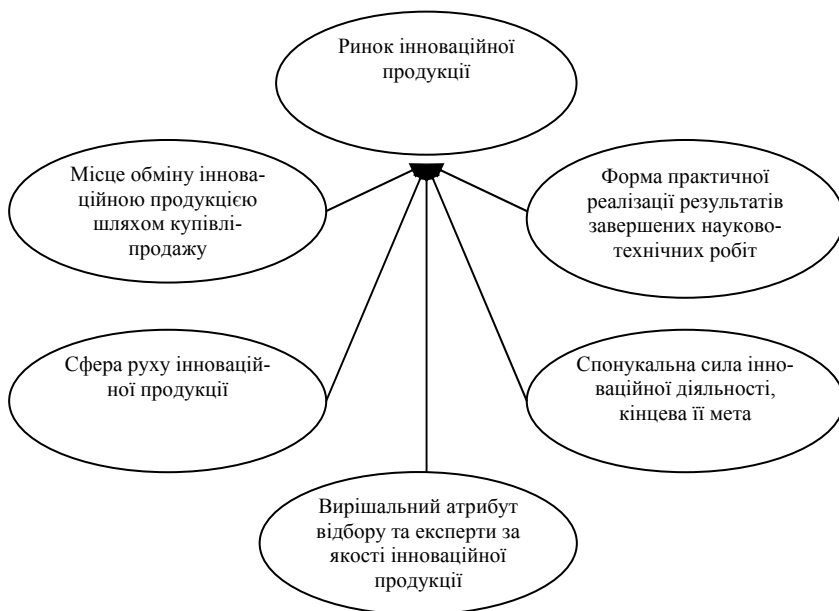

Рис. 6.8. Методичні підходи щодо тлумачення сутності та змісту ринку інноваційної продукції*

** Сформовано на основі опрацьованої літератури.*

Кожне із наведених визначень відображає певні сторони ринкових відносин, окремі риси ринку. Насправді цей процес значно складніший і для його здійснення необхідно уточнити процес виробництва, розподілу, обігу, споживання. На нашу думку, створення інноваційної продукції – це основна форма організації розвитку виробництва матеріальних благ, покликаних задовольняти певні потреби для розвитку суспільства. З одного боку, ринок сприймає пропозицію, а з іншого – пропонує виробляти необхідне. Без товарного виробництва інноваційної продукції немає ринку, а без ринку інноваційної продукції немає товарного виробництва.

Результати дослідження свідчать, що кожний тип ринку, в тому числі й ринок інноваційної продукції, формується як одна з найважливіших органічних ланок ринкової системи. Він може функціонувати лише у взаємозв'язку з іншими типами ринків (рис. 6.9), які в сукупності реагують на поточну економічну ситуацію. Дисбаланс у будь-якому з ринків за “ланцюжком” впливає на решту ринків.

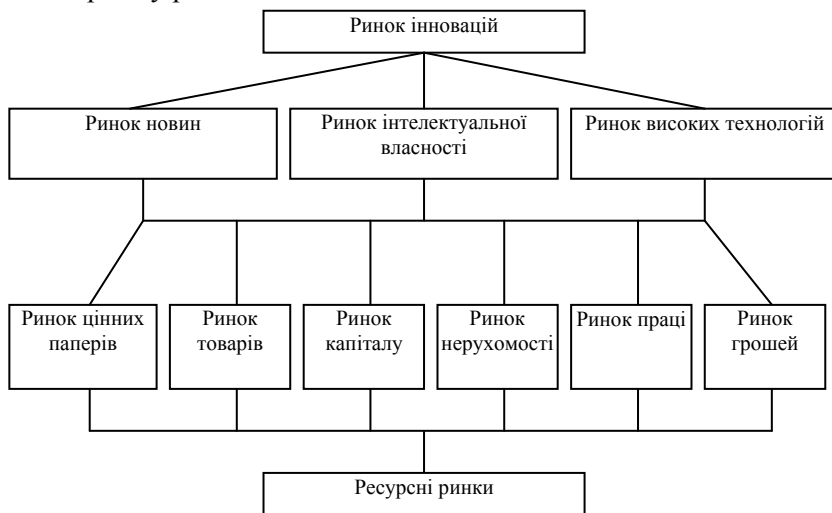

Рис. 6.9. Місце ринку інновацій у системі ринків, що обслуговують аграрну сферу*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Складові елементи ринку інноваційної продукції зображено на рис. 6.10.

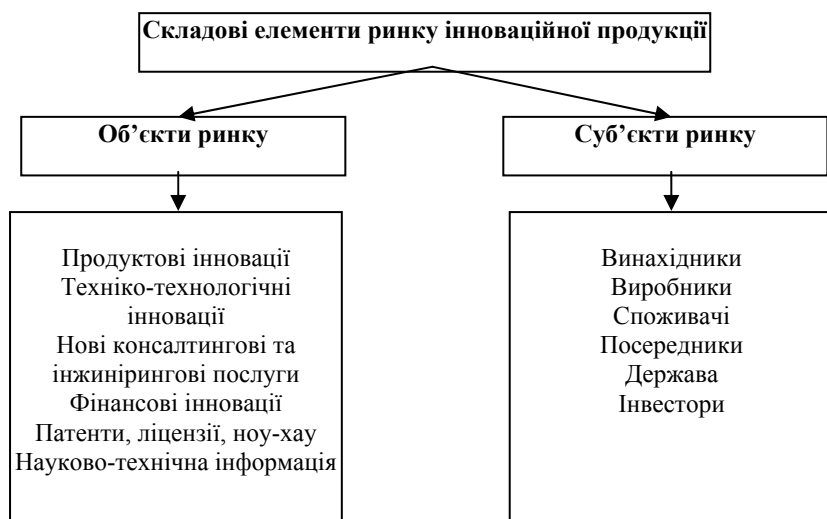

Рис. 6.10. Схема складових елементів ринку інноваційної продукції*

** Сформовано на основі опрацьованої літератури.*

Ринок опосередковує виробництво і споживання, перебуваючи під їхнім впливом і впливаючи на них. На ринку визначається вартість лише тих результатів людської діяльності, які задовольняють потреби споживачів. Отже, особливе стратегічне положення на ринку займає споживач, який, купуючи товари, впливає на їх виробництво та збут. Так, до споживачів на ринку інноваційної продукції належать: підприємства, науково-дослідні й проектні організації; держава, що фінансує важливі проекти розвитку виробництва аграрної сфери; окремі покупці.

Іншими суб'єктами-контрагентами ринку інноваційної продукції (табл. 6.2) є продавці, до яких належать: наукові організації, вищі навчальні заклади з їх самостійними лабораторіями і відділами, наукові колективи, об'єднання наукових працівників або окремі винахідники, що виконують дослідження й розробки і пра-

цюють у специфічних умовах невизначеності, пов'язаних з імовірнісним характером інноваційного процесу. Ці організації належать до державного або підприємницького сектору чи сфери вищої освіти¹⁹.

Інноваційні організації державного сектору фінансуються і контролюються державними органами влади. Організації підприємницького сектору займаються виробництвом інноваційної продукції для продажу, а також наданням приватних послуг з обслуговування суб'єктів підприємницької діяльності. Сфера вищої освіти охоплює науково-дослідні інститути, дослідні центри експериментальні станції та фонди.

Ринок інноваційної продукції підпорядковується загальним законам функціонування ринку – попиту, пропозиції, вартості. Основними умовами виникнення і функціонування ринку інноваційної продукції є, по-перше, суспільний поділ праці, завдяки якому відбувається спеціалізація виробників на виготовленні тих чи інших конкретних продуктів, і, по-друге, повна самостійність ринкових суб'єктів, тобто свобода вибору: виробничо-господарської діяльності, придбання засобів виробництва, умов і місця реалізації продукції, пов'язана з приватною власністю та реалізується через намагання кожного отримати особистий дохід, виступає підґрунтям для конкуренції або економічного змагання²⁰. Якщо в суспільстві суб'єкти інноваційної діяльності не наділені правами власності, то ринок інноваційної продукції не сформується, тому що він може функціонувати тільки для інноваційної продукції, права власності на яку можуть встановлюватися, реалізовуватися і передаватися.

¹⁹ Ресурсы инноваций: организационный, финансовый, административный : учеб. пособие для вузов / под ред. проф. И. П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2003. – С. 49–51. – (Серия “Профессиональный учебник: Менеджмент”).

²⁰ Білозор Л. В. Особливості формування ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 107.

Таблиця 6.2

Класифікація суб'єктів ринку інноваційної продукції*

Класифікаційна ознака	Види суб'єктів інноваційного ринку
Юридичний статус	Юридичні особи
	Фізичні особи
Форма власності	Приватні
	Державні
	Колективні
Організаційна форма інноваційної діяльності	Спеціалізовані організації (маркетингові, науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідницькі центри, спеціальні конструкторські бюро, фінансові, сервісні, будівельно-монтажні, ремонтні організації)
	Великі комплексні організації (наукові парки, технопарки, корпорації, фінансово-промислові групи, консорціуми, технополіси)
Організаційна форма інноваційної діяльності	Ризикові організації (інноваційні центри, бізнес-інкубатори, венчурні фірми)
	Віоленти
Інноваційна стратегія	Експлеренти
	Комутанти
	Патієнти
	Науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади, в яких винахідники здійснюють наукові дослідження з отримання нових знань, одержання інноваційної продукції
Роль у ринковому механізмі	Споживачі інноваційної продукції
	Посередники
	Обслуговуючі організації (інформаційні, інформаційно-аналітичні, консультаційні та дорадчі організації)

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Проте щодо ринку інноваційної продукції, то ця умова залишається не реалізованою, оскільки наукові установи НААН знаходяться в державній власності. На нашу думку, це є причиною того, що виробники інноваційної продукції, профінансовані через державний бюджет, не зацікавлені в її реалізації.

Іншими ознаками інноваційного ринку є: економічна відповідальність суб'єктів його за використання ресурсів, своєчасність розрахунків відповідно до договірних зобов'язань; відшкодування витрат виробників, продавців інноваційної продукції та задово-

лення платоспроможного попиту споживачів на умовах вільної взаємної згоди на відшкодування понесених витрат, еквівалентного обміну і конкурентоспроможності; вільний доступ суб'єктів ринку до інших спеціалізованих ринків. Товаровиробник повинен з'ясувати, чи є попит на його продукцію і якщо його немає, то чому. Тому для задоволення потреб суспільного життя слід виробляти те, що споживається, а не продавати те, що виробляється, що і є, інакше кажучи, замовленням. Тобто суспільство замовляє, висуваючи вимоги до організації виробництва, а ринок повинен забезпечити виконання замовлення суспільства.

Основними організаційно-економічними чинниками створення ринку інноваційної продукції є²¹:

- забезпечення умов для постійного відтворення потрібної інноваційної продукції, що виробляється на конкурсних засадах науково-дослідними організаціями;
- правове забезпечення колективів науково-дослідних установ щодо вільної реалізації різних товарних форм науково-технічної продукції (захист інтелектуальної власності);
- формування оптових ринків, створення посередницьких структур і ринкової інфраструктури (бірж науково-технічної продукції, аукціонів, банків наукових ідей і даних про наукову та науково-технічну продукцію, виставок);
- організація системи інформації про науково-технічну продукцію, широкої її реклами та пропаганди у виробничій сфері;
- розробка економічного механізму діяльності ринку (методики визначення цін на науково-технічну продукцію, податкової системи, порядку фінансування та кредитування науково-дослідних робіт);
- створення організаційної системи застосування науково-технічної продукції у виробництві, розвиток і поєднання державних та комерційних структур із впровадження досягнень НТП.

²¹ Білозор Л. В. Особливості формування ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 108; Інформаційний звіт про результати науково-дослідної роботи Інституту аграрної економіки за 2001 рік. – К.: УААН, 2002. – С. 36–37.

Ринок формується поетапно. На першому етапі, який називається правовим, формуються загальні основи ринку, приймаються законодавчі акти. На нашу думку, Закон України “Про інноваційну діяльність” не спрацьовує переважно через декларативний характер і відсутність механізмів реалізації, тому потребує суттєвих змін і доповнень. В. Точилін²² пропонує удосконалити правове регулювання інноваційної діяльності, внести доповнення в чинні закони, створити договірно-правове поле міжнародної науково-технологічної кооперації, прийняти нові законодавчі акти, зокрема Закон України “Про державне регулювання процесу трансферу технологій в Україні”, а також спрямованих на регулювання ринку інновацій, оцінки інтелектуальної власності, податкового, кредитного і страхового стимулювання організацій і підприємств, що впроваджують наукові розробки. Удосконаливши законодавчу базу, держава повинна викликати довіру у потенційних інвесторів і надати відповідні гарантії для залучення іноземних інвестицій для інноваційного розвитку аграрної сфери.

На другому (організаційному) етапі становлення ринку основну увагу приділяють моментам формування ринкових механізмів, освоєнню ними своїх функцій і виконанню відведеної їм ролі. Коригування та вдосконалення раніше запроваджених ринкових регуляторів відбувається на третьому – економічному етапі²³. Вважаємо, що гальмування процесу становлення ринку інноваційної продукції в аграрній сфері пов’язано з існуванням певних недоліків кожного із етапів формування ринку. Обґрунтування вибору варіанта формування ринку інноваційної продукції, на нашу думку, має передбачати використання блок-схеми алгоритму здійснення цього процесу (рис. 6.11).

²² Формування галузевих ринків України: перехідний період / за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна. – К. : Фенікс, 2004. – С. 30 с.

²³ Білозор Л. В. Особливості формування ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 110; Структура, механізм функціонування і регулювання ринку / за ред. П. І. Гайдучького, Є. А. Бузовського. – К. : Вид-во УСГА, 1992. – 25 с. – / Сер. «Б-чка навч. посібників для підгот., перепідгот. і підвищення кваліфікації с.-г. кадрів»/.

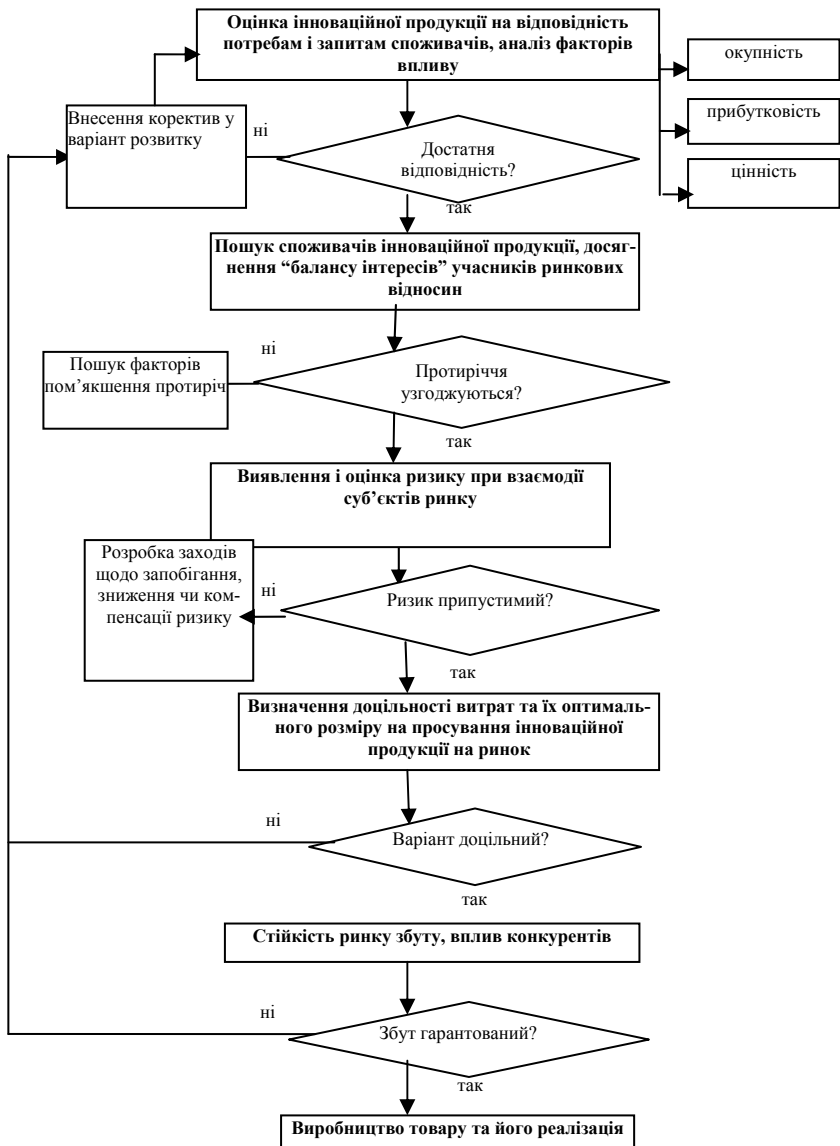

Рис. 6.11. Блок-схема алгоритму обґрунтування вибору варіанта формування ринку інноваційної продукції*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Крім того, формування ринку інноваційної продукції базується на певних принципах (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Принципи формування ринку інноваційної продукції*

Принцип	Характеристика
Раціоналізму	Інноваційна продукція повинна потрапити до рук того, хто здатний більше за неї заплатити, тобто того, хто бачить в ній велику перспективу використання
Системності	Ринок інноваційної продукції слід розглядати як складну, динамічну та адаптивну систему, що складається із сукупності взаємопов'язаних підсистем та елементів, які виконують конкретні функції, спрямовані на досягнення головної мети
Комплексності	Взаємообумовлений та пропорційно взаємоузгоджений розвиток інноваційного ринку як єдиного цілого
Балансу інтересів ринкових суб'єктів	Одержання вигоди від виробництва та реалізації інноваційної продукції усіма учасниками ринкових відносин (винахідником, виробником, посередником, інвестором, споживачем і суспільством у цілому)
“Розумної” орієнтації на задоволення потреб і запитів споживачів	Для успішного позиціонування на ринку потрібно орієнтуватися на задоволення інтересів і потреб споживачів

* Класифіковано за: Ілляшенко С. М. *Формування ринку екологічних інновацій: економічні основи управління* : моногр. / Ілляшенко С. М., Прокопенко О.В.; за ред. д-ра, проф. С. М. Ілляшенка. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – С. 24–35.

Проте найголовніший принцип організації інноваційного ринку полягає в тому, що максимального інноваційного ефекту в будь-якій галузі економіки можливо досягти, якщо наукова сфера працюватиме як єдиний інтегрований комплекс із ринковою інноваційною інфраструктурою, що забезпечує замовлення та впровадження результатів наукових досліджень²⁴.

Відповідно до законів діалектики сутність об'єкта (ринку) розкривається через його функції, які є зовнішнім виявом сутності. Чим повніше реалізується набір функцій (рис. 6.12), тим досконалішим є ринок інноваційної продукції.

²⁴ Володін С. А. Шляхи інноваційного розвитку системи УААН / Володін С. А. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 11.

Рис. 6.12. Функції ринку інноваційної продукції*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Регулювальна функція ринку інноваційної продукції є осередком проведення науково-технічної політики; через ціни, відсотки, пільги здійснює економічний вплив на виробників інноваційної

продукції; формує напрями і масштаби її виробництва; висуває вимоги і пропозиції щодо створення інноваційної продукції²⁵.

Для виконання зазначених функцій ринок повинен мати можливість економічно впливати (за допомогою ринкових регуляторів) на динаміку і масштаби інноваційної продукції.

Поряд із цим А. Бондаренко²⁶ виділяє загальні завдання ринку інноваційної продукції: реалізація інноваційної політики; перетворення інновацій на комерційний продукт; забезпечення стійкого зв'язку між виробництвом і споживанням інноваційної продукції; здійснення економічного впливу на виробників інноваційної продукції через ціни, відсотки, пільги; формування оптимальної структури інноваційного процесу та управління кінцевим результатом інноваційної діяльності; надання інформації про споживчий попит на інноваційну продукцію та необхідні масштаби її виробництва; формування вимог до інноваційної продукції згідно з потребами ринку.

Інноваційна продукція, що потрапляє на ринок, набуває форми товару за таких умов: має споживчу вартість, володіє корисними для споживача властивостями, які могли бути використані для поглиблення й розширення знань про практичні об'єкти, для економії суспільної праці, щоб інтелектуальний продукт перетворився в матеріальний, який може бути практично використаний; існує власник цієї продукції, який має право передачі її іншим суб'єктам; передача продукції відбувається на безповоротній еквівалентній основі; існує покупець з потребою придбати даний продукт і відповідними для цього засобами, що є еквівалентом вартості продукту.

Дослідник В. Кардаш²⁷ трактує інноваційний товар як "результат матеріального виробництва, у собівартості якого значну частку (не менше 30%) становлять витрати інтелектуальної нау-

²⁵ Білозор Л. В. Особливості формування ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 109.

²⁶ Бондаренко А. Ф. Маркетинг и менеджмент инноваций / Бондаренко А. Ф. – Суми: Инициатива, 1997. – С. 37.

²⁷ Кардаш В. Я. Товарна інноваційна політика : підруч. / Кардаш В. Я., Павленко І. А., Шафалюк О. К. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 120.

кової праці”. Суттєва відмінність запропонованої на ринок інноваційної продукції від звичайного товару полягає в тому, що на даний момент вона може мати споживчу вартість, тобто комерціалізуватись, а може й не мати, але проявити її через деякий період. Така ситуація притаманна для фундаментальних досліджень, що продукують нові знання без будь-якої конкретної мети, пов’язаної з їх використанням. Набуття форми товару відбувається тоді, коли визначено прикладне значення досліджень.

Інноваційна продукція модифікується від ідей до форм реалізації на ринку. Товарні форми інноваційної продукції різняться за певними змістовими ознаками. Зокрема, це науково-технічна та соціально-економічна інформація (статистична, аналітична, планова, прогностична, науково-методична, патентна); науково-технічна документація, в тому числі ліцензії на розроблені та придатні до застосування технології й окремі елементи технологій виробництва певних видів сільськогосподарської продукції, її зберігання та переробки, форми організації виробництва, створення організаційно-правових форм господарювання, систем управління виробничою сферою й організаційно-економічних систем регулювання виробництва; матеріально-технічні об’єкти (дослідні зразки нових машин, знарядь, обладнання, окремих вузлів агрегатів, робочих органів машин і знарядь, зразки насіння та садивного матеріалу нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень, ягідників, виноградників, окремі породи племінних тварин і птиці, зразки нових видів органічних і мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин і тварин, біологічних і ветеринарних препаратів); організаційно-економічні проекти (удосконалення виробництва, створення і функціонування економічних механізмів господарювання, моделей організаційних структур, методик, нормативів); науково-технічні послуги (експертиза проектної документації, сервісне обслуговування щодо авторського супроводження застосовуваної у виробництві наукової продукції, консультування, проведення семінарів, навчання кадрів при освоєнні науково-технічних розробок); комерційні науково-

технічні ідеї²⁸. Шляхами передачі інформації про таку інноваційну продукцію є конференції, літературні джерела, комп'ютерні бази даних тощо²⁹.

Будь-який винахід для реалізації на ринку обов'язково повинен набути одну з економіко-правових форм: ліцензії на право використання запатентованого винаходу; ліцензії на право використання "ноу-хау", тобто знання про те, як робити щось; інтелектуальний продукт, переданий замовнику за договором на створення науково-технічної продукції; інтелектуальний продукт, матеріалізований у конкретних товарах і технологіях, переданий у виробництво із правом використання товарної марки розроблювача³⁰.

Тобто, щоб забезпечити реалізацію наукової розробки, вона повинна мати товарний вигляд, задовольняти вимоги стандартів для товару, мати правовий захист, пакет супроводжувальної документації³¹. Таким чином, наукова продукція стає товаром тоді, коли відбувається обмін. Ця продукція відрізняється від звичайної, оскільки вона призначена для відтворюваного процесу. Зокрема, низькопродуктивне насіння замінюється високопродуктивним, нова машина змінює якийсь елемент технології. Вся продукція виробляється для споживання. Частина її набуває вигляду товару, а частина може використовуватись на власні потреби. Так, частину насіння висівають, а іншу – продають. Товаром стає та частина продукції, яка реалізується за межами організації. На наш погляд, інноваційна продукція як товар – це інтелектуальний продукт, результат наукової та науково-технічної діяльності, спрямованої на отримання, поширення й застосування нових знань і спрямування їх на вирішення економічних проблем, забезпечення

²⁸ Коноваленко М. К. Управление продуктовыми инновациями / Коноваленко М. К. – Х. : Бизнес Информ, 1998. – 224 с.

²⁹ Василенко В. О. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. / В. О. Василенко, В. Г. Шматько ; за ред. В. О. Василенка. – К. : ЦУЛ, Фенікс, 2003. – С. 176–177.

³⁰ Коноваленко М. К. Управление продуктовыми инновациями / Коноваленко М. К. – Х. : Бизнес Информ, 1998. – С. 167–169.

³¹ Зубець М. В. Підсумки діяльності Української академії аграрних наук за 2004 рік та невідкладні завдання на перспективу / М. В. Зубець // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 3–10.

функціонування в єдиній системі науки, техніки і виробництва, захищений авторським та іншими правами.

Дослідник В. Новиков розглянув специфіку товарної форми інноваційного продукту за допомогою порівняння угод у міновій та інноваційній економіці³². Уточнимо властивості інноваційної продукції як товару, використовуючи праці інших авторів³³, стосовно її рис та ознак: інновація – продукт інтелектуальної праці, індивідуальний за змістом і втіленою індивідуальною інформацією; інноваційна продукція направлена на конкретного споживача; трансформація наукових ідей у суспільно корисну комерційну продукцію відбувається в товарно-грошових відносинах; товаром може бути як ідея, що лежить в основі нововведення, так і кінцевий матеріальний результат (матеріалізований в нові види засобів і предметів праці, технології, методи управління й організації виробництва тощо) з незвичайними, нетрадиційними функціями та властивостями; інноваційна продукція є об'єктом декількох ринкових угод та може бути проданою декілька раз; матеріально-речова форма не змінюється, не підлягає моральному старінню під час виробництва; має властивість обмінюватися, не відчужується від продавця; має ринкову новизну, споживчі потреби та корисність, користується попитом; є продуктом підвищеного ризику, оскільки відсутня абсолютна впевненість в успіху запропонованої ідеї; продукція представляє імідж продавця і залежить від його прав інтелектуальної власності; зацікавленість продавця у цілеспрямованості інноваційної продукції на досягнення комер-

³² Новиков В. А. Новации как объект собственности, коммерциализация, регулирование / В. А. Новиков // Проблемы теории и практики управления. – 1991. – № 2. – С. 76–82.

³³ Карпінський Б. А. Створення та реалізація науково-технічного продукту в перехідний період: особливості, тенденції, перспективи / Б. А. Карпінський // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна науково-технічна політика: інноваційний розвиток та інформаційний простір. – Вип. XVI. – Львів, 2000. – С. 238–248; Научные знания как товар: рынок и факторы ценообразования // Известия АН СССР. – Серия экономическая. – 1991. – № 3. – С. 81–92; Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы: История английских кризисов. Общая теория кризисов / М. И. Туган-Барановский. – Смоленск: Издание Кн. Кооп. Т-ва при Смолгубкоме РКП, 1923. – 430 с.

ційного успіху та приросту корисного ефекту комплексного характеру; особливий характер фінансування, пов'язаний з ризиком часового розриву між витратами і результатом; на стадії розробки витрати значно більші, ніж при тиражуванні; вартість виражається індивідуальними витратами, пов'язаними з індивідуальним характером виробництва, і не підлягає раціональній оцінці; величина вартості залежить від масштабів тиражування продукції; передбачає переважну монополію власника; процес ціноутворення на таку продукцію – специфічний, рівень ціни обумовлюється економічним ефектом від використання інноваційної продукції; невизначеність попиту зумовлює активізацію пропозиції.

Інноваційна продукція як товар повинна втілювати основні функціонально-корисні властивості, об'єктивні особливості, заради яких її будуть придбавати споживачі, тобто бути конкурентоспроможною, причому – в конкретний час. Фактор часу є досить важливим, оскільки те, що потрібно споживачам сьогодні, з часом може стати вже не потрібним.

З урахуванням рекомендацій І. Фамінського, Г. Климка, А. Кредісова, І. Тарасенка та інших авторів³⁴, у загальному вигляді рівень конкурентоспроможності товарів визначається шляхом порівняння, виходячи із таких співвідношень: «вартість товару / задоволена потреба», «частка товару на певному сегменті ринку / місткість ринку», «корисний ефект від використання товару / витрати на придбання і використання товару». Тобто перевага надаватиметься тому товару, який за одиницю своєї вартості найкращим чином задовольняє споживчу потребу, інакше кажучи наділений більшою цінністю.

³⁴ Основы внешнеэкономических знаний : учебник для экономического образования / под. ред. И. П. Фаминского. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 560 с.; Основы економічної теорії: політекономічний аспект : підруч. / [Г. Н. Климко, В. П. Несторенко, Л. О. Каніщенко та ін.]; за ред. Г. Н. Климка, В. П. Несторенка. – К. : Вища шк. – Знання, 1997. – 743 с.; Управління зовнішньоекономічною діяльністю : навч. посіб. / за заг. ред. А. І. Кредісова ; пер. з рос. Н. Кіт, К. Серажим. – К., 1997. – 448 с.; Тарасенко І. О. Удосконалення методів оцінки рівня конкурентоспроможності промислової продукції з урахуванням впливу маркетингової діяльності підприємства / І. О. Тарасенко // Проблеми науки. – 2000. – № 2.

«Ринок інновацій потрібно розглядати як систему економічних форм і механізмів, пов'язаних із формуванням і функціонуванням інноваційних комунікацій, умовами торгівлі науково-технічним товаром»³⁵. Також необхідно виділити функції цього ринку, серед яких: формування інноваційної політики, координація інвестиційного процесу, інформаційне забезпечення учасників, стимулювання попиту-пропозиції на інноваційний товар.

Цей ринок особливий, його функціонування і розвиток залежать передусім від інституціонального забезпечення, яке має бути максимально прозорим. Інститути ринку інновацій специфічні, це стосується кон'юнктури, ціноутворення на інноваційний продукт, а також регулювання. Він надто чутливий до зміни інституціональних умов, що пов'язано з ризикованістю угод.

Ринок інноваційної продукції як й будь-який інший функціонує на засадах організації балансування попиту і пропозиції, в результаті чого реалізуються відносини в системі «виробництво – обмін – розподіл – споживання». Цю класичну схему можна застосувати до будь-якого ринку, проте є особливості взаємовідносин економічних агентів, які залежать від категорії товару, а він виступає об'єктом купівлі-продажу. В цьому конкретному випадку товаром є втілення інтелекту, знань, тобто інноваційна продукція. Цей товар особливий, бо попит на нього непрогнозований і досить складно оцінюваний емпірично, до того ж при його купівлі-продажу споживач вираховує ризики, які можуть виникнути на етапі впровадження інноваційної продукції в господарський обіг.

³⁵ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 13.

6.4. Організаційно-економічні умови розвитку ринку інновацій та інноваційної продукції в аграрній сфері[©]

Складні економічні умови в аграрній сфері негативно впливають на економічні показники від використання нових наукових знань і, як наслідок, зменшують прибутки учасників цього процесу, держави й суспільства в цілому. На сучасному етапі розвитку ще не налагоджено повноцінних відносин між усіма суб'єктами ринку інноваційної продукції, які б дозволили сторонам повністю задовольняти свої потреби. Вітчизняний ринок інноваційної продукції перебуває лише у стадії становлення. Аграрній сфері потрібен регульований ринок інноваційної продукції, який би забезпечував створення й реалізацію конкурентоспроможної інноваційної продукції.

За даними експертів, обсяг світового ринку наукоємної продукції дорівнює близько 2300 млрд дол. США, а з розрахунку на одного жителя планети – близько 380 доларів. Проте частка України на цьому ринку становить 0,1%, або лише 48 дол. США на одного жителя нашої країни, що майже у 8 разів менше від середньосвітового показника³⁶.

Як свідчать результати дослідження, ринок інноваційної продукції має формуватися і функціонувати за відповідною ринковим відносинам організаційною формою і специфічним економічним механізмом, спрямованими на узгодження інтересів його учасників за цінами, строками й масштабами такого обміну. Разом із тим здебільшого інтереси суб'єктів ринку різні, проте всі вони спрямовані на досягнення кожним з них відповідної вигоди³⁷.

Вигода виробника, розробника, постачальника, реалізатора виявляється у збільшенні прибутку та частки ринку, забезпеченні сталого розвитку. Інвестор прагне отримати прибуток від вкладе-

© Шпикуляк О.Г., Білозор Л.В.

³⁶ Організаційно-методична програма виконання науково-дослідних робіт по темі "Розробити науково-методологічні засади створення об'єктів інтелектуальної власності та удосконалення маркетингу інновацій в аграрній сфері" на 2005–2010 роки. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 80.

³⁷ Там само.

ного капіталу. Споживач використовує інноваційну продукцію для удосконалення власного виробництва, збільшення його обсягу і приросту прибутку. Як результат збільшення прибутків виробників суспільство отримує більші надходження до бюджету, зростає економіка держави та добробут суспільства (рис. 6.13).

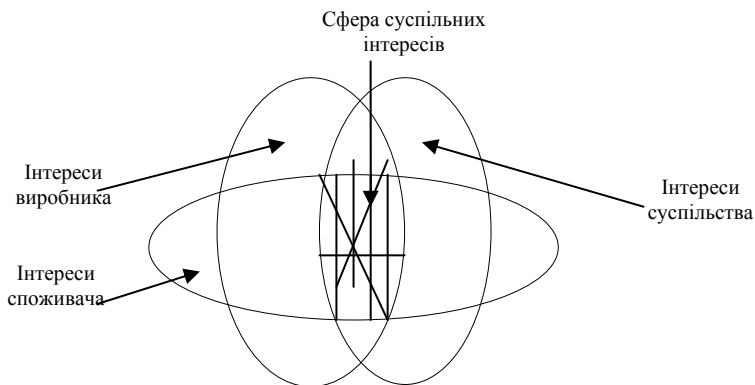

Рис. 6.13. Узгодження інтересів суб'єктів ринку інноваційної продукції*

* Приведено на основі опрацьованої літератури.

При цьому великого значення набуває процес формування структури ринку інноваційної продукції як головної та першочергової умови його функціонування, що передбачає створення організаційної решітки інноваційного ринку. Остання повинна забезпечувати сприйнятливість економіки до інноваційного ринку та його інтегрованість зі світовим ринком.

Отже, структура інноваційного ринку відбиває його суть як системи виробничих відносин і зорієнтована на задоволення потреб споживачів. Її слід розглядати через призму трьох аспектів: матеріально-речового (базова структура ринку), організаційно-функціонального (охоплює всі структури й механізми), економіко-регуляційного (система регулювання ринкових відносин). Матеріально-речова структура інноваційного ринку характеризується з урахуванням обраного критерію класифікації (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Класифікація ринків інноваційної продукції*

Критерій	Вид ринків	Характеристика ринків
За об'єктами ринку	Ринок нових засобів виробництва	Поділяється на ринки нової техніки, матеріалів і сировини, технологій
	Ринок науково-технічної інформації	Формує інформаційне забезпечення інноваційної діяльності з метою кращого сприйняття інноваційної продукції. Предметом купівлі-продажу на такому ринку є книги, журнали, електронні носії інформації, електронні бази даних, реклама
	Ринок патентів, ноу-хау, ліцензій	Різновид ринку науково-технічної інформації та ринку інтелектуальних продуктів
За суб'єктами ринку	Ринок споживачів	Пропозиція повинна перевищувати попит. За цієї умови споживач може порівняти різну інноваційну продукцію, її ціну та вибрати найбільш прийнятну для себе продукцію
	Ринок продавців	Протилежна ситуація – попит значно переважає пропозицію
	Ринок посередників	Сукупність економічних відносин осіб та організацій, що придбають нові товари для перепродажу або надання в оренду споживачам із вигодою для себе
	Ринок державних замовлень, контрактів, тендерів	Сукупність актів купівлі-продажу та оренди державними організаціями та державою результатів НДДКР
	Ринок венчурних інвесторів	Різновид ринку цінних паперів, за допомогою емісії акцій і облігацій здійснюється фінансування інновацій
За територіальною (рівневою) структурою	Місцевий	Існує у вигляді селищного, міського, районного, обласного чи регіонального ринків
	Національний (внутрішній)	Сукупність усіх ринків інноваційної продукції усередині країни
	Світовий (зовнішній)	Сукупність і взаємодія національних ринків інноваційної продукції
За рівнем насичення	Рівноважний	На практиці більше ринків зі стійкою та нестійкою рівновагою, для яких характерною ознакою є дефіцит пропозиції закінчених розробок і ефективних інновацій та дефіцит платоспроможного попиту на них
	Дефіцитний	
	Надлишковий	
За ступенем зрілості	Розвинутий	В Україні такий ринок ще не розвинутий
	Нерозвинутий	
	Той, що формується	
За ступенем обмеження конкуренції	Вільний	Український ринок інноваційної продукції, на нашу думку, – монополістичний. Це впливає з індивідуального характеру інноваційної продукції, що передбачає виключну монополію її власника
	Монополістичний	
	Олігополістичний	
	Змішаний	

Продовження табл. 6.4

За організацією ринкового обміну	Оптовий	По відношенню до вітчизняного виробника через дефіцит пропозиції і платоспроможного попиту ринок інноваційної продукції є роздрібним, оптовим – по відношенню до іноземного капіталу, експортним – за незавершеними НДДКР у формі ноу-хау та з недостатнім патентним захистом, по інноваціям за кордону – імпортним
	Роздрібний	
	Експортний	
	Імпортний	
За асортиментом нових товарів	Замкнутий	Пропонуються нові товари тільки першого виробника
	Насичений	Пропонується велика кількість подібних нових товарів багатьох виробників
За формою інноваційної продукції	Первинний	Обертаються напівфабрикати інноваційної продукції у вигляді інноваційної інформації про новизну та прогресивність розробок і винаходів, а також комерційний ефект, для споживання яких потрібно докласти додаткових зусиль
	Вторинний	Здійснюється купівля-продаж інноваційного продукту як кінцевого результату інноваційної діяльності, що зумовлює підвищення рівня розвитку НТП
За групами покупців і напрямками використання інноваційної продукції	Споживчий	Покупцями виступають організації та підприємства, що придбають інноваційну продукцію для особистого споживання
	Індустріальний	Відмінність від попереднього виду ринку в тому, що інноваційна продукція придбається для виробництва іншої продукції
	Посередницький	Інноваційну продукцію купують для перепродажу
	Урядовий	Його учасники – урядові установи, які закуповують інноваційну продукцію

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Основою організаційної структури інноваційного ринку є: багатукладна система виробників інноваційної продукції, яка перешкоджає монополізму та сприяє розвитку конкуренції; представлення державних інтересів у виробництві інноваційної продукції шляхом виконання державних замовлень; система посередницьких структур сприяння збуту цієї продукції; проведення маркетингової діяльності для забезпечення стійкого збуту інноваційної продукції.

Економіко-регуляційна структура інноваційного ринку є сукупністю взаємопов'язаних і взаємоузгоджених економічних важелів регулювання ринкових відносин щодо кількості, якості та строків виробництва інноваційної продукції; сприяння виробництву; створення умов фінансової підтримки її виробників. Зокрема,

регуляторами виступають: ціни, податки, дотації, субвенції, пільги, санкції, кредити, державне замовлення³⁸.

Визначальними рисами, що характеризують процес становлення структури інноваційного ринку та безпосередньо впливають на нього є такі: глобальність, зумовлена світовими тенденціями розвитку в інноваційній сфері; комплексність і високий рівень взаємозалежності між складовими елементами ринку. Ізольований розвиток кожного окремого елемента на інноваційному ринку неможливий, оскільки останній є своєрідним “ланцюгом”, надійність якого визначається показником надійності найслабшої ланки та залежністю від держави у формі законодавчого регулювання. І. Гнибіденко³⁹ виділяє фактори, що, на нашу думку, впливають і на ринок інноваційної продукції (рис. 6.14).

Характерна особливість полягає також у тому, що кожен із наведених факторів може бути як рушійною силою в розвитку інноваційного ринку, так і гальмувати його. Позитивність прояву їхнього впливу безпосередньо залежить від здатності всіх суб’єктів, що діють на інноваційному ринку, поєднувати зусилля та спрямувати їх на створення належної законодавчої бази, відповідної сучасним ринковим потребам, та забезпечення реальної конкуренції на інноваційному ринку.

Розвиток ринку інноваційної продукції має бути ефективним. З метою забезпечення ефективності ринку інноваційної продукції нами пропонується відповідний організаційно-економічний механізм. Слід зауважити, що під категорієм “механізм” в економічній літературі розуміють систему, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності⁴⁰; сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ⁴¹.

³⁸ Структура, механізм функціонування і регулювання ринку / за ред. П. І. Гайдучко, С. А. Бузовського. – К.: Вид-во УСГА, 1992. – С. 19–24. – (Сер. «Б-ка навч. посібників для підгот., перепідгот. і підвищення кваліфікації с.-г. кадрів»).

³⁹ Гнибіденко І. Ф. Соціально-економічні проблеми зайнятості і соціального захисту населення в аграрному секторі економіки України / І.Ф. Гнибіденко – К. : Соцінформ, 2002. – С. 54–55.

⁴⁰ Економічна енциклопедія : у 3 т. / С. В. Мочерний [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – Т. 1. – С. 355.

⁴¹ Українська Радянська Енциклопедія / гол. ред. М. П. Бажан. – Вид. 2-ге. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1981. – Т.6. – С. 485.

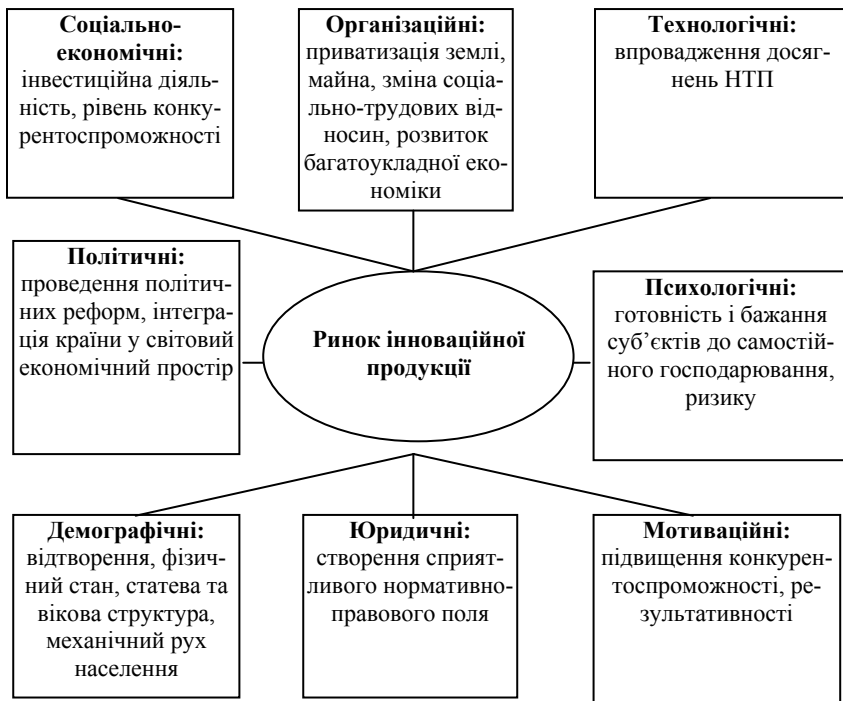

Рис. 6.14. Фактори впливу на ринок інноваційної продукції*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Питання підвищення ефективності ринку інноваційної продукції необхідно вирішувати, на нашу думку, в двох аспектах: перший – здійснення організаційних заходів; другий – економічних (рис. 6.15).

У загальному ж розумінні, якщо виходити з того, що ринок інноваційної продукції визначається як система відносин між продавцем і покупцем з приводу купівлі–продажу відповідного товару (інноваційної продукції), цей вид відносин регулюється законом попиту та пропозиції, але держава має створити умови для запобігання кризовим ситуаціям, сприяти дотриманню законності та правил “чесної гри”.

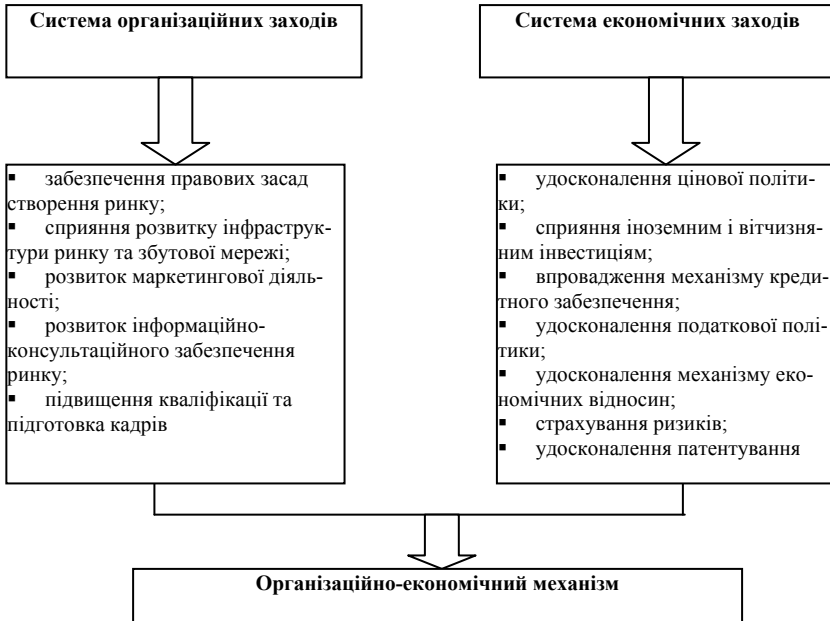

Рис. 6.15. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності функціонування ринку інноваційної продукції*

* Розроблено на основі опрацьованої літератури.

Отже, формування й розвиток ринку інноваційної продукції – досить складний, довготривалий і поступовий процес. Він потребує відповідної законодавчої та нормативної бази, яка враховуватиме такі особливості: інноваційна продукція, яка потрапляє на ринок, відповідає всім ознакам товару, а її комерційний обмін здійснюється шляхом укладання угод, що відображають специфіку цих об'єктів як товару та визначення його ринкової вартості; достатня місткість ринку інноваційної продукції (потенційний попит); властивість ціни на інноваційну продукцію динамічно змінюватися під впливом попиту і пропозиції; достатній обсяг пропозицій інноваційної продукції; свобода діяльності наукових організацій з максимальним урахуванням запитів споживачів; достатньо високий рівень матеріально-технічного забезпечення наукових і впровадницьких формувань; взаємоузгоджене задоволення інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин; широка реклама і

пропаганда наукових досягнень та інноваційної продукції; наявність розвиненої й розгалуженої інфраструктури ринку інноваційної продукції; угоди щодо обміну нею можуть передбачати використання правових умов інших видів комерційних угод, таких як договори купівлі-продажу, оренди, про надання послуг, інвестування капіталу тощо; чіткий економічний механізм, який сприяє нормальним ринковим взаємовідносинам.

Слід зазначити, що особливості сучасного ринку інноваційної продукції, що формується в Україні, пов'язані з кризовою ситуацією в аграрній сфері економіки в період здійснення кардинальних ринкових перетворень. До них слід віднести наступне⁴²:

- науково-технічна сфера сформувала достатній запас напрацьованих науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) минулих років, але для реалізації їх та проведення нових досліджень і розробок не вистачає коштів;

- ринок складається не з інноваційної продукції, а з сукупності організацій, колективів, окремих спеціалістів, потенційно спроможних виконувати інноваційну діяльність;

- існує розрив між наукою та виробництвом, тому нововведення не доводяться до вигляду готової інноваційної продукції, придатної для реалізації на ринку;

- попит і пропозиції інноваційної продукції на ринку характеризуються незбалансованістю;

- низький платоспроможний попит споживачів на інноваційну продукцію;

- нееластичність попиту на інноваційну продукцію за ціною та високою еластичністю за доходом через дефіцит власних коштів і високу вартість – позикових;

- через дефіцит інвестиційного капіталу і низький платоспроможний попит сільськогосподарських товаровиробників помірно зростає обсяг пропозиції інноваційної продукції;

- слабке стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до інноваційного оновлення;

⁴² Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України : матеріали наук.-практ. конф. – К. : НТУУ „КПІ”, 2003. – С. 349.

- низький рівень розвитку інфраструктури ринку інноваційної продукції;

- у фахівців наукової сфери відсутній належний інформаційний доступ до потреб споживачів, а у працівників виробництва – до необхідної інформації про досягнення науки в інноваційній сфері, стан і тенденції розвитку інноваційного ринку.

Таким чином, цивілізованому розвитку інноваційного ринку сприятимуть: забезпечення свободи інноваційної діяльності, самостійність, незалежність, відповідальність за інноваційні рішення; вільний рух інноваційних ресурсів; формування механізму конкурентно-конкурсного ціноутворення інноваційної продукції; вільний доступ до інформації про стан інноваційного ринку; створення його ефективних форм та інфраструктури.

6.5. Функціонування ринку інновацій в агропромисловому виробництві України[©]

Забезпечення високої конкурентоспроможності економіки України значною мірою залежить від ступеня активізації інноваційного процесу, який у всьому світі визнається як найважливіший чинник економічного розвитку. Це єдиний у своєму роді процес, що об'єднує науку, техніку, економіку, підприємництво і менеджмент. Він полягає у використанні інновації та охоплює стадії від зародження ідеї до її комерційної реалізації. Як показують дослідження, реалізація наукових і технічних досягнень забезпечує близько 75% приросту продуктивності праці й більше 50% приросту національного доходу, зниження удвічі собівартості агропромислової продукції. Сьогодні вже немає сумнівів щодо переходу нашої держави на інноваційну модель економічного розвитку, оскільки науково-технологічні зрушення здатні не тільки забезпечити високі показники економічного зростання та конкурентоспроможність української економіки, підвищити її експортний потенціал, але й сприяти розв'язанню низки проблемних екологічних і соціальних завдань.

[©] Шпикуляк О.Г., Тивончук С.О., Тивончук Я.О.

Ринок інновацій, як свідчать результати його функціонування у розвинутих країнах, в основному виконує такі функції: забезпечення – задовольняє потреби учасників у реалізації й придбанні інноваційних продуктів; регулювання – оптимально формує попит і пропозицію на інноваційні продукти й інноваційні послуги, забезпечуючи раціональний їх розподіл між суб'єктами інноваційної діяльності та встановлюючи рівень цін на них; інформування – є посередником при розповсюдженні інформації між учасниками інноваційного процесу; стимулювання – сприяє створенню конкурентоспроможного інноваційного продукту, розширенню переліку інноваційних послуг і засобів їх здійснення.

Ринок інновацій агропромислового виробництва формують наукові установи й освітні організації, комерційні підприємства, творчі колективи, окремі вчені та винахідники. Покупцями інноваційного продукту виступають агропромислові підприємства різних організаційно-правових форм і форм власності.

Нині ринок інновацій в агропромисловому виробництві України знаходиться на етапі формування і характеризується рядом недоліків. Хоч вже не існує сумнівів щодо необхідності переходу аграрного сектору економіки на інноваційний тип економічного розвитку, однак практично не створено умови для ефективного ведення інноваційної діяльності.

Важливою складовою вітчизняного ринку інновацій є інноваційно-активні підприємства, тобто ті підприємства в загальній їх сукупності, які забезпечили інноваційний тип функціонування. Одні з них є споживачами, інші – постачальниками інновацій на цей ринок. Для інноваційно-орієнтованої економіки важлива тенденція щорічного зростання інноваційно-активних підприємств. Проте в 2006–2011 рр. вона не спостерігалася. За даними НААН, частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості господарських суб'єктів у сільському господарстві України відповідно дорівнювала в середньому 12,7%, а у 2011 р. була менше 11,6%, тобто спостерігалася тенденція до щорічного зниження цього показника, який певною мірою можна вважати важливим фактором, що впливає на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на внутрішньому і світовому ринках.

Одним із вагомих елементів ринку інновацій є наукомістка продукція, виготовлена на основі чинних ліцензійних договорів. Частка надходження коштів до спеціалізованого фонду наукових установ НААН за ліцензійними договорами у 2011 р. становила лише 24% від загального обсягу коштів, що надійшли до спеціалізованого фонду наукових установ від комерціалізації наукової і наукомісткої продукції, що не відповідає ефективному здійсненню інноваційної діяльності в аграрній сфері.

Головним завданням ринку інновацій є просування інноваційних продуктів на наукоємний ринок з метою задоволення потреб агропромислових товаровиробників у виробництві наукомісткої продукції, яка забезпечить отримання ними додаткового економічного, технологічного, соціального й екологічного ефекту. Ринок інновацій не обмежується пасивним просуванням інновації до споживача, він виконує також суттєві регулівні, стимулівні, сануючі й інформативні функції. Саме цим зумовлюється розробка й реалізація організаційно-економічного механізму ринку інновацій, який, як переконає досвід розвинених країн, спрямовується на введення поряд із ринковими інструментами формування попиту і пропозиції економічних інструментів регулювання виробництва інновацій через активний їх попит, зумовлюючи забезпечення взаємовигідних економічних інтересів виробників і споживачів інноваційних продуктів. При цьому об'єктивні й суб'єктивні чинники виступають рушійними силами розвитку ринку інновацій, що спонукають суб'єктів ринкових відносин до постійної заінтересованості до залучення нововведень, оновлення продуктів і послуг, що за своїми споживчими параметрами суттєво перевершують існуючі аналоги й можуть стати підґрунтям для подальшої модифікації.

Формування організаційно-економічного механізму ринку інновацій припускає наявність чотирьох детермінант конкурентоспроможності, як специфічних характеристик ринку:

- внутрішнього попиту (його якість, відповідність тенденціям розвитку на внутрішньому і зовнішньому ринках, динаміка обсягу);

- пропозиції і надходження: нових наукових знань, інноваційних ідей, інформації, нових прогресивних технологій, послуг, сфери їх використання;

- внутрішньої конкуренції: тип ринку збуту, стратегій, організації договірних відносин власників і споживачів (замовників) ОПВ, методів ціноутворення;

- створення факторних умов: інформаційного, правового і фінансового забезпечення, організаційно-управлінських умов, наявності людських і структурних ресурсів, взаємозв'язків між ними.

Інноваційний потенціал на ринку інновацій виступає фактором попиту і фактором пропозиції. Попит на цьому ринку формують галузі та сфери суспільного виробництва, його буде визначати їхня спроможність впроваджувати та розповсюджувати досягнення науки і техніки в економічному середовищі. Пропозиція інновацій формується на стадії створення й освоєння нового продукту (технології) і здійснюється організаційними формами галузі "Наука та наукове обслуговування", підприємствами, які випускають нові види продукції, суб'єктами, які зайняті винахідницькою, раціоналізаторською, ліцензійною діяльністю.

Створення реальних економічних інструментів об'єднання наявних ресурсів, концентрації їх на найважливіших і перспективних напрямках розвитку, забезпечення кореляції між збільшенням обсягу продажу підприємствами наукомісткої продукції та фінансування здійснюваних науковою сферою досліджень і розробок, спрямування інноваційної політики на вирішення конкретних економічних проблем регіонів з урахуванням ринкових чинників є визначальними напрямками організаційно-економічного механізму розвитку ринку інновацій. У Законі України "Про інноваційну діяльність" інновації визначено як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; а інноваційну діяльність – як діяльність, що спрямована на комерціалізацію результатів наукових досліджень та

розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

Залучення економічних інструментів державного регулювання функціонування ринку інновацій щодо реалізації науково-технічної та інноваційної політики розвитку аграрного сектору, координації не тільки інноваційного процесу, а й кінцевих результатів інноваційної діяльності відбувається через ціни, кредитні відсотки, пільги тощо, здійснюючи економічний вплив на виробників нововведень і підприємців в аспекті необхідності розвитку того чи іншого виду інновацій чи зміни пропорцій у масштабах їх виробництва, сприяння забезпеченню координації потоків інноваційної інформації. Посередництвом інноваційно-інформаційної інфраструктури організаційно-економічний механізм виконує важливу функцію, формуючи вимоги до нововведень з боку бізнесу та надаючи перевагу тим, що приносять дохід. Цим він сприяє кардинальному пошквалюванню інноваційних процесів у діяльності підприємств, конкурентоспроможності галузей аграрного сектору економіки, формуванню активної державної інноваційної політики, спрямованої на розвиток науково-технічного потенціалу та інноваційного підприємництва, зацікавленого у використанні інновацій. При цьому організаційно-економічний механізм ринку інновацій спирається на такі основні принципи:

- наявність попиту на інноваційні продукти – за цим організаційним принципом формують плани створення інновацій, організують інноваційні формування, передбачають їхній розмір, підбирають виконавців;

- конкурентоспроможність інноваційних продуктів. Споживач має можливість вибрати найефективніший науковий варіант розв'язання проблеми, а різні фінансові й інвестиційні можливості припускають також вибір найбільш придатних виконавців, між якими має бути конкуренція;

- правова, соціальна захищеність і мотивованість організації інноваційного середовища. Будь-яка ринкова дія передбачає взаємний інтерес і має бути мотивована.

Формування організаційно-економічного механізму ринку інновацій в аграрному секторі економіки зазвичай повинно спиратися на матеріальну, законодавчу й нормативну базу, зокрема

збереження патентного права інтелектуальної власності, функціонування ринку інновацій та інноваційних послуг як саморегульованої системи. Важлива роль при цьому належить державному регулюванню розвитку ринку інновацій, яке, як доводить досвід розвинених країн, спрямовується на:

- формування і здійснення єдиної інноваційної політики;
- законодавче й нормативне забезпечення інноваційної діяльності;
- сприяння залученню додаткових джерел фінансування наукових досліджень;
- використання механізму державних цільових програм з найбільш важливих напрямів розвитку;
- формування системи дифузії інновацій та сприяння її функціонуванню.

Таким чином, організаційно-економічний механізм ринку інновацій в аграрній сфері, як сегмент організаційно-економічного механізму аграрного ринку, спрямовується на забезпечення взаємовигідних економічних інтересів наукових установ, розробників інновацій, різних впроваджувальних формувань та аграрних підприємств–виробників наукомісткої продукції.

В умовах функціонування ринку інновацій система інноваційного забезпечення формується поряд з функціонуючими науковими організаціями, які виробляють наукову продукцію. Необхідною умовою є наявність відповідної інфраструктури, зокрема певної впроваджувальної ланки, якою можуть бути інноваційні інституції розвитку агропромислових підприємств. Вони зазвичай виконують такі функції:

- моніторинг, збір закінчених наукових розробок для формування банку інформаційних ресурсів і підготовки прогнозно-аналітичної інформації;
- формування замовлень на науково-дослідні розробки;
- доведення науково-технічних розробок до стадії інноваційного продукту та просування їх на наукоємний ринок;
- координація впроваджувальної діяльності в сільському господарстві і рекламне забезпечення, спрямоване на використання інновацій в сільськогосподарському виробництві.

На сучасному етапі інноваційні формування не забезпечують ефективного впровадження наукових розробок в агропромислове виробництво, а одним із факторів, що перешкоджає впровадженню інновацій, є недостатня кваліфікація управлінських кадрів, адже оцінити доцільність впровадження інновацій у виробництво може тільки висококваліфікований спеціаліст. Тому визначення мотиваційних чинників щодо забезпечення кадрової складової є важливим елементом цього механізму. На основі формування законодавчої й нормативної бази, яка регламентує кадрове забезпечення, перепідготовку персоналу управління інноваційними процесами на підприємстві, відбуваються якісні зміни кадрового потенціалу аграрного сектору економіки України.

Підвищення інноваційної активності зумовлюється сприятливою податково-кредитною системою. Наприклад, у країнах Європейського Союзу високу мотивованість інноваційної активності виробників і споживачів інновацій зумовлює сприятлива податкова система, в якій передбачено: відстрочення податкових платежів у разі виникнення додаткових витрат на інноваційні цілі; зменшення податку на суму приросту витрат на інноваційні цілі; звільнення від оподаткування прибутку, одержаного від реалізації інноваційних проектів протягом декількох років; пільгове оподаткування дивідендів, отриманих по акціях фірм, які здійснюють інноваційну діяльність; зниження ставок податку на прибуток з метою спрямування резервних коштів на замовлені державою та спільні науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки; надання пільг по проектах, що виконуються за пріоритетними програмами; зменшення прибутку, що підлягає оподаткуванню, на суму вартості приладів й устаткування, переданих вищим навчальним закладам, НДІ та іншим інноваційним організаціям; вирахування з прибутку до оподаткування внесків до благодійних фондів, діяльність яких пов'язана з фінансуванням інновацій; зарахування частини податку з прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки з подальшим використанням на інноваційні цілі.

Скориставшись досвідом ЄС, в аграрному секторі України для формування ресурсної бази необхідно надавати податкові пільги на розробку і практичну реалізацію науково-технічної

продукції. Стимулюючим інструментом розвитку ринку інновацій може бути звільнення від податку на прибуток доходів, спрямованих на освоєння ресурсозберігаючих технологій, модернізацію виробництва, підвищення кваліфікації, навчання персоналу інноваційним прийомам господарювання. До економічних заходів державної підтримки розвитку ринку інновацій слід віднести також створення фінансовостійкої системи страхування інвестицій в інноваційні проекти, розширення переліку страхових послуг, компенсації частини страхових платежів на страхування інноваційних ризиків за рахунок державного бюджету, створення за підтримки держави спеціалізованих венчурних фондів для розвитку системи страхування інноваційних ризиків. Страхові фонди могли б виступати від імені держави гарантом повернення страховикам можливих збитків і механізмами відшкодування державних коштів, витрачених на створення системи страхування інноваційної діяльності.

Економічне стимулювання ринку інновацій повинно охоплювати всі етапи інноваційного процесу: від зародження ідеї і проведення досліджень до освоєння його результатів виробництвом й отримання ефекту при задоволенні взаємного інтересу партнерів інноваційного процесу. У цьому зв'язку набуває важливості пряме субсидування організаціям–розробникам інновацій на проектування і виготовлення дослідних зразків, сільськогосподарським товаровиробникам при придбанні нової техніки та обладнання – впродовж перших трьох років їх використання у виробництві – у розмірі 25% ціни підприємства–виробника. Водночас, враховуючи значення техніки і технологічних комплексів у впровадженні передових технологій, необхідні субсидії, які слід спрямовувати для компенсації початкового лізингового внеску на придбання машин і обладнання вітчизняного виробництва для рослинництва та тваринництва за ставкою не нижче 15%, але не більше 70% вартості майна, яке купується за лізингом. Важливим регулятором інноваційної активності є амортизаційна система. Чинна амортизаційна система потребує суттєвого удосконалення. Оптимальні строки служби засобів праці будь-якого призначення визначаються під дією багатьох факторів: якість виготовлення, технічне обслуговування, експлуатація, рівень використання то-

що. Врахувати сукупність їхнього впливу, до того ж на весь період дії норм амортизації, – складне завдання. Тому період амортизації не може слугувати критерієм для визначення часу заміни обладнання. Збільшення сум амортизаційних відрахувань сприятиме розширенню фінансових можливостей і посиленню інвестиційної активності підприємств.

Планування і прогнозування створення інноваційних продуктів, регулювання процесів впровадження закінчених науково-технічних розробок є дієвими чинниками організаційно-економічного механізму. Важливо, щоб спеціалісти створених впроваджувальних інноваційних формувань брали активну участь у розробці інноваційних проектів, прогнозів, виступали ініціаторами прийняття цільових програм.

Економічні інструменти розвитку ринку інновацій, очевидно, повинні включати регуляторні фактори взаємозв'язку державних рішень у сферах розвитку сучасного ринку об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ) та інноваційної діяльності з включенням таких складових: рівня відповідності вітчизняного законодавства міжнародним стандартам у цій сфері; стану регулювання розвитку державних установ у сфері охорони й захисту ОПІВ; якості технічного оснащення щодо інфраструктури охорони інтелектуальної власності; термінів впровадження в Україні інтелектуальної біржі тощо. Ринок інновацій є динамічною і мінливою системою, коли прибутковість одних суб'єктів ринку може стати збитком для інших, а отже чинник ризику є атрибутом, який необхідно враховувати при формуванні організаційно-економічного механізму ринку інновацій. Суб'єкти ринку інновацій під час планування своєї діяльності повинні передбачити всі типи ризиків, джерела їх виникнення, ймовірність настання, можливі наслідки й витрати. Цей процес є невід'ємною складовою розрахунків, пов'язаних з оцінкою доцільності інвестування будь-якої галузі аграрної сфери економіки.

Сучасна економічна теорія пропонує різні методологічні й концептуальні підходи до визначення ризику, а також певні моделі його розрахунку та формування поведінки інвесторів відповідно до ситуації на наукоємних ринках, тому суб'єктам ринку інновацій необхідно при опрацюванні розрахунків ризику в умовах

економічної нестабільності, недосконалості законодавства й інфраструктури ринку спиратися на відповідні моделі розрахунку.

Формування організаційно-економічного механізму ринку інновацій вимагає створення сприятливого інноваційного середовища на регіональному рівні щодо забезпечення перетворення наукових ідей і розробок в інноваційні продукти, впровадження останніх у виробництво, а також збереження й розвиток інноваційного потенціалу регіону. Регіональний ринок інновацій, як територіальна система соціально-економічних відносин у сфері обміну, купівлі–продажу, забезпечує потреби споживачів в інноваційній продукції та послугах. Організація активної взаємодії зі структурами регіонального ринку на основі соціально-економічних відносин, що виникають у процесі створення, освоєння, обміну, купівлі–продажу, передачі у використання прав на результати інтелектуальної діяльності й узгодження інтересів його учасників за цінами, термінами і масштабами їх комерціалізації, здійснюється відповідно до розробленого організаційно-економічного механізму.

Відносини між учасниками ринку інновацій набувають інституційного оформлення на різних сегментах ринку. Серед них виокремлюють: ринок авторських прав; ринок прав на програми для ЕОМ та бази даних; ринок прав на товарні знаки та знаки обслуговування; ринок патентних прав; ринок ноу-хау, інжинірингових послуг. На практиці вищенаведені ринки тісно взаємопов'язані та доповнюють один одного. Особливого значення набувають питання введення в обіг (комерціалізації) результатів науково-технічних, науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт (НДДКТР) як об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), загальною ознакою яких є належність до техніко-технологічної сфери. Модель структури внутрішнього ринку інновацій, засновану на детермінантах конкурентоспроможності, наведено на рис. 6.16.

Регіональний ринок інновацій, як самоорганізована відкрита система, дає змогу визначити характер його функціонування та доцільність і спрямованість сукупності впливів з боку державних та регіональних органів влади з метою забезпечення конкурентоспроможного розвитку галузей аграрного сектору регіону з ураху-

ванням особливостей міжрегіональної взаємодії виробників, споживачів.

ЗОВНІШНІЙ РИНОК

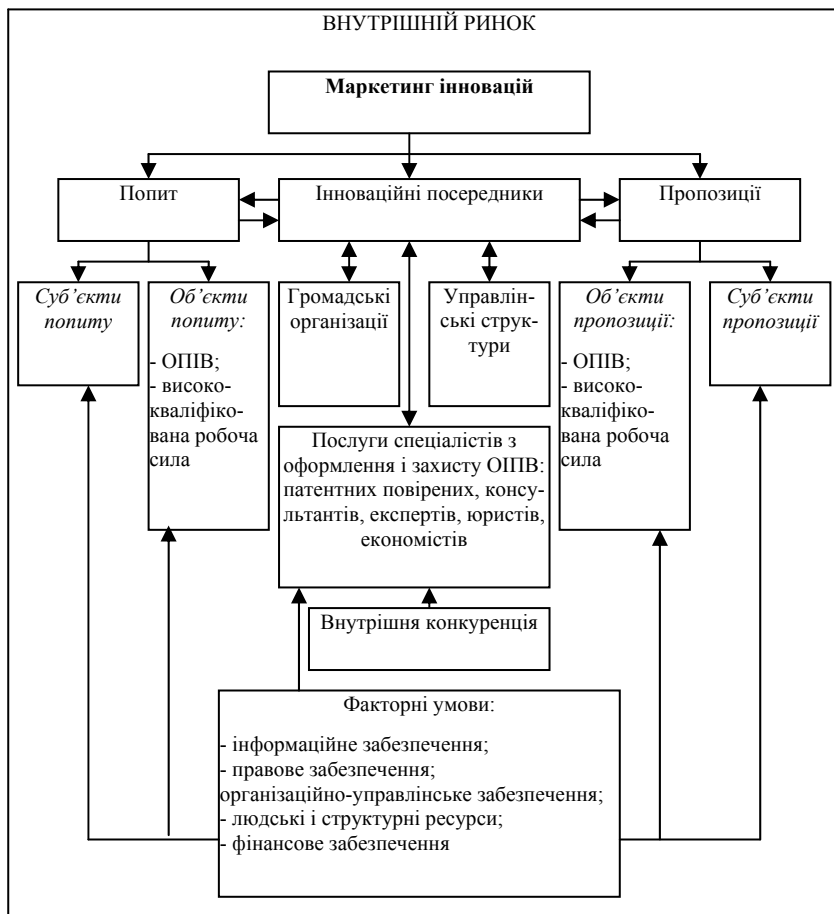

Рис. 6.16. Структура складових ринку об'єктів права інтелектуальної власності*

* Лазерева Е. В. Формування складових регіонального ринку об'єктів інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / Е. В. Лазерева, С. В. Брикаліна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009.../181-184.pdf.

З метою повної реалізації інноваційних ресурсів регіону визначають економічні інструменти регулювання регіонального ринку інновацій та основні функціональні завдання регіональних органів, зокрема:

- ✓ акумулювання вільних коштів за рахунок оптимізації управління бюджетом, ініціювання створення галузевих банків і формування кредитних інноваційних спілок, кредитних спілок у сільській місцевості для фінансування нововведень у сільському господарстві (нові технології, сорти рослин, породи тварин, засоби виробництва, види добрив тощо), венчурних фірм, підтримка фінансового лізингу, франчайзингу;

- ✓ регулювання інноваційного підприємництва шляхом регіональних преференцій (податкові пільги, цільові субсидії, звільнення від місцевих платежів, кредитні гарантії);

- ✓ сприяння кооперації та взаємодії різноманітних суспільних інститутів у здійсненні інноваційних проектів (банків, підприємницького сектору, науково-дослідних інститутів, ВНЗ тощо);

- ✓ організація постійно діючих виставок–ярмарків зі стендами нових розробок наукових установ, наукомісткої продукції підприємств, інноваційних проектів і бізнес-планів інноваційних пропозицій;

- ✓ координація інноваційної діяльності в регіоні через формування власної інноваційної стратегії розвитку кожного регіону обласного рівня;

- ✓ розробка та використання системи обов'язкових відрахувань частини прибутку підприємств переробних галузей, які споживають ресурси регіону, для створення фонду екологічних інновацій;

- ✓ стимулювання інновацій шляхом розміщення в технопарках, наукових парках, бізнес-інкубаторах державних замовлень від регіональної адміністрації, відшкодування витрат із бізнес-підготовки інноваційних проектів, ініціювання створення регіональних інноваційних структур, надання їм юридичних, консультаційних, ділових послуг, допомога в пошуку партнерів, укладання угод під гарантії регіональних органів влади, захист

інтересів наукових організацій при тимчасовому наданні обладнання та приміщень в оренду;

✓ організація підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів посередництвом тренінгів, семінарів, круглих столів, постійно діючих інституцій винахідництва та науково-технічної творчості;

✓ організація пропаганди науково-технічних досягнень та інновацій в місцевій пресі, освітні та наукові програми або інтелектуальні ігри на місцевому телебаченні, моральне заохочення інноваторів, створення умов для творчої діяльності на базі бібліотек, ЦНТІ тощо);

✓ сприяння міжнародній науково-технічній та інноваційній кооперації з використанням переваг прикордонних областей (створення спільних інноваційних підприємств, міжнародний трансфер технологій, обмін студентами та науковцями, наукові конференції та симпозіуми, сприяння в пошуку іноземних замовників).

Функції регіональних органів влади в інноваційній сфері й розвитку науки і техніки, роль та місце інноваційних структур у вирішенні соціально-економічних проблем регіону й держави визначаються державною і регіональною інноваційною політикою – комплексом цілей, заходів і методів впливу державних регіональних інституцій на ініціювання й підвищення економічної та соціальної ефективності інноваційних процесів. Головне, щоб організаційно-економічний механізм розвитку регіональних ринків інновацій оптимально поєднував економічні інструменти державного регулювання інноваційної сфери з ефективним функціонуванням її конкурентного середовища, руху інноваційного капіталу та форм його прояву. При формуванні даного механізму слід враховувати, що інноваційно активні підприємства здатні впливати на структуру ринку, створювати бар'єри для входження в ринок інших фірм, активізувати інтеграційні процеси в межах ринків, регіонів, країни, що є основою подальшого розвитку сітьових підприємницьких зв'язків, процесів кластеризації та забезпечення синергетичного ефекту в розвитку регіону, а також формування активної стратегії виходу на зовнішні ринки тощо. Організаційно-

економічний механізм розвитку ринку інновацій є інтегратором, що забезпечує взаємозв'язок і взаємодію всіх підсистем регіональної соціально-економічної системи, а також визначає характер її відтворення, є водночас і фактором, і результатом формування й розвитку таких регіональних інноваційних ринків:

- новацій – як результат функціонування науково-інноваційного комплексу регіону та його конкурентоспроможності;

- наукомістких товарів і послуг – як результат розвитку господарства регіону, що забезпечують його відповідні потреби;

- ринків, які забезпечують рух матеріально-речових потоків і певною мірою виступають вагомим елементом механізму діючої системи інноваційних відносин (самоорганізації);

- ринків, котрі забезпечують формування й використання факторів виробництва (особливо тих сегментів трудових, фінансово-кредитних, сировинних та інших ресурсів, що безпосередньо впливають на формування інноваційного середовища регіону й розвиток інноваційного підприємництва), до яких передусім слід віднести інформаційний ринок.

6.6. Формування та функціонування інститутів інфраструктури інноваційної діяльності[©]

Розвитку ринку інновацій останніми роками приділяється багато уваги, є вагомі напрацювання, але майже відсутня належна підтримка інноваційної діяльності на рівні держави. Однією із ключових умов інноваційного розвитку розглядається наявність ефективної інноваційної інфраструктури, яка може забезпечити всебічну підтримку та сприяння у здійсненні інноваційної діяльності.

Як основну проблему можна назвати недостатній розвиток інститутів інфраструктури ринку інновацій, яка полягає в неохопленні всіх ланок інноваційного процесу в аграрній сфері. Посилаючись на досвід європейських країн, можна стверджувати, що са-

[©] Мамчур В.А.

ме інноваційний розвиток сприяє економічному зростанню, визначає структуру сучасного виробництва, шляхи й напрями подальшого економічного поступу країни.

Як уже зазначалося, інновації є важливою рушійною силою, що забезпечує результативність діяльності аграрної сфери: підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та досягнення стійкості й адаптації до нових методів ведення бізнесу. Нерозвиненість системного функціонування наукової й інноваційної сфер слід вважати однією з причин гальмування процесу розвитку інститутів інфраструктури ринку інновацій в Україні.

Інфраструктура ринку інновацій забезпечує розвиток інноваційних процесів і є тим інституційним полем, в якому зароджуються, матеріалізуються та через комерційне використання набувають ознак інноваційного продукту науково-технічні ідеї, що виникають на певних етапах суспільного розвитку⁴³.

Інститути інфраструктури ринку інновацій забезпечують взаємодію суб'єктів підприємницької діяльності з метою взаємного зв'язку науки та виробництва, стимулюючи цим створення інноваційних продуктів. Саме за умов ефективного функціонування й розвитку інститутів інфраструктури ринку інновацій досягається вища ефективність суб'єктів інноваційної діяльності. Хоча трапляються такі види інноваційних підприємств, які виконують певну частину функцій, що функціонально належать до компетенції інститутів інфраструктури ринку інновацій.

Кожній країні притаманні певні особливості процесів формування й розвитку інноваційної інфраструктури та її об'єктів, що зумовлено конкретними економічними й соціальними особливостями і потребами національної економіки, а головне – з урахуванням існуючих можливостей щодо людських, матеріальних, фінансових ресурсів і нагромадженого інноваційного потенціалу⁴⁴.

⁴³ Якубовський М. Інфраструктура – фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 27.

⁴⁴ Там само.

Водночас, за твердженням І. Дерид⁴⁵, такі утворення інноваційної інфраструктури, як технопарки і технополіси, виконують інноваційно спрямовану виробничу функцію попри головне їхнє спрямування на виконання функцій, покладених на інститути інноваційної інфраструктури, а тому можуть вважатися інноваційними підприємствами.

Відносно цього погоджуємося з автором, який переконаний, що основним результатом діяльності інноваційної інфраструктури є саме посередницька послуга (функція), а не інноваційний продукт, який є результатом діяльності інноваційного підприємства як суб'єкта інноваційної діяльності. Хоча є такі інноваційні підприємства, що водночас розробляють, виробляють і реалізують інноваційні продукти, здійснюючи і частину діяльності, що функціонально належить інноваційній інфраструктурі⁴⁶.

Як зазначає І. Дерид, серед інститутів інноваційної інфраструктури такому головному спрямуванню (виконання функцій "посередника") відповідає лише бізнес-інкубатор, тоді як інноваційні центри, технопарки й технополіси створюються за модульним принципом, базуючись на простіших утвореннях. Також автор ставить під сумнів об'єднання подібних організацій під поширеною назвою „інноваційні структури”, адже, за його словами, до таких інноваційних структур слід відносити й інноваційні підприємства, що докорінно відрізняються за своїм призначенням.

Єдиними реально діючими і суворо контрольованими об'єктами інноваційної інфраструктури в Україні до 2005 р. були технопарки, мета яких полягала в підвищенні добробуту суспільства шляхом просування інноваційної культури, а також конкуренції інноваційного бізнесу і наукових організацій.

Технологічні парки широко використовуються з метою поліпшення інноваційного потенціалу й рівня колективного добробуту та ефективної діяльності підприємств. Ці загальні цілі повин-

⁴⁵ Дерид І. О. Сутність і функції технологічного парку як об'єкта інноваційної інфраструктури / І. О. Дерид // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – 2008. – №802. С.11–15.

⁴⁶ Якубовський М. Інфраструктура – фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // Економіка України. – 2007. – № 2. – С.28.

ні матеріалізуватися в оперативні, які можна перетворити в статус державного інноваційного проекту як ефективного механізму інноваційного розвитку.

Технологічні центри є одними з найбільш динамічних інститутів стійкого зростання, створені як точка контакту між науковим і виробничим середовищем. Взаємодія їх із компаніями в межах технологічного парку є відносно невеликою з розширенням сфери діяльності в основному на регіональному, обласному, державному рівні, що враховують особливості галузевої спрямованості компаній-резидентів парку (центру).

Для досягнення цієї мети технопарк стимулює й управляє потоками знань і технологій між університетами, науково-дослідницькими інститутами, компаніями і ринками. Особливу роль у розвитку інфраструктури ринку інновацій відіграють науково-дослідні установи, діяльність яких скеровується Національною академією аграрних наук України. Схематично систему інститутів інфраструктури зображено на рис. 6.17.

Отже, всі інститути, які безпосередньо пов'язані із інноваційним процесом розвитку, що є невід'ємною його частиною, або опосередковано й пов'язані із забезпеченням інноваційного процесу, можна віднести до інноваційної інфраструктури. З огляду на це інноваційну інфраструктуру можна розглядати як сукупність інститутів, які забезпечують взаємодію ринковим учасникам.

Узагальнюючи вищезазначене, вважаємо, що інноваційна інфраструктура – це сукупність ринкових інститутів, у тому числі спеціалізованих інноваційних, що безпосередньо не беруть участі в розробці та виробництві інноваційної продукції, а лише забезпечують реалізацію інноваційних процесів для ринкових учасників.

Розглядаючи основні функції інститутів інноваційної інфраструктури і враховуючи наявність мереж ринкових агентів та особливості інноваційного розвитку, поняття інноваційної системи можна розглядати як сукупність інститутів, що у взаємодії визначають ефективність інновацій та інноваційної діяльності.

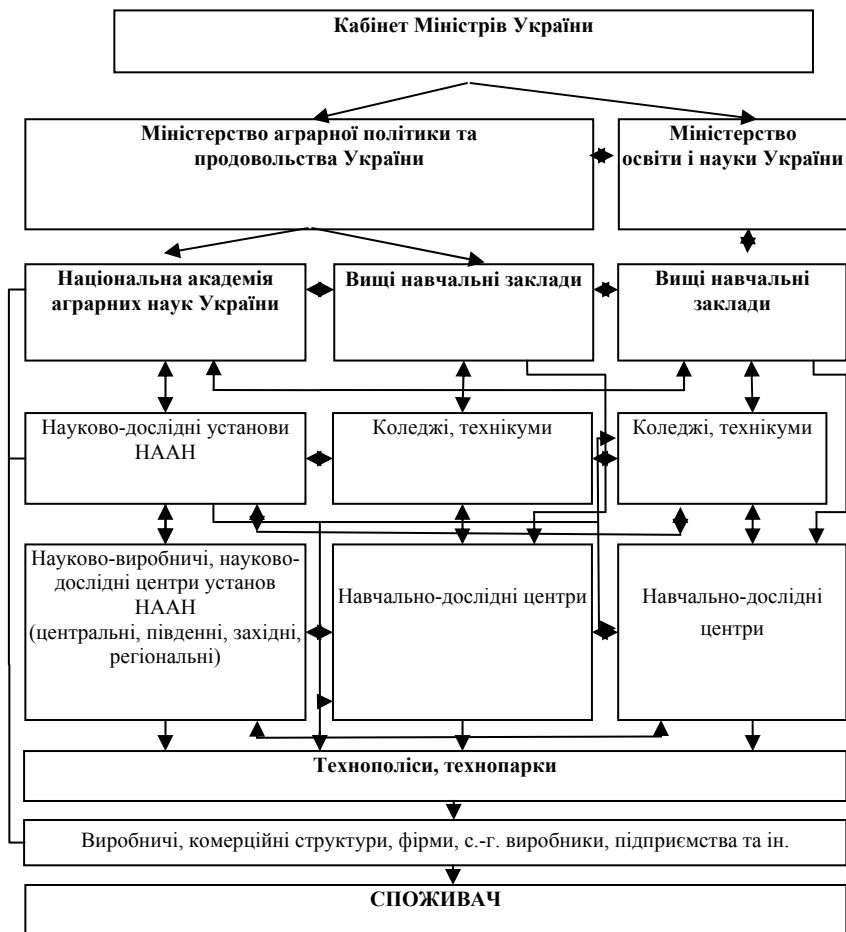

Рис. 6.17. Інститути інфраструктури ринку інновацій в аграрній сфері*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Будь-який інноваційний інститут, підприємство, інституція встановлює відносини з різними ринковими агентами (рис. 6.18), що в свою чергу можна сприймати як систему, що складається із сукупності взаємопов'язаних підсистем.

Рис. 6.18. Діяльність ринкових агентів у процесі інноваційного розвитку підприємств (компаній)*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Незалежно від завдань державної інноваційної політики, що формуються на єдиних і стабільних засадах, визначених Верховною Радою України, слід приділяти увагу створенню інститутів інноваційної інфраструктури та механізмів їх взаємодії, які найбільш виражено, послідовно й гарантовано сприяли формуванню ефективної інноваційної системи, яка формується як із фінансових, так і освітніх, наукових, технологічних інновацій та попиту (рис. 6.19).

Саме тому в останні роки дедалі більше ринкових агентів включаються в цей інноваційний процес, а інноваційна система орієнтується на здатність мобілізувати всі знання для досягнення спільної мети – економічного розвитку.

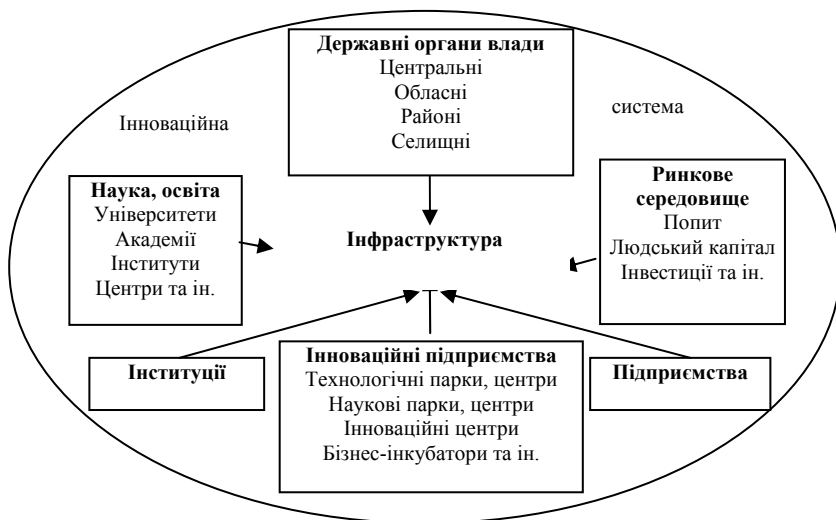

Рис. 6.19. Компоненти інфраструктури державної інноваційної системи*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Формування й розвиток секторів інноваційної системи визначаються як важливі якості взаємодій та координації як між окремими компаніями, так і галузями, які визначають і формують відповідні відносини між усіма сторонами (групами) інноваційної діяльності.

Особливу увагу слід приділяти створенню та зміцненню регіональної інноваційної інфраструктури, формуванню завдань щодо підтримки її розвитку на державному рівні в сучасних ринкових умовах господарювання. Характерною ознакою інфраструктури є те, що елементи економічної системи (агенти ринкової системи) зазвичай використовують конкуруючі агенти. Таким чином, інноваційна інфраструктура є набором інститутів або різних можливостей, створених колективами, які мають безліч механізмів підтримки, розвитку й просування інноваційної продукції і можуть бути використані конкурентами й іншими підприємствами.

Сукупність інститутів (елементів), які складають інфраструктуру підтримки інновацій, є потужним інструментом спільної інноваційної системи, щоб бути тим елементом зв'язку між ринко-

вими агентами, який позитивно впливає на розвиток інноваційної діяльності.

Наведемо поділ складових, що формують інноваційну систему розвитку:

наукова – в ній відбувається виробництво нових знань, що в основному залежить від функціонування університетів і науково-дослідних організацій;

технологічна – технологічні розробки, виробництво товарів і послуг, які об'єднують компанії, що створюють високу додану вартість;

фінансова – належне фінансування інноваційного процесу;

інвестиційна – системи економічних та організаційних заходів спрямованих на активізацію інвестицій в інноваційну діяльність;

економічна – ціна та ринок збуту;

інституційна – формування правового поля інноваційної діяльності.

Проте слід зазначити, що характер цих структур є неоднорідним, навіть у межах однієї області діяльності (рис. 6.20).

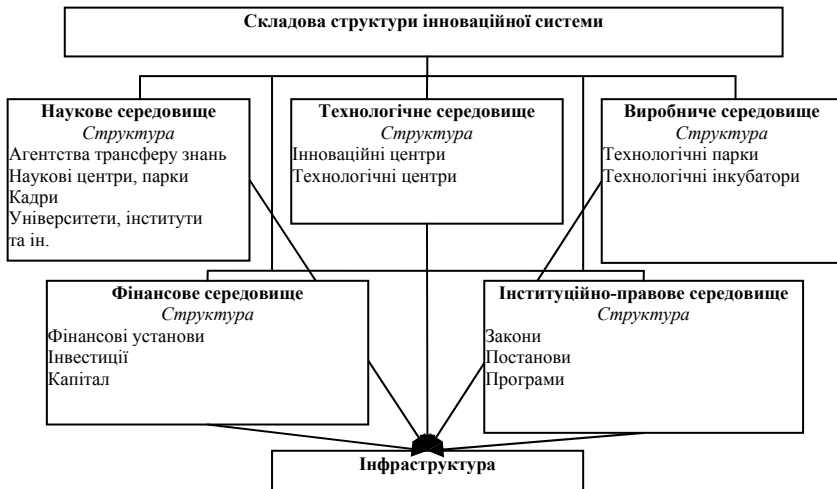

Рис. 6.20. Складові інфраструктури інноваційної системи*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Інноваційна інфраструктура є тим інструментом для держави та всіх учасників інноваційного процесу, що сприяє створенню і зміцненню розвитку, формуванню та просуванню інновацій в ринковому середовищі. Її ефективне функціонування має важливе значення для генерування й розповсюдження нових технологій, інновацій, новацій, які за своєю складною природою вимагають розширення співробітництва та координації між усіма учасниками інноваційної системи. Слід також наголосити, що прояв неефективності інноваційної системи будь-якого підприємства, регіону, області значною мірою залежить від недоліків, серед яких слід виділити відсутність необхідної інформаційної інфраструктури або відсутність зв'язків між учасниками інноваційного процесу. Успішний розвиток інфраструктурних утворень (інститутів) також вимагає й динамічного розвитку інноваційного виробничого (бізнесового) сектору. Таким чином, формування і становлення інститутів інноваційної інфраструктури для підтримки інновацій є необхідною, проте недостатньою умовою ефективного інноваційного розвитку.

РОЗДІЛ 7

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

7.1. Теоретичні аспекти форм і механізму впровадження інновацій[©]

Інноваційний розвиток сільського господарства здійснюється через інноваційну інфраструктуру, яка забезпечує організаційну, правову та економічну підтримку інноваційної діяльності на різних рівнях і в різних формах.

Інноваційна інфраструктура (лат. *infra* – нижче, під і *structura* – побудова, розміщення) – сукупність підприємств, організацій, установ, їхніх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні, тренінгові тощо)¹.

Актуальність піднятого питання пояснюється недостатнім інституційним забезпеченням і несприятливими інституціональними умовами інноваційної діяльності, зокрема в аграрній сфері економіки. Вважаємо, що саме організаційні форми і методи слід розглядати як зовнішнє оформлення функціональних зв'язків між учасниками інноваційного процесу. В даному конкретному випадку їх слід вважати формальними інститутами, які структурують відносини у процесі створення й обміну інноваційними активами².

Правовою основою формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності є Конституція України, закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» «Про інноваційну діяльність», «Про

[©] Горбатюк О.В.

¹ Йохна М. А. Економіка і організація інноваційної діяльності / М. А. Йохна, В. В. Стадник. – К.: Вид. центр «Академія», 2005. – 400 с.

² Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

наукову і науково-технічну експертизу», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків», «Про наукові парки», інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини в науково-технічній та інноваційній сферах, зокрема Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Через невиконання законодавчою та виконавчою гілками влади положень законів, спрямованих на створення сприятливих умов для всіх суб'єктів інноваційної діяльності, а також часті зміни законодавчої бази динаміка розвитку й розбудови інноваційної інфраструктури в Україні загальмувалася³.

Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI визначено правові, економічні та організаційні засади формування й реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в нашій країні⁴.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні науково і економічно обґрунтовані та визначені відповідно до цього Закону напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг і збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

Стратегічні пріоритетні напрями затверджуються Верховною Радою України на період до 10 років. Стратегічними пріоритетними напрямами на 2011–2021 роки є технологічне оновлення й розвиток агропромислового комплексу, широке застосування технологій екологічно безпечного виробництва та охорони навколишнього природного середовища.

Середньострокові пріоритетні напрями визначаються на період до 5 років. Їх обґрунтування формуються центральним органом виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяль-

³ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

⁴ Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» / Верховна Рада України. Вид. офіц. Закон від 08.09.2011 № 3715-VI. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.

ності із залученням Національної академії наук України та національних галузевих академій наук України, вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів за результатами прогнозно-аналітичних досліджень у сфері науки і техніки та інноваційної діяльності, прогнозів економічного і соціального розвитку України та спрямовані на забезпечення інноваційного розвитку міжгалузевого та міжрегіонального характеру⁵.

Для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів державою запроваджуються заходи щодо розвитку інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо)⁶.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» організаційні форми впровадження інноваційної продукції у сільському господарстві визначено як інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу продукції і (або) послуг. Також законодавство відносить вказані організаційні форми до інноваційної інфраструктури⁷.

Досліджуючи проблему в історичному аспекті, слід відзначити, що у період, який передував так званій „перебудові”, процесу розвитку організаційних форм інноваційної діяльності сприяли господарські реформи. Виникли такі нові форми, як науково-виробничі комплекси, виробничі та науково-виробничі об’єднання (НВО), агрофірми, які мали у своєму складі крім виробничих підприємств науково-дослідні установи, конструкторські бюро,

⁵ Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” / Верховна Рада України. Вид. офіц. Закон від 08.09.2011 № 3715-VI. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.

⁶ Там само.

⁷ Закон України “Про інноваційну діяльність” // Відомості ВР України. Офіційне видання. – К., 2002. – № 36.

проектні інститути та підрозділи, що забезпечували розробку нових інноваційних продуктів⁸.

Із переходом на самофінансування в науковій сфері сформувались орендні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи у складі об'єднань і наукових організацій, у тому числі науково-технічні кооперативи та малі державні підприємства (які мають права юридичних осіб), спільні інноваційні підприємства, науково-виробничі системи, що успішно здійснюють науково-інноваційну діяльність.

Однак в умовах поглиблення кризового стану в АПК та через нестабільність фінансово-економічної ситуації в Україні більшість науково-виробничих об'єднань і науково-виробничих систем призупинили діяльність. Із переходом економіки до ринкових відносин науково-інноваційна сфера АПК була вимушена перебудовуватися та вдосконалюватися. Виникли нові організаційні інноваційні формування (інноваційні центри, бізнес-інкубатори, технопарки, кластерні утворення тощо).

Вітчизняні дослідники, здійснюючи класифікацію інноваційних структур, виділяють такі їх види:

- парки (технопарки, агротехнопарки, інноваційні, рекреаційні, наукові парки тощо);
- інкубатори (інноваційні, технологічні, інкубатори інноваційного бізнесу тощо);
- центри (технологічні, інноваційні, територіальні тощо);
- поліси (технополіси, курортполіси, рекреаційні зони, адміністративні райони інтенсивного науково-технічного розвитку тощо);
- фонди (державні, регіональні, місцеві, галузеві, приватні інноваційні, фонди активізації нових ідей тощо)⁹.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що за кордоном понад 30 організаційних форм ведуть діяльність у сфері впровадження інноваційної продукції, а саме: техніко-впроваджувальні зони,

⁸ Удовиченко С. М. Теоретичні основи організаційно-економічних вимог створення та використання інноваційної продукції в аграрній сфері / С. М. Удовиченко // Вісник Донецьк. нац. ун-ту. Сер. А: Природничі науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 500–502.

⁹ Там само.

технопарки, технополіси, інноваційні центри, бізнес-інкубатори, центри трансферту технологій, венчурні фонди, мережі приватно-державного ризикового фінансування, консалтингові організації, що надають послуги із сертифікації та просування інноваційної продукції, інформаційно-виставкові центри, спеціалізовані системи підготовки кадрів для інноваційного підприємництва. На перше місце останнім часом висуваються інноваційні моделі, що працюють переважно на комерційній основі як форми об'єднаних наукових установ, які вирішують проблеми конкурентоспроможності й розвитку в ринкових умовах з урахуванням ролі підприємницького фактору в науці. До них належать наукові об'єднання та фонди, у тому числі інноваційні асоціації й консорціуми, технопарки та бізнес-інкубатори¹⁰.

Відмінність інноваційних структур від інших підприємств і організацій полягає у тому, що до складу органів державного управління й розвитку інноваційних структур входять базова організація та науково-технічна рада. Засновники першої в сукупності повинні мати відповідну компетенцію з питань базових технологій, організації виробництва, ринкової кон'юнктури кінцевої продукції. Базова організація побудована у формі акціонерного товариства закритого типу.

До науково-технічної ради входять учені та спеціалісти базової організації й інших суб'єктів діяльності інноваційних структур. До її складу можуть входити і представники органів виконавчої влади, інших підприємств і наукових організацій. Рішення науково-технічної ради з питань науково-технологічної стратегії розвитку інноваційних структур, включаючи використання технологій виробництва і переробки продукції, підготовку кадрів, розподіл засобів на забезпечення інноваційної діяльності, є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами діяльності інноваційних структур¹¹.

¹⁰ Електронний ресурс. – Режим доступу: [3http://viapi.ucoz.ru/nik2010/20101028-Golubev.pdf](http://viapi.ucoz.ru/nik2010/20101028-Golubev.pdf).

¹¹ Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку: навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К.: Вища шк., 2002. – 254 с.

Особливого значення за сучасної економічної ситуації набуває регіональна науково-технічна політика, особливістю якої є соціальна направленість та урахування місцевих можливостей і специфіки. Одним із основних пріоритетів науково-технічної діяльності є використання місцевого потенціалу для подальшого розвитку наукоємних виробництв, вирішення внутрішніх регіональних проблем, підвищення рівня ефективності функціонування соціальної й виробничої інфраструктури регіонів.

Для реалізації інноваційної політики в агропромисловому секторі Національною академією аграрних наук України створено регіональні центри наукового забезпечення, основним завданням яких є¹²: розробка і участь у реалізації програм наукового забезпечення комплексного розвитку агропромислового виробництва регіонів; випробування й адаптація завершених наукових розробок до умов регіонів; розробка і супровід інноваційних проектів розвитку агроформувань; експериментальне впровадження завершених наукових розробок; трансфер інновацій в агропромислове виробництво регіонів; надання науково-консультаційних та інформаційних послуг сільськогосподарським товаровиробникам; забезпечення потреб регіонів в елітному та високорепродукційному насінні сільськогосподарських культур; розвиток племінного тваринництва. В Академії роботу центрів координує Рада з питань організації діяльності центрів наукового забезпечення АПВ та Відділення наукового забезпечення трансферу інновацій, в АР Крим і областях – регіональні Ради з питань діяльності центрів¹³. Таким чином, інноваційний процес в агропромисловому виробництві відрізняється різноманітністю організаційних форм.

Наукою доведено, що в процесі інноваційної діяльності виникають нові форми обміну результатами наукового пошуку й інформацією, які забезпечують якісно новий рівень дифузії (розподілу і тиражування) нових виробів, технологій, методів організації й

¹² Гриник І. В. Підвищення ефективності діяльності центрів наукового забезпечення АПВ / І. В. Гриник // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 12. – С. 106–109.

¹³ Удовиченко С.М. Теоретичні основи організаційно-економічних вимог створення та використання інноваційної продукції в аграрній сфері / С.М. Удовиченко // Вісник Донецького національного університету, Сер. А: Природничі науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 500–502.

управління виробництвом, наукових рекомендацій і пропозицій. Значну роль при цьому відіграють комерційні й некомерційні форми науково-технічного обміну.

Науковці виокремлюють організаційні форми інноваційної діяльності, що формально втілюються в інститутах інноваційної інфраструктури: технопарки (дослідницькі й промислові), інкубатори, технополіси, центри високих технологій, венчурні фірми, кластерні утворення, інноваційні аграрні центри, наукові установи.

Організаційні форми впровадження інновацій, які створюють і реалізують у виробництві науково-технічні інновації, не вичерпують різноманіття форм організації інноваційних процесів. Відхід від принципів адміністративного управління економікою відкриває перспективи для розвитку й експериментування з організаційними формами, збільшення варіантів реалізації науково-технічного нововведення. З переходом економіки до ринкових відносин, розширяються можливості розвитку ефективних організаційних форм інноваційних процесів. Кінцевою метою створення інновацій є її застосування у виробничій сфері. Дві складові інноваційного розвитку – створення та використання інновацій – сполучає ринок, який визначає потребу в інноваціях, попит на них і формує ціни¹⁴. Особливість нових організаційних форм впровадження інновацій у сільському господарстві полягає в тому, що вони переважно зайняті розвитком не конкретного товару, а незалежного господарюючого суб'єкта.

Перехід України до ринкових умов господарювання вимагає формування організаційно-економічних механізмів нового для неї типу. Традиційна економічна наука вважає ядром організаційно-економічного механізму в умовах ринку діалектичну єдність державного регулювання й ринкового саморегулювання; відповідно до елементів цього механізму відносять: методи, форми, інструменти, важелі державного регулювання та ринкового саморегулювання. Організаційно-економічний механізм слід розглядати в

¹⁴ Удовиченко С. М. Теоретичні основи організаційно-економічних вимог створення та використання інноваційної продукції в аграрній сфері / С. М. Удовиченко // Вісник Донецьк. нац. ун-ту, Сер. А: Природничі науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 500–502.

сукупності всіх його складових з урахуванням кінцевого результату (оптимуму) та циклічного характеру будь-яких соціально-економічних процесів.

Прискорення темпів науково-технічного прогресу й загострення конкуренції на всіх рівнях зумовили виникнення та дослідження категорії «організаційно-економічний механізм впровадження інноваційної продукції», його формування, розвиток і використання.

Механізм, як категорія, є тим інструментом, що забезпечує поступальний розвиток об'єкта, на який спрямовано рушійну силу чинників зовнішнього середовища. Його структура та зміст зазнають змін у процесі розвитку суспільного виробництва¹⁵, тобто відбувається інноваційна діяльність.

Організаційно-економічний механізм включає в себе підсистеми управління, регулювання, стимулювання, координації, мотивації тощо.

Найважливішими елементами організаційного механізму інноваційної діяльності є: мета, принципи, функції, методи, кадри, рішення, техніка і технологія, інформація, організаційна структура управління, наукова організація управлінської праці, правові основи управління, ірраціональні фактори управління та ін. Якщо в цій системі якийсь елемент виявиться малоефективним, то вплив його недосконалості позначиться на системі управління і, відповідно, вона буде менш результативною. Тому дуже важливо періодично розглядати міру відповідності один одному елементів системи менеджменту та в разі потреби вносити корективи. Економічний механізм інноваційної діяльності ґрунтується на системі економічних законів, принципів, методів управління і таких важелів виробництва, як ціна, прибуток, фонди стимулювання, розвиток відносин власності, маркетингу та ін.¹⁶

¹⁵ Основи економічної теорії : навч. посіб. / за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 1999. – 468 с.

¹⁶ Шегда А. В. Менеджмент: навч. посіб. / А. В. Шегда. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – С. 503.

На думку А. Стельмашука, підвищення економічної ефективності агропромислового виробництва можливе на основі кардинальної реформи економічного механізму. До нього входять:

1) механізм збалансованого розвитку агропромислового виробництва;

2) механізм розвитку й удосконалення товарно-грошових відносин всередині сільськогосподарського підприємства та між ними і державою;

3) механізм гармонійного поєднання економічних інтересів на основі вирівнювання умов господарювання сільськогосподарського виробництва та забезпечення населення продуктами харчування¹⁷.

Взаємопроникнення і взаємодія організаційних та економічних елементів механізму інноваційної діяльності формують організаційно-економічний механізм впровадження інноваційної продукції в сільському господарстві. Сільськогосподарське підприємство є первинною, а отже – ключовою ланкою розвитку аграрного сектору економіки України, де зароджуються внутрішні мотиви й формується стимул для розвитку інноваційної економіки. У ньому поєднуються природні, трудові, матеріальні та інформаційні ресурси для здійснення цієї діяльності.

Головне завдання механізму полягає насамперед у забезпеченні розвитку всіх його складових – сільськогосподарських виробників і переробних підприємств на основі поглиблення агропромислової інтеграції та залучення у виробництво останніх досягнень науки і техніки¹⁸.

Для досягнення вказаної мети необхідно визначити склад організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю, що є, на думку різних авторів, суперечливим питанням. Так, аналіз організаційно-економічного механізму управління дає можливість виділити дві його основні складові (елементи),

¹⁷ Стельмашук А. М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК / А. М. Стельмашук. – К. : Урожай, 1990. – С. 3.

¹⁸ Дейнеко Л. В. Механізм впровадження інноваційних технологій в агропродовольчу сферу: сутність, функції, завдання і регіональні особливості / Л. В. Дейнеко, І. О. Іртищева // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2. – С. 123–131.

пов'язані з організаційними й економічними аспектами. Уявляється логічним докладніше розглянути їх суть і функції.

Організаційна складова механізму управління інноваційною діяльністю передбачає виконання таких функцій як вибір і обґрунтування методів організації й регулювання інноваційної діяльності на конкретному підприємстві, а також впровадження прогресивних форм організації праці та ефективної системи мотивації інноваційної діяльності.

Елемент, пов'язаний з економічними аспектами реалізації механізму управління інноваційною діяльністю, відповідає за фінансове забезпечення розробки й реалізації інноваційних проектів, сприяє розвитку трудових ресурсів і нарощуванню інтелектуального потенціалу, а також контроль та оцінку ефективності інноваційної діяльності.

Виконуючи певні функції, ці складові частини організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю доповнюють і накладаються при здійсненні управління, утворюючи комплексний організаційно-економічний механізм управління інноваційною діяльністю. Таким чином, успішне формування розглянутих елементів і в цілому організаційно-економічного механізму сприятиме результативнішому управлінню інноваційною діяльністю на підприємстві.

Отже, механізм впровадження інновацій має забезпечити реалізацію низки завдань:

- стимулювання наукових розробок, що мають на меті створення нових технологій і продуктів агропродовольчої сфери;
- ефективну передачу досягнень науки, знань і результатів наукових розробок у виробництво;
- фінансування інноваційних проектів на прийнятних для підприємств агропродовольчої сфери умовах;
- справедливий розподіл результатів інноваційних проектів;
- поглиблення агропромислової інтеграції;
- розроблення, експертизу та супроводження інноваційних програм і проектів;
- освіту, підготовку і перепідготовку кадрів;
- формування інноваційного способу мислення;

- участь держави і регіональних органів влади в інноваційній діяльності підприємств агропродовольчої сфери регіону¹⁹.

Узагальнюючи вищевикладене, подамо графічний опис складових механізму впровадження інновацій у сільському господарстві (рис. 7.1).

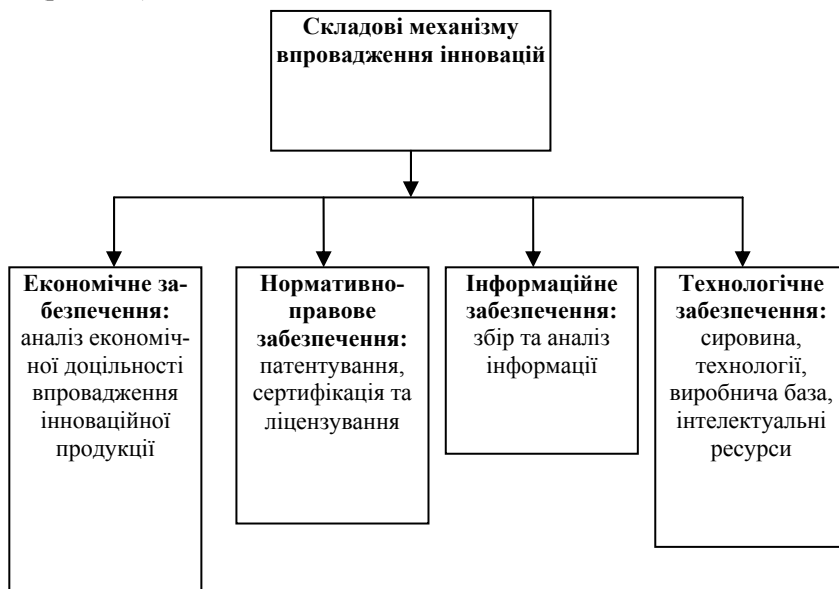

Рис. 7.1. Опис складових механізму впровадження інновацій*

** Сформовано на основі проведених досліджень.*

Загальну модель інноваційного процесу з урахуванням трансферу технологій, здатності нововведення до вдосконалення та застосування в інших сферах зображено на рис. 7.2.

Наведена модель характеризує розвиток нововведень на макrorівні з їх поширенням за межі материнської організації. Вона акцентує на тому, що будь-яка новинка, якою б досконалою не була спочатку, завжди може бути поліпшена або використана за

¹⁹ Дейнеко Л. В. Механізм впровадження інноваційних технологій в агропродовольчу сферу: сутність, функції, завдання і регіональні особливості / Л. В. Дейнеко, І. О. Іртищева // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2. – С. 123–131.

іншим призначенням, тому інноваційний пошук має бути безперервним²⁰.

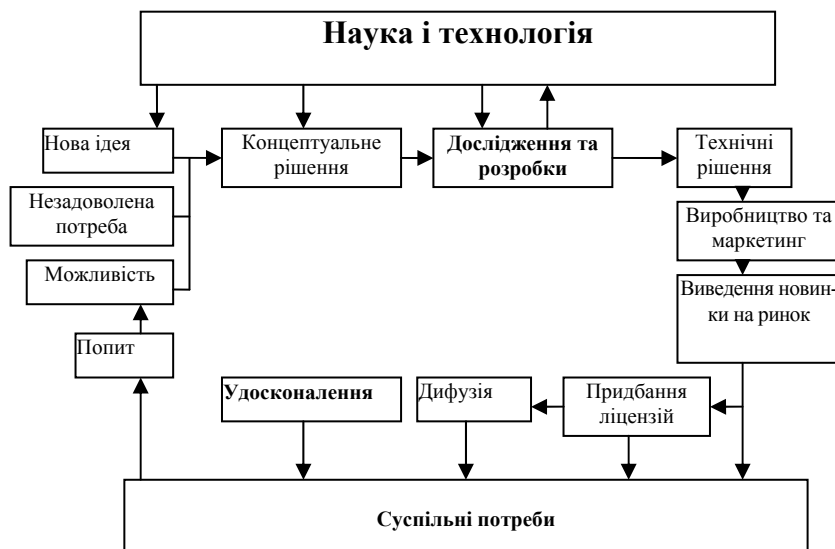

Рис. 7.2. Загальна модель інноваційного процесу з урахуванням трансферу нововведень*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури: Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : моногр. / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.

На сучасному етапі економічного розвитку міжнародне науково–технічне співробітництво сприяє прискореному розвитку продуктивних сил, науково–технічному прогресу, зростанню інтенсивності економічних відносин на світовому рівні. Сутність міжнародного науково–технічного співробітництва з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світового господарства і поглиблення науково–інноваційної місткості економічного зростання дає підстави розглядати його ширше, ніж звичайний процес інтеграції, оскільки міжнародне співробітництво в сучасних умовах забезпечує комплексний ефект, комбінуючи такі фактори, як інозем-

²⁰ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : моногр. / за ред. З. С. Варналія. –К.: НІСД, 2007. – 820 с.

ний капітал, нові технології, інтеграційні можливості та вихід на світові ринки, зокрема світовий ринок технологій.

Однак співробітництво має й негативні тенденції у формуванні моделі розвитку конкурентоспроможного сільського господарства та продовольчої безпеки України. Як переконує світовий досвід, впровадження інновацій в сільському господарстві за допомогою інноваційної інфраструктури, а саме технопарків здійснюється в чотири рази швидше й дешевше, ніж у разі традиційних впроваджень у виробництво (рис. 7.3).

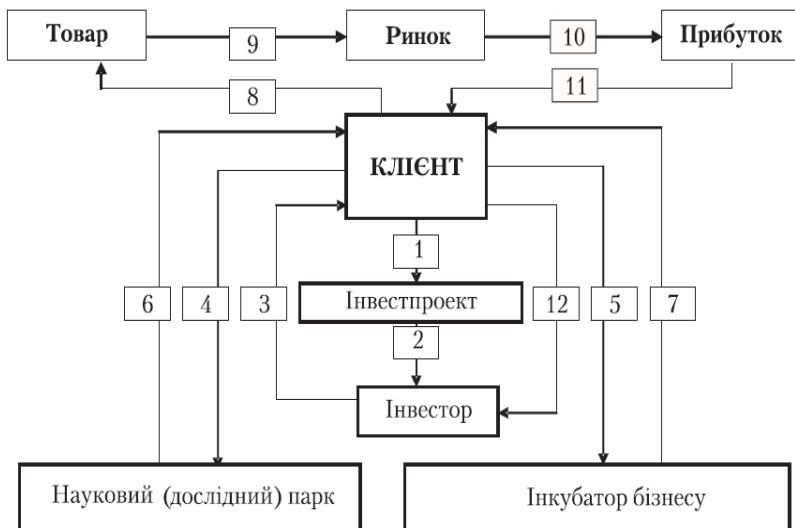

Рис. 7.3. Традиційна структура впровадження інновацій у виробництво*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Наведена структура визначає:

напрямок «1–2–3» – як процес взаємодії клієнта через інвестиційний проект та інвестора, що охоплює розгляд інвестиційного проекту, його схвалення й передачу інвестицій клієнтові;

напрямок «4–6» – як процес передачі частини інвестиційних засобів клієнта в науковий (дослідний) парк й одержання замовлених технологій, технічної й проектної документації;

напряма «5–7» – як процес передачі частини інвестиційних засобів клієнта в інкубатор бізнесу й одержання необхідних для цього інвестиційного проекту основних фондів;

напряма «8–9–10–11» – як процес виробництва товару, просування його на ринок, реалізація й одержання прибутку клієнтом;

напряма «12» – як процес повернення інвестованих засобів вкладнику.

Традиційна структура впровадження інновацій у виробництво передбачає складні взаємозв'язки між клієнтом, інвестором, інкубатором бізнесу й науковим парком, аж до моменту повернення інвесторові вкладених коштів. Для цієї структури характерно можливе виключення з інноваційного процесу ланки «клієнт – науковий парк – клієнт».

Досвід створення, функціонування й управління технологічними парками у країнах з розвинутою економікою дає підстави визначити основні принципи становлення цієї інноваційної структури (рис. 7.4).

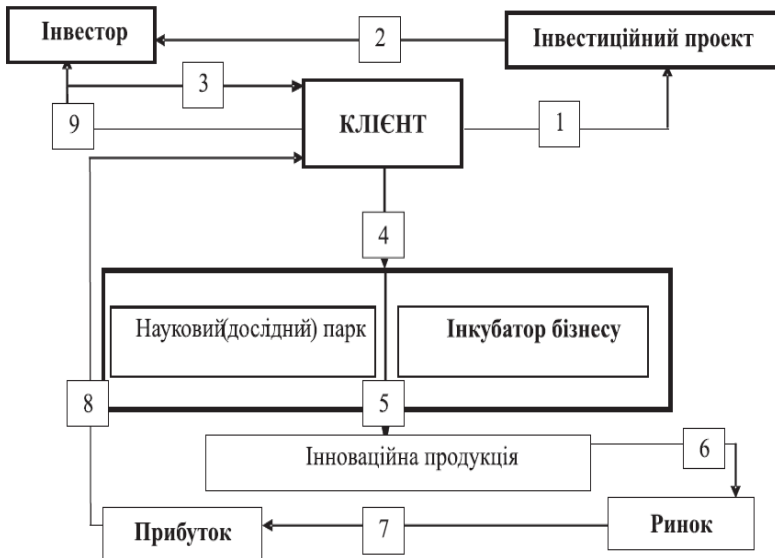

Рис. 7.4. Структура впровадження інновацій в умовах технопарку*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Наведена структура визначає:

напря́м «1–2–3» – як процес взаємодії клієнта через інвестиційний проект та інвестора, що охоплює розгляд інвестиційного проекту, його схвалення й передачу інвестицій клієнтові;

напря́м «4» – як процес передачі частини інвестиційних засобів клієнта в технопарк й одержання замовлених технологій, технічної, проектної документації й одержання необхідних для даного інвестиційного проекту основних фондів;

напря́м «5–6–7–8» – як процес виробництва товару, просування його на ринок, реалізації й одержання прибутку клієнтом;

напря́м «9» – як процес повернення інвестованих засобів вкладнику.

Розглянута структура значно спрощує взаємозв'язки між клієнтом, інвестором, інкубатором бізнесу й науковим парком за рахунок створення нової інноваційної структури – технопарку. Головною перевагою технопарку є можливість направляти вільні засоби на розробку науковим парком нової інноваційної продукції, не передбаченої інвестиційним проектом.

Основними компонентами парку є: територія й будинки; науково-дослідний центр із його кадровим і науковим потенціалом; промислові підприємства й фірми, що перетворюють науковий потенціал дослідного центру в ринкову продукцію; адміністративно-управлінська структура, що забезпечує функціонування всього комплексу як цілого; установи інфраструктури підтримки – виробничої й побутової.

При створенні наукового (технологічного) парку дослідним центром можуть бути: вищий навчальний заклад (університет), державна лабораторія або інститут, науково-дослідний підрозділ організацій державного або приватного сектору.

У науково-технологічній сфері України склалася ситуація, яку умовно можна назвати “інноваційною прірвою” або інноваційною прогалиною, тому що промислово-аграрний сектор економіки замовляє й одержує нові технології з глобальних джерел, а місцеві дослідники й розробники співпрацюють переважно із за-

рубіжними науково-дослідними групами й інститутами за напрямками, що не визначені пріоритетними в українській індустрії²¹.

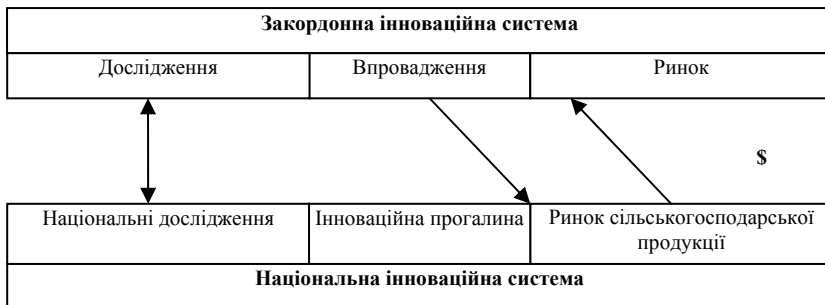

Рис. 7.5. Сучасний стан впровадження інновацій у сільському господарстві*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Одним із перспективних шляхів подолання інноваційної прогалини, що доводить досвід країн ЄС, є створення посередницької інноваційної інфраструктури для надання дослідникам і розробникам інформаційних, консалтингових, юридичних і фінансових послуг із забезпеченням індивідуальної мобільності, дифузії інновацій, оновлення устаткування тощо²².

Спираючись на результати аналізу вищевикладеного матеріалу, доцільно було б запропонувати визначення терміна «інноваційна прогалина». На нашу думку, нею є інтервал у сталому розвитку науково-технічного прогресу, зумовлений удосконаленням організаційних форм впровадження інновацій, що необхідні для формування моделі конкурентоспроможного сільського господарства.

²¹ Шеставін М. С. „Інноваційна прірва” і шляхи її подолання / М. С. Шеставін, Л. Г. Мельцер, С. Ф. Попів // Інтелектуальна власність та інновації в контексті формування регіональної стратегії розвитку МіСБ : Інф. матер. – Львів: “ Львів технополіс ”, 2006. – С. 28–32; Яворський М. С. Через розвиток інноваційної діяльності та підприємництва до економічного зростання регіону / М. С. Яворський. – Львів : Каменяр, 1997. – 130 с.; Від ідеї до впровадження [Електронний ресурс] / М. С. Яворський, В. В. Довжик, І. В. Дмитрасевич. – Режим доступу: http://www.city-adm.lviv.ua/adm/attachments/1231_vid%20idei%20do%20vprovadgennya.pdf.

²² Яворський М. С. Від ідеї до впровадження [Електронний ресурс] / М. С. Яворський, В. В. Довжик, І. В. Дмитрасевич. – Режим доступу: http://www.city-adm.lviv.ua/adm/attachments/1231_vid%20idei%20do%20vprovadgennya.pdf.

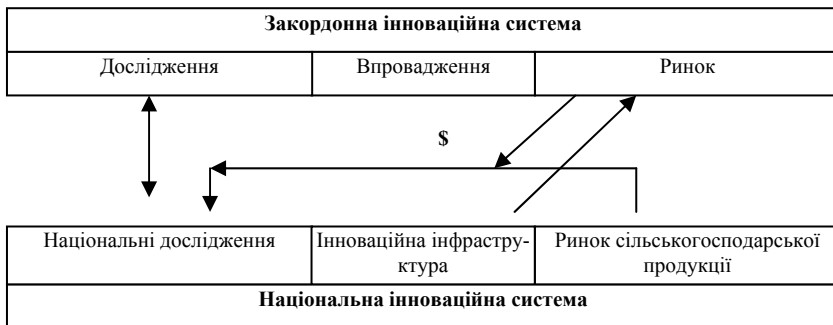

Рис. 7.6. Проект моделі конкурентоспроможного сільського господарства*

** Розроблено на основі проведених досліджень.*

Інноваційну прогалину можливо подолати, орієнтуючись на закордонний досвід, тобто шляхом створення інноваційної інфраструктури, що включає в себе необхідний спектр державних і приватних установ та організацій, які забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного циклу²³, а саме: техніко-впроваджувальні зони, технопарки, технополіси, інноваційні центри, бізнес-інкубатори, центри трансферту технологій, венчурні фонди, мережі приватно-державного ризикового фінансування, консалтингові організації, що надають послуги із сертифікації та просування інноваційної продукції, інформаційно-виставкові центри, спеціалізовані системи підготовки кадрів для інноваційного підприємництва.

Українська економіка поки що не може виділяти значні інвестиції в розвиток сфери науки і технологій, тому необхідно сприяти формуванню й реалізації стратегії науково-технологічної інтеграції з ЄС, яку можна назвати «політ над інноваційною прірвою», коли участь українських дослідників і розробників в європейських програмах і проектах активно підтримують і стимулюють держава й бізнес (рис. 7.7).

²³ Яворський М. С. Від ідеї до впровадження [Електронний ресурс] / М. С. Яворський, В. В. Довжик, І. В. Дмитрасевич. – Режим доступу: http://www.city-adm.lviv.ua/adm/attachments/1231_vid%20idei%20do%20vprovadgennya.pdf.

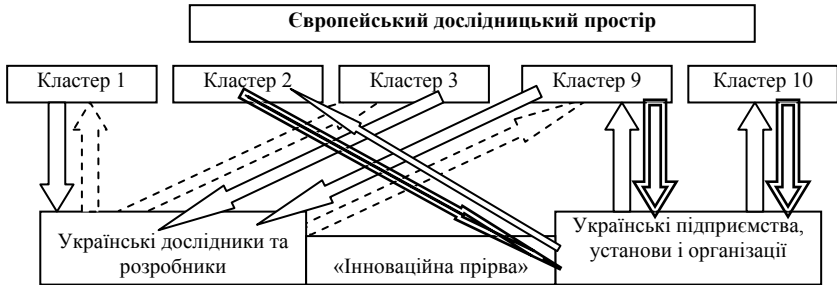

Рис. 7.7. Схема інфраструктурного забезпечення “польоту над інноваційною прірвою” для України*

Позначення: стрілки з однаковим контуром – фінансування, подвійним контуром – передача технологій, пунктирні – виконання науково-технічних робіт за замовленням кластерів.

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

За такої стратегії технологічні процеси в національній індустрії та сфері послуг зможуть оновлюватись із європейських джерел технологій, в розробці яких беруть участь українські вчені й інженери. Однак необхідно виконувати умову щодо передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності організаціям – розробникам, промисловим компаніям і підприємствам малого бізнесу²⁴.

У розвинених країнах сучасні організаційно-економічні механізми розробки та впровадження інновацій на державному рівні виявляють пряму й опосередковану дію.

Механізми прямої дії:

- адміністративно-відомчі шляхом прямого державного дотаційного фінансування досліджень;
- здійснення державних цільових програм різного рівня шляхом виділення коштів на підставі контрактів, укладених із переможцями відповідних конкурсів, і створення державою або за її участі інноваційних структур, а саме: технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів, інженерних центрів, кластерів тощо.

²⁴ Шеставін М. С. “Інноваційна прірва” і шляхи її подолання / М. С. Шеставін, Л. Г. Мельцер, С. Ф. Попів // Інтелектуальна власність та інновації в контексті формування регіональної стратегії розвитку МіСБ : Інф. матер. – Львів: “Львів технополіс”, 2006. – С. 28–32.

До механізмів опосередкованої дії відносять податкові, фінансово-кредитні, амортизаційні й інші впливи на процес упровадження інновацій.

Ефективність використання сучасних організаційно-економічних механізмів розробки та впровадження інновацій на загальнодержавному, корпоративному та мікрорівнях і є визначальним щодо темпів розвитку національної економіки на інноваційній основі.

Організаційно-економічний механізм впровадження інновацій передбачає поєднання ринкового та державного регулювання, ґрунтується на пріоритетних напрямках розвитку сільського господарства, ринку та враховує досвід розвинених країн, що дасть змогу підвищити ефективність впровадження інновацій та забезпечити формування інноваційної моделі розвитку конкурентоспроможного сільського господарства.

Таким чином, використання світового досвіду при формуванні організаційно-економічного механізму сприятиме ефективному впровадженню інновацій.

7.2. Особливості впровадження інновацій у сільському господарстві[©]

У сільському господарстві інтелектуальний капітал знаходить свій прояв у використанні інтелектуальних ресурсів (програмні продукти, інноваційні рішення, нові технічні засоби, технології, сорти рослин, породи тварин, хімічні засоби та ін.), а також у формах організації й управління підприємством, галузями, технологічними процесами на основі наукового аналізу та прогнозування, тобто на основі прогресивних знань.

Як і в інших галузях економіки, у досліджуваній нами сфері інноваційний процес характеризується системністю, циклічністю, вірогідністю, соціальною й екологічною значущістю.

[©] Горбатюк О.В.

Інноваційний процес – це впровадження нового або значно вдосконаленого виробничого процесу, методу розповсюдження, або діяльності з підтримки товарів і послуг²⁵.

У концептуально-методичному плані впровадження інновацій в сільському господарстві необхідно розглядати як завершальний етап інноваційного процесу, до того ж і як особливу сферу діяльності, пов'язану з управлінням та організацією виробництва у поєднанні із виробничими й технологічними способами ведення господарства, спрямованими на зростання рівня та обсягу застосування знань, а також якості й кількості нової техніки, технологій, добрив, засобів захисту, нових сортів, порід тварин, що використовуються в аграрному виробництві з метою підвищення ефективності агропромислового комплексу.

Відомий російський дослідник О. Ніконов зазначає, що не можна зменшувати дію принципів ведення галузей рослинництва, тваринництва, формування виробничої та соціальної інфраструктури, тобто доцільно розглядати інноваційний процес із погляду системного підходу в дослідженні факторів, що впливають на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції²⁶.

У наукових дослідженнях і методичних розробках іноземних та вітчизняних учених-економістів нами виявлено багато визначень «впровадження». Це зумовлюється тим, що різноманітність форм і багатогранність прояву впровадження впливає на сталий розвиток економіки.

Впровадження, відповідно до тлумачного словника С. Ожегова, визначається як використання у виробництві, в практиці результатів яких-небудь досліджень, експериментів²⁷.

Економічна енциклопедія «Словопедія» трактує впровадження як поширення нововведень, здійснення мети практичного ви-

²⁵ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1047-08>.

²⁶ Ніконов А. А. Необходимость системного подхода к организации и управлению производством / А. А. Никонов // Система ведения сельского хозяйства Ставропольского края. — Ставрополь.: Ставропольское изд-во, 1980. — С. 13–15.

²⁷ Толковный словарь С. Ю. Ожегова и Н. В. Шведовой. — М.: Азбукоюник, 1999. — 944 с.

користання і реалізації прогресивних ідей, винаходів, результатів наукових досліджень, ноу-хау²⁸.

На нашу думку, термін «впровадження», як результат науково-технічної діяльності, необхідно використовувати і ставити в один ряд із такими категоріями як передача технологій або трансфер технологій.

Згідно із Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» трансфер технології – це передача технології, що оформляється шляхом укладення дво- або багатостороннього договору між фізичними та/або юридичними особами, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права й обов'язки щодо технології та/або її складових²⁹.

Трансфер технології припускає не тільки передачу інформації про нововведення, але і її освоєння за активної позитивної участі й джерела цієї інформації (наприклад, автора винаходу), приймача та реалізатора інформації про нову технологію і кінцевого користувача продукту, виробленого за допомогою цієї технології. Тому основний акцент при трансфері технології роблять не стільки на технології, скільки на суб'єктах–учасниках цього процесу. Трансфер технології припускає обов'язкову передачу технології, за якої і здійснюється її промислове освоєння, але це не обов'язково пов'язано з отриманням прибутку як джерелом технології, так і її реципієнтом (зокрема, стосовно до екологічних технологій).

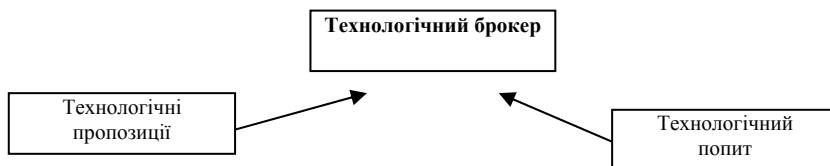

Рис. 7.8. Схема взаємодії суб'єктів трансферу технологій*

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

²⁸ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53394/378283.html>.

²⁹ Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» // Відомості Верховної Ради України. Офіці. вид. – 2006. – № 45. – Ст. 434.

Наведемо визначення „трансфер технологій” з різних джерел:

- процес, за допомогою якого нова ідея, розробка або технологія перетворюється в комерційний продукт, забезпечений платоспроможним попитом;

- процес використання технології, експертних знань, ноу-хау або устаткування для досягнення мети, що першочергово не передбачалася організацією-розроблювачем. Трансфер технологій може мати своїм результатом комерціалізацію або вдосконалення продукту/процесу;

- процес, за якого наявні знання, кошти підприємства або потужності, отримані при державному фінансуванні НДДКР, використовуються для задоволення суспільних або приватних потреб;

- формальна передача нових відкриттів і інновацій, отриманих у результаті наукових досліджень ВНЗ і некомерційних дослідницьких установ, комерційному сектору для задоволення суспільних потреб.

Під трансфером технологій розуміють поширення технологічних знань прикладного характеру та досвіду щодо процесів, методів виробництва й інноваційних продуктів усередині галузі, між галузями, а також між країнами. Трансфер технологій містить у собі комерціалізацію наукових розробок, тобто передачу нової технології (інновації) у комерційне використання, а також поширення вже існуючих технологій³⁰.

При дослідженні результатів науково-технічної діяльності передусім слід з'ясувати суть визначення результату науково-технічної діяльності. У нормативних актах, наукових публікаціях воно трактується по-різному.

Згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-

³⁰ Система трансферу технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.indev.net.ua/pidrozdzily-indev.html>.

технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання.

Науковий результат – нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо;

науково-прикладний результат – нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Науково-прикладний результат може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо;

науково-технічні (експериментальні) розробки – науково-технічна діяльність, спрямована на створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, технологій, систем і надання нових послуг або на істотне вдосконалення тих, що вже виробляються (надаються) чи введені в дію;

наукова (науково-технічна) продукція – науковий та (або) науково-прикладний результат, призначений для реалізації³¹.

Одна з особливостей сутності впровадження інновацій полягає в тому, що впровадження розвивається згідно з певними закономірностями, які знаходять прояв у вигляді розподілу ресурсів, умов і видів діяльності та їх інтеграції в науково-виробничий процес, і паралельно створюються нові наукові знання, матеріалізуються у визначенні нововведення (високоєфективні й ощадливі технології, технологічні елементи – нові сорти і гібриди рослин, породи і порідні групи тварин, кроси птиці, машини, обладнання, устаткування, робочі органи машин і знарядь, нові види добрив, хімічні засоби захисту рослин і тварин, матеріали, нові прогресивні форми організації виробництва та праці, нові види послуг тощо). Вищеперераховані інновації можливо реалізувати та викори-

³¹ Закон України „Про наукову і науково-технічну діяльність” // Відомості Верховної Ради України. Офіц. вид. – 1992. – № 12. – Ст. 165.

стати при створенні (вперше) сільськогосподарської продукції на основі науково-технічних знань, що мають самостійне практичне застосування.

Впровадження інновацій у сільському господарстві сприяє:

- підвищенню наукового потенціалу в агропромисловому комплексі;
- досягненню високотехнологічного рівня виробництва;
- конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції;
- розширенню асортименту, поліпшенню якості сільськогосподарської продукції;
- поліпшенню умов праці;
- створенню агроекологічного іміджу;
- покращанню інвестиційного клімату;
- використанню нових прогресивних форм організації виробництва;
- забезпеченню продовольчої безпеки держави.

На підставі наведених сутнісних характеристик можна визначити впровадження інновацій у сільському господарстві як процес, спрямований на нагромадження нових знань, збільшення рівня наукового потенціалу, а також частки вискоєфективних та ощадливих технологій, нових сортів, порід і засобів захисту при виробництві сільськогосподарської продукції.

Впровадження інновацій, як процес розвитку сільського господарства на основі застосування наукового потенціалу і досягнень науково-технічного прогресу, передбачає реалізацію кількох взаємозв'язаних організаційних етапів (рис. 7.9), а саме:

- 1) розвиток науково-технічного потенціалу;
- 2) впровадження нової техніки і технологій у виробництво;
- 3) поширення (реалізація) та використання нової техніки, технологій, сортів, порід тощо.

Розвиток науково-технічного потенціалу здійснюється шляхом зміцнення матеріально-технічної бази, кадрів науково-технічних (науково-дослідних, проектно-конструкторських і дослідно-виробничих) організацій та розширення системи знань.

Отримання нових знань і розробка нових продуктів, технологій, машин та устаткування розглядається як етап виконання наукових досліджень і розробок, результатами яких є різні види нау-

кових публікацій і науково-технічної документації щодо створення, організації виробництва і практичного застосування результатів наукових розробок у галузях виробництва³².

Початком і закінченням цього етапу робіт по кожній науковій розробці є відповідна документація на виконання науково-дослідних робіт і здавально-приймального виробництва та використання створеної науково-технічної продукції. Усі роботи даного етапу виконуються в основному в наукових організаціях, а роботи подальших етапів – у сфері виробництва.

Дослідники Р. Уотерман, М. Хучек та деякі інші називають характерною особливістю етапу впровадження наявність у ньому двох самостійних напрямів: впровадження окремих видів нової техніки, технології тощо на діючих підприємствах і комплексне впровадження (введення в дію різних видів нової техніки, устаткування, технологій при будівництві, реконструкції, технологічному переозброєнні діючих підприємств, цехів, дільниць і виробництв)³³.

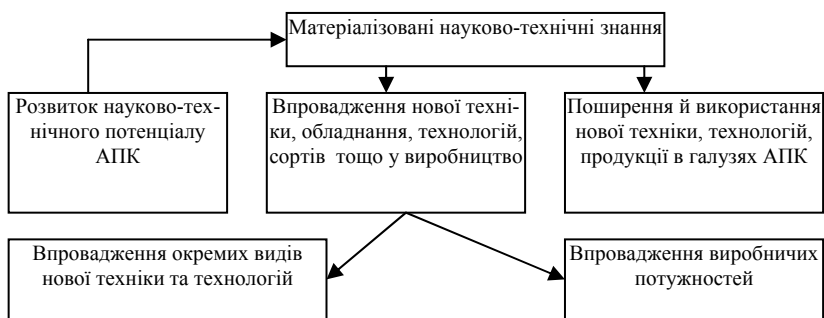

Рис. 7.9. Етапи організації впровадження інновацій у сільському господарстві*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

³² Андреев П. А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве / П. А. Андреев. – М.: РАМА, 2000. – 184 с.

³³ Уотермен Р. Фактор обновления: Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании / Р. Уотермен; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1988. – 368 с.; Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение / М. Хучек. – М.: Луч, 1992. – 148 с.

Поширенням (реалізацією) інновації є її економічне впровадження на всіх підприємствах, де це буде ефективним. При цьому поширюється інформація про нововведення, тиражуються відповідна документація, нове устаткування тощо, провадиться широке навчання кадрів і т. под. Головне тут, що економічний потенціал нововведення перетворюється на реальний ефект. Зростання ефекту забезпечується в основному за рахунок нарощування обсягів використання нововведення і поступової стабілізації витрат. Масштаби реалізації і використання нововведень у будь-якій галузі економіки характеризуються існуючим техніко-економічним рівнем виробництва, часткою прогресивної техніки, високоякісно продукції в загальному обсязі її виробництва³⁴.

В умовах ринкової економіки інновація привертає до себе увагу підприємців через комерційну вигідність, тому поширення відбувається доти, поки норма прибутку, одержаного в результаті її використання, задовольнятиме суб'єкт господарювання³⁵.

Кожен із трьох етапів організації впровадження інновацій характеризується самостійністю, особливими формами управління, організації й виконання робіт, що становлять її зміст. Проте між ними існує взаємозв'язок, що об'єднує їх в єдиний процес, систему³⁶.

Роль сполучної ланки, системотворного елементу виконує науково-технічне нововведення, оскільки всі ці етапи підпорядковані єдиній меті – створенню і впровадженню у виробництво нової, прогресивнішої й досконалішої техніки, технології, методів управління та інших нововведень.

Єдність процесів науково-технічного розвитку і взаємозв'язок між його етапами забезпечують можливість формування системи показників, що характеризуватимуть перераховані етапи освоєння, а творними є показники, що характеризують різні види інновацій, специфічні для певних галузей сільського господарства.

³⁴ Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 736 с.

³⁵ Стадник В. В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К.: Академвидав (Альма-матер), 2006. – 464 с.

³⁶ Оглоблин Е. С. Научно-технический потенциал сельского хозяйства России (Оценка состояния и предложения по повышению эффективности) / Е. С. Оглоблин, Г. С. Прокопьев, И. С. Санду и др. – М.: ВНИИЭСХ, 1997. — 74 с.

У такій економічній системі підприємства й організації розвиватимуться під впливом не лише внутрішніх чинників, а й чинників впливу зовнішнього середовища. У конкурентній боротьбі за ринки збуту товарів і послуг, як підкреслює ряд авторів (Санто Б., Твісс Б., Хучек М.), вирішальну роль відіграють інновації й наукові знання, новий тип господарювання і досконаліші форми управління. Наукові знання, проникаючи у виробничий процес, перетворюючи методи і способи управління, стають стратегічним ресурсом³⁷.

Сучасний стан ринкової економіки є механізмом зниження виробничих витрат і підвищення ефективності на основі впровадження інновацій. Сільськогосподарські підприємства, що впровадили нововведення в технологічних та інших процесах господарювання, пропонують конкурентоздатну сільськогосподарську продукцію на ринку, можливість одержання більшого прибутку порівняно з іншими виробниками сільськогосподарської продукції екстенсивного типу розвитку.

Впровадження інновацій може мати одноразовий характер, йдеться про високопродуктивну техніку, продуктивніші сорти рослин і породи тварин, або постійний характер, що пов'язано з науковим обґрунтуванням методів господарювання із застосуванням економічних законів, нових знань за постійного вдосконалення, а точніше – коригування технологій з урахуванням реальних агрокліматичних і фінансово-економічних умов.

Особливості впровадження інновацій у сільському господарстві пов'язані з низкою факторів, а саме³⁸:

1) формування ринку інновацій сукупністю організацій, колективів, окремих спеціалістів, потенційно спроможних вести інноваційну діяльність;

³⁷ Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Б. Санто ; пер. с венг. – М.: Прогресс, 1990. – 296 с.; Твісс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твісс [сокр. пер. с англ.]. – М.: «Экономика», 1989. – 217 с.; Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. – М.: Луч, 1992. – 147 с.

³⁸ Гриник І. В. Проблеми і перспективи наукового забезпечення трансферу інновацій в АПК / І. В. Гриник // Методичні підходи створення інновацій та трансферу об'єктів інтелектуальної власності в агровиробництво / [під ред. В. П. Ситника, В. В. Кириченка]. – Х., 2008. – С. 16–20.

2) низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників, що позбавляє їх можливості придбавати інновації;

3) недостатнє фінансування при здійсненні трансферу завершених розробок;

4) дефіцит інвестиційного капіталу;

5) відсутність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у прагненні інноваційного оновлення;

6) низький рівень розвитку інфраструктури ринку інновацій.

З урахуванням перелічених особливостей впровадження інновацій у сільському господарстві України слід зорієнтувати увагу передусім на використання конкурентних переваг, які надає використання генетичних досліджень, біопалива тощо, й активізації інвестиційної діяльності щодо забезпечення інноваційних проектів.

Подоланню відставання України у науковому й методичному забезпеченні координації досліджень і розробок, формуванні й розвитку технологічної бази, задоволенні потреби у спеціально підготовлених кадрах із наданням для цього відповідної фінансової підтримки певною мірою сприятиме Концепція Державної цільової науково-технічної програми "Нанотехнології та наноматеріали" на 2010–2014 рр., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.04. 2009 р., №331-р. Планується за рахунок застосування нанопрепаратів стероїдного ряду забезпечити істотне (у середньому в 1,5–2 рази) підвищення врожайності практично всіх продовольчих (картопля, зернові, овочеві, плодово-ягідні) і технічних (бавовна, льон) культур та стійкості їх до несприятливих погодних умов³⁹.

За дослідженнями Світового банку, рентабельність інвестицій на проведення науково-дослідних робіт і розповсюдження їхніх результатів в аграрному секторі досить висока: в середньому 43% по 700 інвестиційних проектах (рис. 7.10), причому, навіть у країнах, що розвиваються, окупність інвестицій в сільськогосподарсь-

³⁹ Сіренко Н. М. Особливості впровадження науково-технічних інновацій в аграрному секторі економіки / Н. М. Сіренко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: НУБПУ, 2009. – Вип. 142. Ч. 1. – С. 170–175.

кі інновації становить 42,7%. Незважаючи на це, сільське господарство цих країн (України теж) недоодержує фінансових ресурсів на інноваційні цілі, що пов'язано з рядом причин, зокрема⁴⁰:

1) з політекономічної точки зору рішення про здійснення і напрям державних витрат приймаються з огляду на першочерговість виконання завдань із коротким строком окупності та субсидій на досягнення "політично видимих" цілей, а інвестиції в сільськогосподарські НДР є більш ризикованими та мають триваліший строк окупності (понад 10 років);

2) перепоною для державних і приватних інвестицій в сільськогосподарські НДР є викривлення торгівлі і заходи національної політики, які знижують заінтересованість сільськогосподарських товаровиробників у впровадженні інновацій;

3) більшість країн, що розвиваються, не зацікавлені у використанні власних ресурсів для розвитку аграрної науки, адже є можливість скористатися результатами досліджень провідних країн світу.

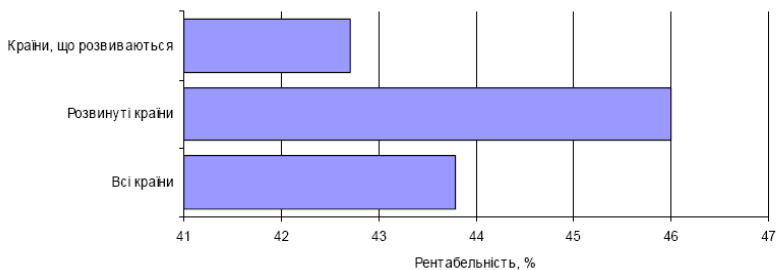

Рис. 7.10. Розрахункова рентабельність інвестицій в сільськогосподарські НДР*

* Побудовано за даними: *A Meta-Analysis of Rates of Return to Agricultural R&D: Ex Pede Herculem?* / [Alston Julian M., Connie Chan-Kang, Marra Michele C., Pardey Philip G., Wyatt T.J.]. – Washington, DC: International Food Policy Research Institute (IFPRI).

В Україні спостерігається одночасна дія наведених факторів. Але така політика вкрай небезпечна, зважаючи на низький фінансовий рівень вітчизняних сільськогосподарських товаровиробни-

⁴⁰ Доклад о мировом развитии 2008. Сельское хозяйство на службе развития / Всемирный банк; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2008. – 424 с.

ків, що не дає їм змоги самостійно здійснювати наукові дослідження. Зважаючи на це, виконання більшості стратегічно необхідних для країни досліджень повинна взяти на себе держава, адже використання результатів НДР інших країн ставить Україну на шлях наздоганяючого розвитку, який не дає конкурентних переваг довгострокового характеру⁴¹.

Впровадження інновацій у сільському господарстві, на нашу думку, повинно відповідати таким важливим напрямам інноваційного розвитку, запропонованим П. Саблуком⁴²:

- у рослинництві — розробка системи агротехнічних заходів поетапного освоєння раціональної структури посівних площ, створення високоадаптивних сортів і гібридів рослин із високим ступенем генетичного захисту від біотичних та абіотичних факторів середовища, а також генетично запрограмованих сортів і гібридів заданої біологічної й господарської спрямованості, удосконалення технологій обробітку ґрунту, освоєння промислових біотехнологій (впровадження ґрунтозахисних, енергозберігаючих систем землеробства, що передбачають мінімальний обробіток ґрунту (безвідвальний і нульовий) з поверхневою заробкою післяжнивних і кореневих решток, вирощування сільськогосподарських культур за інтенсивними технологіями, які передбачають управління процесом формування врожаю через максимальне використання біологічного потенціалу продуктивності культур (їхніх сортів і гібридів) за рахунок підвищення ефективності використання природних та антропогенних його факторів за мінімізації трудових і матеріальних ресурсів);

- у тваринництві — нарощування і стабілізація поголів'я сільськогосподарських тварин, відродження вівчарства, реструктуризація породного складу, створення державної системи селекції у тваринництві та птахівництві тощо (використання доїльних

⁴¹ Сіренко Н. М. Особливості впровадження науково-технічних інновацій в аграрному секторі економіки / Н. М. Сіренко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — К.: НУБПУ, 2009. — Вип. 142. Ч. 1. — С. 170–175.

⁴² Саблук П. Т. Основні напрями підвищення ролі аграрної науки в умовах трансформації агропромислового виробництва до ринкових відносин / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2005. — № 9. — С.3–9.

установок із молокопроводом, які забезпечують транспортування молока від місця доїння до місця зберігання без контакту з повітряним простором приміщення, безприв'язне утримання великої рогатої худоби – система, яка найбільшою мірою враховує фізіологічні властивості тварин і взагалі не травмує їх, крім того, забезпечує безперешкодний доступ до збалансованого корму).

Особливості сучасного періоду впровадження інновацій полягають в тому, що організація й управління цим процесом дедалі більшою мірою переміщуються на регіональний рівень, у більш наукомістке виробництво, тобто безпосередньо у сферу виробництва.

З освоєнням інноваційної програми по ланцюгу зворотного зв'язку науковою і науково-технічною сферою пропонуються нові технічні засоби, технології. Тому, як підкреслювали автори (Кондратьєв М., Шумпетер Й. та ін.), доцільно враховувати інноваційні цикли впровадження інновацій, у т.ч. в сільському господарстві, системність функціонування в регіональному АПК⁴³.

Інноваційний цикл є проміжком часу між появою винаходу та його використанням у виробництві та залежить від технологічного рівня, адаптаційної здатності середовища і зовнішніх економічних умов.

Таким чином, головною метою впровадження інновацій у сільському господарстві є підвищення продуктивності праці й одержання додаткового прибутку. Ці чинники визначають конкурентоспроможність товарів і послуг на внутрішніх та зовнішніх ринках. Нерентабельне виробництво не є конкурентоздатним, а в сучасних ринкових умовах інтеграції із СОТ має бути ліквідовано.

Аналізуючи наукові праці з досліджуваного питання, вчені М. Кропивко та П. Лайко пов'язують впровадження інновацій у сільському господарстві з розвитком малого підприємництва і схиляються до створення й державної підтримки різних організаційних форм інтеграції науки з виробництвом, починаючи від

⁴³ Интеллектуальная собственность в сельском хозяйстве России (теория и методология) / Научное издание. ВНИИЭСХ. – М.: ГПУСЗ Минсельхоз России. 2001. – 100 с.; Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев [Редкол.: Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др.]. – М.: Экономика, 1989. – 528 с.; Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 462 с.

технопарків, технополісів, кластерних утворень, дослідницьких центрів і до венчурних фірм й інноваційних інкубаторів. Однак проблема реалізації теоретичних напрацювань часто криється в недовірі товаровиробників до державних і місцевих органів влади, необізнаності, а часто й у відсутності політичної підтримки сільського господарства⁴⁴.

Отже, особливості впровадження інновацій в сільському господарстві пов'язані, насамперед, із: 1) необхідністю проведення досліджень, що забезпечать використання можливостей прогресуючого розвитку системи селекції у тваринництві, генетично запрограмованих сортів і гібридів; 2) усунення інноваційного лагу через фінансування НДР порівняно з розвинутими країнами; 3) формування інноваційної інфраструктури з метою спрощення процесу створення і впровадження інновацій у сільському господарстві України.

7.3. Формування ефективного організаційно-економічного механізму трансферу інновацій у сільському господарстві[©]

У ринкових умовах господарювання для створення ефективного організаційно-економічного механізму слід використати комплексний підхід до вивчення як стримуючих, так і прискорюючих факторів, що впливають на процес трансферу інновацій у сільському господарстві. Аналіз таких чинників дасть змогу об'єктивніше оцінити поточний стан і запропонувати конкретні шляхи вирішення проблеми впровадження.

⁴⁴ Кропивко М. Ф. Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М. Ф. Кропивко, Т. С. Орлова // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 11–20; Лайко П. А. Удосконалення інноваційної діяльності в АПК – вимоги часу / П. А. Лайко [та ін.] // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 85–91; Сіренко Н. М. Особливості впровадження науково-технічних інновацій в аграрному секторі економіки / Н. М. Сіренко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К. : НУБіП, 2009. – Вип. 142. Ч. 1. – С. 170–175.

[©] Горбатюк О.В.

Відстоюємо позицію, що пріоритетним напрямом підвищення ефективності впровадження наукових досягнень у сільському господарстві є формування ефективного організаційно-економічного механізму просування наукових досягнень і моделювання оцінки ефективності фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Зосереджуємо увагу на тому, що при впровадженні наукових досягнень у сільському господарстві слід враховувати прискорюючі фактори (організаційно-економічні, інформаційно-методичні, соціально-психологічні, екологічні), практична реалізація яких сприятиме вдосконаленню організаційно-економічного механізму впровадження наукових досягнень (табл. 7.1).

Дослідженнями встановлено, що під впливом вищеперелічених факторів будуються відносини між виробниками і споживачами наукових досягнень, формується ринок науково-технічної продукції й організаційно-економічний механізм впровадження наукових досягнень у сільському господарстві.

Пропонована схема такого механізму включає в себе теоретико-методологічний, організаційний, економічний і фінансовий блоки, органічне поєднання яких у процесі впровадження наукових розробок сприятиме прискоренню темпів науково-технічного прогресу в галузі, підвищенню конкурентоспроможності продукції та продуктивності праці (рис. 7.11).

На етапі створення наукових розробок ефективність фундаментальних досліджень умовно оцінюється за такими показниками: актуальність тематики, координація, наукова обґрунтованість; прикладних – за практичною значимістю, прогнозом економічної ефективності.

У запропонованій моделі оцінки економічної ефективності та трансферу наукових досягнень увага акцентується на специфічних особливостях фундаментальних і прикладних наукових розробок (рис. 7.12).

На етапі впровадження фундаментальні розробки оцінюють за наявністю нових знань і теоретичних положень, прикладні дослідження – за максимальною швидкістю й оперативністю інформування товаровиробників про нову наукову продукцію.

Систематизація стримуючих і прискорюючих чинників впливу на трансфер інновацій у сільському господарстві*

Трансфер інноваційної продукції у сільському господарстві							
Групи факторів							
стримуючі				прискорюючі			
Організаційно-економічні	Інформаційно-методичні	Соціально-психологічні	Екологічні	Організаційно-економічні	Інформаційно-методичні	Соціально-психологічні	Екологічні
<ol style="list-style-type: none"> 1. Недосконалий механізм впровадження науково-технічної продукції 2. Нерациональне управління процесом впровадження наукових розробок 3. Низька платоспроможність споживачів розробок 4. Нерозвиненість ринку науково-технічної продукції 5. Недосконалість методики визначення ефективності впровадження наукових розробок 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недосконалість методів і форм впровадження наукових розробок 2. Недостатній розвиток системи поширення інформації 3. Відсутність єдиної інформаційно-технологічної системи наукового забезпечення 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність пріоритетності аграрного сектору економіки 2. Недостатній кадровий потенціал наукового забезпечення 3. Скорочення державного фінансування науково-технічних програм 4. Недосконала податкова і кредитна політика 	<ol style="list-style-type: none"> Складність виробництва екологічно безпечної продукції 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування змішаної державної і ринкової системи наукового забезпечення сільгосптоваровиробників 2. Удосконалення системи управління процесом освоєння інновацій на регіональному рівні 3. Розвиток системи кредитування впровадження наукових розробок 4. Розширення сегментів ринку науково-технічної продукції 5. Розробка алгоритму оцінки спільного впровадження результатів фундаментальних і прикладних досліджень 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка і реалізація нових організаційно-правових форм впроваджувальної діяльності 2. Удосконалення системи інформування сільгосптоваровиробників про перспективні розробки 3. Формування банку готових до впровадження наукових розробок 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зміцнення соціально-економічної мотивації встановлення пріоритету високоєфективного виробництва 2. Удосконалення системи мотивації і стимулювання наукових кадрів 3. Стабільне фінансування цільових програм 4. Часткове або повне звільнення від податків наукових організацій, розвиток кредитування науки 	<ol style="list-style-type: none"> Ефективна організація виробництва екологічно чистої сільськогосподарська продукції

* Розроблено на основі проведених досліджень.

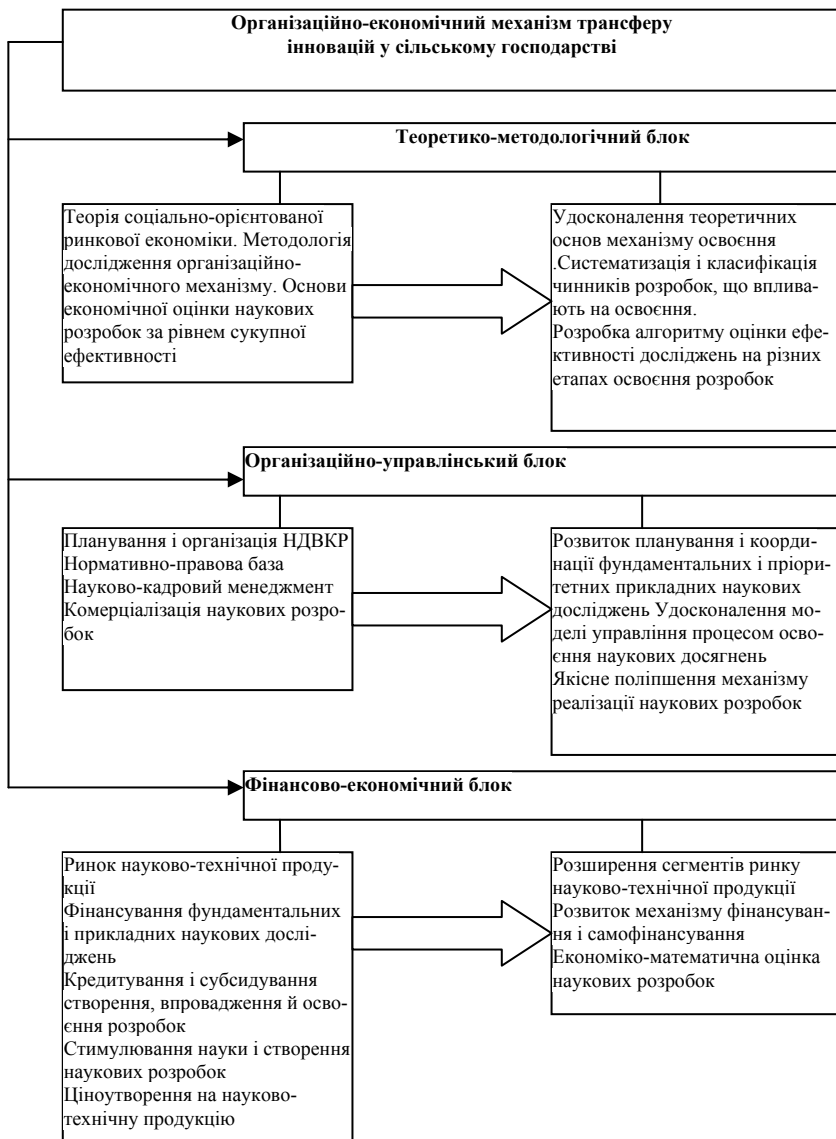

Рис. 7.11. Схема удосконалення організаційно-економічного механізму трансферу інновацій у сільському господарстві*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

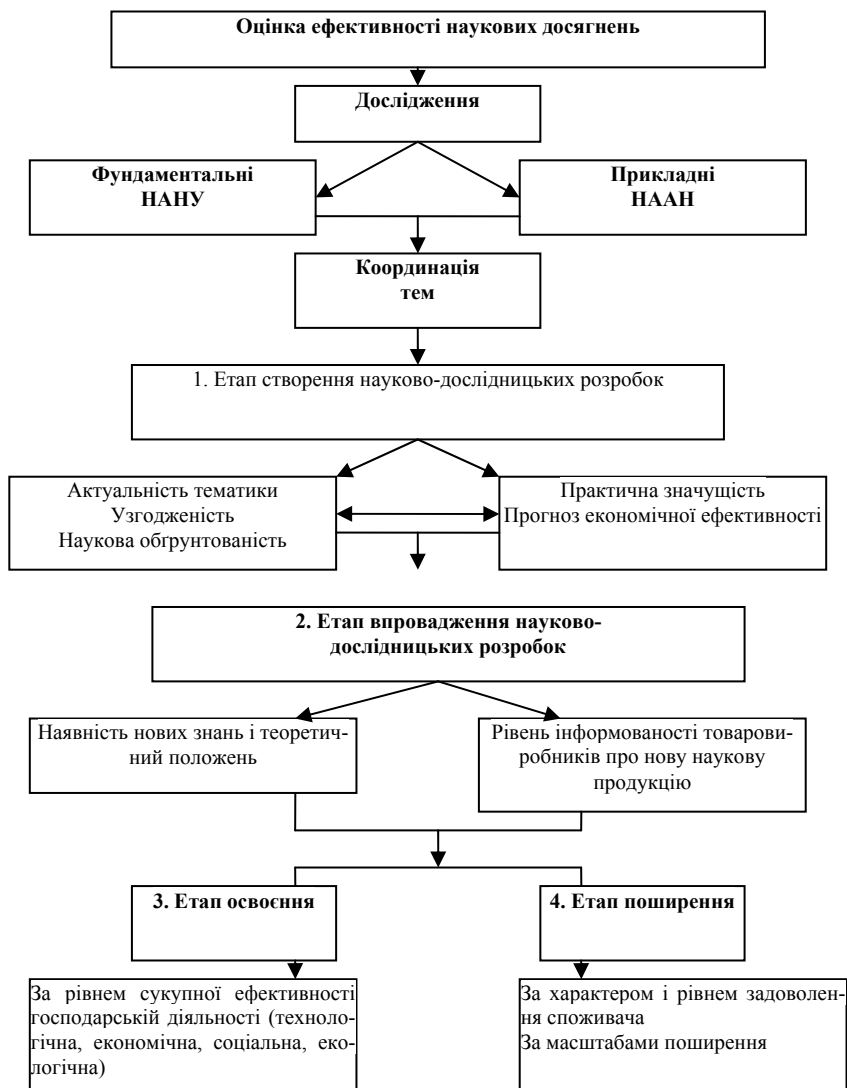

Рис. 7.12. Алгоритм оцінки ефективності досліджень на різних етапах процесу освоєння наукових розробок у сільському господарстві*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Як зазначалося раніше, оцінка ефективності наукових розробок відповідно до методики визначення економічної ефективності витрат на наукові дослідження і розробки та їх впровадження у виробництво (спільний наказ Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України від 25.09. 2001 р. № 218/446 «Про затвердження Методики визначення економічної ефективності витрат на наукові дослідження і розробки та їх впровадження у виробництво») включає показники науково-технічної, економічної, соціальної, маркетингової та екологічної ефективності.

Однак не існує універсальної методики, що оцінює ефект від впровадження фундаментальних і прикладних розробок у галузі агропромислового комплексу, основною продукцією якої є методичні рекомендації, проекти законів та інша наукова документація для підвищення функціонування не лише аграрної сфери, але й усього агропромислового комплексу, оскільки ця оцінка має вкрай суб'єктивний характер⁴⁵.

Важливим аспектом процесу впровадження наукових досягнень є розробка ефективного механізму реалізації результатів наукової діяльності в сільському господарстві.

Запропонована на рис. 7.13 схема механізму реалізації наукових розробок в аграрному секторі економіки побудована на вивченні потреб сільськогосподарських товаровиробників та передбачає чотири типи взаємодії між виробниками і споживачами. Формування банку наукових розробок і пропозицій відповідно до ринкового попиту дасть змогу об'єктивніше оцінити, яка наукова продукція буде найбільш затребуваною господарствами.

У процесі вдосконалення цього механізму доцільно виділити законодавче закріплення відносин на ринку науково-технічної продукції, організацію механізму фінансування, а також політику держави у формуванні трудових ресурсів науково-дослідного сектору і шляхом підвищення престижності праці вчених, конструк-

⁴⁵ Крылов Э. И. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятий / Э. И. Крылов, И.В. Журавкова. — М. : Финансы и статистика, 2001. — 384 с.; Миндрин А. С. Рентные платежи за пользование природными ресурсами / А. С. Миндрин, В. В. Белов // ВНИИ экономики, труда и упр. в сел. хоз-ве. — М., 2002. — 140 с.; Эффективность сельскохозяйственного производства : методические рекомендации. — М., 2005. — 156 с.

торських кадрів і висококваліфікованих фахівців робітничих професій, захисту інтелектуальної власності та включенню її в господарський обіг.

Рис. 7.13. Схема механізму реалізації наукових розробок в аграрному секторі економіки*

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Дослідженнями встановлено, що для стабілізації стану в аграрній економічній науці, підвищення ефективності її функціонування з метою забезпечення науково-технічного прогресу в сільському господарстві необхідно розробити й механізми фінансування наукових установ.

Механізм фінансування системи впровадження може ґрунтуватися на використанні ринкових можливостей і державної під-

тримки. При цьому припускаємо, що з бюджетних джерел фінансуватимуться розробки державного, обласного і муніципального масштабів, виконання замовлень органів агропромислового комплексу, методичні роботи, формування банку інформаційних ресурсів і їх подальший супровід. Індивідуально-комерційні послуги організацій оплачуються з їхніх засобів і оформляються як договірні роботи. У процесі функціонування механізму висуваємо гіпотезу про те, що обсяг бюджетного фінансування знижуватиметься в міру становлення служби сільськогосподарського консультування, підвищення добробуту сільгосптоваровиробників.

Через дефіцит обласних бюджетів і відсутності коштів для підтримки аграрної науки багато проектів залишаються без фінансування. У зв'язку з цим наукові організації вимушені також заробляти гроші шляхом динамічного розширення госпдоговірних робіт, залучаючи на ці цілі позабюджетні засоби як сільськогосподарських підприємств, так і інших агропромислових підприємств і організацій, а також підприємств суміжних галузей.

Пропонована схема фінансування і самофінансування наукової організації передбачає вилучення із загальної виручки від реалізації наукової продукції обов'язкових витрат (рис. 7.14).

У результаті з балансового прибутку, що залишився, роблять виплати у позавиробничі фонди, відрахування у державний і місцевий бюджети, до фонду науки, сплачують відсотки за короткострокові кредити. Із залишку прибутку вилучаються різні штрафи і неустойки та формуються різні фонди: фонд розвитку науки, фонд матеріального заохочення, фонд соціального захисту, резервний фонд та ін. Реалізація запропонованої нами моделі підвищить заінтересованість наукових співробітників у виконанні госпдоговірних робіт, таким чином збільшуючи виручку від реалізації НДДКР і тим самим сприяючи розвитку наукових установ і збільшенню обсягу фонду розвитку науки і позабюджетних фондів за інших постійних витрат. Справжній механізм фінансування наукових установ аграрного сектору економіки потребує законодавчого підкріплення. Це дасть змогу створити умови для стабілізації ситуації, що склалася в аграрній науці, підвищить ефективність її функціонування з метою забезпечення науково-технічного прогресу в сільському господарстві.

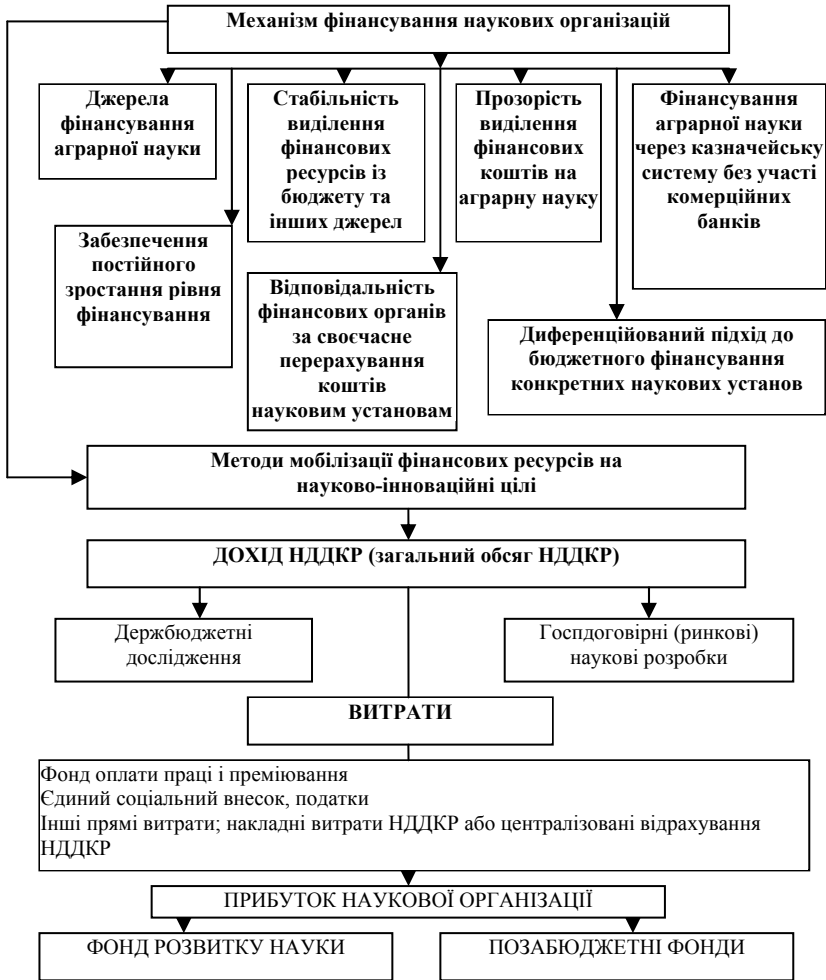

Рис. 7.14. Рекомендована модель фінансування і самофінансування наукової організації в аграрному секторі*

* Розроблено на основі проведених досліджень.

Одному з первинних завдань в розвитку організаційно-економічного механізму впровадження інноваційної продукції в сільському господарстві є створення єдиної системи інформаційно-технологічного забезпечення й банку інформаційних ресурсів.

В умовах жорсткої ринкової конкуренції організація цієї системи – запорука успіху і конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників. Нині такий банк створюється в системі служби сільськогосподарського консультування (дорадництва), для чого відбирають і залучають організації, що формують проблемно-орієнтовані інформаційні ресурси, відпрацьовується схеми взаємодії їх із виробниками наукової продукції, організовується її обробка і просування.

Науково-впроваджувальні формування можуть мати будь-яку організаційну форму, але, враховуючи їх важливість у здійсненні наукової політики, бажано, щоб переважали форми за участю держави.

Форма галузевих наукових центрів може бути різною, але структура повинна мати функціональну чіткість, можливість часткового бюджетного фінансування на цільові та державні програми, а також інших державних замовлень і право самостійного вибору форм фінансового забезпечення.

Удосконалення теоретичних і методологічних положень організаційно-економічного механізму здійснюється на основі вивчення, систематизації і класифікації чинників, що впливають на впровадження наукових досягнень, розробки алгоритму оцінки ефективності фундаментальних і прикладних наукових досліджень на різних етапах процесу освоєння.

Якісне поліпшення організаційно-економічного блоку механізму полягає в покращенні планування й координації наукових досліджень, розширенні взаємодії державних і регіональних органів виконавчої та законодавчої влади, вирішенні проблеми управління впровадженням досягнень науково-технічного прогресу в сільському господарстві, а також комерціалізації наукових розробок.

Удосконалення економіко-фінансового блоку передбачає формування перспективного ринку науково-технічної продукції шляхом розширення його сегментів і виходу на державний рівень, а також розвитку механізму фінансування і самофінансування наукової діяльності та економіко-математичній оцінці наукових розробок.

Особливу увагу в розвитку як механізму впровадження наукових досягнень, так і наукової політики слід приділити забезпеченню і формуванню відповідної нормативно-правової бази. Розроблені законодавчі акти повинні мати соціально-економічний характер і бути спрямовані на заохочення ініціативи та творчості, захист інтелектуальної власності та збереження вкладених коштів.

Розвиток науково-кадрового менеджменту також є невід'ємною частиною організаційно-економічного механізму і спрямований на вдосконалення системи управління підготовкою й підвищенням кваліфікації кадрового потенціалу аграрної науки, а також заохочення і стимулювання діяльності фахівців.

Тільки за умови комплексної реалізації перелічених блоків-складових механізму впровадження інновацій в сільському господарстві можливо поліпшити якість сільськогосподарської продукції, досягти економії трудових і матеріальних витрат, підвищити продуктивність праці, вдосконалювати організацію виробництва.

Ці заходи дадуть змогу забезпечити продовольчу безпеку та поліпшити соціально-економічну ситуацію в аграрному секторі України, що особливо актуально за повноправного членства СOT та у світлі майбутнього вступу до ЄС.

РОЗДІЛ 8

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

8.1. Концептуальні положення інноваційного забезпечення формування конкурентоспроможності сільського господарства[©]

Конкурентоспроможність сільського господарства й економіки України в цілому визначається не тільки обсягами виробництва та експорту, а передусім існуванням інноваційної складової у виробництві (експорті). Від того, наскільки вагомою буде інноваційна складова економічного розвитку, як свідчить досвід розвинених країн, залежать стабільність і рівень розвитку національної економіки сьогодні та в майбутньому. У Програмі економічних реформ України на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» метою реформи в інноваційній сфері визначено активізацію інноваційних процесів, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації економіки. Індикаторами досягнення мети у цей період визначено збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств з 10,7 до 25%, підвищення наукоємності ВВП з 0,95 до 1,5%.

Інноваційна активність є найбільш гнучким індикатором конкурентоспроможності, адже існує закономірна циклічна динаміка тісного взаємозв'язку інноваційності та конкурентоспроможності¹. Якщо інноваційна активність товаровиробника в умовах роз-

[©] Шпикуляк О.Г., Тивончук С.О., Тивончук С.В.

¹ Измайлова С. А. Инновационная деятельность как эффективный инструмент повышения конкурентоспособности молочнопродуктового подкомплекса / С. А. Измайлова // Вопросы экономических наук. – 2006. – № 3. – С. 167–170.

виту НТП знижується, він втрачає позиції на ринку, виробничий апарат його швидко старіє, розгортається інвестиційно-технологічна й економічна криза. З активізацією інноваційної діяльності відбувається техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищується економічна ефективність та конкурентоспроможність². Тому на сучасному етапі глобалізації світової економіки, коли обов'язковою умовою соціально-економічного зростання є переведення її в інноваційну фазу, для галузі сільського господарства України, яка залишається найбільш консервативною до нововведень порівняно з іншими, дуже важливо активізувати інноваційну діяльність як новий вимір економічних і соціальних відносин у галузі, який базується на пріоритетному розвитку знань і технологій та їх використання.

Інноваційні процеси в сільському господарстві мають певні особливості, пов'язані з його специфікою, а саме: наявність живих організмів, сезонність, підвищені ризики тощо, тому хоч сутність інноваційного розвитку різних галузей національного господарства не має принципових відмінностей, однак в агропромисловому комплексі й особливо в сільському господарстві характер та основні напрями цього процесу істотно різняться.

До основних особливостей формування й розвитку інноваційного процесу в сільському господарстві відносять такі:

- значні відмінності регіонів країни за природно-кліматичними умовами і спеціалізацією виробництва;
- різноманітність видів сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки, істотна різниця в технології обробки продукції, утримуванні й годівлі тварин;
- розмежованість у часі виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- наявність великої різноманітності типів виробництва за різними організаційно-правовими формами та формами власності, розмірами, спеціалізації, підпорядкованості, кооперації тощо;
- велика залежність технологій виробництва в сільському господарстві від природно-кліматичних умов, дорожньо-

² Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М.: ИД «Вільямс», 2001. – 496 с.

транспортних мереж, віддаленості від постачальницьких центрів і ринків збуту продукції та інших факторів;

- відособленість сільськогосподарських товаровиробників, низький рівень інтеграції з інформаційно-консультаційними службами і установами, які виробляють науково-технічну продукцію;

- різний соціально-освітній рівень працівників сільського господарства;

- відсутність чіткого і науково обумовленого організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки сільськогосподарським товаровиробникам і, як наслідок, суттєве відставання галузі по освоєнню інновацій у виробництві.

Нині аграрна галузь України поступається розвиненим країнам за основними показниками ефективності виробництва, а саме за продуктивністю праці, техніко-технологічним забезпеченням, енергомісткістю, врожайністю сільськогосподарських культур, продуктивністю худоби, тому поступове перетворення сільського господарства в наукомістку галузь – важливий напрям нарощування конкурентних переваг. В інноваційному розвитку сільського господарства можна виділити такі основні складові: техніко-технологічну; економічну; соціальну; організаційну; управлінську та юридичну. На сучасному етапі в інноваційній сфері аграрного спрямування склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, аграрна наука в Україні є достатньо розвинутою, сформовано потужний науково-інноваційний потенціал і депозитарій конкурентоспроможних інноваційних продуктів, а з іншого – понад 60% інноваційних продуктів не комерціалізовано, що не сприяє підвищенню конкурентоспроможності й ефективності функціонування агропромислового виробництва. Основними розробниками новацій для сільського господарства в Україні є мережа науково-дослідних інститутів НААН і Міністерства аграрної політики та продовольства України.

У 2006–2010 рр. тільки наукові установи НААН отримали 2961 охоронний документ на винаходи та корисні моделі, сорти

рослин, породи тварин, а в 2011 р. – відповідно 736³. Найбільш поширеними інноваціями є: нові сорти та гібриди рослин і породи тварин, штами мікроорганізмів, марки і модифікації сільськогосподарської техніки, технології, хімічні та біологічні препарати (вакцини), економічні розробки (документально оформлені методи, різні рекомендації тощо). Створені науковими колективами НААН сорти і гібриди сільськогосподарських культур за умов дотримання вимог сучасних технологій вирощування забезпечують урожай: зерна кукурудзи – 90–150 ц/га, озимої м'якої пшениці – 90–105, ярого ячменю – 70–90, рису – 65–75, гречки – 35–40 і проса – 45–50 ц/га. Це дало можливість протягом останніх років довести обсяг виробництва зерна в Україні не нижче 50 млн тонн.

Використання нових вітчизняних генотипів великої рогатої худоби навіть в умовах, коли ще не забезпечено належного утримання й повноцінної годівлі тварин, дає можливість отримувати надої 6-7 тис. кг молока від корови, середньодобові прирости м'ясної худоби в середньому понад 1000 г приросту за добу на підсисі та понад 800 г у період вирощування.

У свинарстві одержують середньодобові прирости на відгодівлі тварин вітчизняної селекції в межах 700–750 г за витрат корму на 1 кг приросту 3,6 корм. од.

Інноваційні складові ветеринарної медицини сприяють забезпеченню стійкого ветеринарно-санітарного благополуччя розвитку галузі тваринництва.

Технологи переробних підприємств використовують запропоновані науковими установами НААН численні рецепти для виробництва нових продуктів харчування з м'яса та молока, новітні технології, машини та лінії для їх виготовлення, а також технології й агрегати для збереження та переробки плодоовочевої продукції.

³ Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2006–2010 роки та 2010 рік. – К.: Аграрна наука 2011. – 420 с.; Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. – К.: Фенікс, 2012. – 370 с.

Відтворенням новацій у сільському господарстві займаються насінницькі господарства (вирощування елітного та репродукційного насіння нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур); племінні заводи і ферми (розведення породних ліній тварин); машинобудівні підприємства (серійний випуск нової техніки); біологічні фабрики (випуск вакцин тощо). Впровадження розробок у виробництво або перетворення новацій у наукомісткі продукти здійснюється за ініціативи суб'єктів підприємницької діяльності з метою досягнення комерційних вигод.

Разом із тим сприйнятливість вітчизняних інноваційних продуктів, незважаючи на високу конкурентоспроможність їх застосування виробництвом, через низький рівень фінансового і технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств залишається досить низькою. У 2006–2011 рр., за даними регіональних центрів наукового забезпечення НААН, впровадження ними інновацій здійснювалося лише у 4% сільськогосподарських підприємств від кількості діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві⁴. Водночас в умовах, коли в агропромисловому виробництві України відбувається процес активізації поширення іноземними фірмами технологій, не адаптованих до умов нашої країни, і витіснення відповідно вітчизняних, питання державної підтримки вітчизняних інноваційних продуктів набуває особливо значення. Так, за даними Українського інституту експертизи сортів, у 2011 р. сорти української селекції в Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, становили: цукрових буряків – лише 25%, олійних культур – 39, овочевих і баштанних культур – 41, ярих зернових – 51% відповідно. Ця тенденція спостерігається і в інших напрямках розвитку наукової сфери, яка, не підвищуючи сприйнятливості підприємницького сектору до інновацій, обмежує зростання продуктивності праці, зниження енергоємності виробництва, не створює підґрунтя для мо-

⁴ Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2006–2010 роки та 2010 рік. – К.: Аграрна наука 2011. – 420 с.; Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. – К.: Фенікс, 2012. – 370 с.

дернізації та структурної перебудови аграрного сектору економіки й підвищення конкурентоспроможності галузі.

Найвагомішими чинниками, що стримують впровадження і освоєння ринком інноваційних продуктів, є низька платоспроможність господарств, несформованість економічних стимулів щодо залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні процеси, обмежений обсяг фінансування наукової діяльності з державного бюджету, несформованість повною мірою інституційних умов для розвитку інноваційної інфраструктури (технологічних і наукових парків, технополісів, високотехнологічних інноваційних підприємств, венчурних фондів, центрів трансферу технологій та ін.), відсутність достовірної й повної інформації про новітні вітчизняні наукові розробки в галузі сільського господарства.

Надійним джерелом для інноваційних процесів в АПК та підвищення конкурентоспроможності продукції в умовах низької платоспроможності населення, яка склалась на внутрішньому ринку, може стати нарощування експорту агропродовольчої продукції. Конкурентоспроможніша продукція на зовнішньому ринку дасть змогу отримати стабільний прибуток, сприятиме нагромадженню капіталу для розширення виробництва. Створення інноваційних продуктів, які б за своїми техніко-економічними параметрами не поступалися іноземним аналогам, і стимулювання попиту на вітчизняні наукові розробки потребують щорічного масштабного фінансування та всебічної державної підтримки. Це надзвичайно важливо в сучасних умовах, коли на українському ринку відбуваються процеси поширення не завжди високоякісного й адаптованого до умов України насіння іноземних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, молодняку тварин та засобів захисту рослин і тварин, сільськогосподарської техніки. Результати вивчення досвіду стимулювання інноваційної діяльності свідчать, що значення інноваційної складової в розвитку економіки іноземних держав постійно посилюється, а активізація інноваційної діяльності, здійснювана через систему економічних механізмів, зокрема, податкового й патентного регулювання, ними всебічно підтримується.

До основних елементів державної податкової підтримки інноваційної діяльності в зарубіжних країнах належать: відстрочен-

ня податкових платежів у разі виникнення додаткових витрат на інноваційні цілі; зменшення податку на суму приросту витрат на інноваційні цілі; звільнення від оподаткування прибутку, одержаного від реалізації інноваційних проектів протягом декількох років; пільгове оподаткування дивідендів, одержаних по акціях фірм, які здійснюють інноваційну діяльність; зниження ставок податку на прибуток з метою спрямування резервних коштів на замовленні державою та спільні науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки; надання пільг по проектах, що виконуються за пріоритетними програмами; зменшення прибутку, що підлягає оподаткуванню, на суму вартості приладів й устаткування, переданих вищим навчальним закладам, НДІ та іншим інноваційним організаціям; вирахування з прибутку до оподаткування внесків до благодійних фондів, діяльність яких пов'язана з фінансуванням інновацій; зарахування частини податку з прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки з подальшим використанням на інноваційні цілі.

В Україні сфера державної підтримки інноваційної діяльності є досить звуженою і вкрай недостатньою, що потребує її удосконалення. Водночас для активізації інноваційної діяльності в наукових установах необхідно створити сучасну маркетингову службу, яка б поєднувала патентно-реферативний пошук і маркетингові дослідження, що дозволить спланувати з урахуванням аналогічних світових розробок науково-інноваційну діяльність та просування отриманих інновацій на ринок.

Оскільки інноваційна сфера охоплює, по-перше, безпосередньо об'єкт інновацій, по-друге, її суб'єктів – підприємців, а також систему, що забезпечує просування інновацій до стадії їх реалізації (управління, інфраструктура, фінансова та інвестиційна підтримка), то з метою активізації інноваційної діяльності слід розробити концептуальні положення інноваційної діяльності в аграрній сфері, які б включали сукупність принципів і заходів, що забезпечують створення сприятливого інноваційного середовища в аграрній сфері, об'єднання на партнерських засадах науки, освіти, техніки, підприємницьких структур агропромислового виробництва, фінансової системи, з орієнтацією їх на використання інтелек-

туальних ресурсів, створення умов для розвитку високотехнологічних виробництв.

Розвиток галузей аграрної сфери при цьому базуватиметься на таких принципах і організаційних заходах:

- визнання моделі інноваційного розвитку економіки країни як пріоритетної;

- створення державою економіко-правових умов та економічних механізмів, що забезпечують перетворення інновацій в істотний чинник економічного зростання;

- максимальне використання ринкових механізмів активізації інноваційної діяльності та підприємництва, створення стимулів для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності;

- створення умов для розвитку й використання власного науково-технічного потенціалу та його реформування відповідно до цілей економічної політики;

- оптимальне поєднання інтересів розробників, виробників продукції та інвесторів, визнання конкурентоспроможних об'єктів інтелектуальної власності як джерела доходів.

Реалізація цих принципів і організаційних заходів вимагає проведення експертизи та формування законодавчих актів з погляду найефективнішого стимулювання інноваційної діяльності й забезпечення розвитку інноваційних процесів в основних галузях агропромислового виробництва.

Для забезпечення просування інновацій на ринок першорядного значення набуває:

- формування інфраструктури нововведень, насамперед, створення структур, які об'єднують підприємницькі суб'єкти виробництва та науково-інноваційні підприємства, бізнес-інноваційних центрів, інкубаторів бізнесу, технопарків, наукових парків; мережі інститутів фінансування, кредитування, страхування (інвестиційні, інноваційні та венчурні комерційні фонди, страхові компанії), структур матеріально-технічного забезпечення (лізингові, постачальницькі фірми, центри колективного користування приладами та обладнанням для проведення наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР));

- створення центрів передачі технологій, інформаційних систем обміну проектами та пошуку партнерів для реалізації спільних проектів;

- відкриття торгових домів, ярмарків, бірж та інших структур, які забезпечують взаємодію розробників, виробників і споживачів нової продукції і технологій;

- створення структур, які надають різні послуги (маркетингові, рекламні, аудиторські, консалтингові, юридичні).

Слід гармонізувати напрями діяльності системи стандартизації, метрології і сертифікації та патентної системи до вимог ЄС щодо надійного забезпечення захисту прав на результати інтелектуальної праці. Механізм реалізації інноваційних продуктів передбачає також використання різного роду регуляторів: пільгового оподаткування в науковій сфері, субсидування, пільгового довгострокового кредитування розробників і споживачів науково-технічної продукції, збільшення витрат на НДДКР, стимулювання праці наукових працівників, підготовка кадрів. У сучасних умовах, коли розвиток науки й техніки сягнув надзвичайно великих масштабів, жодна з країн, навіть таких як США, Японія, Німеччина, Франція, Росія з їхнім величезним науковим потенціалом, не в змозі забезпечити розвиток усіх напрямів науково-технічного прогресу. Слід створити умови для розвитку науково-технічної кооперації, бути активним учасником світового поділу праці, ефективно використовувати зарубіжний науково-технічний досвід.

Зарубіжний досвід свідчить, що в періоди уповільнення економічного зростання країни не знижують, а, навпаки, збільшують витрати на науку й технологічне переоснащення виробництва. Особливого значення набувають питання щодо підготовки кадрів, орієнтованих на інноваційну діяльність, створення моніторингу інноваційної діяльності, прогнозування НТП, розробки державних, галузевих, регіональних і міждержавних науково-технічних програм і механізмів їх реалізації.

Технологічний розвиток агропромислового виробництва, як і інших галузей економіки країни, визначається ефективністю відтворення інновацій (продуктових, процесових, управлінських), що матеріалізуються в основних факторах виробництва, у структурі управління ними та в новій продукції. Ступінь реалізованості

технологій при цьому визначається динамічною збалансованістю двох чинників розвитку виробництва:

1) станом і перспективними потребами в розвитку виробничих потужностей (процесом відтворення основних фондів);

2) обсягами і джерелами фінансування інновацій та розвитку виробничого потенціалу (інноваційно-інвестиційним процесом).

Технологічна потужність окремого підприємства визначається насамперед через забезпеченість базовими технологічними можливостями: устаткуванням, навичками і кваліфікацією працівників; здатністю навчатися, відповідати технічним і якісним стандартам, а також пристосовуватися до змін у продуктивній і технологічній спеціалізації. Без такого мінімального внутрішнього технологічного потенціалу, як свідчить практика діяльності вітчизняних агропромислових підприємств, останні не беруть участі у формуванні економіки знань: у них бракує кадрів, напрацьованих зв'язків, культури і технічних можливостей як для самостійного розвитку інноваційним шляхом, так і для взаємодії з традиційними джерелами інновацій. Як наслідок, маємо критичну ситуацію щодо динаміки придбаних і переданих інноваційних продуктів в аграрній сфері України. Звідси випливає, що прогнозування потреб у пріоритетних інноваціях, в інвестиціях на їх впровадження є ключовою складовою стратегічного управління технологічним розвитком галузі (підприємства), головною метою якого – поліпшення технологічного процесу, що в кінцевому підсумку впливає на величину випуску продукції й одержаного прибутку. Саме тому в розвинених країнах світу надважливим напрямом інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві є формування в інноваційній сфері такого інструменту як технологічне передбачення при розв'язанні проблем коротко- і довгострокового планування й ухвалення стратегічних рішень щодо інноваційного розвитку галузей економіки країни. Необхідність розв'язання технологічного передбачення інноваційного розвитку галузі регламентована відповідними нормативно-правовими актами. Проте в аграрній сфері України прогнозування довгострокових перспектив розвитку науки і технологій зокрема, що лежить в основі технологічного передбачення інноваційного розвитку галузі, має епізодичний характер і потребує, насамперед, теоретичного й методичного обґрун-

тування та розробки системи часткових прогнозів, щоб мати уяву про передбачувані наукові та технічні результати й досягнення, про можливе використання цих результатів у виробництві й інших сферах економіки, про наслідки НТП та комплексного прогнозу, який припускає:

- комплексний аналіз НТП, аналіз світових тенденцій розвитку науки і техніки, динаміки, структури і використання наукового й освітнього потенціалу країни;
- розробку пропозицій щодо основних напрямів структурної та науково-технічної політики й обґрунтування передумов для прискорення НТП в обраних напрямках;
- розробку рекомендацій щодо формування науково-технічних програм, обґрунтування значимості розв'язання науково-технічних проблем, витрат, очікуваного соціально-економічного ефекту та рекомендації щодо матеріального й організаційного забезпечення науково-технічних програм.

Оскільки розвиток НТП здійснюється послідовно у часі за стадіями – фундаментальні, прикладні дослідження, конструкторські, проектні й організаційні розробки, виробництво та експлуатація, то завдання прогнозу і вибір методів прогнозування визначаються специфікою кожної стадії.

Необхідно використовувати досвід світової практики щодо організації технологічного передбачення, яке ґрунтується на основі формування й реалізації Форсайт-проектів, коли розробники орієнтуються не тільки на визначення можливих варіантів, а й на вибір кращих із них шляхом застосування різних критеріїв оптимальності.

Особливість Форсайт-проектів полягає в тому, що вибір стратегії розвитку відбувається на основі послідовності поширених експертних консультацій, що дає змогу передбачити навіть несподівані шляхи розвитку подій і процесів та можливі ризики. Вони націлені на вибір технологічних пріоритетів, визначення основних факторів, здатних вплинути на зміну ринків, оцінку потенційних продуктів, що матимуть попит на цих ринках, виявлення технологічного потенціалу галузей, вибір заходів, необхідних для розвитку існуючих і досягнення нових конкурентних переваг. Їх розробляють регулярно, іноді вони є схематично повторюваними (подіб-

но японському довгостроковому прогнозу, який розробляють кожні п'ять років, починаючи з 1971-го).

Процес формування Форсайт-проекту передбачає ряд послідовних кроків, зокрема:

виявлення бачення майбутнього розвитку галузі, регіону, країни різними верствами суспільства: наука, бізнес, уряд, населення; оцінка ринків і потреб ринку;

сканування (моніторинг) стану інновацій і розробок;

формування груп експертів, діяльність експертів протягом кількох етапів;

висновки експертів (за кількома етапами), обробка результатів;

вибір пріоритетних напрямів з урахуванням одержаної поетапної інформації, оцінка ринків і потреб споживачів;

організація суспільного обговорення макета Форсайт-проекту;

затвердження й поширення результатів Форсайту.

У Форсайті передбачається наявність безлічі онтологій, межі яких задають горизонт майбутнього, а також точок його прориву. Результатом застосування Форсайту повинна стати трансформація «мислення про майбутнє» і, як надзавдання, визначення нових потреб людини та громадськості, яких не виявлено на даному етапі, але вони можуть виникнути в майбутньому⁵.

Загалом, використання основних принципів формування і реалізації Форсайт-проектів при розробці технологічного прогнозування інноваційного забезпечення конкурентоспроможності галузей агропромислового виробництва України дасть можливість залучити бізнес, наукове співтовариство, органи державної влади і громадянського суспільства до обговорення коротко- і довгострокових прогнозів стратегії інноваційного розвитку галузі, регіону, країни, досягнення консенсусу в оцінюванні розвитку науки і технології у зв'язку з економічними і соціальними досягненнями, прогресом науки й технологій на світовому і державному рівнях. Саме узгодженість поглядів владних структур, бізнесу й науково-го співтовариства на етапі формування науково-технічних про-

⁵ Методологія Форсайту (Форсайт-портал СФУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forsight.sfu-kras.ru/metod>).

грам і підпрограм та застосування інноваційних продуктів у виробництво дає змогу визначити пріоритетність базисних технологій для спрямування капіталовкладень у їх дослідження, розроблення й інноваційну діяльність; переорієнтацію системи досліджень та інноваційної діяльності (якщо зроблено висновок, що дослідження та інноваційна система не відповідають загальним стратегічним цілям).

Для прискорення модернізації агропромислового виробництва, забезпечення нової якості економічної системи, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної агропромислової продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках слід створити систему трансферу технологій з включенням до неї постійно оновлюваної електронної бази даних інноваційних продуктів, які пропонуються до впровадження, щоб забезпечити зростання інноваційної активності суб'єктів господарювання та забезпечити стабільне довгострокове економічне зростання галузі агропромислового виробництва. При цьому потребують удосконалення фінансові, інституційні, організаційні, правові та інші інструменти державного управління інноваційною діяльністю агропромислового виробництва і загалом системи управління науково-дослідними роботами, яка повинна охоплювати, як переконає світовий досвід, повний інноваційний цикл: від ідеї до створення готового інноваційного продукту, його тиражування та надходження на ринок.

Стратегічною метою технологічного розвитку й конкурентних переваг в умовах ринкової економіки мають бути не результати наукових досліджень або задоволення попиту, а високий рівень їхньої взаємодії на основі розроблення і впровадження технологічного маркетингу з визначенням конкретних цілей. Звідси завдання прискореного створення інформаційно-маркетингових центрів і центрів трансферу технологій, що сприятиме виявленню безпосередньо в наукових організаціях комерційно значущих результатів досліджень і введення їх в інноваційний цикл, на виході якого буде одержано ринковий товар, на який є попит. Діяльність цих центрів стимулюватиме появу в науково-технічній сфері нових малих і середніх інноваційних підприємств.

Потрібно розробити механізм ретельного оцінювання потреб наукоємного ринку, виявляти можливості та способи їх задово-

лення. Аналіз і врахування цих потреб визначають зміну акценту створення інноваційних продуктів, випуску наукомісткої продукції, рухаючись від кількісних до якісних параметрів, з високим рівнем диверсифікованості. Тож більшу увагу слід приділяти потребам ринку на етапі планування і створення новацій, що є не тільки спонукальною причиною проведення досліджень та інноваційної діяльності, а й визначальною метою її реалізації.

На регіональному рівні для підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва шляхом прискорення процесів трансферу інновацій у виробництво, як свідчить світова практика, необхідно створювати умови для формування інноваційно–виробничих кластерів, у межах яких відбувається поєднання виробничих процесів із науково-інноваційною діяльністю. Необхідно законодавчо чітко визначити поняття «кластер», класифікацію, механізм його формування та функціонування, що забезпечить надійне підґрунтя для формування інноваційних кластерів у сільському господарстві на регіональному рівні, створення передумов для структурних змін в економіці. Використання кластерної моделі як засобу економічних відносин на регіональному рівні сприятиме більш інтенсивному залученню інвестицій до регіону на основі посилення конкурентоспроможності шляхом надання допомоги у визначенні й використанні спільних можливостей та розширенні ринку.

Центральне місце в інноваційній системі займає підприємництво, яке формує попит на інноваційну продукцію, перетворює знання в інноваційний капітал⁶. Очевидною є необхідність створення індустрії венчурного фінансування, ведення інтегрованого виробництва на інноваційних засадах (створення інноваційно-корпоративних формувань, науково-технічних центрів, холдингових компаній, технополісів і технопарків, лізингових та венчурних фірм, кластерів – цілісних груп спеціалізованих підприємств) як невід’ємної складової інноваційної моделі розвитку, забезпечення умов для прориву вітчизняних технологій на світові ринки та пе-

⁶ Методи управління інноваційною діяльністю: навч. посіб. / Л. М. Васильєва, С. А. Муравйова. – М.: КНОРУС, 2005. – 320 с.

реведення галузі агропромислового виробництва на принципи сталого і конкурентоспроможного функціонування.

Необхідно забезпечити сприятливі правові, організаційні й економічні умови для міжнародного співробітництва в інноваційній та науково-технічній діяльності, стимулювати передачу країнам, що розвиваються, вітчизняних інновацій, інтенсифікувати науково-технічну кооперацію з розвиненими країнами та країнами Східної Європи, гармонізувати чинні в Україні нормативні акти, які регулюють питання захисту об'єктів інтелектуальної власності, з відповідною законодавчою базою провідних країн-членів СОТ.

Важливо створити Національний фонд наукових знань, депозитарій інноваційного трансферу технологій, мультисервісний інформаційний центр: держава – область – район – споживач і на цій основі, об'єднавши засоби комп'ютерної техніки, сформувати ринкову систему розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації.

Завершені наукові розробки й інноваційні проекти Національних центрів та НДІ НААН після їхнього документування з метою набуття ними об'єктів авторського права, об'єктів права інтелектуальної власності та майнових прав, постановки на бухгалтерський облік, підготовки пакета консалтингового супроводу є підґрунтям для формування Бази даних наукових розробок та інноваційних проектів НААН. Пакет матеріалів Бази даних за згодою їхніх власників може бути переданий депозитарній установі, яка надає увесь спектр послуг із депозитарного обслуговування учасникам депозитарної системи, пов'язаних з інноваційними процесами в агропродовольчій сфері, взаємодіє з іноземними партнерами через систему кореспондентських рахунків для депозитарія НААН.

При цьому створюються умови для запровадження сучасних інформаційних технологій в практику державного управління, забезпечення доступності до науково-технічної інформації широким верствам населення, розвитку у сфері науки і виробництва потенціалу науково-інформаційних ресурсів до 2020 р. в 1,5-2 рази і вільного доступу до них підприємницьким виробничим структурам.

У сфері інноваційної діяльності відчувається нестача менеджерів, технологічних брокерів, патентознавців, аналітиків та інших фахівців, тому необхідно забезпечити підготовку відповідних кадрів, підвищити в підприємницькому секторі рівень інноваційної культури і практики та у сфері інноваційної діяльності.

Результати впровадження інновацій відображаються в збільшенні обсягу продажів, зниженні собівартості продукції, підвищенні фондоозброєності та продуктивності праці, рентабельності й інших виробничо-фінансових показників діяльності аграрних підприємств, а також у соціально-економічному розвитку сільських територій.

Створення умов для переведення агропромислового виробництва на принципи сталого інноваційного розвитку, за прогнозними оцінками Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», дасть змогу:

- поетапно збільшити у 1,5 раза обсяг ВВП в агропромисловому комплексі та частку сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку, забезпечити зростання прибутковості агропромислового виробництва до 30%; поетапно довести рівень наукомісткості продукції сільського господарства і переробної промисловості до 75%;
- щорічне оновлення засобів виробництва збільшити у 3 рази;
- ефективно використовувати природно-ресурсний потенціал земельного фонду;
- збір з 1 га ріллі довести до 50 ц/га зерна і 80–100 ц корм. од.;
- продуктивність тваринництва підвищити у 1,6 раза;
- знизити енерговитрати на 15–20%;
- збільшити до 2020 р. валову додану вартість на 35%;
- підвищити рівень зайнятості працездатного населення на селі, дохід працівників АПК довести до середнього рівня працівників промисловості;
- забезпечувати конкурентні переваги розвитку економіки України.

8.2. Методичні положення щодо формування інноваційних проектів, оцінки можливостей їх реалізації та ефективності інвестицій[©]

В умовах ринкових відносин успішний розвиток агропромислового виробництва зазвичай розглядається як безперервний процес творчої діяльності. Створення нової наукомісткої продукції і послуг, сучасних технологій та матеріалів, нових організаційних форм, що мають ознаки науково-технічної новизни й задовольняють нові суспільні або індивідуальні потреби, зумовлюється здебільшого розробкою і реалізацією інноваційних проектів. З огляду на це постає необхідність вкладення засобів, а це потребує раціонального узгодження обсягів і термінів інвестицій, отримання очікуваних результатів.

Інноваційний проект охоплює всі стадії інноваційної діяльності: науково-дослідні роботи, освоєння виробництва, організацію виробництва, маркетинг нових продуктів, а також фінансові заходи. В основі розгляду змісту інноваційного проекту за процесом його формування і реалізації лежить концепція життєвого циклу інноваційного проекту, яка виходить з того, що останній є процесом, який відбувається протягом відповідного проміжку часу. У такому процесі можна виділити ряд послідовних за часом етапів, які забезпечують його здійснення. Залежно від часу, що витрачається на досягнення визначених цілей, інноваційні проекти можуть бути довгостроковими (понад 5 років), середньостроковими (від 3 до 5 років), короткостроковими (менше 3-х років). З огляду на характер цілей проект буде кінцевим, тобто відбивати мету вирішення інноваційної проблеми в цілому, або проміжним, пов'язаним із досягненням проміжних результатів. За видом потреб, що задовольняються, проект може бути орієнтований на існуючі потреби або на створення нових. Починати розробляти проект слід з кількісного уточнення кінцевої його мети і визначення проміжних завдань щодо її реалізації за окремими тимчасовими періодами та різними варіантами. З цією метою визначають можливих споживачів цільового наукомісткого продукту проекту; аналізу-

[©] Тивончук С.О., Тивончук С.В.

ють доцільність заміни виробленої продукції новими видами цільової продукції; вивчають структуру галузей, що забезпечують реалізацію проекту сировиною, енергоресурсами, комплектуючими засобами тощо; аналізують нові сфери використання кінцевого продукту проекту; досліджують економічні та соціальні наслідки реалізації проекту.

Основні учасники проекту: замовник – майбутній користувач результатів проекту, та інвестор, який може бути й замовником. За іншої ситуації інвестор укладає договір із замовником, контролює виконання контрактів і здійснює розрахунки з іншими учасниками проекту. Інвесторами в Україні можуть бути: держава, аграрні підприємства, підприємницькі об'єднання, громадські організації, міжнародні організації, іноземні юридичні особи, фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни.

Керівник проекту – це юридична особа, якій замовник делегує повноваження керувати виконанням проекту, що передбачає планування, контроль і координацію робіт учасників проекту. Конкретний склад повноважень керівника проекту визначається контрактом із замовником. Розроблювачі проекту – специфічна організаційна структура, очолювана керівником проекту і створювана на період його реалізації з метою ефективного досягнення поставлених цілей. Для виконання частини своїх функцій розроблювач може залучати спеціалізовані організації, а також підтримуючі структури проекту – це організації різних форм власності, що сприяють основним учасникам проекту у виконанні завдань проекту та утворюють разом з ними інфраструктуру інноваційного підприємства.

Важливою особливістю інноваційних проектів є тривалість їх у часі. Проміжок часу від початкового моменту вкладання капіталу в об'єкт інвестування до моменту завершення отримання доходів або інших результатів від вкладеного капіталу називається життєвим циклом проекту. Залежно від його тривалості проекти поділяють на коротко- і довгострокові, що мають триваліший період. Зазвичай інноваційні проекти належать до довгострокових інвестиційних проектів.

Другою особливістю інноваційного проекту є його спрямованість на перспективу, передбачення якої пов'язано з невизначені-

стю, а отже, з комерційним ризиком. Приймаючи рішення про інвестування, власник капіталу виходить із певних оцінок майбутнього, очікуючи отримати заплановані результати. З урахуванням цього під комерційним ризиком слід розуміти вірогідність виникнення у майбутньому ситуацій, за яких фактичні результати інвестування виявляться меншими порівняно з очікуваними, з розрахунку на які приймалося рішення про інвестування.

З урахуванням рівня ризику інвестиційні проекти можна поділити на надійні, тобто з високою вірогідністю одержати гарантовані результати, і ризиковані, з високим ступенем невизначеності витрат і економічних результатів. Науково-технічні інноваційні проекти відносять до категорії ризикованих. Комерційний ризик подібних проектів залежить від науково-технічного й ринкового ризику.

Зазвичай інвестор може оперувати кількома варіантами використання капіталу. Явними є цілі інвестора – отримати найбільш гарантовані вигоди від вкладення капіталу. Але така мета може бути реальною в результаті відбору тих проектів, які дають можливість інвестору її досягти.

Процес розробки й реалізації інноваційного проекту включає в себе три стадії: передінвестиційну, інвестиційну та експлуатаційну.

Витрати, пов'язані з реалізацією проекту, нерівномірно розподілені за стадіями. Найбільші вони на ініціативній стадії проектування, тому в інвестиційному проектуванні дуже важливо чітко організувати проведення робіт на початковій передінвестиційній стадії.

Ці роботи здійснюють у два етапи: попередні дослідження, що полягають у вивченні макро- й мікроекономічного середовища проекту, аналізі можливостей його реалізації на певній території, проведення досліджень для виявлення можливостей інноваційного розвитку в аграрній галузі, а також аналізі ресурсної складової проекту.

Результатом цих досліджень є: попереднє техніко-економічне обґрунтування проекту; техніко-економічне обґрунтування, що базується на результатах попереднього етапу і пов'язано з проведенням поглиблених досліджень.

Техніко-економічне обґрунтування інноваційного проекту включає в себе такі розділи: загальні передумови й історія проекту; загальний аналіз ринку і концепція маркетингу; сировина та поставки; місцезнаходження і навколишнє середовище; проектування і технологія; організаційні й накладні витрати; трудові ресурси; схема реалізації проекту; фінансовий аналіз і оцінка інвестицій; висновки, що визначають головні переваги й недоліки проекту, шанси на його успішне здійснення.

Враховуючи, що реалізація інноваційних проектів вимагає залучення значних інвестиційних вкладень і те, що за певних умов освоєння інновацій замість очікуваних конкурентних переваг може завдати агропромисловим підприємствам істотних фінансових проблем, тому конкурентні інноваційні проекти відбирають методом оцінки можливостей їх реалізації й ефективності інвестицій.

Оцінювання можливостей реалізації інноваційного проекту передбачає дослідження й виявлення оптимальних умов для впровадження інновації з урахуванням економічного стану та перспектив розвитку конкретного підприємства. Такою оцінкою передбачається з'ясування відповідності між наявними у підприємства фінансово-економічними ресурсами й необхідними інвестиційними витратами для використання конкретного інноваційного проекту. Зокрема, передбачається, що розглянута інноваційна ідея вже пройшла стадію досліджень, апробована і знаходиться на стадії освоєння. Це означає, що розробниками проведено попередню техніко-технологічну оцінку нового наукомісткого продукту, відповідні інстанції оцінили його перспективність на ринку. Тоді підприємство має чітко відповідати на низку запитань, вкрай важливих для створюваного ним наукомісткого продукту⁷:

- чи в змозі воно створити новий наукомісткий продукт без урахування поки що ціни розробки?
- чи зможе воно забезпечити всіма складовими інновацію, щоб впровадити її у виробництво?

⁷ Бондар К. Оцінка ризиків реалізації інноваційного проекту [Електронний ресурс] / К. Бондар. – Режим доступу: <http://www.rusnsuka.com/20PRNIT2007/Economics/23668.doc>.

- хто гарантовано поставлятиме техніко-технологічні ресурси необхідної якості й потрібного ступеня складності?

- які проблеми можуть виникнути з новою технологією завпровадження її у виробництво?

- яке нове обладнання, які приміщення і скільки нових фахівців можуть знадобитися за виробництва наукомісткого продукту?

- чи необхідна реорганізація системи збуту і просування нового продукту на ринок?

Для пошуку відповідей на ці й інші взаємозалежні проблематичні питання необхідно провести ряд економічних розрахунків для оцінки ресурсів і необхідних витрат на реалізацію інноваційного проекту по кожному з основних напрямів господарської діяльності: інновації, маркетинг, виробництво, фінанси і персонал. Спочатку важливо визначити можливості адаптування інновації до умов підприємства; наявність сировинних, технічних, капітальних, збутових і професійно-кадрових ресурсів. У сукупності це має вирішальне значення для реалізації інноваційного проекту.

Далі на основі проведених розрахунків роблять висновок про достатній або недостатній обсяг фінансово-економічних ресурсів для реалізації інноваційного проекту. Оцінюють ступінь автономності чи залежності підприємства від зовнішніх фінансово-економічних джерел. За такого підходу можливо відповісти на запитання про те, чи зможе господарюючий суб'єкт реалізувати проект самостійно й наскільки ймовірна ситуація, за якої підприємство в цілому чи проект зокрема зазнають невдачі через невідповідність наявних ресурсів необхідним.

Сформувати економічну модель оцінки умов реалізації нової технології на підприємстві можна, рухаючись за технологічним ланцюжком інноваційного проекту. Для цього треба поелементно розрахувати витрати на придбання інновації, її адаптацію до умов підприємства, маркетингові дослідження, упровадження наукового продукту. Тобто спочатку визначити витрати, необхідні для реалізації кожного з етапів інноваційного проекту, а потім порівняти їх із наявними ресурсами.

Доцільно почати аналіз економічних ресурсів підприємства для освоєння нових і поліпшених технологій з розрахунку його техніко-технологічних можливостей.

1. Техніко-технологічні витрати (DZm). Впровадження розробленої технології в масове виробництво вимагає проведення визначеної технологічної доробки інноваційної ідеї. Найчастіше це зумовлено невідповідністю умов виробництва продукції в лабораторно-експериментальних і практичних масштабах. У цьому зв'язку доцільно проаналізувати кошторисну вартість витрат на авторський супровід розробки і знайти найбільш ефективний спосіб техніко-технологічної підтримки залучення нової технології у виробничий процес. Йдеться про те, що залежно від ступеня інноваційної активності підприємство може реалізувати інноваційно-інвестиційний проект самостійно або ж скористатися послугами сторонньої організації. Звідси показник реалізованості інноваційного проекту за техніко-технологічним фактором DZm визначається порівнянням витрат підприємства на підготовку інновації до впровадження в масове виробництво власними силами із витратами з урахуванням залучення сторонніх фахівців і коштів:

$$DZm = Zv - Zc, \text{ грн}, \quad (8.1)$$

де DZm – розмір додаткових техніко-технологічних витрат підприємства;

Zv – загальна вартість техніко-технологічних робіт за впровадження інновації у виробництво;

Zc – частина обсягу робіт з кошторисної вартості, що може бути виконана силами підприємства.

2. Матеріальні витрати (DZm). Впровадження нової або поліпшеної інновації в господарську діяльність підприємства приведе до повної або часткової заміни кількості наявних ресурсів і матеріалів та вплине на їхню якість. Тому варто проаналізувати матеріальні ресурси підприємства, щоб визначити, чи достатньо їх для реалізації інноваційного проекту. Якщо виявиться, що таких ресурсів замало, розраховують витрати на додаткові матеріали, комплектуючі та інші вироби, необхідні для випуску нової наукомісткої продукції.

Показник реалізованості інноваційного проекту за матеріальним (ресурсним) фактором DZm розраховують порівнянням мате-

ріальних витрат підприємства (сировина, матеріали, напівфабрикати) на виробництво продукції до і після реалізації інновації:

$$ДЗм = Змв - Змп, грн, \quad (8.2)$$

де $ДЗм$ – розмір додаткових витрат на придбання матеріальних ресурсів підприємства у зв'язку з реалізацією інновації;

$Змв$ – матеріальні витрати підприємства на виробництво нової або поліпшеної продукції за інноваційним проектом у цілому;

$Змп$ – економічно доцільні (можливі) власні витрати підприємства на виробництво продукції.

3. Витрати на технічні засоби ($ДЗф$). Впровадження нових або поліпшених технологій вимагає придбання нових додаткових одиниць устаткування або технічних засобів. Отже, потрібен високопрофесійний аналіз можливостей максимально повного й ефективного використання наявної матеріально-технічної бази підприємства, щоб зменшити суму капітальних вкладень за впровадження інновацій.

Особливу увагу слід приділити витратам, пов'язаним із розширенням виробничих площ. Для нових окремих виробничих ліній (додаткових одиниць устаткування) може знадобитися капітальний ремонт наявних приміщень або виникне необхідність орендування їх. За цих обставин основні витрати з реалізації інноваційного проекту зростають на суму, необхідну для підготовки додаткових виробничих площ.

Показник реалізованості інноваційного проекту за фактором основних фондів $ДЗф$ визначається порівнянням наявного і потрібного складу технічних засобів і устаткування, необхідних для реалізації інновації з одночасним урахуванням витрат на підготовку або капітальний ремонт приміщень:

$$ДЗф - Сз - Сп + Зкап, грн, \quad (8.3)$$

де $ДЗф$ – розмір додаткових основних витрат, пов'язаних із придбанням відсутнього устаткування, необхідного за проектом;

$Сз$ – вартість технічних засобів, передбачених інноваційним проектом у цілому;

$Сп$ – вартість технічних засобів підприємства, що можуть бути використані за реалізації інноваційного проекту.

У свою чергу показник реалізованості інноваційного проекту за фактором капітальних вкладень Z_{kap} обчислюють множенням показника розміру виробничих площ, що потребують ремонту (чи беруться в оренду), на вартість ремонтних робіт (або орендних платежів):

$$Z_{kap} = V_{en} \cdot C_v, \quad (8.4)$$

де Z_{kap} – розмір капітальних витрат, пов'язаних із підготовкою виробничих приміщень, грн;

V_{en} – площа виробничих приміщень, що потребують капітального ремонту за проектом, м²;

C_v – вартість будівельних робіт, грн.

4. Маркетингові витрати ($DZ_{зб}$). При впровадженні інновацій у виробництво може виникнути необхідність проведення деякої реорганізації системи збуту і просування на ринок наукомісткої продукції, що вироблятиметься на підприємстві. У цьому зв'язку слід визначити той обсяг реалізації наукомісткої продукції, що рухатиметься наявними каналами збуту. Це дає можливість виявити масштаби розширення системи з реалізації продукції підприємства.

Показник реалізованості інноваційного проекту за комерційно-збутовим фактором $DZ_{зб}$ визначають порівнянням наявної й необхідної пропускнуої спроможності системи збуту продукції в обсягах продажу після реалізації інновації:

$$DZ_{зб} = [(Z_{зб.in} - Z_{зб.n})] (V_{in} - V_n) \left[\frac{(1+E)^T - 1}{E \times (1+E)^T} \right], \quad (8.5)$$

де $DZ_{зб}$ – розмір додаткових витрат, необхідних для розширення системи збуту і просування на ринок продукції за освоєння інновацій, грн;

$Z_{зб.n}$ – збутові витрати на одиницю продукції після реалізації інноваційного проекту, грн;

$Z_{зб.in}$ – збутові витрати підприємства до реалізації інноваційного проекту, грн;

V_{in} – обсяг продажу продукції після реалізації інноваційного проекту, грн;

V_n – обсяг продажу продукції підприємства до реалізації інноваційного проекту, грн;

E – норма прибутку на вкладений капітал;

T – горизонт розрахунку, років.

Додаткові маркетингові витрати доцільно дисконтувати, тому що розрахунок їх, на відміну від попередніх показників цього методу, пов'язаний із грошовими потоками, які можливі у різні тимчасові періоди в процесі реалізації проекту.

5. Витрати на підготовку кадрів (ДЗк). За організації на підприємстві інноваційного виробництва, пов'язаного із впровадженням нової технології чи інших інновацій, може виникнути необхідність залучення додаткового персоналу. Перш ніж наймати нових працівників, доцільно проаналізувати можливості ротації, навчання і використання наявних кадрів. Треба визначити той склад кадрових ресурсів (включаючи операторів технологій, механіків, технологів, маркетологів), який можна перевести на новостворювані виробничі ділянки, що обслуговуватимуть освоєння нової або поліпшеної інновації чи забезпечуватимуть її використання.

Показник реалізованості інноваційного проекту за фактором професійно-кадрового складу $ДЗ_k$ визначають порівнянням витрат на наявні та необхідні трудові ресурси у зв'язку з реалізацією інновації:

$$ДЗ_k = Z_{к.in} - Z_{кн} = [(Ч_{oc.in} - Ч_{oc.пр}) + (Ч_{д.in} - Ч_{д.пр}) + (Ч_{ад.in} - Ч_{ад.пр})] \cdot O_n \cdot H_{ен} \cdot \left[\frac{(1+E)^T - 1}{E \cdot (1+E)^T} \right], \quad (8.6)$$

де $ДЗ_k$ – розмір додаткових кадрових витрат, пов'язаних із залученням персоналу, необхідного для організації виробництва, збуту і просування нової наукомісткої продукції, грн;

$Z_{кн}$, $Z_{к.in}$ – витрати на оплату праці персоналу підприємства, який забезпечує реалізацію інновації, грн.;

O_n – середній розмір оплати праці, грн;

$Ч_{oc.пр}$, $Ч_{д.пр}$, $Ч_{ад.пр}$ – основний, допоміжний і адміністративно-управлінський персонал підприємства, який може бути переведений на інноваційну ділянку, осіб;

$Ч_{oc.in}$, $Ч_{д.in}$, $Ч_{ад.in}$ – необхідний основний, допоміжний і адміністративно-управлінський персонал за інноваційним проектом у цілому, осіб;

$H_{ен}$ – ставка єдиного соціального податку, %.

Виявлені відповідності або розбіжності в можливостях і економічних вимогах щодо ефективної реалізації інноваційного проекту можуть мати як неістотний, так і значимий характер. Тому слід проаналізувати загалом можливості підприємства щодо забезпечення його власними силами або ж частини процесу реалізації інноваційного проекту. Такий аналіз тісно пов'язаний із фінансовим коефіцієнтом співвідношення власних і позичкових засобів, застосованим за оцінки фінансової стійкості підприємства. Він показує відношення усіх фінансових зобов'язань до вартості власних засобів і відображає розмір позичкових коштів, залучених підприємством на 1 грн власних активів:

$$K_{3/c} = \frac{K_T + K_1}{B_3}, \quad (8.7)$$

де $K_{3/c}$ – коефіцієнт співвідношення власних і позичкових засобів, од.;

K_T – довгострокові кредити і позичкові засоби, грн;

K_1 – короткострокові кредити і позичкові засоби, грн;

B_3 – джерела власних засобів, грн.

Значення показника $K_{3/c}$ повинно бути $< 0,7$. Перевищення його означає надмірну залежність підприємства від зовнішніх джерел, засобів і втрату фінансової стійкості (автономності). За аналогією з цим показником необхідно розрахувати і знайти частку відповідності (надлишку) або невідповідності (нестачі) наявних у підприємства і необхідних засобів для реалізації інноваційного проекту.

Якщо дефіцит ресурсів виявиться значним і підприємство не зможе фінансово підтримати інноваційний проект, то це, у кращому випадку, може призвести до відмови впроваджувати інновації або до тимчасового припинення виконання плану із придбання засобів, передбачених для нової технології, на невизначений термін, у гіршому випадку не виключається втрата фінансової стійкості.

Для того щоб проаналізувати можливі ризики і запобігти небажаному розвитку ситуації, за якої довгострокові проекти ускладнюють оперативне управління, необхідно вчасно оцінити сукупну здатність господарюючих суб'єктів реалізовувати інноваційні проекти в цілому. Для цього потрібно порівняти результати,

отримані за аналізу реалізованості нової технології, з наявними у підприємства капіталом та економічними резервами. Розрахований показник буде критерієм доцільності вибору інноваційних проектів серед альтернативних варіантів з позиції ресурсного забезпечення реалізації інновацій за наявної економічної бази підприємства.

6. Економічні можливості підприємства щодо реалізації інноваційного проекту. Показник реалізованості інноваційного проекту в цілому за сукупною групою факторів визначається розподілом надлишку або нестачі ресурсів підприємства при залученні інноваційного продукту в господарський обіг у сферах виробництва, основного капіталу, збуту, кадрів до власних засобів підприємства згідно з бухгалтерським балансом:

$$\sum_{r=0}^T z_{in} = \frac{\Delta z_r \pm \Delta z_M \pm \Delta z_\Phi \pm \Delta z_K}{K_n} < 0,7, \quad (8.8)$$

де K_n – власні засоби підприємства, грн.

Тепер розкриємо шляхи застосування розглянутого нами підходу на практиці.

7. Використання оцінки реалізованості інновацій на практиці. При прийнятті рішення про початок виробництва нового наукомісткого продукту підприємство постане перед необхідністю подання інноваційного проекту у формі бізнес-плану.

Метод оцінки реалізації нових наукомістких продуктів на підприємстві залучають для з'ясування питання, чи в змозі господарюючий суб'єкт реалізувати проект власними силами і чи буде великою невідповідність (розбіжність) між наявними його внутрішніми і необхідними зовнішніми ресурсами? Точні розрахунки в даному разі допоможуть обґрунтувати співвідношення власного і позичкового капіталу, а також прийняти обґрунтоване рішення щодо розміру основного й оборотного капіталу за розробки фінансового плану інноваційного проекту. Для того щоб найбільш ефективно зреалізувати цей підхід на практиці, необхідно правильно розподілити завдання між основними учасниками інноваційного проектування.

Основними учасниками, на яких покладесться виконання конструктивного етапу інноваційного проекту, є фахівці технологічних, фінансово-економічних відділів і відділу маркетингу. Са-

ме вони беруть на себе відповідальність за формування відповідно до результатів аналізу техніко-технічних і економіко-фінансових можливостей нової технології, збутових і сировинних умов реалізації інновації на підприємстві. Такі рішення, як залучення нових, висококваліфікованих кадрів, слід приймати на рівні відділу праці та заробітної плати.

Відповідно до концепції про фінансову стійкість господарюючих суб'єктів, за оцінки ресурсних можливостей реалізації інноваційних проектів необхідні витрати на цей процес не повинні перевищувати $2/3$ власної частки засобів підприємства. Якщо співвідношення необхідних витрат за інноваційним проектом перевищить $2/3$ частки власних засобів підприємства, то в цьому разі можливі певні наступні дії.

Підприємство за досягнення перспективних орієнтирів на ринку внаслідок перегляду складу й розміру його сегментів або спрощення технічних характеристик інноваційного продукту може скоротити частину інвестиційних витрат. Зменшивши планований розмір сукупних фінансово-економічних витрат на реалізацію інноваційного проекту, підприємство зможе підвищити ефективність реалізації нової технології.

Згодом, після впровадження інновації у виробництво і просування наукомісткої продукції на ринок, воно має можливість знову розглянути ситуацію з реалізацією первісних планів. Таким чином, методи оцінки ринкових перспектив і можливостей реалізації нового продукту на підприємстві дають змогу визначати вихідні показники ефективності залучення інновації до господарського обороту.

Економічні розрахунки щодо оцінки ефективності розробки нових наукомістких продуктів на підприємстві й реалізації інноваційного проекту не обмежуються вивченням ринкової перспективності та ресурсних можливостей реалізації інновацій. Для обґрунтування привабливості запропонованих інновацій необхідно також оцінити ефективність інвестицій, що спрямовуються у новий наукомісткий продукт і з'ясувати його вплив на розвиток економіки підприємства.

Розглядаючи методичні підходи до оцінки ефективності інвестицій, спрямованих в інноваційну діяльність, слід наголосити,

що здатність підприємця-інноватора акумулювати достатньо коштів для реалізації інноваційних задумів зумовлює швидкість виведення інновацій на ринок, а отже, й комерційний успіх. Інноваційна діяльність нині потребує значних витрат, зважаючи на велику наукоємність інноваційних продуктів. Навіть великі корпорації не завжди мають достатньо коштів, щоб вести наукоємне виробництво. Саме тому кожне підприємство, зважаючи свої можливості, має розробляти оптимальну стратегію фінансування інноваційної діяльності, здійснювати оцінку ефективності інвестицій в цю сферу.

Суб'єктами фінансування інноваційних процесів можуть бути підприємства, інтегровані фінансово-інвестиційні структури, інноваційні фонди, територіальні органи управління, а також приватні особи. Усі вони певною мірою беруть участь у відтворювальному процесі, формують кінцевий суспільний продукт і зацікавлені в науково-технічному розвитку відповідної галузі або сфери виробництва.

Оптимальний вибір ефективних форм фінансування інноваційних програм і проектів забезпечує високу економічну віддачу інноватору й інвестору. Звідси оцінка ефективності інвестицій в інноваційну діяльність, тобто встановлення взаємозв'язку між їхнім розміром і можливим економічним ефектом інвестиційних вкладень в економіку підприємства, стає одним із важливих важелів для обґрунтування привабливості інноваційного проекту.

Методичні підходи до оцінки ефективності інвестицій у створення нового наукомісткого продукту базуються на розрахунках групи показників, що дають можливість визначити перспективи інновації з позиції результативності вкладеного в неї капіталу. Розглянемо це питання докладніше.

1. *Збільшення виручки від продажів (E_e)*. За оцінки інвестиційної результативності інноваційних проектів важливо проаналізувати і виявити саме ту частку додаткової виручки від продажів інноваційних продуктів, яку отримає підприємство на вкладені в інноваційний проект засоби:

$$E_e = \frac{B_1 - B_0}{I} \cdot 100\%, \text{ грн}, \quad (8.9)$$

де E_e – показник ефективності інвестицій щодо отримання підприємством додаткової виручки від продажу продукції, визначається порівнянням її за аналізовані періоди (до і після впровадження інноваційного проекту), на вкладені у цей проект засоби, грн;

I – сума інвестиційних вкладень;

B_o, B_1 – річна виручка від продажу продукції підприємства до і після вкладення інвестицій у нову технологію за аналізовані періоди.

Далі:

$$B_1 = C_n \times V_{in}, \text{ грн}, \quad (8.10)$$

де C_n – планована ціна продажів інноваційного товару;

V_{in} – річний обсяг продажу продукції підприємства після реалізації інноваційного проекту за період, що аналізувався.

2. *Рентабельність інвестицій (E)*. Так само можна розрахувати і визначити ту частину додаткового прибутку від продажу інноваційних продуктів, яку отримає підприємство на вкладені в інноваційний проект засоби:

$$E_e = \frac{П_1 - П_0}{1} \cdot 100\%, \text{ грн}, \quad (8.11)$$

де E_e – показник рентабельності інвестицій, визначений порівнянням величини одержуваного прибутку за конкретні періоди до і після реалізації аналізованого інноваційного проекту, з вкладеними в нього засобами, грн;

$П_o, П_1$ – щорічний чистий прибуток підприємства до і після інвестицій в нову технологію або удосконалений продукт за період, що аналізувався.

3. *Підвищення середньорічного виробництва продукції на одного працівника (ріст продуктивності праці E_p)*. Упровадження нових або поліпшених технологій супроводжується не тільки приростом чистого доходу, а й підвищенням рівня продуктивності праці. При цьому важливо оцінити, наскільки зросте цей показник після впровадження інновації. Підвищення ефективності виробництва наукомісткої продукції можна визначити за формулою:

$$E_p = \frac{P_1 - P_0}{1} \cdot 100\%, \text{ грн}, \quad (8.12)$$

де E_p – показник ефективності інвестицій щодо зростання випуску наукомісткої продукції на одного працівника на вкладені засоби, визначається порівнянням середньорічного виготовлення наукомісткої продукції одним працівником до і після реалізації аналізованого проекту;

P_o, P_1 – середньорічний обсяг виготовленої наукомісткої продукції одним працівником до і після інвестиційних вкладень в нову технологію або удосконалений продукт за період, що аналізувався, грн:

$$P_1 = \frac{Q_{np}}{Ч_p}, \quad (8.13)$$

де Q_{np} – річний обсяг виробленої продукції, грн;

$Ч_p$ – середньорічна чисельність працівників основного виробничого персоналу, осіб.

Розрахунок та аналіз запропонованих показників дають змогу обґрунтувати питання про те, яким чином позначиться впровадження нової технології на результатах інноваційної діяльності підприємства.

Запропоновані методичні положення та підходи щодо формування інноваційних проєктів, оцінювання можливостей їх реалізації та ефективності інвестицій спрямовані на дослідження і виявлення оптимальних умов для застосування інновацій з урахуванням економічного стану та перспектив розвитку конкретного підприємства.

Проте, здійснюючи аналіз ефективності залучених у господарський оборот інновацій і вибір найефективнішого варіанта, необхідно враховувати не тільки безпосередній, а й непрямий зв'язок між величинами функціональних показників. Адже з упровадженням нових технологій збільшуються витрати, але водночас зростає продуктивність праці, що загалом сприяє економії заробітної плати та зниженню собівартості продукції.

Якщо темпи зростання продуктивності праці перевищать темпи збільшення витрат на освоєння нової технології, то собівартість знижуватиметься, а за протилежної ситуації — зростатиме. Отже, щоб ухвалювати економічно й науково обґрунтовані рішення щодо вибору тієї або іншої технології для впровадження, недостатньо обмежитися аналізом ефективності інвестицій з ос-

новних економічних параметрів. Слід також оцінити динаміку змін показників з урахуванням їхніх взаємозв'язків, а для цього застосувати метод оцінки впливу нових технологій на розвиток економіки підприємства в цілому. Цей підхід дає можливість виявити причинно-наслідкові та непрямі зв'язки у сфері, що нас цікавить, а також внутрішні позитивні й негативні суперечності господарського й інноваційного процесів, дати їм всебічну оцінку.

8.3. Методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу[©]

На макрорівні інтелектуальний капітал характеризують показники інноваційності та результативності наукової діяльності. Спочатку проаналізуємо інноваційність країни й галузі, а потім результативність наукової діяльності (табл. 8.1).

Загальний обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, у 2011 р. збільшився на 4,9%. У сільське господарство, мисливство, лісове господарство направлено наукових та науково-технічних розробок на суму 558,8 млн грн, що становить 0,5% валової доданої вартості сільського господарства, з них фундаментальні дослідження – 34,7%, прикладні – 40,1, науково-технічні розробки – 14,1, науково-технічні послуги – 11,1%. Розподіл робіт за видами у бік збільшення частки виконаних фундаментальних досліджень не відповідає такому розподілу в економічно розвинених країнах (Ф:П:Р=15:25:60).

Таблиця 8.1

Показники інноваційності аграрної сфери України*

Показники	2005	2009	2010	2011
Обсяг наукових і науково-технічних робіт, тис. грн	4818580,9	8653686,6	9867092,4	10349890,0
у % до ВВП	1,1	0,9	0,9	0,8
у т.ч.				
<i>державний сектор</i>	1493743,2	3034884,1	3302899,6	3683560,1
<i>підприємницький сектор</i>	3075785,2	5104530,7	5990198,7	6054628,6
<i>сектор вищої освіти</i>	249052,5	514240,5	573925,8	611689,6
<i>приватний неприбутковий сектор</i>	-	31,3	68,3	11,7

© Курило Л.І.

Продовження табл. 8.1

Обсяг наукових і науково-технічних робіт, спрямованих у сільське господарство, мисливство, лісове господарство, тис. грн	259443,6	454132,8	533008,3	558765,4
у % до валової доданої вартості сільського господарства	0,6	0,7	0,6	0,5
у т.ч. фундаментальні дослідження	37,0	34,7	36,6	34,7
прикладні дослідження	28,9	40,1	41,4	40,1
розробки	15,3	13,7	12,4	14,1
науково-технічні послуги	18,8	11,5	9,6	11,1
Обсяг наукових і науково-технічних робіт за міністерствами, тис. грн:				
Міністерство аграрної політики та продовольства	74168,4	121597,9	140327,9	141318,6
Національна академія аграрних наук України	243448,3	463660,0	523677,3	546346,5
Впроваджено наукових і науково-технічних робіт, всього в Україні, %	54,2	62,3	68,9	69,9

* Сформовано на основі статистичної звітності.

Результативність наукових робіт у світовій та вітчизняній статистиці оцінюється публікаційною активністю і патентною діяльністю. Кількість отриманих охоронних документів є одним з основних показників оцінки результативності науки, який по Україні зріс на 13%, у тому числі по НААН на 20%. По Міністерству аграрної політики та продовольства України простежується зниження кількості отриманих охоронних документів на 19% (рис. 8.1).

Загальна кількість друкованих праць у 2011 р. збільшилася на 2,7%, при загальному зростанні кількості монографій, підручників, навчальних посібників (на 4,5% порівняно з 2010 р.), статей у наукових фахових виданнях – на 0,9%, у т.ч. по НААН на 0,7%.

Ринковий підхід до визначення вартості інтелектуального капіталу та інших його складових передбачає його оцінку. Складовими інтелектуального капіталу є людський, структурний і споживчий, тому оцінка здійснюється виходячи з властивостей – результатів означених елементів. Розробка методичних підходів до оцінки інтелектуального капіталу потребує врахування немате-

ріальної складової й особливостей обліку. Ця особливість дає підстави стверджувати, що у даному конкретному випадку вартість є надзвичайно мінливою під впливом інформаційних сегментів, а саме: залежно від поведінки адміністративних, політичних, соціальних, судово-правових інститутів по відношенню до окремих господарських структур і людей.

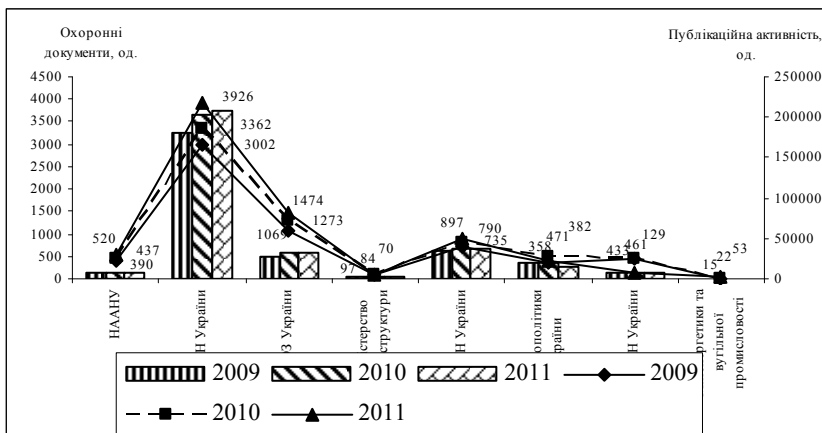

Рис. 8.1. Кількість отриманих охоронних документів у 2009–2011 рр. у Державному департаменті інтелектуальної власності України та публікаційна активність за міністерствами та науковими установами*

* Побудовано на основі статистичної звітності.

Методичні підходи до оцінки інтелектуального капіталу відображені в напрацюваннях таких науковців, як М. Андрусенко, М. Бендикова, У. Букович, Р. Директович, М. Львов, Г. Берг, Л. Едвінсон, В. Іноземцев, Б. Леонтєв, Г. Стюарт, С. Клімов та ін. У літературних джерелах розглянуто сукупність існуючих підходів до оцінки інтелектуального капіталу підприємства⁸. Нами згруповано основні підходи за основними класифікаційними ознаками в табл. 8.2.

⁸ Крикун Н. Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / Н. Крикун, О. Веретенникова. – Режим доступу : <http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT-ID=44081>.

Таблиця 8.2

Методичні підходи до оцінки інтелектуального капіталу*

Класифікаційна ознака	Групи методів	Підходи, методи
За сферою застосування (метою оцінки)	Експертні Бухгалтерські	Витратний, дохідний, порівняльний підходи Витратний підхід, „Дослідник вартості”
За об’єктами оцінки	Інтелектуального капіталу Структурних елементів інтелектуального капіталу	„Коефіцієнт Тобіна”, „Skandia Navigator”, методика консалтингової фірми Ernst & Young Методика Хаусела-Канівського, методика виміру споживчого капіталу, цитування патентів, метод „Interbrend”, методика Konrad Group, модель Б. Лева „Value Chain Blueprint”
За показниками оцінювання	Вартісні (абсолютні) Індексні (відносні)	Витратний, дохідний, порівняльний підходи та ін. „Коефіцієнт Тобіна”, ІК-індекс, метод IVM та ін.
За кількістю вимірювачів, груп показників в основі оцінки	Матричні Інтегральні Одиничні	„Skandia Navigator”, метод вартісного ланцюжка Методика збалансованої системи показників (Balanced Scorecard (BSC)), метод IVM „Коефіцієнт Тобіна”

* Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Вартісна оцінка інтелектуального капіталу є важливою науковою проблемою. Як зазначає академік А. Чухно, епохальною подією може стати вироблення критеріїв оцінки вартості інтелектуального капіталу. «Концепція оцінки вартості інтелектуального капіталу подолає традиційне уявлення про докорінну відмінність комерційних підприємств від некомерційних. Це – зовсім новий погляд на речі, який дасть нам можливість уперше в історії порівняти цінність усіх організацій і установ, що існують у суспільстві»⁹.

Наукові розробки, навіть якщо вони мають правову охорону, – дуже специфічний товар на ринку інтелектуальної власності. Потенційний покупець інтелектуального продукту сподівається в майбутньому на економічні переваги, тому до моменту придбання

⁹ Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / Чухно А. А. – К.: Люкс, 2003. – С. 10.

йому необхідно провести попереднє комплексне визначення всіх ринкових перспектив і мати вагомі докази одержання майбутнього прибутку. Крім того, покупцеві потрібно визначити мету придбання – використання у виробництві або подальший перепродаж. На неусталеному ринку інтелектуальної власності в Україні винаходи переважно орієнтовані на «внутрішнє» використання, тобто у тому ж підприємстві, де працює власник об'єкта інтелектуальної власності, або підприємстві, яке є таким власником.

Аналіз літературних джерел з тематики, що нас цікавить, свідчить про деяку розбіжність висловлювань авторів щодо суті інтелектуального капіталу та способів його виміру. Разом із тим існує незаперечна єдність в одному: невідображення інтелектуального капіталу в системі обліку призводить до суттєвого викривлення фінансової звітності суб'єктів господарювання. Як виявилось, дослідники інколи ототожнюють терміни «інтелектуальний ресурс», «об'єкти права інтелектуальної власності», «нематеріальні активи», «інтелектуальний капітал».

Методи виміру інтелектуального капіталу потрібні не тільки для поглибленого вивчення суті всіх видів матеріальних активів, а й для побудови логічної теорії, яка б чітко пояснювала, які активи потрібно враховувати для визначення ринкової вартості підприємства¹⁰.

Серед зарубіжних учених загальний огляд методів оцінки інтелектуального капіталу зробив шведський учений Карл-Ерік Свейбі на своєму персональному сайті, де він виділяє 25 методів, згрупованих у чотири категорії.

Методи прямого вимірювання інтелектуального капіталу – Direct Intellectual Capital Methods (DIC). До цієї категорії належать усі методи, засновані на ідентифікації й оцінці в грошовому вимірі окремих активів і окремих компонентів інтелектуального капіталу. З огляду на те, як оцінено окремі складові інтелектуального капіталу чи навіть окремі активи, виводять інтегральну оцінку інтелектуального капіталу компанії.

¹⁰ Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал та проблеми його виміру / Ю.В. Гава // Економічний вісник Донбасу. – 2007. – № 3(9). – С. 49–54.

Методи ринкової капіталізації – Market Capitalization Methods (MCM). Обчислюють різницю між ринковою капіталізацією компанії та власним капіталом її акціонерів. Одержану величину розглядають як вартість її інтелектуального капіталу.

Методи віднесення на активи – Return on Assets Methods (ROA). Відношення середнього доходу компанії до стягнення податків за певний період до матеріальних активів компанії (ROA компанії). Показник порівнюють з аналогічним показником для галузі в цілому. Для обчислення середнього додаткового доходу від інтелектуального капіталу одержану різницю множать на матеріальні активи компанії. Далі шляхом прямої капіталізації або дисконтування одержуваного грошового потоку можна визначити вартість інтелектуального капіталу компанії.

Методи підрахунку балів – Scorecard Methods (SC). Ідентифікують різноманітні компоненти нематеріальних активів або інтелектуального капіталу. Генерують і додають індикатори й індекси у вигляді підрахунку балів. Застосування цих методів не передбачає одержання грошової оцінки інтелектуального капіталу¹¹.

Названі методи заслуговують на увагу, оскільки апробовані міжнародною практикою, зокрема у скандинавських країнах. Так, починаючи з 1994 року, шведська фірма Skandia паралельно з річним звітом подає звіти про свій інтелектуальний капітал, що викликає інтерес у світі. Ринок враховує нематеріальні активи підприємства, підвищуючи ціну і називаючи це «престижем», але ніде й ніколи не проводили вимірів, на основі яких аналітики могли оцінювати цей престиж. І хоча більшість підприємств основою успіху вважають фінансовий капітал, Skandia розглядає людський капітал як рушійну силу інновацій. Цей підхід дав можливість фірмі збільшити валовий прибуток за сім років у 50 разів¹².

¹¹ Sveiby K. The Invisible Balance Sheet [Електронний ресурс] / K. Sveiby. – Режим доступу : <http://www.sveiby.com/The Library / Intangible Assets / tabid /81/Default.aspx>. – 2005; Меренков О. Інтелектуальний капітал організацій – ключ до розвитку і зростання економіки [Електронний ресурс] / О. Меренков. – Режим доступу : E-mail: info@patent-ua.com.

¹² Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: моногр. / НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 308 с.

Аналіз нормативно-правової й наукової літератури дає змогу узагальнити й виділити такі методи виміру інтелектуального капіталу або окремих його складових, які поки що широко не застосовуються на вітчизняному неусталеному ринку, а тим більше в аграрній сфері: прямого вимірювання, ринкової капіталізації, компонентні методи, матричні та інтегральні. Досить змістовною, на нашу думку, є класифікація методів оцінки в дослідженнях Ю.В. Гава: ринкові; інвестиційні; витрат і доходів; експертні; бухгалтерські¹³.

Вибір методів оцінки вартості в кожному конкретному випадку необхідно визначати на основі переваг і недоліків кожного з них. Основними активами, які виокремлюють сільське господарство від інших галузей, є рослини і тварини, тому для сільськогосподарських підприємств важливою є достовірна оцінка прав інтелектуальної власності, пов'язаних з їх створенням і використанням (права на сорт рослин та породу тварин).

Серед ринкових методів оцінки вартості інтелектуального капіталу: метод порівняльних продаж, що полягає у порівнянні оцінюваного об'єкта з іншим, аналогічним за якістю, призначенням і корисністю, що був проданий на аналогічному ринку. Ринковий (порівняльний) підхід передбачає визначення ринкової вартості на основі порівняльного аналізу продажу об'єктів (аналогів) або реалізаційної ціни продукції нових сортів і порід.

Для визначення ринкової вартості нових сортів і порід на основі порівняльного аналізу потрібна така інформація: характеристика об'єктів (біологічна, екологічна, економічна і технічна); характеристика ринку, обсяг реалізації сортів і порід конкурентів, витрати на придбання прав, чистий дохід від використання об'єкта інтелектуальної власності.

Обґрунтування доцільності використання ринкового підходу передбачає, що вартість не можна визначити загальними витратами на виробництво нових сортів і порід, оскільки їх створює творча праця науковців. Ціну селекційних досягнень встановлюють не за загальними витратами на їх створення, а за споживою вартіс-

¹³ Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал та проблеми його виміру / Ю. В. Гава // Економічний вісник Донбасу. – 2007. – № 3(9). – С. 49–54.

тю (корисністю), що може забезпечити одержання додаткового прибутку. Нові сорти рослин і породи тварин з унікальними споживчими якостями реалізують за вищими цінами й це повинно забезпечувати покупцеві максимальний прибуток за мінімальних витрат на їх придбання.

Ринковий метод доцільно застосовувати при визначенні ціни результатів використання права інтелектуальної власності, тобто насіння еліта, першої та другої репродукції, а також тварин певної породи. Проте існують деякі перешкоди в застосуванні ринкового підходу. Ринок інтелектуальної власності знаходиться в стані зародження, тому визначення об'єктивної ціни на сорт або породу є проблематичним. Зібрати дані про реалізацію подібних об'єктів інтелектуальної власності досить складно, тому що їх дуже мало або вони відсутні. Розрахувати дійсні переваги селекційних досягнень можна лише через певний період (збір урожаю, одержання приплоду), після якого формується репутація і ринкова ціна інтелектуального продукту¹⁴.

До ринкових способів можна віднести й визначення коефіцієнта Тобіна, який розраховують як відношення ринкової ціни суб'єкта господарювання до ціни заміщення його матеріальних активів. Проте цей коефіцієнт можна застосовувати тільки для відомих на ринку підприємств.

Ринкові методи прості у використанні, проте відсутність достовірної інформації на ринку інтелектуальної власності ускладнює їх застосування.

Інвестиційні методи визначають вартість інтелектуального капіталу на основі залучених інвестицій як в інтелектуальний капітал, так і його складові, наприклад інтелектуальну власність. Якщо структурну складову інтелектуального капіталу можна виокремити й оцінити, то складову, невіддільну від носія – людини, обліковувати складніше¹⁵.

¹⁴ Жураковська І. В. Оцінка інтелектуальної власності в АПК: міжнародний досвід та вітчизняний підхід / І.В. Жураковська // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 3–5. – С. 139–147.

¹⁵ Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал та проблеми його виміру / Ю. В. Гава // Економічний вісник Донбасу. – 2007. – № 3(9). – С. 49–54.

Витратні підходи можна поділити на два види – методи вартості відтворення та методи вартості заміщення. В основі методу вартості відтворення ототожнення вартості прав на об'єкт інтелектуальної власності з витратами на його створення з урахуванням розумної величини прибутку. При застосуванні цього методу вартість відтворення визначають як суму витрат, необхідних для створення точної копії об'єкта оцінки. Ці витрати мають бути розраховані на основі діючих на дату оцінки цін на сировину, матеріали, енергоносії, середньогалузевої вартості робочої сили відповідної кваліфікації.

Метод вартості заміщення застосовують у двох варіантах: 1) за наявності інформації про вартість створення конкретного об'єкта аналогічного призначення і порівнянної корисності; 2) за відсутності інформації про вартість створення об'єктів-аналогів і самостійного розрахунку оцінювачем кошторису витрат.

Використання витратного підходу ускладнюється відсутністю в наукових організаціях поетапного щорічного обліку калькуляційних витрат по кожному винайденому сорту чи породі та тих, що на стадії розробки.

У наукових організаціях обліковують сукупні витрати по всіх сортах незалежно від того, завершився процес створення чи вони ще знаходяться в селекційній роботі. У сукупні витрати включають і витрати по тих сортах і породах, які вибракувані (не пройшли патентну експертизу) чи будуть вибракувані наприкінці селекційного періоду. Крім того, включають витрати на теоретичні дослідження, пошукові роботи, проведення експериментів, дослідів, послуги сторонніх організацій, правову охорону нового сорту.

Дохідні методи можуть бути реалізовані у двох модифікаціях: по-перше, на дисконтуванні очікуваних грошових потоків або очікуваних прибутків; по-друге, на капіталізації усередненого прибутку або грошового потоку.

Базою дохідного підходу є принцип очікування, за яким вартість власності визначають сумою поточних (приведених до дати оцінки) вартостей усіх майбутніх вигод, одержання яких вона забезпечує своєму власникові.

Вартість об'єкта визначають кількістю, якістю і періодом надходження майбутніх вигод від використання даного об'єкта

(якість пов'язана з ймовірністю одержання вигод, тобто має враховуватися ризик). Під майбутніми вигодами від використання інтелектуальної власності слід розуміти майбутній чистий прибуток, що створюється цією власністю. Його варто розглядати як грошовий потік, що формується у процесі використання об'єкта права інтелектуальної власності. Основна проблема оцінки складових інтелектуального капіталу полягає в необхідності виділення із грошового потоку, що створюється в бізнесі, тієї його частини, яку можна обґрунтовано вважати результатом використання саме цього об'єкта оцінки. Застосування дохідного підходу починається з цієї найбільш відповідальної операції. Способи виокремлення грошового потоку (економічного ефекту) разом із застосуванням математичним апаратом дають змогу побудувати систему класифікації методів дохідного підходу:

а) побудовані на обліку виокремлення реального економічного ефекту – понаднормативний прибуток; реальні ліцензійні платежі; переваги в ціні; вигреш у собівартості в частині змінних витрат; вигреш у собівартості в частині умовно-постійних витрат; переваги в обсязі реалізації продукції;

б) побудовані на штучному виокремленні економічного ефекту (якщо неможливо визначити реальний ефект, його можна моделювати) – метод “звільнення від роялті”; метод виділення частки ліцензіара в прибутку ліцензіата (“правило 25 відсотків”)¹⁶.

Дохідний підхід передбачає визначення витрат, необхідних для забезпечення нормального функціонування підприємства при використанні інтелектуального продукту, а також чистого прибутку від його використання. Враховують коефіцієнт інфляції та капіталізації (приведення майбутнього чистого доходу до теперішньої вартості), а також ступінь ризику, пов'язаний з дохідністю використовуваного сорту або породи.

¹⁶ Методичні рекомендації щодо трансформації наукової продукції в об'єкти права інтелектуальної власності та їх капіталізація / [Ситник В. П., Бойко М. Ф., Гойчук А. Ф. та ін.]. – К., 2006. – 68 с.; Маренков О. В. Оцінка нематеріальних активів / О. В. Маренков, М. М. Могилова // Методичні рекомендації з експертної оцінки майна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 220 с.

Складність застосування дохідного підходу полягає у невизначеності майбутніх економічних вигод, які очікуються від них, та періоду їх одержання.

Розглянуті методи значною мірою стосуються складових інтелектуального капіталу, таких як інтелектуальна власність.

Експертну оцінку об'єктів інтелектуального капіталу провадять згідно з нормативно-правовою базою, яка складається із Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” від 12 липня 2011 р. № 2658–III, Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440, Національного стандарту № 3 “Оцінка цілісних майнових комплексів”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 р. № 1655, Національного стандарту № 4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185, нормативно-правових актів Фонду державного майна України, прийнятих на їх виконання.

Метод оцінки інтелектуального капіталу в бухгалтерському обліку доцільно поділяти на зовнішнє і внутрішнє оцінювання. Однією із складових зовнішнього оцінювання інтелектуального капіталу є дослідження гудвілу. У світовій практиці склалися певні підходи до методів розрахунку внутрішньо створеного гудвілу, серед яких можна виділити:

метод надлишкових прибутків, який використовується при перепродажній оцінці гудвілу. Він базується на порівнянні рентабельності чистих активів підприємства із середньою рентабельністю чистих активів на фінансовому ринку або по галузі;

оцінка нематеріальних факторів за показником ділової активності. Для цього до показника середньорічного обсягу продажу застосовують коефіцієнт, який визначають емпіричним шляхом, виходячи з аналізу угод купівлі-продажу за однорідними підприємствами;

залишковий метод, за яким оцінюється вартість придбаного гудвілу як різниця вартості придбання і справедливої вартості придбаних чистих активів;

розрахунок коефіцієнта Д. Тобіна. Високе значення цього показника передбачає, що крім активів, відображених у балансі, компанія володіє іншими невідчутними ресурсами, які дають можливість одержувати високі прибутки¹⁷.

Теорія інтелектуального капіталу тільки починає розвиватися, тому багато її аспектів залишаються малодослідженими й потребують подальших розробок.

Постіндустріальне суспільство вимагає нових підходів до визначення вартості, суб'єктивне оцінювання, що виражатиметься «справедливою вартістю», є кращим для виміру інтелектуального капіталу, ніж методологія, побудована на визначенні поточної вартості. Але перехід від об'єктивізму індустріального світу до суб'єктивізму постіндустріального – процес дуже складний і вимагає певного часу для усвідомлення його людиною.

У процесі оцінювання інтелектуального капіталу багато важить оцінка інноваційного потенціалу як на рівні держави, так і на рівні наукової установи. Інноваційний потенціал характеризує сукупні якісні, кількісні та функціональні можливості суб'єкта наукової діяльності виконувати дослідження в межах спеціалізації та визначених завдань.

Згідно з Законом України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" інноваційний потенціал є сукупністю науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничо-соціальних і культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.

На загальнодержавному рівні науковий потенціал характеризують за такими основними групами показників: загальна чисельність і розподіл наукових організацій за секторами; загальна чисельність і розподіл наукових кадрів; кількість і структура наукових і науково-технічних робіт; матеріально-технічне забезпечення наукових організацій; фінансування наукової, науково-

¹⁷ Уманців Г. В. Оцінка об'єктів інтелектуальної власності як передумова їх бухгалтерського відображення [Електронний ресурс] / Г. В. Уманців. – Режим доступу : http://tm-logos.com.ua/statija_1.html.

технічної та інноваційної діяльності; частка інноваційної продукції у ВВП.

Основні напрями й показники оцінки інноваційного потенціалу на рівні наукової установи представлені в табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Основні показники оцінки інноваційного потенціалу наукових установ*

Напрями	Сутність	Показники
1	2	3
Кадровий потенціал	Кадровий потенціал – це сукупність знань, здібностей і можливостей персоналу, здатність до генерування ідей, створення нової продукції, його освітній, кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики і мотиваційний потенціал	Чисельність працівників вищої кваліфікації (докторів наук і кандидатів наук), частка у загальній кількості працівників основної діяльності; вікова структура науковців; наукова школа (чисельність аспірантів і докторантів; наявність президентських стипендіатів, наявність спільних науково-навчальних структур з вищими навчальними закладами і кількість підготовлених студентів-магістрів); підвищення кваліфікації науковцями за кордоном (чисельність і питома вага у загальній кількості)
Фінансовий, матеріально-технічний потенціал	Фінансовий потенціал характеризує стан системи фінансування, яка здатна забезпечити умови здійснення інноваційного процесу для розробки та комерціалізації нововведень. Матеріально-технічний або виробничий, потенціал визначає техніко-технологічну базу, що згодом буде впливати на масштаби й темпи інноваційної діяльності	Обсяги фундаментальних і прикладних досліджень, виконаних власними силами наукових організацій; внутрішні витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт; обсяг коштів спеціального фонду держбюджету; питома вага залучених коштів на виконання наукових і науково-технічних робіт; середньорічна вартість основних засобів наукової та науково-технічної діяльності; комп'ютерно-програмне забезпечення науковців

Продовження табл. 8.3

<p>Результативність та ефективність наукових досліджень</p>	<p>Характеризує ефект від використання кадрового, фінансового та матеріально-технічного потенціалу, що виражений науковими розробками, їх оприлюдненням, охоронними документами на об'єкти права інтелектуальної власності, комерціалізацією наукових розробок</p>	<p>Публікаційна активність (кількість друкованих монографій, енциклопедій, підручників в Україні і за кордоном, кількість статей у фахових виданнях); представленість у світовому інформаційному просторі (кількість посилань на офіційний вебсайт установи в пошукових системах); міжнародна інтеграція (кількість спільних проектів з міжнародними організаціями, спільні публікації з зарубіжними авторами)</p>
<p>у т.ч. інноваційна активність</p>	<p>характеризується ефективністю і регулярністю інновацій, динамікою дій зі створення і практичної реалізації наукових розробок</p>	<p>кількість охоронних документів на результати інтелектуальної діяльності; кількість укладених ліцензійних договорів на використання об'єктів інтелектуальної власності; сума дивідендів, отриманих від реалізації договірних відносин у сфері інтелектуальної власності; кількість інноваційних проектів, у реалізації яких бере участь наукова установа; кількість інформаційно-аналітичних матеріалів, нормативно-правових актів, проектів державних програм, наданих центральним органам виконавчої влади</p>

* Сформовано на основі проведених досліджень.

Складність у застосуванні традиційних підходів до оцінки інтелектуального капіталу, особливості структурних елементів, відсутність єдиної методики, потребує додаткових досліджень у цій сфері.

8.4. Стратегічні імперативи й напрями інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства[©]

Розбудова конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях розвитку сільського господарства стає можливою лише за умови його переходу до сталого розвитку на інноваційній основі. Вже нині чимало суб'єктів аграрного бізнесу завдяки достатнім фінансовим можливостям, перш за все залученню капіталу з інших галузей, системно впроваджують передові інноваційні розробки. Це підприємства з вирощування зерна і технічних культур, свинарського, птахівничого напрямку, галузі овочівництва закритого ґрунту, що мають сучасну техніку й використовують новітні технології.

Вагомий внесок у забезпечення інноваційного розвитку належить аграрній науці, зокрема науковим установам Національної академії аграрних наук України. Тут провадяться випробування завершених наукових розробок, маркетингові дослідження, відбувається трансфер інновацій та наукове супроводження інноваційних проєктів, здійснюється науково-консультаційне й інформаційне обслуговування агроформувань. Проте в Україні поки що не створено ефективної системи інноваційного забезпечення сільськогосподарського виробництва, про що свідчать окремі галузі, в яких ще переважають системи господарювання із застарілими технологіями. Як наслідок, неможливо досягти суттєвого зниження витратоутворюючих факторів виробництва й підвищити конкурентоспроможність продукції. Внаслідок цього собівартість виробництва зростає і знижується його рентабельність.

Стримуючим чинником щодо інноваційного розвитку сільського господарства є незадовільне з якісних позицій технічне забезпечення – головний чинник техніко-технологічної модернізації. Остаточо не сформованою залишається інфраструктура вітчизняного ринку інновацій, де практично відсутні фінансова складова, система трансферу (передачі) технологій, механізми зв'язку

[©] Шпикуляк О.Г., Гончаренко І.С., Козак М.І., Курило Л.І., Мазуренко О.В., Мамчур В.А., Павлик П.В., Тивончук С.О.

науки з виробництвом і стимулювання наукової діяльності (низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників, обмеженість кредитних ресурсів для впровадження нових технологій, сучасних машин і засобів механізації виробничих процесів, високоінтенсивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід сільськогосподарських тварин).

Основними стратегічними цілями інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства є:

1. Побудова національної інноваційної системи з урахування умов глобалізації.

2. Переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит споживача.

3. Поліпшення кадрового забезпечення науково-інноваційної сфери і створення привабливих умов для розробників інновацій.

4. Створення інститутів інноваційної інфраструктури.

5. Запровадження системного підходу в управлінні інноваційним забезпеченням розвитку сільського господарства.

Досягнення визначеної мети та стратегічних цілей передбачається за рахунок вирішення таких основних завдань:

– створення конкурентоспроможного сектору досліджень і розробок, а також умов для його розширеного відтворення;

– поліпшення нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності в країні;

– стимулювання розвитку інноваційної інфраструктури;

– розвиток ефективної системи стимулювання, експертизи, фінансового та юридичного супроводу інноваційної діяльності;

– модернізація агропромислового виробництва на основі інновацій;

– розвиток кадрового потенціалу інноваційної діяльності.

Основними напрямками досягнення стратегічних цілей у формуванні ефективної системи інноваційного забезпечення сільського господарства на найближчу перспективу будуть:

– запровадження ефективного механізму стимулювання впровадження у виробництво інновацій за ринковими схемами;

– диверсифікація джерел і механізмів фінансування інноваційного процесу;

- використання переважно конкурсних (конкурентних) механізмів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- раціональне застосування прямих і опосередкованих способів інвестування в наукову й інноваційну діяльність;
- орієнтація державних інвестицій в науку та інновації на стимулювання притоку в ці сфери недержавних коштів, особливо заощаджень громадян;
- створення системи заінтересованості аграрних підприємців у вітчизняних інноваціях шляхом надання податкових пільг;
- активніше використання інноваційного й кадрового потенціалу університетської науки через створення наукових парків;
- максимальне задіяння потенціалу аграрної науки щодо створення нових сортів рослин і селекції нових порід тварин;
- формування сприятливого інституціонального середовища для розбудови сучасного ринкового інноваційного сільського господарства, здатного забезпечити в повному обсязі потреби населення в продуктах харчування й успішно конкурувати на світовому аграрному ринку.

Реалізація визначених завдань забезпечить такі результати:

- впровадження інноваційної моделі розвитку сільського господарства, соціальної сфери села та сільських територій;
- забезпечення конкурентоспроможного агропромислового виробництва на внутрішньодержавному й міждержавному рівнях;
- сповільнення еміграції робочої сили, в складі якої переважає найбільш активна її частина;
- припинення виключення кваліфікованих кадрів із матеріального виробництва, перехід їх у сфери діяльності, які безпосередньо не впливають на науково-технічний прогрес;
- трансформування структури підготовки кадрів у вищих навчальних закладах аграрного профілю у бік збільшення частки виробничих професій, спеціалістів технологічних напрямів діяльності;
- підвищення соціальної мотивації щодо творчої активності населення в сфері інноваційної діяльності;

– збільшення обсягів виробництва наукоємної аграрної продукції шляхом застосування інноваційних розробок, розвитку кооперації та інтеграції в агропромислового виробництва;

– посилення державної підтримки наукових досліджень і забезпечення розвитку матеріально-ресурсної бази аграрної науки;

– приріст валової продукції сільського господарства за рахунок впровадження досягнень науково-технічного прогресу;

– підвищення рівня продовольчого забезпечення населення країни.

Сучасне агропромислове виробництво спирається на досягнення науково-технічного прогресу. Розвиток аграрної науки як системи академічних, галузевих, проектних інститутів, дослідних станцій, науково-дослідних лабораторій, експериментальних баз охоплює комплекс проблем, які потребують вирішення.

Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвиненою системою підготовки кадрів. Організації, які займаються науковими дослідженнями у сфері сільського господарства, підпорядковані Національній академії наук України, Національній академії аграрних наук України, Міністерству аграрної політики та продовольства України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству промислової політики України, Міністерству охорони здоров'я України, Академії медичних наук України.

Аграрна наука є однією із сфер, яка формує наукові основи розвитку сільськогосподарського виробництва, визначає сукупність наукових і практичних заходів щодо раціонального використання сільськогосподарських угідь, підвищення родючості ґрунтів і врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин, здійснення комплексної механізації виробничих процесів, економічних основ ефективного управління сільськогосподарським виробництвом.

В арсеналі здобутків наукових і науково-дослідних установ аграрного профілю є досить багато нововведень. Це, зокрема, прогресивні системи землеробства, нові високопродуктивні сорти й гібриди сільськогосподарських культур, техніко-технологічні системи та їхні важливі елементи щодо виробництва рослинницької і

тваринницької продукції; забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва.

Аналіз завершених наукових розробок, запропонованих вітчизняною аграрною наукою, свідчить, що впровадження їх у виробництво дає змогу забезпечити значний економічний ефект. Разом із тим велика кількість завершених розробок не знаходить масового розповсюдження в роботі сільськогосподарських товаровиробників. Основними причинами, що стримують їх впровадження, слід вважати: відсутність сформованого ринку інновацій; складність і тривалість процедури оформлення патенту на інноваційний продукт; низьку фінансову спроможність кінцевого споживача інновацій; недостатню поінформованість споживачів про існування необхідних їм інновацій в науково-дослідних установах; недостатній рівень супроводження з боку розробників при впровадженні інновацій у виробництво; відсутність механізму ціноутворення на інновацію.

Однією з невіршених проблем у розвитку аграрної науки є те, що поки що чітко не визначено місце інтелектуальної власності в інноваційній моделі сільського господарства, залишаються недостатньо обґрунтованими показники ефективності використання інновацій, існуючі механізми управління інноваційною діяльністю не охоплюють комплексу розроблення й реалізації інноваційних проектів.

Великою мірою розвиток аграрної науки стримується тим, що в нинішніх умовах сільськогосподарські товаровиробники мають досить обмежені фінансові можливості для використання результатів наукових досліджень. Поряд із цим аграрна наука відчуває труднощі з фінансуванням і матеріально-технічним забезпеченням, відтік кадрів вищої кваліфікації з аграрних наукових установ в інші сфери діяльності, а також у зарубіжні країни.

Основними стратегічними цілями розвитку аграрної науки з урахуванням необхідності переведення сільського господарства на інноваційну модель є:

1. Створення конкурентоспроможних наукових розробок і формування ефективного ринку інновацій.
2. Побудова ефективної системи генерації, створення та впровадження інновацій в агропромисловому комплексі.

3. Концентрація фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів на науково-технічних програмах і напрямках, у тому числі визначених як пріоритети в реформуванні й розвитку сільського господарства.

4. Побудова науково-партнерських відносин з метою залучення недержавних фінансових ресурсів до процесу створення і впровадження інновацій.

Реалізація зазначених стратегічних цілей потребує:

– запровадження інноваційної моделі розвитку аграрного (сільськогосподарського) виробництва;

– техніко-технологічного переоснащення науково-дослідних установ і поліпшення якісного рівня кадрового забезпечення;

– удосконалення й диверсифікації системи фінансового забезпечення наукових установ і матеріального стимулювання наукових кадрів;

– забезпечення приросту валової продукції аграрного сектору економіки за рахунок впровадження досягнень науково-технічного прогресу;

– визначення потреб сільськогосподарського виробництва в прикладних наукових дослідженнях і розробках;

– створення національного Фонду інноваційних продуктів сільськогосподарського спрямування;

– визначення пріоритетів в аграрній науці та інноваційній діяльності, що забезпечить стійкий приріст виробництва продукції в усіх сферах і галузях агропромислового комплексу;

– обґрунтування напрямів модернізації аграрного науково-технічного потенціалу відповідно до пріоритетів науково-технічної політики.

Стратегічними цілями формування ефективної системи розвитку сільського господарства України інноваційного типу є підвищення рівня конкурентоспроможності результатів винахідницької діяльності науковими установами і ВНЗ аграрного профілю й активізації трансферу технологій (комерціалізації інноваційних продуктів) в аграрній сфері.

Це зумовлює необхідність удосконалення формування науково-технічних програм і проектів наукових досліджень за рахунок бюджетних коштів на прозорих конкурентних засадах із залучен-

ням приватного капіталу, переорієнтації системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача, формування комплексної інфраструктури просування інноваційних продуктів на вітчизняний і зарубіжний наукоємний ринки й на цій основі створення дійового механізму трансферу інновацій у виробництво.

Протягом останніх років лише науковими установами НААН щороку створюється близько 750 інноваційних продуктів, які мають охоронні документи й конкурентоспроможні на наукоємному ринку. Серед суб'єктів аграрного бізнесу є структури, які завдяки достатнім фінансовим можливостям, перш за все залученню капіталу з інших галузей, системно впроваджують передові інноваційні розробки. Це ряд таких агрохолдингів, як “Миронівський хлібопродукт”, “Райз”, “Аграрна технологічна компанія”, “Мрія-Агрохолдинг” тощо, та підприємств із вирощування зерна і технічних культур, скотарського, свинарського, птахівничого напрямку, галузі овочівництва закритого ґрунту, що мають сучасну техніку й використовують новітні технології. Однак в агропромисловому виробництві України трансфер технологій ще не набув належного поширення. У 2006–2010 рр. кількість агроформувань, які впроваджували вітчизняні інновації, становила 4263, або лише 7,6% від загальної їх кількості. У 2011 р. надійшло коштів від комерціалізації інновацій в сумі 115376,9 тис. грн, або 26,7% від виділених бюджетних коштів на розроблення інноваційних продуктів науковим установам НААН¹⁸.

Витрати на дослідження і розробки від загального обсягу ВВП в Україні дорівнюють 0,7–1%. Обсяг витрат на наукові та науково-технічні роботи, спрямовані у сільське господарство, коливається в межах 0,5–0,7% до валової доданої вартості сільськогосподарства, тоді як у середньому по країнах Європейського Союзу – близько 2%, у Німеччині цей показник становив у 2010 р. 2,82%, Данії – 3,02, Франції – 3,02 і Японії – 3,5%¹⁹.

¹⁸ Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. – К.: „Фенікс”, 2012. – 370 с.

¹⁹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держслужби статистики України”, 2011.

Для забезпечення розвитку аграрної науки необхідно щороку виділяти з державного бюджету кошти в розмірі не менше 1,7%, а в перспективі – 2,3–2,5% від вартості продукції, виробленої в агропромисловому комплексі, в тому числі у сільському господарстві України.

Стримуючими чинниками щодо інноваційного розвитку сільського господарства є відсутність ефективної системи інноваційного забезпечення аграрної галузі, незадовільне фінансове і техніко-технологічне забезпечення сільського господарства, що зумовлює низький рівень сприйнятливості наукових продуктів. Слід зазначити, що процес комерціалізації інноваційних продуктів має різні параметри на вході (починається з ідеї, макета, малої серії) і є багатокомпонентним (включає в себе різну кількість етапів, різних партнерів, різні ресурси тощо) та відповідно на виході (результатом комерціалізації можуть бути продаж ліцензії, укладення контракту на подальші роботи, спільне виробництво тощо) також будуть різними. При реалізації на ринку інтелектуальні продукти повинні відповідати вимогам, що висуваються до товару, але при цьому вони набувають характеристики сутності специфічного товару науково-технічної сфери. Особливе значення мають загальні для всіх видів товарів характеристики, зокрема такі як умови експлуатації, безпека й екологічність, конкурентні переваги та результати порівняльних випробувань, інжинірингові послуги при впровадженні й експлуатації, можливості адаптації до вимог конкретного замовника. Інноваційні продукти, як і будь-який інший товар, повинні мати господаря (власника інтелектуальної власності) і ціну (оцінку вартості інтелектуальної власності). При розв'язанні завдання виходу на світовий ринок технологій передусім слід враховувати інтереси й поведінку покупців на цьому ринку. Покупець на ринку технологій приймає рішення на основі детального розгляду й оцінки наявних технологічних альтернатив з метою вибору найбільш відповідного варіанта для конкретного

* Витрати бюджетних коштів науковими установами НААН у 2011 р. становили 654522,6 тис. грн, в тому числі на розроблення інноваційних продуктів 431505,6 тис. грн. З них на одного працівника науки – 36,3 тис. грн, тоді як у Польщі відповідно близько 40 тис. євро.

проекту або стратегії інвестицій з урахуванням соціально-економічних і екологічних умов.

Одним із найбільш важливих чинників при виборі розробок є можливість конкурентоспроможного виробництва для цільових ринків. Урахування всіх зазначених чинників приводить до того, що реальним товаром на ринку технології є не сама розробка, а право (охоронний документ) із технологічним пакетом у комплекті, який включає розробки ряду додаткових інжинірингових послуг.

Метою стратегії формування дійового механізму трансферу інновацій у виробництво є створення умов для розвитку високо-технологічного сільського господарства й набуття конкурентних переваг завдяки підвищенню технологічного рівня виробництва та системного впровадження технологічних інновацій і створення на цій основі умов для стимулювання знаннєвого ресурсу персоналу як інтелектуального капіталу.

Основними стратегічними цілями створення системи трансферу технологій з урахуванням зазначеної мети є:

1. Формування технологічної місії сільськогосподарських підприємств й активізація впровадження у виробництво передових вітчизняних науково-технічних розробок.

2. Створення інститутів інноваційної аграрної інфраструктури.

3. Активізація формування системи венчурного фінансування інноваційних програм і проектів розвитку сільського господарства.

Досягнення стратегічних цілей з урахуванням визначеної мети передбачається за рахунок розв'язання таких основних завдань:

- формування оптимального балансу ринкових і регуляторних важелів впливу держави на інноваційний розвиток, структуру аграрного сектору економіки за інноваційною моделлю;

- модернізація агропромислового виробництва на основі технологічних інновацій;

- створення привабливих умов для діяльності розробників інновацій, інноваційної активізації підприємництва;

- стимулювання розвитку інноваційної інфраструктури;

- формування державно-приватного партнерства розвитку трансферу технологій;

- розвиток кадрового потенціалу інноваційної діяльності;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку трансферу технологій.

На рівні національного надбання слід створити Державний фонд наукових знань, депозитарій інноваційного трансферу технологій, мультисервісний інформаційний центр: держава–область–район–споживач і на цій основі, об'єднавши засоби комп'ютерної техніки, сформувати ринкову систему розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації. Завершені наукові розробки й інноваційні проекти Національних центрів і НДІ НААН після проведення їхнього документування з метою набуття ними об'єктів авторського права, об'єктів права інтелектуальної власності та майнових прав, постановки на бухгалтерський облік, підготовки пакета консалтингового супроводу є підґрунтям для формування Баз даних наукових розробок та інноваційних проєктів НААН. Пакет матеріалів Баз даних за згодою їхніх власників може бути направлений депозитарній установі, яка надає спектр послуг із депозитарного обслуговування учасникам депозитарної системи, пов'язаних з інноваційними процесами в агропродовольчій сфері, взаємодіє з іноземними партнерами через систему кореспондентських рахунків для депозитарію НААН.

При цьому створюються умови для запровадження сучасних інформаційних технологій в практику державного управління, забезпечення у сфері науки і виробництва збільшення потенціалу науково-технічної інформації до 2020 р. в 1,5 раза й вільного доступу до них для підприємницьких виробничих структур і широких верств населення.

Це активізує трансфер технологій в аграрній сфері на державному і регіональному рівнях, сприятиме високій релевантності всіх складових інноваційної системи відповідно до завдань економічного та соціального розвитку країни в умовах глобалізації та нарощування частки експорту продукції сільського господарства з високим рівнем доданої вартості в загальному обсязі експорту. Водночас для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних новацій і високої ефективності трансферу технологій необхідно за рахунок надходжень з державного бюджету й залучення приватного капіталу збільшити внутрішні поточні витрати аграрною

наукою на створення наукових продуктів на ближчу перспективу на 20–25% та для формування раціональної структури диверсифікації джерел фінансування наукової діяльності.

Формування ефективного механізму інноваційної діяльності можливе лише за умови створення дійових інституційних структур системи інфраструктурного забезпечення.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їхніх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, кредитні, освіти тощо). Нині основними складовими інноваційної інфраструктури в Україні є: технопарки, наукові парки, бізнес-інкубатори, технополіси, інноваційні й технологічні центри (центри передачі технологій, ліцензійні офіси), консалтингові фірми та різноманітні спеціалізовані фінансові посередники (венчурні компанії, фонди тощо). Проте утвердження означених інститутів інфраструктури відбувається епізодично і безсистемно, за відсутності цілеспрямованої державної підтримки. Згідно з даними Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, на сьогодні в країні зареєстровано 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 бізнес-інкубатори, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної та економічної інформації.

Розвиток лише окремих елементів інноваційної інфраструктури негативно впливає на розгортання інноваційної діяльності підприємств і не сприяє вкладанню коштів бізнесом у новітні розробки та створення інноваційних продуктів.

Нерозвиненість інноваційної інфраструктури зумовлена відсутністю належної державної підтримки, дійових економічних стимулів для розвитку ринку інновацій, низьким рівнем фінансування, недосконалістю правового регулювання, високим рівнем економічного ризику, недостатністю інформації та попиту тощо.

В інноваційному середовищі практично відсутні венчурні фонди та центри трансферу технологій, не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, науковців, що мають завершені науково-технічні розробки. Не в повному

обсязі використовуються освітній та науковий потенціал, насамперед вищих навчальних закладів, у сфері інформаційно-комунікаційних, високих наукоємних технологій, а також інформаційні ресурси системи науково-технічної та економічної інформації, зокрема бази даних технологій, науково-технічних досягнень.

Саме тому у 2011 р. відповідно до Державної цільової економічної програми „Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009–2013 роки” розпочато системну роботу зі створення в Україні інноваційної інфраструктури.

Основною метою реалізації стратегії інноваційного розвитку сільського господарства й державної інноваційної політики має бути розбудова відповідної інноваційної інфраструктури, що підвищуватиме ефективність використання результатів інноваційної діяльності підприємств.

Із урахуванням зазначеної мети основними пріоритетними цілями повинні стати:

1. Створення сприятливих умов для формування й розвитку мережі об'єктів інноваційної інфраструктури, оскільки для переважної їх більшості не визначено порядку створення, особливостей діяльності, механізмів регулювання тощо.

2. Формування й удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, збільшення державного фінансування розбудови інноваційної інфраструктури;

3. Розроблення та застосування різноманітних методів і механізмів стимулювання інноваційної діяльності як на національному, так і регіональному рівнях, забезпечення співпраці та координації;

4. Розроблення механізмів державно-приватного партнерства для розвитку мережі елементів інноваційної інфраструктури;

5. Розроблення системи та формування фонду підтримки малих і середніх підприємств, які здійснюють свою діяльність у сфері інновацій;

6. Надання фінансової підтримки та стимулювання винахідницької діяльності;

7. Удосконалення законодавства щодо патентування й захисту інтелектуальної власності та прав на неї;

8. Формування венчурних і консалтингових компаній аграрного спрямування;

9. Формування інформаційної підтримки інфраструктури інноваційної діяльності;

10. Запровадження дієвих механізмів компенсації щодо впровадження інноваційних продуктів у виробництві з метою їх ефективнішого використання та застосування;

11. Формування загального банку даних інноваційних продуктів, проектів тощо.

Пріоритетним завданням повинно стати удосконалення нормативно-правового забезпечення формування і функціонування інноваційної інфраструктури, зокрема необхідно:

привести нормативно-правову базу розбудови вітчизняної інноваційної інфраструктури у відповідність до міжнародних стандартів;

визначити зміст, порядок та особливості створення й діяльності основних елементів інноваційної інфраструктури відповідно до потреб учасників інноваційного процесу, пріоритетів державної політики та з урахуванням світової практики;

закріпити у нормативних актах законодавчого рівня можливість надання фінансової допомоги ініціаторам створення установ інноваційної інфраструктури за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів із конкретними умовами її надання й одержання;

передбачити можливість застосування механізмів державно-приватного партнерства для розвитку мережі елементів інноваційної інфраструктури, наприклад, у формі "технологічних та інформаційних платформ", які є ефективним інструментом поєднання зусиль бізнесу, наукових установ і держави з метою активізації інноваційного розвитку.

Для інноваційного розвитку економіки України об'єктивною необхідністю є розробка нової концепції підготовки кадрів. У цілому проблеми якісного кадрового забезпечення суб'єктів господарювання викликають серйозне занепокоєння, а вирішення їх однаковою мірою залежать як від держави, так і від роботодавців, які повинні розуміти, що якісні, високопрофесійні кадри – це най-

цінніший здобуток підприємства, найефективніше вкладення капіталу.

Метою формування національної моделі конкурентоспроможної аграрної освіти, інтегрованої у світовий простір, повинна стати підготовка кадрів для сільського господарства, що володіють новітніми економічними знаннями й технологіями, економічним мисленням.

Із урахуванням зазначеної мети необхідним є перегляд навчальних програм і введення інноваційної складової, збільшення годин практичного навчання на виробництві, ефективного залучення роботодавців до співпраці з навчальними закладами.

У цьому контексті доцільним є, згідно з Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки на період до 2015 року, проведення навчальних занять в умовах моделювання сучасного виробництва (навчально-дослідних базах ВНЗ) або безпосередньо на виробництві (в агроформуваннях, ветеринарних клініках тощо); стажування науково-педагогічних працівників аграрних вищих навчальних закладів в агроформуваннях, де запроваджено інноваційні технології виробництва; формування нових підходів до підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу.

Державні гарантії роботодавцям у підготовці фахівців для важливих галузей економіки мають бути законодавчо закріплені в нормативно-правових актах. З огляду на викладене доцільним є прийняття Закону України «Про правові засади стимулювання роботодавців у підготовці фахівців для важливих галузей економіки України», у тому числі для сільського господарства, який би визначив правові, організаційні та фінансові засади створення умов для стимулювання роботодавців із питань підготовки фахівців із метою забезпечення їх кваліфікованими кадрами. Закон має передбачати раціональний механізм реалізації цих гарантій, принципи взаємодії роботодавців з органами державної влади, місцевого самоврядування та вищими навчальними закладами, а також визначити обсяг їхніх прав, обов'язків, засоби правового захисту та в цілому бути спрямованим на реалізацію права громадян на освіту й підвищення ролі роботодавців у відносинах з вищими навчальними закладами.

Закон повинен передбачити також отримання роботодавцями оперативної інформаційної підтримки, забезпечення їх результатами аналітичних досліджень, оглядів, коментарів, які стосуються кадрового забезпечення, організацію участі роботодавців у семінарах, конференціях, форумах з питань розвитку аграрної освіти в Україні.

Законом мають бути передбачені напрями забезпечення високого рівня поінформованості суб'єктів господарювання про зміст підготовки фахівців за спеціальностями, що становлять інтерес для них. Це буде дієвою допомогою роботодавцям в організації їхньої співпраці з молоддю, яка виявила бажання навчатися в аграрному вищому навчальному закладі за певним фахом.

Для реалізації державної підтримки молодих фахівців доцільно створити Всеукраїнський центр державної підтримки молодих фахівців, напрямами діяльності якого можуть бути такі:

- надання грошової підтримки молодим фахівцям, які працюють у важливих галузях економіки;
- інформаційна підтримка;
- проведення консультацій молодих фахівців зі спеціалістами різних галузей економіки з метою підвищення кваліфікації молодих фахівців;
- проведення зустрічей молодих фахівців із представниками міжнародних організацій, органів державної влади, громадських організацій та науково-дослідних установ в Україні з питань підтримки;
- видання інформаційно-консультаційних матеріалів;
- організація безкоштовної допомоги юриста, психолога та інших фахівців;
- сприяння у продовженні навчання в аспірантурі;
- отримання молодими фахівцями профорієнтаційних послуг;
- інформування про перепідготовку і підвищення кваліфікації цієї категорії фахівців.

Аналогічні завдання можуть покладатися на Регіональні центри державної підтримки молодих фахівців, які треба створити у кожній області. Доцільною вбачається також розробка Націона-

льної програми державної підтримки молодих фахівців, які працюють у важливих галузях економіки України.

Науково-технічний прогрес має стати головною рушійною силою розвитку нашого суспільства, основою для підвищення добробуту його громадян і забезпечення економічної безпеки держави, ефективності сільського господарства зокрема.

Загальні завдання й цілі державної інноваційної політики в сільському господарстві слід розподілити на дві групи:

Перша з них охоплює дії, які можуть дати вагомий результат за нетривалий період, а саме:

- адаптація фінансово-податкової системи й кредитної політики до потреб підтримки інноваційного характеру економіки;

- створення юридичних умов, що стимулюватимуть і прискорюватимуть організацію нових інноваційних підприємств і фірм;

- розвиток комп'ютерних систем збору й обробки інформації, підтримки ухвалення рішень, а також систем консультацій для підприємств і фізичних осіб;

- розвиток економічних секторів, що мають першочергове значення для переходу економіки на інноваційний шлях.

Друга група передбачає довгострокові дії:

- підвищення рівня й розширення сфери науково-дослідних і конструкторських робіт, зокрема шляхом систематичного збільшення обсягу витрат на науку в державному бюджеті;

- формування в суспільстві нового сприйняття того, що необхідно сприяти інноваціям шляхом упровадження вдосконалених сучасних освітніх програм, розвитку системи безперервної освіти (підвищення кваліфікації кадрів) в науці, економіці, виробництві;

- створення умов для розвитку інфраструктури – появи підприємств і організацій, які підтримують інноваційні дії, допомагають встановленню зв'язків між науково-дослідною сферою й виробництвом, тобто умов, які сприяють комерціалізації результатів наукових досліджень;

– організація технопарків, інкубаторів, науково-виробничих фірм із метою впровадження новітніх розробок в економіку й виробництво;

– розвиток нового організаційно-економічного механізму трансферу розробок, в якому визначено політичні, правові й економічні умови для збільшення припливу вітчизняного й іноземного капіталу в інноваційну сферу, а також активізації створення конкурентоспроможних інновацій.

Інноваційна політика держави визначальною мірою залежить від розвитку науки і техніки та ступеня їх використання, тобто рівня інноваційних процесів. Тому здійсненню державної інноваційної політики мають сприяти такі заходи:

– відбір та оцінка пріоритетних напрямів науково-технічних розробок і втілення їх у життя;

– програмно-цільове планування науково-технічного розвитку;

– пряме й непряме стимулювання науково-технічної діяльності (податкове стимулювання, пільгове кредитування, система субсидій, формування державних спеціальних фондів тощо);

– нормативно-правове регулювання;

– організаційно-структурні перетворення (створення нових організаційних форм науково-технічної діяльності; вдосконалення системи управління науково-технічною сферою; розмежування компетенції державних, галузевих і регіональних органів управління; створення відповідної науково-технічної інфраструктури).

Роль держави в інноваційній моделі розвитку полягає в опрацюванні й реалізації державного стимулювання та підтримки нововведень. Одним із основних засобів державної підтримки наукової та науково-технічної діяльності є державне замовлення на розробку інноваційної продукції.

Вектор державної політики України має спрямовуватися на максимальну підтримку власного інноваційного потенціалу, розвиток наукових і конструкторських центрів, забезпечення світового рівня науково-технічної політики. Доступ до даних світових

банків новітніх технологій орієнтуватиме виробників до впровадження конкурентоспроможних розробок.

Держава повинна підтримувати та стимулювати подальший розвиток тих наукових і проектно-технологічних організацій, діяльність яких спрямована на перехід від традиційних технологій виробництва до розробки і впровадження принципово нових технологічних процесів, комплексних технологічних систем, що створюються на основі новітніх досягнень науки і можуть змінити технологічний уклад України.

Необхідно посилити роль держави в удосконаленні інфраструктури науково-технологічного потенціалу, впливу на розвиток як державного, так і приватного секторів інноваційної діяльності. Заходи державного регулювання цієї сфери мають бути спрямовані на всебічне заохочення підприємництва та приватної ініціативи. Створення структур, які б узяли на себе функцію просування інтелектуального продукту до виробників, вирішило б протиріччя між науковими установами і підприємствами.

Одним із заходів в даному аспекті може стати створення обласних аграрних науково-інноваційних фондів, основними завданнями яких будуть підтримка науки й забезпечення впровадження перспективних наукових розробок. Обласні фонди мали б забезпечувати координацію, контроль і фінансування науково-інноваційних процесів у сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємствах і в установах різних форм власності. Фонди могли б виконувати функції:

- формування єдиної інноваційної стратегії регіональних агропромислових комплексів;
- концентрації бюджетних і небюджетних фінансових ресурсів, фінансування наукового забезпечення стратегічних напрямів розвитку АПК;
- забезпечення прискореного розвитку перспективних інноваційних напрямів на основі пільгового кредитування;
- підтримки малих організаційних структур, зайнятих освоєнням і впровадженням нових технологій;
- участі в опрацюванні, проведенні експертизи, конкурсному відборі й реалізації регіональних науково-технічних та інноваційних програм і проектів.

Інституціональна система розвитку інноваційної діяльності потребує досконалого інституційного забезпечення, а головне – створення інституціональних умов функціонування базисних і похідних інститутів. Важливо, щоб формуванням інституційних норм завершити модифікацію й адаптацію інститутів до ринкового середовища.

Подальша інституціоналізація аграрної економіки в напрямі розвитку ринку передбачає удосконалення: інституту власності й організаційних форм господарювання на селі; створення функціональних професійних і міжпрофесійних об'єднань – інститутів саморегулювання й самозахисту; контракту та інфраструктури маркетингу продукції; організації праці й управління; моніторингу та інформаційного забезпечення.

Формування дієвої інституціональної структури ринку інновацій передбачає створення сприятливого мотиваційного клімату функціонування системи продукування-реалізації інновацій; впровадження інновацій із забезпеченням загальної конкурентоспроможності галузі. В основі розбудови ринкових інститутів і створення сприятливого інституціонального середовища інноваційного бізнесу має бути низка заходів, що передбачає:

- 1) завершення інституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі;
- 2) удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга;
- 3) забезпечення функціональності інфраструктури ринку інновацій та подолання асиметрії у поширенні інформації для виробників сільськогосподарської продукції;
- 4) підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу.

Це головні блоки питань, які потрібно вирішувати в розвитку інститутів інноваційного процесу.

Подальше формування ринкового інституціонального середовища вимагає від держави спрямування аграрної політики на забезпечення адаптованих до вітчизняних реалій алгоритмів взаємодії економічних агентів. В основі процесу інституціоналізації соціально-економічних відносин з метою виявлення результатив-

ної ознаки мають бути раціональний розподіл–використання ресурсів аграрної сфери; ринкове ціноутворення на продукцію; функціональна й доступна інфраструктура; підвищення соціальних стандартів життя на селі.

Забезпечення розвитку інститутів інноваційної діяльності передбачає вдосконалення: інститутів-організацій – сільськогосподарські підприємства, інфраструктура, державні установи; інститутів права – законодавчо-нормативні акти; інститутів-функцій – ринок, конкуренція, праця, власність, ціноутворення.

Названі інститути потребують подальшої модернізації в напрямі забезпечення справедливого, узгодженого з внеском аграрних виробників перерозподілу вартостей (доходів) і спрямування їх на розвиток аграрного соціуму. Досягнення цієї стратегічної мети можливе за таких умов:

1) правильний вибір цілей розвитку в різних сферах інституціонального забезпечення і сприяння консолідації інтересів учасників ринкових відносин;

2) створення практичного механізму взаємовигідного партнерства владних інститутів і представників аграрного бізнесу;

3) формування дійового соціального капіталу й інститутів саморегулювання аграрного ринку;

4) забезпечення соціальної та економічної відповідальності як держави, так і недержавних структур, в основі якої суспільний договір і соціальне партнерство;

5) підвищення ефективності державного управління аграрним сектором, дотримання прав і незмінності форм власності, законності угод із відчуження майна та землі.

Розвиток інститутів інноваційної діяльності неможливо забезпечити без системної інституціональної модернізації відносин на селі. Як свідчать результати дослідження, будь-які зміни, ініційовані державою, владними структурами, є інституціональними за природою. Аграрна реформа, яка триває в Україні та спрямована на підвищення ефективності аграрного ринку, вважається нами проявом фундаментальних інституціональних змін. Проте першочергової модернізації та функціонального удосконалення потребують такі інститути як власність, регулювання ринку й підтримка виробників, організація та розміщення виробництва, контрак-

тація й договірні відносини, ціноутворення та інфраструктура, землеробство і землекористування. Важливим залишається удосконалення техніко-технологічних характеристик виробничої й обслуговуючої підсистем, що дозволить знизити рівень трансакційних витрат. Складовою державної політики у цьому напрямі повинно стати забезпечення високої культури відносин з укладання-виконання контрактів і захисту прав власності. Це базові інституціональні орієнтири для учасників аграрного ринку, які формують базис їхньої поведінки й політики регулювання з боку держави.

За певних умов, для забезпечення прискореного розвитку інститути можуть бути запозичені в іншому інституціональному середовищі. Проте такі інститути (трансплантовані) не завжди ефективно спрацьовують, як переконує практика вітчизняних аграрних перетворень. Для запобігання дисфункціональності запозичених інститутів держава повинна враховувати вимоги середовища, в яке вони трансплантуються. Поряд із цим розвиток інститутів має спрямовуватися на вирішення проблем ефективності аграрного бізнесу, дотримання прав і контрактних відносин, підвищення рівня соціально-економічного розвитку села.

ПІСЛЯМОВА[©]

Розвиток сільського господарства України відбувається в складних умовах транзитивної економіки, яка функціонально і організаційно підпорядкована глобальним тенденціям формування конкурентоспроможності. Єдиним та безальтернативним магістральним завданням, вирішенням якого на часі, є створення ефективної системи інноваційного забезпечення розвитку аграрної галузі.

Дослідження показали, що інноваційна діяльність усіх без винятку учасників ринкового, господарського та соціального процесу є головною детермінантою прогресу, а значить конкурентоспроможності. Сільське господарство – особлива галузь національної економіки, яка потребує обов'язкового вирішення проблем інноваційного забезпечення.

Нині аграрний сектор економіки України постав перед системними викликами і необхідністю оновлення науково-інформаційної, технічної та технологічної бази на якісно новій основі, яка є передвісником якісно нового, інноваційного типу розвитку. Ці виклики визначаються поєднанням таких чинників:

- посилення глобальної конкуренції, що охоплює ринки товарів, послуг і капіталу, інших складових економічного розвитку. Загострюється конкурентна боротьба на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства, які у зв'язку із зростанням у світі споживання сільськогосподарської продукції зазнають значних змін. Гостро стоїть проблема конкурентоспроможності та імпортозаміщення на вітчизняному аграрному ринку;

- низька продуктивність праці в аграрній сфері економіки України, нераціональне використання факторів виробництва, що зумовлює низьку ефективність більшості суб'єктів господарської діяльності;

- недостатній рівень розвитку людського капіталу в сільській місцевості. Пов'язано це з невирішеністю проблем соціально-економічного розвитку села, з монопрофільним характером розвитку сільських територій. Сучасні технології істотно підвищили

вимоги до кваліфікації персоналу в аграрному бізнесі. За кордоном інтенсивно розвивається суміжний і альтернативний бізнес, село стає постачальником готових до вживання продовольчих і навіть промислових товарів, завдяки цьому підвищується рівень доходів сільських жителів, нарощується людський потенціал. У світовій практиці намітилися тенденції зворотного характеру – відтоку населення з великих міст у малі, де розміщуються високотехнологічні виробництва, в сільську місцевість, альтернативний бізнес;

- неможливість вирішення проблеми забезпечення населення доступним і якісним вітчизняним продовольством в обсягах та структурі, відповідних раціональним науково обґрунтованим нормам харчування, при збереженні тенденцій розвитку сільськогосподарства та діючих механізмів його державної підтримки.

Конче необхідно забезпечити перехід до прогресивних технологій та форм ведення сільськогосподарського виробництва, забезпечивши прискорене наближення до світових досягнень у цій галузі. Проте діючі в Україні мотиватори не завжди сприяють створенню наукових досягнень в аграрній сфері, їх комерціалізації та розширенню української присутності на міжнародних ринках наукових досліджень і технологій, а механізми державної підтримки сільськогосподарства, на жаль, забезпечують недостатні темпи розвитку виробництва і дозволяють реалізовувати їх можливості тільки новаторам при дуже повільному поширенні інновацій в іншому виробництві.

Українська аграрна наука має достатній потенціал, спроможний забезпечувати здійснення в аграрному секторі активної інноваційної політики.

У зв'язку з цим головним пріоритетом науково-технічної та інноваційної політики в АПК є спрямування фундаментальної і прикладної науки з орієнтацією на впровадження наукових розробок у сільськогосподарському виробництві, підвищення ефективності сільськогосподарства.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Інноваційна діяльність в економіці та сільському господарстві	6
1.1. Еволюційні аспекти теорії інноваційного розвитку економічних систем	6
1.2. Інноваційна діяльність як детермінанта прогресу суспільних формацій	15
1.3. Моделі інноваційного розвитку економіки	23
1.4. Теоретичні засади інноваційної діяльності в сільському господарстві	32
1.5. Роль інститутів інноваційної діяльності в розвитку економіки	40
1.6. Пріоритети та шляхи активізації інноваційної діяльності	51
Розділ 2. Теорія і концепції інтелектуального капіталу в економіці	60
2.1. Еволюція теоретичних концепцій інтелектуального капіталу	60
2.2. Роль інтелектуального капіталу в моделі інноваційного розвитку	74
2.3. Інтелектуальна праця та інтелектуальна власність в інноваційній діяльності	82
2.4. Ринок та правова охорона інтелектуальної власності	96
Розділ 3. Формування і функціонування інтелектуального капіталу в аграрній сфері	111
	511

3.1.	Розвиток інститутів формування і функціонування інтелектуального капіталу	111
3.2.	Структуризація й особливості формування інтелектуального капіталу	132
3.3.	Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності	147
3.4.	Державна політика регулювання і механізмів реалізації інтелектуальної власності	166
Розділ 4.	Підприємництво як інститут стимулювання інновацій і формування ефективності сільського господарства	179
4.1.	Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки	179
4.2.	Інститут кооперації у розвитку інтеграційних відносин в аграрній сфері економіки	203
4.3.	Регулювання соціально-економічних систем підприємницької діяльності	225
4.4.	Інтенсифікація сільського господарства на основі інноваційного розвитку	237
Розділ 5.	Інтелектуальне забезпечення підприємницької й інноваційної діяльності	258
5.1.	Інтелектуальне забезпечення розвитку підприємств і підприємницької діяльності	258
5.2.	Концептуальні засади формування інтелектуального забезпечення управління в підприємствах	269
5.3.	Формування системи інтелектуального забезпечення управління підприємством	292

5.4.	Методологічні положення інноваційного забезпечення й оцінки ефективності інтелектуалізації підприємницької діяльності	304
5.5.	Концептуально-методологічний базис формування ефективних інститутів інтелектуальної діяльності	313
Розділ 6.	Ринок як інституційна система розвитку інноваційної діяльності	322
6.1.	Ринкова модель у формуванні економіки розвитку суспільних формацій	322
6.2.	Аграрний ринок як механізм координації й стимулювання інноваційної діяльності	335
6.3.	Теоретико-методологічні засади розвитку ринку інноваційної продукції	349
6.4.	Організаційно-економічні умови розвитку ринку інновацій та інноваційної продукції в аграрній сфері	371
6.5.	Функціонування ринку інновацій в агропромисловому виробництві України	379
6.6.	Формування та функціонування інститутів інфраструктури інноваційної діяльності	392
Розділ 7.	Організаційні форми впровадження інновацій в сільському господарстві	401
7.1.	Теоретичні аспекти форм і механізму впровадження інновацій	401
7.2.	Особливості впровадження інновацій у сільському господарстві	419

7.3.	Формування ефективного організаційно-економічного механізму трансферу інновацій у сільському господарстві	432
Розділ 8.	Концептуально-методичні положення та стратегічні імперативи інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства	443
8.1.	Концептуальні положення інноваційного забезпечення формування конкурентоспроможності сільського господарства	443
8.2.	Методичні положення щодо формування інноваційних проектів, оцінки можливостей їх реалізації та ефективності інвестицій	459
8.3.	Методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу	474
8.4.	Стратегічні імперативи й напрями інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства	488
Післямова		509

Наукове видання

**ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
Монографія

Редактор *Л.Л. Ткач*
Технічний редактор *А.М. Артеменко*
Комп'ютерна вертка *Д.С. Сушко*

Підписано до друку2013. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. Обл.-вид. арк. Тираж ... пр. Зам. №

Видання та друк – Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки”
03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Сер. ДК № 2065 від 18.01.2005 р.

Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства
I-66 України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й.,
Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2014. – с.

ISBN

У монографії викладено результати наукових досліджень проблем інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства України з висвітленням сутності і функціональних ознак інноваційної діяльності в економіці; теоретико-методологічних аспектів формування і функціонування інтелектуального капіталу в агросфері; рольових характеристик інституту підприємницької діяльності, ринку як детермінаторів інновацій; організаційних форм упровадження інновацій; концептуальних положень інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства.

Розрахована на наукових працівників, професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів, керівників і фахівців виробничих структур, державних органів управління, широкий загал читачів.

УДК 330.34.1:631.1.016(477)
ББК 65.32